

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

TÜRKİYE'DE ULUS DEVLET VE KÜRESELLEŞME İLİŞKİSİ, 1980-2002

DOKTORA

Hazırlayan

YAŞAR YEŞİLYURT

Danışman

Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ

**OCAK-2019
KIRIKKALE**

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ danışmanlığında Yaşar YEŞİLYURT tarafından hazırlanan "Türkiye'de Ulus Devlet ve Küreselleşme İlişkisi, 1980-2002" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

17/01/2019

Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Doç. Dr. Metin YÜKSEL

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ejder ÇELİK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

17/01/2019

.....

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Doktora Tezi olarak sunduğum “*Türkiye’de Ulus Devlet ve Küreselleşme İlişkisi, 1980-2002*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

17/01/2019

Yaşar YEŞİLYURT

ÖNSÖZ

Bir ulus devlet olarak inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti 1980'den sonra küreselleşmenin etkileriyle birlikte önemli değişimler yaşamıştır. Çalışmamda hem bu yapının özelliklerini hem de çalışmamın esas sınırlarını ve çerçevesini oluşturan 1980-2002 arasında küreselleşme doğrultusunda Türkiye ulus devletinin yapısı ve özelliklerinde ne gibi değişimlerin olduğunu ortaya koymaya çalıştım. Çalışma tarihsel olarak 1980-2002 arası dönemle sınırlandırılmıştır. Özellikle 1980'den sonrasının küreselleşme çağı olarak adlandırıldığı bu dönemde tüm dünyada ve Türkiye'de ulus devletlerle ilgili tartışmaların hızlandığı ve ulus devletlerin geleceğine ilişkin öngörülerin hızla önem kazandığı görülmektedir. Ancak genellikle ideolojik yaklaşımların şekillendirdiği bu öngörülerin birbirinden çok farklı olduğu söylenebilir. Kaldı ki ulus devlet olgusu hâlâ bitmemiş bir süreç olarak tartışılmaya devam etmektedir. Her sosyal değişimin açık veya gizli pek çok sonucu olduğu gibi her sosyal değişmeye de tesir eden pek çok da faktör vardır. Bu anlamda 1980'den sonra küreselleşmenin Türkiye ulus devlet yapısı üzerindeki ekonomik, siyasal ve kültürel etkilerini tespit etmek sosyolojik açıdan önemlidir. Bu nedenle konu üzerinde düşünölmeye ve çalışılmaya değer bulunmuştur.

Çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen, bu konuda beni teşvik eden ve aynı zamanda esas işimin bu çalışma olduğunu hatırlatarak tezimin bitirilmesinde emeği olan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ'a, hem yüksek lisans yaptığım dönemde hem de doktora döneminde gerek aldığım derslerde değerli katkılarıyla hem de doktora tezimle ilgili fikir ve önerileriyle yol gösteren bölüm başkanımız Sayın Prof. Dr. Dolunay ŞENOL'a, tezimin metodolojik olarak sınırlarının ve çerçevesinin belirlenmesinde değerli görüşleriyle beni yönlendiren Sayın Doç. Dr. Metin YÜKSEL, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ejder ÇELİK ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DOĞAN hocama teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca 40 yaşından sonra tekrar öğrenci olmam nedeniyle vakitlerinden çaldığım ama beni bu çalışmayı bitirmem konusunda her zaman teşvik edici olan aileme de teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

1980'den sonra Küreselleşme süreci ile birlikte dünyada önemli değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler zamanı ve mekânı akışkan hâle getirmekte toplumları ekonomik, siyasal ve kültürel olarak birbirine yakınlaştırmakta ve sınır kavramını her anlamda geçişken hâle getirmektedir. Ekonomik anlamda küresel kapitalizm uluslararası şirketler yoluyla ulus devletlerin ekonomi politikalarını tek başlarına belirlemede yeterli olmadığı düşüncesini beraberinde getirmiştir. Siyasal anlamda da demokrasi, sivil toplum, insan hakları ve kamu yönetimi alanlarında egemenliğinin aşındığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Kültürel anlamda ise küresel bir kültürün etkilerine hemen hemen birçok alanda yaşandığına şahit olmaktayız. Bu küresel kültür sadece fiziki olarak ulus devletin sınırlarını ortadan kaldırmamakta aynı zamanda kültürel olarak sınırları aşip yerel kültürler üzerinde etkide bulunmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme Batı merkezli bir kültürün dayatmalarına maruz kalırken aynı zamanda yerel kültürlerin de daha belirgin olarak ön plana çıkmasını beraberinde getirmektedir. Ulus devletin temel niteliklerinden olan egemenlik, millî kimlik, vatandaşlık, milliyetçilik gibi olgular küreselleşmenin etkileriyle beraber önemli değişimler geçirmekte ve ulus devlet bu değişimler doğrultusunda yeniden şekillenmektedir. Küreselleşme her ne kadar ulus devletleri zayıflatan veya aşındıran bir süreç gibi görünse de, küresel sermayenin bir ülkede aktif olmasında ulus devlet yönetiminin yetkisine tabi olması artan terör olaylarının giderek küreselleşmesi, savaşlar ve terör olayları sonucunda meydana gelen göçler, yükselen milliyetçilik ve etnik milliyetçilik akımları, uluslararası örgütlerin küresel ve bölgesel barışı sağlamada yetersiz kalması gibi durumlar ulus devletlere olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın odağını bir ulus devlet olarak kurulmuş olan Türkiye ulus devletinin küreselleşmenin etkileri doğrultusunda özellikle siyasal ve kültürel alanda nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğinin analizi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'yi çeşitli düzeylerde etkileyecek olan Küreselleşme sürecinin siyasal ve kültürel etkilerini analiz etmek önemli hâle gelmektedir. 1980 dönemi ile birlikte Türkiye'nin, geri dönülmez bir biçimde liberalleşme ve küreselleşme sürecinin etkileri nedeniyle toplumsal ve siyasal yapısı dönüşüme uğramış bu değişimde

Avrupa Birliği'ne katılım çabaları ve bunun Türkiye ulus devlet yapısına etkileri de önemine istinaden üzerinde durulmuştur. 1980'den sonra yaşanan bu değişimleri sadece küreselleşme sürecine bağlamak gibi sosyolojik ve metodolojik bir hataya düşmeden odak noktası olarak küreselleşmeyi esas alarak yaşanan değişim ortaya konmaya çalışılmıştır. Çünkü 1980'den sonra Türkiye ne sadece siyasi ve ideolojik bir küreselleşmenin etkisinde kalmış ne de sadece tarihsel bir zorunluluğun gereği olarak değişime uğramıştır. Bu nedenle değişim ve dönüşümleri tek bir olay ve nedene indirgemek yanlış sonuçlar doğurabilir. 1980'den sonra 24 Ocak kararlarının uygulanmasıyla başlayan değişim dönemi, Turgut Özal dönemiyle devam etmiş ve Türkiye küreselleşmenin getirdiği değişime entegre olma gayreti içinde olmuştur. Küreselleşme ile birlikte bu sürecin beraberinde getirdiği liberalizm, neoliberalizm, demokratikleşme, sivil toplum ve insan haklarına duyulan önemin artması gibi tüm dünyada yaşanan değişimin Türkiye'de kimi zaman inişli çıkışlı olsa da yaşandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulus, Ulusçuluk, Ulus Devlet, Küreselleşme, Sivil Toplum, Demokratikleşme, Millî Kimlik, Türkiye, Avrupa Birliği.

ABSTRACT

After 1980, with the globalization process, significant changes and transformations are experienced in the world. The rapid developments in information and communication technologies bring the societies together in economic, political and cultural terms in order to make time and space fluid. In the economic sense, global capitalism has led to the idea that nation-states, through international companies, are not sufficient to determine their economic policies on their own. In political terms, democracy, civil society, human rights and public administration have brought about a period of erosion. In the cultural sense, we are witnessing the effects of a global culture in many areas. This global culture not only eliminates the borders of the nation state physically, but also crosses the cultural boundaries and influences local cultures. In this context, while globalization is exposed to the impositions of a Western-based culture, it also brings more prominent local cultures to the fore. The main characteristics of nation state, such as sovereignty, national identity, citizenship and nationalism, are undergoing significant changes with the effects of globalization and the nation-state is reshaped in line with these changes. Although globalization seems to be a process that undermines or eradicates nation states, global capitalization of global capital in a country is subject to the authority of the nation state administration. situations such as the failure of organizations to ensure global and regional peace reveal the need for nation-states.

This is the focus of the study was established as a nation-state of Turkey in line with the impact of globalization on the nation-state form of political and cultural fields had that kind of change and transformation analysis. In this respect, Turkey is still important to come to analyze political and cultural effects of globalization which will affect at various levels. with 1980's era in Turkey, irreversible manner liberalization and due to the effects of the globalization process of social and political structure in this change transfoz European Union accession efforts and the effects thereof Turkey to the nation-state is also emphasized with reference to the importance. It is tried to reveal the changes taking place on the basis of globalization as a focal point without any sociological and methodological error such as connecting these changes that occurred after 1980 only to the globalization process. nor it has just undergone a change as required by a historical necessity, because what Turkey after 1980 have

stayed only a political and ideological influence of globalization. Therefore, reducing the changes and transformations to a single event and cause a false result. After 1980, with implementation beginning January 24 decision of the exchange period, he continued with Turkey Turgut Ozal era and has been in the effort to integrate the changes brought about by globalization. liberalism brought about this process with globalization, neo-liberalism, democratization, shows that civil society and the importance of sound to the human rights of the changes taking place all over the world, such as the increase sometimes in Turkey bumpy though experienced.

Key words: Nation, Nationalism, Nation State, Globalization, Civil Society, Democratization, National Identity, Turkey, European Union.

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

ANAP: Anavatan Partisi

APEC: Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği

BM: Birleşmiş Milletler

ÇUŞ: Çok Uluslu Şirketler

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

GATS: Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF: Uluslararası Para Fonu

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

MGK: Millî Güvenlik Kurulu

MIA: Çok Taraflı Yatırım Antlaşması

NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

TAFTA: Transatlantik Serbest Ticaret Anlaşması (Thailand-Australia Free Trade Agreement)

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

WB: Dünya Bankası

WHO: Dünya Sağlık Örgütü

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	
KİŞİSEL KABUL SAYFASI	
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS DEVLET

1.1. Ulus.....	25
1.2. Ulusçuluk.....	44
1.2.1. Modernist Yaklaşımlar.....	47
1.2.2. Etno-Sembolcü Yaklaşım.....	55
1.3. Ulus Devlet: Yapısı ve Temel Unsurları	63
1.3.1. Ulusun Tarih Dışılığı Tezi	67
1.3.2. Ulusun Modernliği Tezi	67

İKİNCİ BÖLÜM KÜRESELLEŞME VE ULUS DEVLET

2.1. Çeşitli Boyutlarıyla Küreselleşme Kavramı	85
2.2. Küreselleşme Sürecinin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi	97
2.3. Ekonomik Açıdan Küreselleşmenin Ulus Devlet Yapısına Etkileri	107
2.4. Siyasi Açıdan Küreselleşmenin Ulus Devlet Yapısına Etkileri	113
2.5. Egemenlik Anlayışında Değişim	115
2.6. Bölgeselleşme	129

2.7. Yerelleşme	134
2.8. Kültürel Açıdan Küreselleşmenin Ulus Devlet Yapısına Etkileri	152

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ULUS DEVLET VE KÜRESELLEŞME İLİŞKİSİ, 1980-2002

3.1. Küreselleşmenin Siyasal-Kültürel Etkileri	158
3.1.1. Devletin Dönüşümü	168
3.1.2. Çok Kültürlülük ve Kimlik	174
3.1.3. Ulusçuluk/Milliyetçilik	183
3.1.4. Vatandaşlık.....	186
3.2. Türkiye'de Yerelleşme	190
3.3. Sivil Toplum.....	202
3.4. Demokratikleşme.....	218
3.4.1. Dernek Kurma Hakkı	229
3.4.2. Toplanma Hürriyeti.....	230
3.4.3. Din Hürriyeti	230
3.4.4. İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesi	230
3.4.5. Azınlık Hakları.....	231
3.4.6. İnsan Haklarının Milletlerarası Korunması.....	231
3.4.7. Sivil -Asker İlişkileri.....	231
3.5. Küreselleşmenin Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Etkileri	235
3.5.1. Türkiye'nin Avrupa Birliğine Üyelik Süreci	237
3.5.2. Türkiye-AB Tam Üyelik Süreci	238
SONUÇ	259
KAYNAKÇA.....	274

GİRİŞ

1980'den sonra küreselleşmenin etkisini artırmasıyla birlikte birçok olgunun yeniden tartışmaya açıldığı bilinen bir gerçektir. Bu olgulardan bir tanesi de ulus devlettir. Bu olguyla birlikte ulus, uluslaşma ve ulus devlet kavramları da çeşitli vesilelerle tartışılmaktadır. 1980'lerden bu yana ekonomik yapının neoliberal eksenli politikalarla dönüştürülmesi çalışmaları ve küreselleşme sürecine bağlı olarak gerçekleşen siyasal, yönetsel, toplumsal ve kültürel yapıya ilişkin önemli düzenlemeler özellikle Türkiye'de de etkisini göstermeye başlamıştır. Küreselleşme süreci genel itibarıyla tüm dünya devletlerini, özel olarak da Türkiye'yi çeşitli boyutlarıyla etkilemeye devam etmektedir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızlanması, küresel sermaye ve iş gücü alanlarında yaşanan dönüşümler neticesinde ulus devletle ilgili tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. İmparatorluk geçmişine sahip Türk toplumu açısından ulus devlet olgusu Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinden başlayarak günümüze dek siyasal ve bilimsel platformlarda tartışılan önemli bir konu olmuştur. Bu tartışmalar özellikle sosyal ve siyasal dönüşümlerin yaşandığı evrelerde daha yoğun hâle gelmiş, gerek iç gerekse de dış etkenler bağlamında ulus devletle ilgili hem iyimser hem de kötümser senaryolar üretilmiştir. Bu konu aslında Türkiye ile sınırlı olmayıp dünya genelinde yaşanan önemli tartışmalardan birisidir.

Küreselleşme sürecinde toplumların yeniden yapılanmaya başlaması, ulus devletlerin bu yapılanmada nasıl bir değişim geçireceği önemli hâle gelmiştir. Küreselleşmeyle beraber gelen bu yeni süreçte değişimden en büyük payı kuşkusuz ulus devletler almaktadır. Bu bağlamda akademik çevrede konuyla ilgilenen birçok kişi, ulus devletlerin sonunun gelip gelmediği konusuna yanıt aramaktadır. Küreselleşen dünyada uluslarüstü bütünleşmelerin önem kazandığı düşünüldüğünde, ulus devletlerin yetkilerinin daraltıldığı ve dolayısıyla ulus devletlerin bundan olumsuz yönde etkilendiği sonucuna varılabilir. Küreselleşme olgusu, ulus devleti ulus kavramından koparma ve ulusal kimliği dışlama durumuna getirerek, bu süreçte ulus devletleri yeniden yapılanmaya zorlamaktadır. Küreselleşmenin sınırları yok sayan entegrasyonu ulus devletin egemenlik gücünü giderek zayıflatmaktadır. Siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarda önemli değişimlere yol açarak ulus devlet yapısının temellerini sarsan küresel süreç bu anlamda Türkiye'yi de büyük ölçüde

etkilemektedir. Uluslararası sermayenin ve çok uluslu şirketlerin bu küresel süreçle birlikte Türkiye'ye girmesi Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında önemli değişimlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu çalışmamızda küreselleşmenin anlam ve tanımlanmasının yanında ulus devletinin yapısı ve küreselleşme ile olan ilişkisi ve küreselleşme sürecinin Türk ulus devlet yapısı üzerindeki etkileri 1980-2002 arasındaki zaman diliminde çözümlenmeye çalışılmıştır.

Ulus devlet, birçok toplumsal olgu gibi belli bir tarihsel süreç içinde ortaya çıkmıştır. Ulus devletinin gelişiminde günümüz siyasal kültürüne yapısal ve kurumsal nitelikli birçok miras bırakan Kapitalizm, Merkantilizm, Fizyokrasi, Modernleşme, Fransız Devrimi, İngiliz Sanayi Devrimi ve Bilimsel ve Felsefi düşünürler etkili olmuşlardır. Smith (2002a: 172-177) ulus oluşumunu Orta Çağ'a kadar götürmenin mümkün olduğuna işaret ederek, Avrupa'da ortaya çıkan ve ulus devlet oluşumuna katkıda bulunan devrimsel nitelikli üç gelişmeden söz eder. Bunlardan ilki, ekonomik entegrasyon sonucunda devletin merkezî konuma gelmesiyle bölgesel ve etnik bağılıkların ikici planda kalmasıdır. İkincisi, bilimsel gelişmelerle desteklenen teknik uzmanlık ve bürokrasinin yükselişinin, kaynaklardan yüksek verimlilikle yararlanılmasını ve egemenliğin güçlendirilmesini sağlamasıdır. Üçüncüsü, kültürel alanda geleneksel kilise kökenli otoritelerin devlet egemenliği ve vatandaşlık eşitliği ekseninde gelişen bir dünyevi kurtuluş amacına dönüşmesi ve bu amaca hizmet eden bir entelijansiyanın gelişerek devletin hâkimiyet alanında kültürel bütünlük oluşturma çabasına girmesidir. Ulusun oluşumu, ulusçulukların ortaya çıkması ve ulus devlet yapılarının hangi özellikleriyle belirginleştiği noktasında temel olarak üzerinde hemfikir olarak kabul edilen görüşleri ana hatlarıyla vurgulamamızın en önemli amacı ulus devlet yapısının temel özelliklerini ortaya koymaya çalışmaktan ibarettir. Bu anlamda ulus devletinin oluşumuna etki eden birçok önemli olay ve olguya değinmeden bu yapının anlaşılması ve analiz edilmesi mümkün değildir. Fransız Devrimi'ni de ulus devletlerinin oluşumunda bir milat olarak kabul etmek gerekir.

Fransız Devrimi, ulus kavramına yeni ve seküler bir anlam kazandırması anlamında bir dönüm noktası olmuştur. Fransız Devrimi'nden sonra ulus, sınırları belirli bir coğrafyada yaşayan yurttaşlar topluluğunu ifade etmiştir. Kutsallıktan arındırılan yeni devlet, meşruiyeti aklın ilkelerine dayandırarak seküler bir anlam

kazandırmıştır. Akıl ve özgür iradeye dayalı toplumsal sözleşme temelinde oluşan bireyler topluluğu egemenliğin tek kaynağı konumuna gelmiştir. Böylece ulus devlet Alman geleneğinin aksine “etnik, dilsel veya dinsel” homojenlikten çok özgür iradeli yurttaşların uzlaşlarında temellendirilerek dinsel, etnik veya dilsel kökenli toplumsal kimlikler yurt ve özgür irade çerçevesinde şekillenen ulusal kimlik içinde eritilmiştir (Aydın, 1993: 34-40). Bu bağlamda modern dönemin toplumsal şartları, geleneksel toplumsal örgütlenmeleri ortadan kaldırmış, bunun sonucunda akıl ve özgür birey ekseninde örgütlenen ulus devletler ortaya çıkmıştır. Ulus devletler siyasal ve ekonomik alanlarda merkezîyetçilik, kültürel alanda standartlaşma, vatandaşlık temelinde hukuksal eşitlik, belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak hâkimiyet ve sınırları içerisinde şiddet kullanımını tekelinde bulundurmasıyla karakterize olmuştur. Bu nitelikleriyle ulus devlet bütünleştirici bir sistem görünümü arz etmekte ve kendilerinden önceki örgütlenme modellerinden ciddi biçimde farklılaşmaktadır. Yeni ve modern bir kurgu olan ulus devletler ekonomik anlamda da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir.

Özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmelere koşut olarak sermayenin küresel alanda geniş bir hareket kabiliyeti kazanması ve ulusüstü örgütsel yapılanmaların ortaya çıkması, vergilerin toplanması ve ulusal gelirin dağıtılmasında merkezî bir konumda bulunmaları ulus devletleri diğer kendinden önceki yapılanmalardan ayırmaktadır. Günümüzde ulusal ekonominin oluşturulması ve yürütülmesinde uluslararası ekonomik ilişkilerin belirleyiciliklerinin arttığından söz etmek mümkünse de ekonomik alanda ulus devletler, temel aktör olma konumlarını hâlâ sürdürmektedirler.

Erözden'e göre (1997: 8-9) 18. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan ulus devlet modeli, Orta Çağ'ın sonunda millî monarşilerin ortaya çıkışıyla başlayan bir örgütlenme biçimini ifade eder. Orta Çağ'ın sonunda başlayan bu örgütlenme biçimi tam anlamıyla on dokuzuncu asırda gerçek yapısına kavuşmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise ulus devlet küresel ölçekte yaygınlık kazanmış bir siyasi örgütlenme modelidir. Günümüzde Birleşmiş Milletler örgütüne üye devletlerin hemen tamamı ulus devlet kurgusu esas alınarak yapılmıştır Erözden evrensel ölçekte yaygınlık gösteren ulus devletleri üç temel gruba ayırmaktadır. Birinci grupta, Avrupa merkezli ulus devletler; ikinci grupta Amerika kıtasında gözlenen

yerli halkın soykırım ile ortadan kaldırılması ve yerine tümüyle göçmen bir nüfusun getirilmesiyle oluşturulan ulus devletler, üçüncü grupta ise 20. yüzyılın ikinci yarısında sonra ortaya çıkan sömürgelemeden sıyrılma hareketleri sonucu oluşan ulus devletler yer almaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinde Büyük ulus devletlerin parçalanmasıyla birlikte oluşan ki milliyetçi cereyanların ve etnik ayrımcılığın etkisi olmuştur, daha mikro düzeyde yeni ulus devletler ortaya çıkmıştır. Balkanlardan Yugoslavya'nın dağılmasıyla oluşan yeni ulus devletler ve Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla oluşan ulus devlet kurguları buna örnek verilebilir.

Ulus devletler esas itibariyle modern dönemin bir ürünü olsa da geleneksel dönemin toplumsal kurumları modern devletin ve onun egemen biçimi olan ulus devletin alt yapısını hazırlayarak zamanla tarihteki yerlerini almışlardır (Balibar ve Wallerstein, 1993: 111). Bu bakımdan ulus devlet her ne kadar modern dönemlere özgü bir devlet biçimi olsa da ulus devlet biçiminin oluşmasında birçok olgunun etkili olduğunu siyasi, ekonomik, toplumsal olgulardan bağımsız bir biçimde ele almanın pek de mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Ulus devletin anlaşılabilmesi için modernleşmenin, ulus ve ulusçuluk kavramlarının anlaşılması gerekmektedir. Çünkü ulusçuluk bir ideoloji olarak çekirdek etnisiteleri ulus yapan, milletle devleti birbirine bağlayan bir bağ ulus devlet modelini şümüle erdiren tarihî gelişmedir (Delannoi, 1998: 32). Ulusçuluk (milliyetçilik), çalışmamızda farklı kuramsal yaklaşımlarla ele alınıp incelenmiştir. Milliyetçiliğin kuramsal çözümlerinde temel yaklaşımlar; ilkçi, modernist ve etnosembolcü çözümlerlerdir. İlkçiler, “ulusları doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar olarak” görürlerken; modernistler, “kapitalizm, sanayileşme, merkezî devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçler”in ulus ve ulusçuluğu ortaya çıkardığı ya da ortaya çıkmalarına eşlik ettiği görüşündedirler. Etnosembolcüler, bugünün uluslarını bir gelişmişlik sürecinin ürünü olarak değerlendirdiklerinden ulusçuluk çözümlerinde, geçmişteki etnik köken ve kültüre vurgu yaparlar (Özkırımlı 1999: 75-219).

Dolayısıyla bu kavramları anlamadan ulus devleti ve yapısını kavramak ve bu kavramlar doğrultusunda Türkiye’de ulus devletin doğuşunu ve 1980 sonrası değişen süreci anlamak mümkün değildir. Yaşanan değişimin iyi anlaşılabilmesi için hem tarihî gelişmelerin hem de kavramsal çözümlenimin ulus devlet yapısını anlamada yararlı olacağını düşünmekteyim. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin

kuruluş sürecini ve temelinde yer alan düşünsel yapıyı Osmanlının son döneminden itibaren alarak özetlemek hem Türk ulus devlet yapısını anlamamızı hem de 1980’den sonra yaşanan değişimi ve dönüşümü anlamamızı kolaylaştıracağından kısaca özetlemekte fayda bulunmaktadır.

Osmanlının son dönemlerinde başlayan modernleşme politikalarını aynı zamanda ulus devlete giden yolda önemli kilometre taşları olarak görmek gerekir. Çünkü Türkiye ulus devlet yapısını Osmanlı bakiyesinden ayrı düşünmek tarihsel bağlam açısından mümkün gözükmemektedir. Batı Avrupa’daki modernleşme Sanayi Devrimi’nin yol açtığı değişim ilişkileri neticesinde gerçekleşmişti. Buna karşın Osmanlı Devleti’ndeki ekonomik, sosyal ve kültürel değişim Batı Avrupa’dakine göre tamamen farklı koşullara bağlı olarak başladı. Osmanlı Devleti, askerî mağlubiyetler ve toprak kayıpları sonucunda savunmaya dayalı bir modernleşme modelini benimsedi. Reformlar bürokratik seçkinler tarafından devleti muhafaza için başlatılmış ve aynı zamanda “yukarıdan” dayatılmıştır. “Batılılaşma” olarak adlandırılan reform politikası Osmanlı toplumundan yükselen taleplerden ziyade İmparatorluğa etki eden dış faktörlerden dolayı ülke gündemine girmiştir. Dolayısıyla yeni Cumhuriyet’le birlikte ulus devlet yapısı biçimlenirken Osmanlının son döneminde yaşanan gelişmeleri anlamak önemli hâle gelmektedir. Bu nedenle Türkiye’de ulus devlet yapısını anlamak ve geleceği görmek açısından Osmanlı-Türk modernleşme tarihindeki toplumsal, kültürel, dinî, siyasi ve ekonomik alandaki değişim ve dönüşüm hareketlerine bakmak gerekmektedir.

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ortalarından itibaren giderek artan modernleşme çabaları ve devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için gereken çözüm arayışları, ulus devlet kuramları bağlamında ele alındığında bütün bu çabaları aynı zamanda yeni bir ulus devletin kuruluşu olarak da değerlendirmek mümkün olur ve üstelik böyle yapmakla “yeni ve modern” Türkiye’nin doğuşunu aşağı yukarı 19. yüzyılın ortalarına denk gelen bu döneme dayandırmak bir anlam kazanır. Bu dönem ile başlayan ve 1923 yılında ise resmîyet kazanarak fiziki bir gerçeklik hâlini alacak olan bu yeni ulus devleti oluşturacak ve bir arada tutacak dinamiklerin başında ise kültür ve özellikle de kitle iletişim araçları üzerinden yayılan seçkin bir kültür anlayışı gelmektedir. Bu seçkin anlayış ulus devletin kuruluşundan sonrada ulus devletin temel nitelikleri arasında ve özellikle memurlar ve askerî bürokratik elit

aracılığıyla devam ettirilmiştir. Özellikle Tanzimat’la birlikte başlayan modernleşme ve Batılılaşma hareketlerini bu bağlamda iyi okumak Türk ulus devlet yapısını anlamamız açısından oldukça önemlidir.

Türkiye’de modern devletin doğuşu, 19.yüzyıl tarihsel ve siyasal koşullarına dayanır. Osmanlı İmparatorluğu, son dönemlerinde, çözülme sürecine girmiş olmasından dolayı bu dönemde uygulanan politikalar devletin bekasına yönelik olmuştur. Bu politikaların temel hedefi ise Batı toplumlarının erişmiş olduğu seviyeyi yakalamaya yönelik Batılı ve modernist politikalar olmuştur. Osmanlı mirası üzerinde kurulmuş bir ulus devlet olarak ortaya çıkmış olan Türkiye ulus devleti Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren benimsenen Batılı değerlere yönelik politikaları Cumhuriyet Dönemi’nde de benimsemeye devam etmiştir. Bu bakımdan Osmanlı’nın son döneminde başlayıp Cumhuriyet’le birlikte devam eden değişimleri ve yeni kurulan Türkiye ulus devlet yapısını belli bir tarihsel bütünlük içinde ele almak için “yapı”daki değişimleri, kırılma noktalarını belirleme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu açıdan öncelikli olarak Osmanlı sistemini anlamak ve Osmanlıdan Cumhuriyet’e ne gibi sosyal siyasal ve ekonomik değişmelerin olduğunun belirlenmesi gerekir.

Modern devletin ilk deneme dönemi olarak adlandırabileceğimiz 19. yüzyıl Osmanlı reform hareketleri, Cumhuriyet Dönemi modern ulus devlet uygulanmasına önemli birikimler bırakmıştır. Bu nedenle Osmanlıda modern ulus devlet oluşumuna zemin hazırlayacak gelişmeleri değerlendirmemizde fayda vardır.

Kavram olarak ‘ulus’ düşüncesinin Türkiye siyaset anlayışına geç bir dönemde girdiği doğrusya da, öncesinde kullanılan millet kavramı ulus kavramın yüklendiği içeriğe ve değerlere vurgu yapıyordu. Ancak sosyopolitik örgütlenme olarak Osmanlı toplumunda, Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler gibi bütün kolektif kimlikler dinî bir karakter taşımaktaydı. Diğer yandan Türk, Rum, Frank gibi görünüşte etnik olan tüm tabirler gerçekte dinî çağrışımlara sahipti. Rum, Yunan Ortodoks sınıfına işaret ederken, Frank Latin ya da Batı Avrupalı Hristiyanları anlatmaktaydı (Yıldız, 2007: 49). Bu açıdan değerlendirildiğinde Osmanlı tebaası ile ilgili olarak ilk akla gelen bilginin müslimlik ve gayrimüslimlik ayrımı olduğu bilgisi de doğrulanmaktadır. Arapça bir sözcük olan “millet”, Kuran’da din olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla Yahudiliği ve Hristiyanlığı da kapsamaktadır. Etniklik temelinde kullanılmayan bu

kelime, tam olarak dinî bir cemaati ifade etmektedir. Yani, Osmanlı Devleti'nde de Hristiyanlar, Ermeniler ve Yahudiler gibi gayrimüslim cemaatlerin her biri bir "millet" olarak görülmekteydi (Yıldız, 2007: 50).

Osmanlının son dönemlerinden itibaren kullanılan millet kavramı ile Türkiye ulus devleti kurulduktan sonra siyasi anlamda kullanılan ulus kavramına geçiş aynı zamanda ulus devlet olma sürecini kavramsal düzeyde de anlamamızı kolaylaştıracaktır. Çalışmamızda çoğunlukla millet yerine ulus kavramını kullanmaya devam edeceğim. Ancak milletten ulusa giden süreci iyi okumak ulus devlet yapımızın anlaşılmasını daha verimli hâle getirecektir.

1839 yılında "Gülhane Hatt-ı Hümayunu"nun ilanıyla başladığı resmen kabul edilen Tanzimat süreci, Türk siyasi tarihinin en tartışmalı dönemlerinden biri olma özelliğine sahiptir. Tanzimat çok tartışmalı bir dönem olmasına rağmen Osmanlı-Türk toplumu üzerinde kapsamlı ve kalıcı etkilere yol açan bir gelişmedir. Bu anlamda Tanzimat, aynı zamanda tercih edilen Batılılaşmanın/modernleşmenin geri dönülemez süreci içerisine girişimizin de bir ifadesidir. Çünkü bundan sonraki gelişmeler, hep bu süreç içinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. (Karakaş, 2000: 119). Tanzimat'ın ilanıyla, Batılılaşma resmî bir devlet politikası hâline getirilmiştir. Bir çözülme süreci içine giren İmparatorluğun bekasını sağlamak için birtakım hukuki ve idari önlemler alınmıştır. Tanzimat, Türkiye'de devlet eliyle yeni bir toplumsal sınıfın yaratılması girişimleri bakımından da önemli bir dönüm noktasını temsil eder.

Tanzimat Fermanı'nı, Osmanlı reform hareketleri içerisinde temel hakları ilk kez sağlayan ancak devletin yapısına bir değişiklik getirmeyen bir belge olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır (Sander, 2003: 32). Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'ni dönüştüren esas süreç ise 7 Ekim 1808'de imzalanan Sened-i İttifak ile başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. Sened-i İttifak'ı ortaya çıkaran gelişmelerden ziyade, genel olarak belirtilmesi gereken en önemli unsur, Osmanlı yönetim düşüncesinin ana niteliklerini sarsıntıya uğratacak bir gelişme olarak padişahın mutlak otoritesinin sınırlandırılmasıdır. İncalcık bu gelişmeyi "*büyük ayanın devlet iktidarını kontrol altına alma teşebbüsü*" olarak zikreder. Ardından gelen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ise yine İncalcık'ın ifadesi ile "*Padişahın mutlak otoritesini savunarak merkezîyetçi devlet idaresinin, başka deyimle bürokrasinin*

işlere mutlak bir şekilde elkoyması”dır (İnalçık, 1964: 603, Karakaş, 2000: 119). Dolayısıyla bu tarihten itibaren bürokrasinin gücünün yönetimde daha etkin bir şekilde varlığını ve gücünü hissettirmeye başladığını söyleyebiliriz.

Bu bağlamda, Türkiye’nin, Osmanlı reformlarından başlayıp Kemalist ulus devletle en son biçimine ulaşan modernleşme ve Batılılaşma tarihi siyasi olarak, çok uluslu bir imparatorluktan ulus devlete geçişle sonlanırken, toplumsal olarak da “muasır medeniyetler seviyesi”ne ulaşmayı benimsemiştir. Bernard Lewis’e göre “*Türkiye’de temel değişiklik İslami bir imparatorluktan bir Türk devletine, bir Orta Çağ teokrasısından anayasal bir Cumhuriyete, bürokratik bir feodalizmden modern bir kapitalist ekonomiye- birbirini izleyen reformcu ve radikal dalgalar tarafından uzun bir sürede*” tamamlanmıştır (Lewis, 2000: 474).

Osmanlı Devleti’nin merkezî bütünleşme çabalarıyla çıkardığı Tanzimat Fermanı, modern millî devletin temel özelliklerine doğru toplumun tamamına yönelik bir merkezîleşme ve modern millet kavramı çerçevesinde örgütlenme şeklinde iki ana eğilimin varlık kazandığını göstermekle birlikte, laik ve anayasal düzenlemelerin de zeminini hazırlamaktadır. Bu anlamıyla Tanzimat Fermanı, Osmanlı devlet anlayışının üzerinde durduğu ilkelere köklü değişikliklerin başladığına işaret etmektedir (Say, 1998: 153). Böylece Tanzimat süreci, modernleşmeyi devlet kurumlarıyla birlikte halkın ilişkilerine yansıtarak yeni bir boyuta taşımıştır. Bunlardan en önemlisi de eşitlik fikridir. Islahat Fermanı’nın en büyük katkılarından biri Tanzimat Fermanı’yla hayata geçirilen eşitlik fikrinin Islahat Fermanı’yla iyice pekiştirilmiş olmasıdır. Bu Fermanla birlikte eşitliği ihlal eden birçok hüküm kaldırılmıştır. 1876 Osmanlı Anayasası’yla da, vatandaşlık kurumu en üst hukuk metni tarafından tanınmış ve din bağı devlet-tebaa ilişkisini belirleyici olmaktan çıkarılarak devlete bağlılık esas sadakat odağı yapılmıştır. Ancak eşitlik politikası, beka politikasına hizmette süreklilik sağlayamamış, birlik ve kardeşliğe dayalı heterojen bir imparatorlukta sağlanan Hıristiyan- Müslüman eşitliği yerine, birbiriyle rekabet halinde olan ulusal egemen devletlerin müşterek eşitliği ortaya çıkmıştır. Müslümanlar yüzyılların mirası olan hâkim konumlarını terk etmek istemezken, gayrimüslimler de eşitlik yerine özerklik ve bağımsızlık peşinde koşmuşlardır (Yıldız, 2001: 56).

I. Meşrutiyet (1876-1878)'in ilanı ile Osmanlının ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ortaya çıkmıştır. Ancak, kısa bir süre sonra II. Abdülhamid tarafından kapatılan Meclis-i Mebusan, siyasi yaşamda etkili olamamıştır. Tekrar yaşanan bir mutlakiyet döneminden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisiyle 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiştir (Çavdar, 1992: 110-115). Ancak 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet ve Kanuni Esasi esas itibariyle devletin sınırlanmasını amaçlayan liberal bir araç olmakla birlikte düzenlenen anayasa gerçek anlamda devleti sınırlandırmamaktadır. Aslında başta Kanun-i Esasi olmak üzere bu dönemde girilen bütün hukuki sınırlama hareketleri devleti sınırlamayı değil padişahın yetkilerini sınırlamayı hedeflemiştir. Padişahın birçok yetkisi genel olarak bürokrasiye özel olarak da daha sonraları kurulup güçlenen İttihat ve Terakki'nin eline geçmiştir. Kısacası devlet değil, padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır (Fedayi, 1999: 467).

II. Meşrutiyet ile hız kazanan toplumsal ve kültürel değişme Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal ve toplumsal zeminini oluşturmuştur. Öyle ki bu dönemde ortaya atılan ve tartışılan konuların büyük çoğunluğu Cumhuriyet'ten sonra uygulama imkânı bulmuştur. II. Meşrutiyet'le ortaya çıkan zengin fikir akımlarına ve ideoloji hareketlerine bakılacak olursa Bu dönemdeki Türk aydınlarının Devlet-i Aliye'yi kurtarmak ve geliştirmek üzere üç farklı istikamet tutturdıklarını görürüz: 1) Batıcılık; Batı kültür ve uygarlığını süratle alıp Batı dünyası ile birleşmemizi isteyenler 2) İslamcılık; modern teknoloji dışında bütün müesseselerimizi İslami esaslara göre düzeltmemizi ve İslam âlemi ile bütünleşmemizi isteyenler 3) Türkçülük, bir tarafta Batı medeniyeti ve bir tarafta Türk kültürü esasına dayalı modern bir toplum yaratmak, Türk âlemi ile bütünleşmek davasında olanlar (Güngör, 1999: 206-207).

Osmanlı İmparatorluğu, her türlü dinî ve etnik ayrımı reddeden Osmanlıcılık oturtulamayınca, bunun gerçekleşmeyeceği fiili gelişmeler ve etnik unsurların kendi milliyetçiliklerini güdüp istiklallerini istemeleri ile anlaşılınca, İmparatorluk, İslamcılık kavramı üzerinde oturtulmaya çalışılmıştır. Esasen, geleneksel hukuki yapısı da bu olmuştur. Balkan Savaşı faciasının yaşandığı yıllarda, artık bunun da mümkün olmadığı anlaşılmıştır (Köseoğlu, 2002: 143). Türkçülük ideali de İmparatorluğu çöküşten kurtarmada başlı başına bir unsur olarak görülmemiş ve

İmparatorluk, beka meselesi bağlamında yüzünü ağırlıklı olarak Batı'ya dönmüş ve bu doğrultuda bir modernleşme arayışına girmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan milliyetçilik, Avrupa imparatorluklarının millî devlete dönüşme sürecinin gecikmiş bir tekrarı sayılabilir (Bora, 1996: 169). Milliyetçilik bu anlamda yeni gelişmeye başlayan aydın ve bürokrat sınıfın yeni ideolojisi olarak işlev görmeye başlamış ve ulus devlete giden yolda önemli bir ideolojik refleks olarak yerleşmeye başlamıştır. Bireyin, toplumun, devletin bütünüyle değişmesini ve dönüştürülmesini hedeflemiş ve bürokratik teknolojilerin gelişimi ile birlikte devam etmiş olan Türk uluslaşma sürecinin (Açikel, 2002: 118) bu yeni ideolojisi “biz kimiz?” sorusuna cevap vermeye çalışan hummalı bir entelektüel mesaiden de istifade etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli sisteminde esas olarak vatandaşlık anlayışı “Osmanlılık” fikrine dayanmaktadır. Osmanlı vatandaşlığının imparatorluk içerisinde yaşayan halkların özel kimliklerinin üstünde bir kimlik biçimini ifade etmektedir.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte iktidara ortak olan İttihat ve Terakki, modern, merkezî bir ulus devlet yaratılmasını hedefleyerek, bunun en temel ilkesinin vatandaşlık kurumu olduğuna inanmış ve tüm üyelerin eşitlik ilkeleri dâhilinde, sadece devlete karşı sorumlu olmalarını sağlayacak bir yapı kurmayı planlamıştır. Bu amaç için, Osmanlı millet sistemi içerisinde asker vermeyen, vergi ödemeyen cemaatlerin yaşadığı bölgeleri merkeze bağlayan ve buralar için merkezi bir eğitim programı uygulanmasını isteyen İttihat ve Terakki, böylece imparatorluğun tüm unsurlarının birlik olmasının sağlanabileceğini düşünmüştür. Fakat bu birliği sağlayacak ortak bir kültürel bağ mevcut değildir. İttihat ve Terakki'nin bu soruna çözümü son derece klasik bir yöntem olarak, vatandaşlık prensiplerini, egemen ulus olan Türklerin değerleri etrafında yaratılan bir kültürel kimlik ile birleştirmek şeklinde olmuştur (Akçam, 1997: 145-146). II Meşrutiyet'in getirdiği modern yönetim anlayışında eşitlik önemli bir kazanım olarak ortaya çıkar. Vatandaşların başlıca görevleri, kanunlara itaat etmek, askerlik yapmak ve vergi vermektir. Bu görevler, vatandaşlar arası görev eşitliğini sağlarken haklarda da eşit bir vatandaşlık topluluğunun kurulmasına önayak olmuştur (Üstel, 2004: 27). Bu vatandaşlık düşüncesi sonrasında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte modern ulus devletin vatandaşlık anlayışının da temellerini oluşturmuştur.

Sonuç olarak şunu vurgulamak gerekir; Osmanlı-Türk modernleşmesinde izlenen özgün rota sonucunda modern siyasal alan ve toplumun kuruluş süreçleri asıl olarak ulus devlet kurma sürecinin gereklilikleri tarafından belirlenmiş ve ona tabi olmuştur. Bu nedenle modern siyasal alanın demokrasi, kamusal alan ve sivil toplumla ilgili olan boyutları (katılım, temsil, çatışma, çoğulculuk, özerklik, bireysellik gibi) birlik, bütünlük, düzen ve otorite fikrini vurgulayan ulus devlet ve devlet aklı tarafından zayıflatılmıştır. Öte yandan devlet aklının sonraki tarihsel evrelerde ve somut durumlarda ne anlama geleceği, yeni toplumsal güçler ile devlet arasındaki güç ilişkilerine bağlı olarak şekillenecektir (Özkazanç, 2012: 74-75). Bu şekillenmenin Cumhuriyet tarihi boyunca devlet alanı ile sivil alanın yaşadığı gerilimin özünü oluşturduğunu pekâlâ söylemek mümkündür. Dolayısıyla devlet aklı ile sivil ve bireysel akıl çoğu zaman ayrı alanlar olarak varlığını korumuş ve yaşanan çatışmaların kaynağını oluşturmuştur.

Cumhuriyet'in kurulması çok milletli Osmanlı Devleti'nin bir ulus devlete yani Türkiye'ye dönüşmesi sürecine denk düşer. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte yeni devletin kurucu kadrosunca güçlü olmanın yolunun Batı gibi modernleşmekten geçtiği düşünülmüştür. Modernleşmenin de ancak devleti, Batı'da olduğu gibi milliyetçilik ve laiklik temelinde ulus devlet formunda inşa etmekten geçtiği yargısı hâkim olmuştur. Türkiye, Osmanlıyla birçok yönden devamlılık sergilemesine rağmen Kemalist seçkinlere göre modern bir Cumhuriyet olarak öngörülmüştür. Bu oluşum süreci içinde Kemalist seçkinlerin birincil amacı, "çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak" için bağımsız bir ulus devletin yaratılması, sanayileşmenin hızlanması ve laik ve modern bir ulusal kimliğin yaratılması gibi siyasal, ekonomik ve ideolojik gereklilikleri inşa etmektir. Bu nedenle Kemalist seçkinler, Batı modernitesinin evrensel geçerliliğini modern bir Türkiye kurmanın; "uygarlık seviyesine ulaşma" çabalarını da bir modern ulus inşa etme süreci olarak kabul ettiler (Keyman ve İçduygu, 2009: 6). Dolayısıyla modern Türkiye'nin kuruluşu, geri kalmış, geleneksel bir toplumu temsil eden Osmanlı geçmişi karşısında, ulus devlet inşası yoluyla modern bir ulus yaratmayı amaçlayan siyasal bir modernleşme sürecine işaret etmektedir (Keyman, 2009: 336). İmparatorluktan Türkiye ulus devletine giden süreç aslında bir ulusal devletin kurulmasına sonrasında ise ortak bir tarih kurgulanarak oluşturulan bu resmi kurgu topluma benimsetilerek ortak bir kimlik inşa etme sürecidir.

Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından gerçekleştirilen Türk Devrimlerine daha doğrusu, geniş anlamda Türkiye Cumhuriyeti ulus devletine bakıldığında “ortada hem az çok kendiliğinden bir uluslaşma hem de yukarıdan bir uluslaştırma bulunmaktadır” (Tanör, 1997: 67). Tanör devletlerin ulus devlet olma süreçlerinde iki farklı biçimi birbirinden ayırt eder. Bunlardan ilki;

“a) Klasik burjuva demokratik devrimleri iç içmeleriyle olgunlaşan uluslaşma modelleri (İngiltere ve Fransa, Almanya ve İtalya gibi)

b) Bağımsızlık hareketlerinden doğan uluslaşmalar (ABD, Latin Amerika, Doğu Avrupa, Asya ve Afrika)” (Tanör, 1997: 69). Türkiye’nin uluslaşma ve ulus devlet süreci ağırlıklı olarak ikinci oluşuma denk düşmektedir. Nitekim Tanör bu duruma açıklık getirmektedir. Tanör’e göre Türkiye’deki durum “kendiliğinden bir uluslaşma birikiminden çok, istisna bir olayda aranmalıdır. Ulusal Kurtuluş Savaşı” (Tanör, 1997: 75). Fakat Türk modernitesi, modernleşmenin Batılılaşma ile özdeşleştirilmesi çerçevesinde, kendisini öyle bir dünyanın parçası yapma girişimiyle özdeş kılmıştır (Sarıbay, 2004: 101). Yukarıdaki atılımlarla birlikte tebaa anlayışının yerine yurttaş, vatandaş aşamasına geçilmiştir.

Türkiye’de ulus devletin inşa sürecine ulus ve devlet olgularının ortaya çıkışındaki sıralama açısından bakıldığında; ne Fransa’daki gibi milliyetçilik ve ulus devlet olgularının eş zamanlı olarak çıkması ne de Almanya’da olduğu gibi milliyetçiliğin ulus devletten önce ortaya çıkması gibi bir durum söz konusu değildir. Türkiye’de, Almanya örneğindeki gibi “devletini arayan bir ulustan” değil, aksine “ulusunu arayan bir devlet”ten söz edilebilir. Yani imparatorluktan artakalan nüfus kendiliğinden örgütlenip bir devlet kurmamış, ulus devlet kurulduktan sonra Türk kimliğinin içeriği doldurulmaya çalışılmıştır. Resmî Türk ulusal kimliği, merkezi devletin tayin ettiği yörüngede gelişmiş ve bu kimliğin dışında kendisini algılayan unsurlar ulus devletin bekasına bir tehdit olarak görülmüştür (Kadıoğlu, 2009: 287).

Türk ulusal kimliği resmî söylemde, teritoryal ve hukuki bir esasa dayanmasına rağmen, uygulamada dönemselsel olarak din ve etnisite gibi öğelerin belirleyici olduğu siyasi bir nitelik kazandığı görülür. Türk ulusal kimliğinin inşasının ideolojik temelleri uzun bir tarihî arka plana sahip olmakla birlikte, esas itibarıyla Millî

Mücadele ve onu takip eden devrim yıllarında biçimlenmiştir. 1924 yılıyla ivme kazanan bu biçimleniş, 1930’lu yılların sonunda tamamlanmıştır (Yıldız, 2007: 16, 125).

Ulus devletler, kuruluşlarından itibaren, coğrafi olarak sınırları dâhilinde bulunan halkı belli idealler, inançlar, değerler etrafında birleştirmiş eğitim ve dil birliği sağlayarak, toplumsal sınıflar arasında çatışmaları ortadan kaldıracı önlemler almışlardır. Bu sayede yeni bir ulusal kimlik yaratmayı hedeflemişler; homojen, bütüncül bir ulusal kimlik tanımına ulaşmışlardır. Aynı süreç Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşunda da yaşanmıştır. Kemalist ideoloji ile modern bir çizgide yeni bir ulusal kimlik inşa edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’e göre halkın bir kişi veya grup altında ezilmediği ve egemenliği elinde bulundurduğu tek devlet biçimi demokrasidir ve demokrasinin tam olarak uygulanabildiği tek yönetim tarzı cumhuriyettir. Ulusun hamisi olan devlet ise bu ilke doğrultusunda vatandaşların her türlü özgürlüğünü korumakla mükelleftir (İnan, 1998: 31-32). 1923 yılında kurulan Cumhuriyet, ümmetin yerine milleti, tebaanın yerine ise vatandaşı koyarak (Artun, 1998: 13) Misak-ı Millî sınırları içinde yaşayan herkesi eşit hak ve ödevleri olan Türk vatandaşları olarak kabul etmiştir. “Tabiiyet” yerine geçen vatandaşlık deyimini, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Türk hukukuna anayasal düzeyde girmiştir. 1924 Anayasası’nın 88. maddesinde “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur*” demek suretiyle Osmanlı Dönemi vatandaşlık kurumuna ilişkin düzenlemelerdeki “tebaanın padişaha bağlılığı” kanıksamasının geride bırakıldığı ve artık anayasal düzeyde “vatandaşlık” deyiminin kabul edilerek laik ve çağdaş bir vatandaşlık anlayışının benimsendiği gösterilmeye çalışılmıştır (Aybay, 2008: 73). Atatürkçü bakış açısıyla inşa edilen yeni, modern, ulusal kimlik; yukarıdan aşağıya yapılan ve devlet eliyle gerçekleştirilen bir projedir. Kemalist ulus devlet modelinde, toplum örgütleyici ve tamamlayıcı egemen özne konumundadır. Dolayısıyla devlet, toplumsal ilişkilerin kurucusu değil tamamlayıcısıdır. Bu tip devlette, devlet ulusun ta kendisi sayılmaktadır. Yani ulus ve devlet aslında tek bir kavramı ifade etmektedir. Devlet ve millet ögeleri ulus-devlet adı altında birleştirilmiş, tek bir kavram hâline getirilmiştir. Devlet ve millet özdeş kavramlar olarak kabul edildiği için vatandaşların tek başlarına “birey” olarak herhangi bir önemleri kalmamış, “görevleri olan vatandaşlar” olarak bir önem arz etmeye başlamışlardır. Bu vatandaş tipi, toplumsal yarara hizmet etme misyonunu

üstlenmiş ve devletin toplum üzerinde egemen ve aktif olmasına meşruiyet sağlamıştır (Kahraman, 1996: 109). Bu vatandaşlık modeli tek parti dönemine de miras kalmış ve kimi uygulamalarla bu dönemde de devam etmiştir.

1920-30'lu yıllar, kapitalizmin gelişmesinin önündeki engellerin kaldırıldığı ve ulus devletin kurumsallaştığı bir “tepeden devrim” sürecidir. Devrim, kitle seferberliğine değil devlet önderliğine dayanmıştır. Bu dönemde belirli konularda (hukukun laikleştirilmesi, burjuva hukuk sisteminin benimsenmesi, genel laikleşme, devlet kapitalizminin gelişimi) gibi konularda ciddi bir atılım sergilenirken, Batı'da burjuva demokratik devrimlerin çözdüğü bazı sorunlar (demokrasi, kent/kır ilişkisi ve toprak sorunu gibi) konusunda ürkeklik gösterilmiş hatta bu sorunların derinleşmesine yol açan adımlar atılmıştır. Tepeden devrim süreci yeterince hegemonik olmadığı için ufku ve etki alanı da sınırlı kalmış, bu nedenle modernliğin farklı boyutları açısından eşitsiz bir gelişme sürecini başlatmıştır (Özkazanç, 2012: 74). Böylece devlet bütün bireysel ve toplumsal eylem alanlarına müdahale ederek meşruiyetini ortaya koymuştur.

Türk modernitesinin her alanda gözlenebilen tepeden inmeciliği ve buyurganlığı, kendini ulusal kimlik ve vatandaşlık ilişkilerinde de belli ettirir. Ulusal kimlik inşa edilirken vatandaşlığın da ulusal kimliğe bağlı olarak tanımlanması günümüze kadar devam eden sorunlara yol açmıştır. Modern Türkiye'nin bir ulus devlet olarak yaratılması, kitlelerin vatandaşlara dönüştürülmesini gerektirmiş, fakat “haklar” dilinin laik ulusal kimliğin inşası sürecine dâhil olmasını engellemiştir. Kemalist kadro için vatandaşlık, haklar diliyle çerçevelenmiş liberal bir kategoriye değil de modernite projesi ile uyumlu, rasyonel ve laik bir ulusal kimlik yaratma amaçlı kurulmuş ahlâk yüklü bir kategoriye ifade etmiştir. Çünkü devlet merkezli Türk modernitesinin toplumsal temeli, toplumu sınıf ya da birey gibi kategorilere referanstan ziyade, farklı grupların devlete karşı vazife ve hizmetleri temelinde tanımlayan organik bir toplum görüşü ile kurulmuştur. Dolayısıyla, Kemalist seçkinler topluma bireysel haklar ve özgürlükler açısından yaklaşmamış ve toplumun bireycilik, çoğulculuk, katılım ve farklılık talepleri içerdiğini görmemişlerdir. Bunun yerine, toplumun organik olmasına ve toplumsal ilişkilerin homojen ve yekpare bir biçimde, Türkiye'yi modern ve medeni bir ulus hâline getirme hedefine yönelik ulusal çıkara hizmet edecek şekilde düzenlenmesi gerektiğine inanmışlardır (Keyman

ve İçduygu, 2009: 8-9). Bu bağlamda ulus devletin temel niteliklerinin benimsetilmesi için ortak bir vatan, ortak tarih, ortak kültür, ortak bir ekonomi ve ortak siyasi birlik Őuuru yerleŐtirilmeye çalışılmıştır (Say, 1998: 184-85).

Ulus devlet niteliğinin tamamlanmasına dönük bir diğer önemli Şart olan ortak kültüre sahip olma gerekliliğini vurgulamak için Osmanlı ncesi Orta Asya Türk kültürü ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Tarih tezi de ortak kültürü ifade etmeye destek sağlamıştır. Ayrıca Türk Dil Kurumu'nun kurulması ve Türk dilinin araştırılması, dilden yabancı kelimelerin atılması çalışmaları da bu yönde yapılan çalışmalar kapsamındadır. Millî devlet modelinin tamamlanabilmesi için gerekli kültür biçiminin topluma kazandırılması sağlanmalıydı. Bunun için her Şeyden önce yapılması gereken, milletin mümkün olduğunca okur-yazar olmasını sağlamaktı. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yılları ciddi bir okuma-yazma seferberliği Şeklinde geçti (Say, 1998: 214). Ancak bütün bu ulus devleti tahkim etmeye yönelik giriŐimler uzun bir süre merkez vre ilişkileri bağlamında sınırlı bir etkisi oldu. evre çoğu zaman merkezin bu politikalarına Őüpheyle yaklaŐmıŐ ve kendini bir ulus devletin parçası olarak görmekte zorluk yaşamıştır. Ulus devletin yerleŐtirilmesine yönelik çabaların bir diğer yönü de iktisadi alandaki gelişmelerde gözlemlenmektedir. Devletçiliğin anlamı devletin denetim altında tuttuğu bir ekonomi değil olanaklı olduğu lde yabancı denetiminden bağımsız bir ulusal ekonomi yaratabilmektir (Kongar, 1979: 149).

Ortak bir ulus devlet kültürü yaratma yolundaki önemli adımlardan birisi de ortak siyasi birlik Őuurunun olmasıdır. Siyasal birlik Őuuru, siyasal kültür açısından hayati önemde olup ulus devletin meşruiyeti, rejimin sağlıklı işlemesi ve devamı için çok önemlidir. Ortak siyasi birliğin görülebilmesi devlet bünyesindeki herkesin, siyasi sisteme göstereceği katılım ve destek ile gerçekleşebilir. Siyasi katılımıla birlikte kişinin sisteme aidiyeti pekiŐir ve kişi devlet yönetimine katılmış olur (Say, 1998: 202). Bu anlayış Cumhuriyet'in sonraki dönemlerinde devam etmiş deęiŐmeyi halktan gelen ve halka dayanan taleplerle değil iktidar gücünü elinde tutanların inisiyatifinde bir olgu olarak algılanmasına yol açmıştır. Devlet her zaman bireyin varlığından önce gelerek hikmetinden sual bile olunmayan zevalinin bireyin zevalinden hep önce geldiği ve böyle bir devlet algısı olunca da devletin bireyin hayat alanına istediği gibi müdahale edebileceği bir mitosa büründürülmüŐtür.

Bireyin devlet karşısındaki haklı talepleri hep bir başkaldırı isyan ya da bölünme korkusuyla ya inat edilerek karşılanmamış ya üstü örtülerek inkâr edilmiş ya da baskı yoluyla bu taleplerin önü kesilmeye çalışılmıştır. Özellikle bölünme korkusu Mahçupyan'ın (2004: 1-2) belirttiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden bir durumdu. İmparatorluk yaklaşık 50 yıllık bir süre içinde (1870-1920) topraklarının %85'ini ve nüfusunun %75'ini kaybetmişti. Dar bir alana hapsolme duygusu, dünya güçlerinin her an değişen bölme ve parçalama stratejileriyle daha da pekişmekteydi. Bu durum bir horlanma ve aşağılanma ile birlikte geldi; çünkü özellikle İttihat ve Terakki Dönemi'nde Osmanlı sisteminin gayrimüslim milletlerine yönelen devlet uygulamaları, insan haklarına aykırı bulunduğu ölçüde, Türkleri de bir kavim olarak mahkûm etmenin meşruiyetini sağlamaktaydı. Bu baskı ortamının iki temel sonucu oldu: Toplumsal bilinçaltına sürekli bir bölünme korkusu yerleşirken sanki buna çare teşkil etmek üzere Türklerin bir millet olarak onurlarını yeniden kazanmaları yönünde büyük bir çaba gösterildi. Onurun yeniden kazanılması veya hak edildiğinin kanıtlanmasıyla Türkiye Cumhuriyeti de çağdaş ülkeler arasında hak ettiği yeri alacaktı. Böylece bir yandan dil ve tarih üzerine ideolojik çalışmalar sayesinde Türklüğe dünya sahnesinde benzersiz bir yer açılmaya çalışılırken öte yandan da tarihin unutulmasına dayanan 'yeni bir başlangıç' mitosu üretildi. (Mahçupyan, 2004: 2) Bu mitos her iktidar döneminde canlı tutularak Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bir bütün olduğu ilkesi elde edilmeye çalışılan haklar üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sürekli sallandı durdu ve bu taleplerin yerine getirilmesi bir yana inkârcı politikalar-ki dil ve tarihin reddi bu travmatik durumlardandır- uygulandı. Batıda yaşandığı biçimiyle klasik modern devlet yapılanmasının temeli, bireylerin kendisine vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu ulus devletler oldu. Bu aynı zamanda rölativizmin üretebileceği muhtemel kaotik bireyler dünyasının, bir üst kurum tarafından meşru bir biçimde zapturapta alınmasının ifade etmekteydi. Dolayısıyla ulus kimlikleri, geleneksel kültürden, tarih ve coğrafyadan türetilse de büyük ölçüde bir 'yaratı' olarak tarih sahnesine çıktılar. Bireyler ise kimliklerini bu ulusların doğal parçaları olmaları sayesinde elde etmekteydiler. Türkiye gibi ülkeler ise bu denklemin bireysel hak tarafından ziyade, devletle birey arasındaki hiyerarşik meşruiyete ağırlık verdiler. Bir yandan gayrimüslim vatandaşlar cemaat üyesi olarak algılanırken Türk toplumu da 'sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir millet' olarak tanımlandı. Böylece 'millet çıkarımı' savunmak da doğal olarak devletin uhdesine alındı. Ne var ki buradaki 'millet' artık

gayrimüslimleri içermemekteydi. Çünkü onların milletin dışında cemaatler olduğu açıktı. Söz konusu anlayışın genelde Türk toplumu tarafından da paylaşıldığını vurgulamak gerekir. Aksi hâlde gayrimüslim azınlık cemaatlerine yönelik doğrudan devlet eliyle sınırlayıcı politikalar üretilirken, buna hiçbir toplumsal tepkinin gelmemesi ve toplumun bu uygulamaları görmezden gelmesi kolayca açıklanamaz. Bu ortam geçen yüzyılın neredeyse sonuna kadar gayrimüslimlere yönelik yaklaşımın arka planını oluşturdu (Mahçupyan, 2004: 3). Benzer bir durum Kürtler için de geçerliliğini günümüze kadar sürdürmüş ve Kürt vatandaşlara yönelik politikaların geliştirilmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Bu bağlamda Cumhuriyet'in Kürt meselesine dair politikası da yıllar içinde farklılıklar göstermiştir. Cumhuriyet, Kürt meselesini bazen geçmişin kalıntılarından, bazen Kürtlere ait meskûn bölgenin geri kalmışlığından, bazen de sadakatsizlikten kaynaklanan bir mesele olarak algıladı. Bu algı biçimlerine tanıma, asimilasyon, tedip, tenkil ve ayrımcılık politikaları eşlik etti. Bütün bu algı ve siyaset çeşitliliğini Yeğen (2009: 5) kabaca üç döneme ayırarak incelemektedir. Bu dönemleri “inkârdan önce”, “inkâr dönemi” ve “ikrar dönemi” olarak adlandırmaktadır. İmparatorluğu takip eden ve Cumhuriyet'i önceleyen birkaç çetin yıla denk düşen ilk dönemde Kürt meselesi etnik mahiyeti teslim edilen siyasi bir mesele olarak algılandı ve meseleyle tanıma siyasetiyle uğraşıldı. 1924'ten 1990'lara kadar uzanan ikinci dönemde ise Kürt meselesi etnik mahiyetten mahrum ve inkılaplarla ya da güvenlik siyasetiyle uğraşılması gereken sosyal ya da iktisadi bir mesele yahut da bir asayiş meselesi olarak görüldü. Bu dönemin favori siyasetleri ise inkılap, tedip ve tenkil ve tabii ki asimilasyon oldu. 1990'larla açılan üçüncü dönemde ise Cumhuriyet Kürt meselesinin etnik mahiyetini kabul etmeye başladı. Hâlen devam eden ve zikzaklarla döşeli bu son dönemde Cumhuriyet'in siyaset repertuarı genişledi.

1923-1950 dönemi Cumhuriyet'in kurulduğu, devrimlerin birer birer gerçekleştirildiği, yeni rejimin yerinin sağlaştırıldığı, resmî ideolojinin biçimlendirildiği dönem olması nedeniyle Cumhuriyet tarihi açısından en önemli dönemdir. 1923-1950 dönemi; 1950'ye kadar süren fiili tek parti iktidarının yaşandığı, Atatürk'ün kurduğu parti ile devletin özdeşleştiği, iki kez çok partili yaşama geçme denemesinde bulunulmasına rağmen bunun başarısız olduğu bir dönem

oldu. Siyasal kültürümüz açısından en hayati değişimlerin yaşandığı bu dönemde, imparatorluktan modern bir ulus devlete geçiş için gerekli siyasal, toplumsal ve ekonomik adımlar atılmış, siyasal ve toplumsal modernleşme hareketleri hızla gerçekleştirilmiştir (Durdu, 2009:105).

Cumhuriyet Dönemi siyasal kültürünün temel niteliklerinin inşa edildiği 1923-1950 döneminin ardından 1946 yılında başlayan çok partili yaşama geçiş süreci 1950 yılındaki seçimlerle perçinlenmiştir. 27 yıllık tek parti iktidarı 1950 yılında sona ermiş, Türkiye tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye ulus devleti Demokrat Partinin 1950’de tek başına iktidara gelmesiyle yeni bir dönemece girmiştir. Demokrat Parti ilkin, parti programında evrensel insani değerlere ve demokratikleşmeye yaptığı vurgu ile tarih sahnesine çıkmıştır. Okullarda çocuklara demokrasi bilinci verilmesi amaçlanmış, öğrencilerin insan haklarına saygılı, hoşgörülü bireyler olmaları, okul yönetimine katılmaları, kurullarda görev almaları özendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, vatandaşlığı ulusal birliğe aidiyet merkezinde tanımlayan, devlet ve partiye itaati ve onun koyduğu kanun ve nizamlara uymayı ön plana çıkartan tek parti dönemi vatandaşlık anlayışı, 1950’lerle birlikte bir dönüşüm geçirmiş, uygar ve erdemli insan olma vasıflarıyla belirlenen yeni bir vatandaşlık anlayışına geçilmesi hedeflenmiştir (Caymaz, 2007: 35).

1950-1980 dönemi genel olarak incelendiğinde oldukça sancılı bir dönem olarak göze çarpmaktadır. İktidarın el değiştirmesinin ardından başlayan on yıllık kesintisiz DP iktidarı 1960 yılında ordunun yönetime el koymasıyla son buldu. Darbe sonrası siyasal sistemin sıkıntıları devam etti ve 1971’de ordu bir kez daha siyaseti uyararak muhtıra verdi. Nihayetinde 1980 askerî darbesi ile siyasal kültürün demokratikleşmesinin yolu bir kez daha tılandı. 1950-1980 döneminde siyasal kültür alanındaki gelişmelere bakıldığında; üç askerî darbe ve iki anayasanın yapıldığı, siyasetin dinamiklerinin sürekli yerinden oynatıldığı ve siyasal arenada devletçi seçkinlerle-liberal geleneğin karşı karşıya geldiği görülmektedir. Yine bu dönemde, devletin toplumla yakınlaşmaya başladığı, sol örgütlenmelerin gün yüzüne çıktığı ve topluma ulaşmaya başladığı, ekonomik sıkıntıların da üst düzeyde olduğu görülmektedir. Toplumsal yaşamın, siyasal yaşama paralel bir biçimde bunalımlı olduğu, kutuplaşmaların çatışmalara dönüştüğü, gerilimin hat safhada olduğu bir dönem olarak 1950-1980 dönemi; kırdan kente büyük göçlerin yaşandığı, hızlı

kentleşme ile birlikte işsizliğin kol gezdiği bir geçiş dönemidir. Bu geçiş süreci, her alanda yerleşen devletçi “merkez”in, liberal nitelikler taşıyan “çevre”yle iktidarını paylaşmaya başlaması anlamında bir dönüşümü ifade etmektedir. Cumhuriyet tarihinde ilk kez devletçi seçkinlerin iktidarlarının gerilediği, siyasete ‘taşra’dan da katılımların görülmeye başlandığı, farklı çıkarların bir mücadelesi olarak siyasetin anlaşıldığı bir dönem yaşanmış; Batı tipi bir devlet ve toplum ideali inşa etmenin nüveleri bir aşama daha kat etmiştir (Durdu: 2009: 112). 1980 sonrasında ise küreselleşme ile birlikte Türkiye ulus devlet yapısında önemli değişmelerin yaşandığını gözlemlemekteyiz. Bu çerçevede tezin birinci bölümünde ulus, ulusçuluk, ulus devlet kavramlarının hem ortaya çıktığı tarihsel koşullar içinde hem de toplumsal koşullar üzerinde durularak kavramlarla ilgili genel bir perspektifi ortaya koymaya çalıştım.

Tezin ikinci bölümünde küreselleşme ve ulus devlet kavramları birbirleriyle ilişkisi çerçevesinde ele alınarak küreselleşmenin ulus devlet yapısına olan etkilerine vurgu yapılmıştır. Küreselleşme ve ulus devlet ilişkisine farklı yaklaşımlar değerlendirilerek sürecin dünya toplumları arasında yarattığı eşitsizlikler üzerinde durulmakta, küreselleşme ile birlikte etkili olan süreçlerden ulusüstücülük ve ulusaltıcılık hareketleri ve bu bağlamda ortaya çıkan bölgeselleşme ve yerelleşme olguları ele alınmaktadır. Küreselleşme ile birlikte ulus devletin kazandığı ve kaybettiği işlevler bağlamında ulus devletin temel niteliklerinde meydana gelen değişim farklı görüşler açısından değerlendirilerek üçüncü bölüme geçilmektedir.

Üçüncü bölümde, 1980-2002 arasında küreselleşme sürecinin ulus devlet bağlamında Türkiye üzerine yansımaları açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu bölümde öncelikle Türkiye’nin bir ulus devlet olarak kültürel ve siyasal değişimi üzerinde durulmaktadır. Daha sonra tarihsel süreç perspektifinde küreselleşmenin etkileri ve küreselleşme sürecinin tüm dünyada en fazla etkili olduğu döneme tekabül eden 1980’den sonra Türkiye’de yaşanan değişim ve dönüşümler açıklanmaya çalışılmaktadır. Son olarak, dördüncü ve son bölümde küreselleşme karşısında bir ulus devlet olarak Türkiye’nin hangi seçeneklere ve değişim imkânlarına sahip olduğu bu bağlamda Türkiye açısından Avrupa Birliği sürecinin önemi ve bu sürecin ulus devlet yapısı üzerine etkileri açıklanmaya çalışılmaktadır. 1980’den sonra yaşanan gelişmeler, ulus devletin sorgulanması ve yeni bir yapısal forma

kavuşturulması bakımından önem taşır. Bu yapısal değişim 1980 sonrası Türkiye örneğinde esasında iki temel eksen üzerinde ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi devletin fonksiyonlarında ve niteliğinde yaşanan değişim ile ilgili, ikincisi ise devletin 1980'den sonra yaşanan toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmelerle bağlantılı olarak toplum yapısında meydana gelen değişimin yapısını açıklamaya yöneliktir. 1980'den sonra toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda yaşanan değişimler, demokrasi ve sivil toplum düşüncesinin temel olarak kabul edilmesi ve derinlik kazanması, küreselleşmenin etkileri, iletişim ve bilişim teknolojisinin gelişmesi ve yaygınlaşması da ulus devletin niteliğinde ve işlevlerinde değişime ve dönüşüme yol açmıştır. Bu süreç içinde ve özellikle de 1980 sonrasında 2000'e kadar ANAP'ın uygulamaya çalıştığı ve neoliberal diye adlandırılan politikaların ülkemiz ekonomi politikasına yaptığı etkiler bu çalışmanın konuları arasında yer almaktadır.

1980 sonrasında Türkiye'de neoliberal dönüşümün gerçekleşmesinden sonra sosyal ve ekonomik çerçevede devlet küçültülmüş, piyasada serbestleşme hâkim kılınmış, özelleştirmeler yapılmış, dışa açılım sağlanmış, Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşması gerçekleştirilmiştir. Ancak, bunca olumlu gelişmenin gerçekleşmesine rağmen, Türkiye toplumsal ve ekonomik açıdan arzu edilen noktaya gelememiştir. 1980'lerde neoliberal dönüşüm için uygulanan politikalar, 1990 sonrasında neoliberalizmin sonraki aşamasına büyük ölçüde etki etmiştir. 1990 sonrası Türkiye'nin içinde barındırdığı çelişkiler, ülkeyi siyasal ve ekonomik alanlarda krizlere, ekonomik çıkmazlara sürüklemiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan bu süreç; sadece Türkiye'yi değil tüm dünya ülkelerini etkisi altında bırakmıştır. Türkiye'de 1990 ile 2000 yılları arasındaki yaşanan süreç; ülkenin devlet yönetimi bakımından oldukça istikrarsız bir dönem olduğunu göstermektedir. Bu yıllar aralığında; artan işsizlik, yolsuzluklar, terör olayları, yükselen siyasal İslam ve siyasal koalisyonlar, ülkede neoliberalizmin gelişimini sekteye uğratmıştır. Ancak 2000'li yıllardan sonra tekrar neoliberal politikaların hâkim kılınmaya başlandığını görmekteyiz.

1980'li yıllardan itibaren başta Batı Avrupa'da olmak üzere, devletin rolü ve işlevi üzerinde önemli tartışmalar gündeme gelmiştir. Ülkemizde de bu gelişmelerin etkisini görebilmek mümkündür. Bu doğrultuda olmak üzere küreselleşmenin de etkileriyle birlikte birçok alanda ekonomi, siyaset ve toplum hayatında önemli

değişikliklerin yaşandığı, demokrasi ve sivil toplum alanlarında bir dizi değişikliklerin süratle hayat geçirildiği özelleştirme ve devleti küçültme gibi uygulamaların yerleşme olgusu kapsamında devletin tekel olmaktan çıkarılarak ulus devletin Cumhuriyeti'in kuruluş yıllarından itibaren sınırlı tutulan alanlarının özellikle 1980'den sonra liberalizmin etkisiyle ulus devletin fonksiyonlarında önemli değişiklikleri beraberinde getirerek ulus devlet yapısının daha geniş alanlara etkisi araştırılmış daha önceleri klasik görevlerle sınırlı tutulan alanlarda bir değişim ve dönüşüm imkânı elde edilmiş görünmektedir. Dolayısıyla 1980'den sonra ortaya çıkan ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeler devletin görev alanını oldukça arttırmıştır. Bununla birlikte küreselleşme ve Türkiye'nin bu yönde attığı adımlar AB ile 1995'ten itibaren yoğunlaşan Gümrük Birliği anlaşması, özelleştirme uygulamaları, devletin etkin işlerliğini sağlayacak reform girişimleri vb. birçok durum demokratik bir ulus devlet oluşturulması yolunda gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Türk ekonomisi ve siyasetinde yaşanan gelişmeler, 1980'lerde başlayan ve 1990'larda gücü iyice artan küreselleşme sürecinden ayrı tutulamaz. Dolayısıyla söz konusu politikalar bir bakıma Türkiye'nin küreselleşme sürecine entegre olmasının sonucu olarak görülebilir. Bu bağlamda günümüz dünyasının temel niteliğini yansıtan küreselleşme olgusu, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda Türkiye ulus devletini değişime zorlamaktadır. Bu süreçte dünya ölçeğinde hızla esen değişim rüzgârları, ekonomik siyasal ve toplumsal alanlarda köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiş, bu dönüşüm gerek uluslararası sistemde gerek ulusal ve ulus-altı düzeylerde yeni yönetim modellerini kaçınılmaz kılarak, ulus devletin geleneksel yapısında, yetki ve işlevlerinde bir farklılaşmaya yol açmıştır. Küreselleşme ile birlikte demokrasi, insan hakları, özgürlük, çevrenin korunması gibi temel değerler evrensel nitelik kazanırken, her düzeydeki yönetim aygıtı gibi ulus devlet de demokratikleşme, yerleşme, saydamlık, katılım, esneklik, hesap verilebilirlik gibi güçlü eğilimlerin yoğun baskısı altında yeniden şekillenmeye zorlanmaktadır. Bu çerçevede devletin küçülmesi, deregülasyon, özelleştirme, siyasal reformlar, sosyoekonomik politikaların dönüşümü gibi stratejiler, tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de temel politikalar hâline gelmiştir. Bu süreçte ulus devletin geleneksel politika araçları giderek zayıflamakta, klasik ulus devlet yapısı hem yerel alanlara doğru hem de bölgeselleşme yönünde ulus devleti iki yönlü bir değişime zorlamaktadır.

Çalışmanın sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmakta, 1980-2002 arasında küreselleşmenin Türkiye’de ulus devlet yapısını nasıl etkilediği ve Türkiye ulus devletinin kimilerine göre ulus devletin krizde olduğu yolundaki görüşler karşısında nasıl kendisini bu krizden kurtaracağı yönünde bazı yaklaşım biçimlerini esas alarak görüşümü ortaya koymaya çalıştım. Özetle 1980 sonrasında küreselleşmenin etkileriyle birlikte artan devletler arası rekabet, ulus devletleri birçok bakımdan bir mücadele içerisine sürüklerken özellikle Türkiye ulus devleti için bu rekabet koşullarında kendisini değişen koşullara göre yenileyerek daha güçlü bir ulus devlet formu içinde yoluna devam etme fırsatını beraberinde getireceğini vurguladım.

Tezimizin temel sorusunu Türkiye’de 1980’den sonra 2002’ye kadar küreselleşmenin ulus devletin yapısını oluşturan temel unsurlarında özellikle siyasal ve kültürel alanlarında nasıl bir değişime neden olmuştur? Bu değişimler doğrultusunda Türkiye ulus devlet yapısı nasıl bir biçime doğru evrilmekte ve devletin geleceği nasıl belirlenecektir? Sorularına cevap oluşturmak üzere ele alınmış ve çalışmamızın çerçevesini de bu sorular oluşturmaktadır. Ulus devlet kurgusuna sahip olan Türkiye ulus devletinin küreselleşme karşısında uğradığı değişim ve dönüşümü sosyolojik boyutuyla çözümlene amacı taşıyan bu çalışmanın temel problemi küreselleşme sürecinin ulus devletin günümüzde yapı bakımından önem ve etkisinin azaldığı, bittiği yönündeki değerlendirmelere Türkiye ulus devleti örneğinden hareketle bir katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda temel varsayımımız; ulus devletin hâlâ sınırları içerisinde egemenlik hakkının tek meşru kaynağı olması dolayısıyla küresel karar ve politikalarda etkili bir güç olmaya devam edeceği, ulus devletin öneminin azalmadan ulusal güvenliğini ve sınırlarını koruyacak meşru bir güç olduğu, ancak bu özelliğinin küresel düzene uyum sağlama noktasında bir dönüşüme uğratıldığı düşüncesi Türkiye örneğinde yaşanan değişimler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızın temel amacı, 1980-2002 arasında Türkiye de küreselleşme sürecinde ulus devlet kurgusunda nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşadığını açıklamayı ve tartışmayı amaçlamaktadır. Küreselleşmenin, 1980’lerden sonra etkileri, kazanımları ve kaybettirdikleri üzerindeki tartışmalar bir hayli fazladır ve sosyal bilimlerin gündemini de uzun zamandır meşgul etmektedir. Küreselleşmenin bu denli büyük

ölçekli etkileri bugün olduğu gibi gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir. Çalışmamızda Türkiye ulus devletinin beka sorunuyla bağlantılı olarak halka yaslanmayan seçkin bir anlayışla önce ulus devletin kurulduğunu sonra ise bu ulus devlete uygun bir ulus inşa etme süreci olduğunu bu nedenle siyaset ve toplum alanının da problemleri bir alana dönüştüğünü devlet-toplum birlikteliğinin günümüzde geçerli ideal formu olan ulus devletin inşasının Batılı örneklerinde olduğu gibi bir türlü tamamlanamadığını bu durumun da 1980’den sonra yaşanan değişimlerin klasik ulus devlet reflekslerinden vazgeçip geçmeme savaşı olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle 1980’den sonra 1980 ihtilali ile birlikte her alanda yaşanan daralmanın daha sonraki yıllarda yaşanan değişimlerle yeni bir aşamaya geçtiği ve ulus devlet yapısının Cumhuriyet’in ilk kurulduğu yıllardaki özelliklerinden hangi yönleriyle ayrıştığı ve değişmeye başladığı önemli bir konu olarak gözükmektedir. Amacımız bu değişimin yönünü çerçevesini ve gelecekte nasıl bir biçim alacağını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu çalışma boyunca önemli kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde ulus devletin tarihi boyunca sürekli bir değişime tabi olduğu, 1980’li yıllardan sonra ise ulus devletin hem Türkiye’de hem de dünyada küreselleşmenin bu dönemden sonra etkilerini artırmasıyla birlikte yeni kırılmalara ve dönüşüme uğradığını, bu değişimin ve dönüşümün ulus devlet olgusunun son bulmasıyla sonuçlanacağını yanlış olacağını, egemenliğin ve siyaset alanının yegâne kaynağı olan devletin bu yeni durum karşısında geçmişte göstermiş olduğu beceriyi gösterebileceği ve devletin küresel yükümlülükler üstlenerek ulus devletin varlığını devam ettireceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken bu süreçte hangi alanlarda ulus devletin yapısında modern anlamda bir değişim yaşandığını ortaya koymaya çalıştık.

Yine bu çerçevede çalışmamızda modern bir siyasal kurgu olan ulus devlet biçiminin küreselleşme ve beraberinde getirdiği bölgeselleşme, yerelleşme süreçleri, etnik kimliklerin canlanması, mikro ulusçuluk, çok kültürlülük talepleri gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda olduğuna dikkat çekilmiştir. Ulus devlet kurgusu yaklaşık iki yüzyıldır geçerli tek siyasi örgütlenme modeli olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu açıdan yukarıda belirttiğimiz yeni süreçlerin baskısı altında öyle kolayca yok olmayacağı, yeni şartlara uyum sağlamak için kendisini dönüştürmek zorunda olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ulus devlet modelinin yapısal bir dönüşüm geçirmesi kaçınılmaz görünmektedir. Türkiye ulus devletinin de 1980’den sonra yaşanan değişimlerle birlikte nasıl bir yapısal değişime uğradığı/uğrayacağı

çalışmamda yer verilen konular arasında yer aldı. Çalışmamızda özellikle siyasal, kültürel alanda yaşanan değişimlerin demokratik hakların gelişimi ve ekonomik alanda yaşanan refah politikalarına rağmen yaşanan gerilimler ve cepheleşmeleri nasıl ortadan kaldırılacağı ve bunun ulus devlet yapımıza olan etkileri siyaset sosyolojisi kavram ve çerçevesi de kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezimizin araştırma metodu, ulusal ve uluslararası çalışmaların incelenerek yorumlanmasına dayalı betimsel bir çalışmadır. Çalışmamızda öncelikle ulus, ulusçuluk ve ulus devlet üzerinde yapılan çalışmalar ulus devletin ortaya çıkışına zemin hazırlayan olay ve olgular geniş bir literatür taramasına dayalı olarak araştırılmış ve üzerinde genel kabul görmüş görüşlere yer verilmiştir. Aynı şekilde Osmanlının son dönemlerinden Tanzimat'tan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan süreçte ulus devlete giden yolda uluslaşmanın temellerinin nasıl atıldığı daha sonra Cumhuriyet Dönemi ulus devletin oluşumu ve genel nitelikleri kısaca özetlenerek verilmiş ve 1980 sonrasında küreselleşmenin bu niteliklerde meydana getirdiği değişim yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu karşılaştırma bizi ister istemez tarihî olay ve olgulara vurgu yapmamız gereğini doğurmuştur. Sosyolojik araştırmalarda çoğunlukla tarihsel bir bakış esastır. Bu doğrultuda, araştırma konusunun sosyolojik olduğu kadar tarihle de ilgili olması nedeniyle, araştırma boyunca izlenen yöntemin tarihsel sosyolojik bir eğilime sahip olduğu söylenebilir. Çünkü tarihte gerçekleşmiş bir sosyopolitik dönüşüm olan, Osmanlı İmparatorluk yapısından Türkiye Cumhuriyeti ulus devlet modeline geçiş sürecini ve bu modelin 1980'den sonra ne gibi değişim ve dönüşüm geçirdiğini açıklamaya çalışan tezim doğal olarak tarihsel sosyolojik bir bakış açısıyla da olaylara yaklaşmamız gerektiğini ortaya koymuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS DEVLETİN DOĞUŞU

1.1. Ulus

Çalışmamın temel kavramları arasında yer alan ulus, ulusçuluk ve ulus devlet olgusu birbirleriyle ilişkilendirilerek açıklanacaktır. Kavramların tanımlanmasındaki güçlük ve üzerinde fikir birliğine varılmış bir düşünce birlikteliği olmadığı için kavramlar sistematik bir biçimde birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde verilecektir. Bu bakımdan ulus, ulusçuluk ve ulus devlet kavramlarının nasıl tanımlandığını ve bu kavramlarla ilgili farklı bakış açılarını ortaya koymanın yararlı olacağı düşüncesindeyim. Ulusla ilgili farklı tanımlamaların ve yaklaşımların olması ulus kavramının birçok kavramla yakın ilişkisi ve hatta birbirlerinin yerine kullanımı ulus kavramının tanımlanmasındaki güçlüklerden bir diğeridir.

Ancak kavram karmaşasının önüne geçmek için bütün bu kavramlarla yakın ilişkisi ve öneminden dolayı etnisite kavramını açıklamanın da gerekli olduğu kanaatindeyim. Ancak burada başlı başına bir tez konusu olan kavramları tüm ayrıntılarıyla ortaya koymak yerine aynı şekilde çalışmamın ana kavramlarıyla olan ilişkisini sarıh hâle getirmek amacıyla kısaca açıklamakla yetineceğim. Etnik, etnisite kavramı Naci Bostancı'nın da (1999: 16-31) vurguladığı gibi sözlük anlamından öte politik çağrışımı ile ön plana çıkmış bir kavramdır. Bu politik çağrışımın ön plana çıkmasında genellikle etnik kavramıyla birlikte kimlik kavramının kullanılabilmesi yatmaktadır. Kimlik en genel manada kolektif aidiyetlerden katıldıklarımız, arzularımız, hayallerimiz, kendimizi tasavvur etme, yaşamla ilişki kurma, tanıma biçimimiz gibi yaşamdaki yerimizi bildiren niteliklerin toplamı olarak açıklamak mümkündür. Dolayısıyla burada kimlik kavramını hem etnik kavramıyla hem de ulus kavramıyla yakından ilişkili toplumsal aidiyetimizi belirleyen temel bir çerçeve olarak anlamak gerekir. Son iki yüzyıldır toplum ve siyaset alanında yaşanan milliyetçilik, etnik milliyetçilik, ulus devlet tartışmalarının merkezinde bu kimlik kavramı yer almaktadır. Dolayısıyla insanlar doğduklarında bir etnik aidiyet çerçevesinde doğarlar ve bu çerçevede bir kimlik edinirler. Ancak bu etnik

kimliklerin nasıl ve ne şekilde bir ulusçuluğa ve ulus devlet inşa etme sürecine tabi oldukları önemli bir tartışma alanıdır. Biz bu konuya çok girmeden etnik grup kavramıyla ulus kavramı arasındaki yakın ilişkinin ulus, ulusçuluk ve ulus devlet yapısını anlamamız açısından önemli olduğudur. Bu ilişki ulusların etnik bir temele yaslanarak kendisini hayal edilmiş bir ulus olarak inşa etmelerine kaynak oluşturmaktadır. Dolayısıyla etnik grup ve ulus arasındaki bu yakın bağ bu yeniden inşa ile kurulur. Her ulus kendisini çekirdek bir etniye dayandırarak etnik kimlikler yoluyla meşru bir ulus olarak kendini konumlandırır. Bu bağlamda etnik grup: *“Daha büyük bir sosyal ve kültürel sistem içerisinde, sergiledikleri ya da sergilediklerine inandıkları bir özellikler kompleksine dayanarak özel bir statüye tabi olan ya da özel bir statü isteyen sosyal bir grubu anlatmak için kullanılır.”* (Soysal, 1964: 82). Ancak bu sosyal grubun ne zaman bir ulus inşa etme sürecine girdiği ve neden bazı etnik grupların bu inşa sürecine dâhil olmadıklarını anlamak için bu tanımdan daha öte başka tanım ve ayrımları da belirtmek gerekir.

Somersan (2004: 26-32) etnisite tanımlarını beş grupta inceler. “Veri etnisite” kavrayışı bunlardan birincisini oluşturur. Doğuştan gelen bir algılayışla kişi akraba, komşu, dindaş gruplarına yakınlık duyar. Etni ve ulusun doğallığına, gücünün geçmişten gelip geleceğe akacağına dair inanç bu yaklaşıma temel oluşturur. “Akışkan ve faydacı etnisite” anlayışı ikinci yaklaşımdır. Etnik bağlar zamana ve zemine göre değişen menfaat bağlarıdır. Değişim süreçlerinde elitler, siyasal hedeflerini etnisitenin kolektifliğini seferber ederek gerçekleştirmek isterler. Üçüncüsü “mantıki seçim modeli”dir. Bireyler kendi menfaatlerine uygun buldukları durumlarda etnik örgütlenmelere özgürlüklerini feda ederler. Etnik kimliğin doğal bir veri değil zaman içerisinde oluşmuş modern bir olgu olduğunu söyleyen “Hayali cemaat” yaklaşımı dördüncüsünü oluşturur. Beşincisi ise “postyapısalcı ekol”dür. Dil dışında ne gerçek ne özne ne de etniklik olabilir. Etniklik de zaman içerisinde dilde ifade edilmiş bir kavramdır. Bu tanımlamalar aslında kavramın ne kadar çok yönlü olduğunu ve her etnik yapıya göre bu tanımlamaların kullanılabileceğini görmek gerekir.

Smith, (2002b: 22-24) etnisite ve ulus için mit ve bellek kavramlarını temel şart sayar. Belleksiz, kimlik, mitsiz ortak amaç olmaz. Bunlar modernleşme öncesinde de var oldukları için ulus hem somut hem hayalidir. Ona göre bir etnik grubun varlığını

sürdürmesi üç koşula bağlıdır: 1. Bir nüfus için ortak olan sembolik, düşünsel, normatif öğeler; 2. Kuşaklar boyunca onları bir arada tutan adetler ve töreler; 3. Ortak olarak sahiplenilen, onları diğer gruplardan ayıran duygular ve tavırlar. Bu bağlamda etniklik beka sağlayıcı ve farklılaştırıcı formların ve geleneklerin varlığını korumasıyla mümkündür. Formlar anlamını kaybederse gelenekler katılaşır ve etnik kültür çöküşe geçer. Etnisitenin sürdürülmesi zor grup kriterlerinin, onu ulus olgusu ile geçişkenliğe ittiğini söylemek mümkündür. Nitekim Sorokin bu noktaya dikkat çekerek her iki kavrama ilişkin olarak kültür ve dil ortaklığına vurgu yapar. Smith, ulusların etnik temeline işaret eder. Ona göre etnik grupların farkı, belli tarihî bir toprağa, ekonomik bütünleşmeye ortak yasalara ihtiyaç duymamalarıdır. Etnik temel ulusu oluşturur. Batı'da ilk ulus modelleri etnik temel etrafında kültürel bütünleşme ile oluşmuştur. Modern öncesi demotik (halka ait) değerler etnik temellidir. Dolayısıyla modernleşme sonrası ulus devlet oluşumları bu formlar üzerinde yükselir. Etnik temel olmadan ulusun bekası da mümkün değildir (Aktaran, Ersal, 2011: 14). Ancak her etnik grup ulus olarak görülmediğinden ulus devlet formuna sahip değillerdir.

Tarihsel bakımdan ilk uluslar, modern öncesi etnik çekirdekler temelinde oluşmuştur ve kültürel açıdan etkili ve güçlü olan bu uluslar, sonraları dünyanın pek çok yerinde ulus olma süreçlerine örnek teşkil etmişlerdir. Aynı zamanda etnik ulus modeli, modern çağa dek varlığını korumuş olan topluluğun temelini modern öncesi topluluk biçimine oturtmak bakımından kolaylaştırıcı olmuştur. Ulus olmakla övünç duyma, bir etnik evveliyata dayanmak bakımından önemlidir. Etnik bir geçmişin olmadığı, bulanık veya uydurma olduğu yerde bile eldeki malzemeden tarihî ve kültürü olan bir toplulukla ilgili tutarlı bir sembolizm ve mitoloji yaratma ihtiyacı ulusun bekası ve birliği için koşul olarak kutsal bir işleve sahiptir. Dolayısıyla etnik köken olmadan, ulus olma süreci eksik kalacaktır (Smith, 2009: 73). Smith'e (2009: 160-161) göre Rusya, Etopya, Türkiye ve Japonya gibi Batı dışı toplumlarda ulus, hâkim etni etrafında şekillenir. Hâkim sınıf, nüfuzunu sağlamlaştırmak ve nüfusu homojen bir ulus hâline getirmek için etnik azınlıkları büyük kurumlarla desteklenen milliyetçi bir eğitim programı yoluyla asimile etmeye çalışır. Bu amaçla herkesin uymak zorunda olduğu ve başka herhangi bir fikir, sembol ya da hayalin ortaya çıkmasını önleyen, ulusa dair resmî, yerleşik, kurumsal fikir ve imgeleri teşvik eder. Bugün Türkiye'de etnik temelli yaşanan sorunun temelinde modern anlamından uzak ulusun

etnik bir temele yaslanması fikri ve öteki olarak görülen diğer etnik unsurların her türlü taleplerinin ulusun birliğini bozacak bir girişim olarak görülmesi yatmaktadır. Etnisite kavramı ile ilgili verilen kısa bilgiden sonra ulus kavramının oluşum sürecine ve bu süreçte etkili olan unsurlara ve tanımlamalara artık geçebiliriz.

Modern ulus fikrinin oluşum sürecinin başlangıç yeri Batı Avrupa'dır. Avrupa'nın son iki yüzyıldaki gelişim süreci aynı zamanda ulus inşa etmenin ve ulus devlete atılacak adımların tarihsel uzamıdır. Dilsel ve kültürel, diğer ifadeyle etnik halk toplulukları olarak mevcut olan gruplar, kendilerinin tarihsel geleneğe sahip bir güç olduklarının bilincine varmalarıyla birlikte uluslaşma sürecini de başlatmış oldular (Karakaş, 2000: 23). Ulus düşüncesi Amerikan ve Fransız devrimleriyle birlikte meşruluk kazanarak siyasal ve toplumsal örgütlenmenin evrensel biçimi hâline gelir (Schnapper, 1995: 17). Fransa Devrimi'nin Avrupa'da meydana gelmiş diğer siyasal ve sosyal hareketlerden farkı, yeni bir meşruluk anlayışını getirmesi ve bu meşruluğun Avrupa'nın diğer mutlakiyetçi idarelerini tehdit etmesidir. Fransız Devrimi "egemenliğin ulusa ait olduğu" anlayışını ve egemenliğin kendisine ait bulunan ulusun, kendi siyasal düzenini benimsememesi hâlinde, bu düzeni değiştirme hakkına sahip olduğu düşüncesini iktidara getirmiştir. Doğal olarak bu yeni anlayışta anahtar kavram "ulus"tur. 10. yüzyıldan itibaren ticaretin canlanmasına bağlı olarak kentlerin ve beledi örgütlerin, kiliselerin ve feodal örgütlerinin önüne geçmesi sonucunda Feodal sınırların hızla erimesini ve kentleri birleştiren doğal ulusal sınırların hızla teşekkülü mutlakiyetçi krallıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mutlakiyetçi krallıklar Fransa, İngiltere ve İspanya'da en önemli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle geç Orta Çağ'da İngiltere ve Fransa hızlı bir merkezileşmeyle birlikte, kiliselerin uluslaşması olayını yaşayarak 16. Yüzyıl Avrupa'sında mutlakiyetçi devletin ortaya çıkışında başrolü oynadılar. Bu mutlakiyetçi devletler, temelde feodal soyluluk ile güçlenen yeni burjuvazi arasında bir dengeyi, ifade etmektedir (Aydın, 1993: 61). Mutlakiyetçi devletin ortaya çıkışı ulusun başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Edward H. Carr, ulusu dönemselleştirirken birinci dönemi "Orta Çağ'ın imparatorluk ve kilise birliğinin tedrici dağılışı ile ulusal devlet ve kilise düzeninin kurulmasıyla başlatır (Carr, 1993: 9). Paul Henry de etnik halk topluluklarının uluslaşması açısından, Fransız Devrimi'ni bir başlangıç olarak değerlendirmiyor. Ona göre Fransız Devrimi, her ne kadar uluslar tarihinde mühim bir rol oynamışsa da bir başlangıç olarak alınamaz.

Hürriyete kavuşan Fransa, kendisini yeni bir hakkı korumakla mükellef addediyor; bu hak, her ulusun kendi mukadderatını tayin etme hakkıdır (Karakaş, 2000: 23). Henry'nin açıklamalarına göre ulus Fransız Devrimi'nden önce ortaya çıkmış bir olgudur. Modern ulus kurgusu her ne kadar üzerinde tam bir anlaşmaya varılmamış da ve oluşum süreci açısından belirsiz de olsa tarihle ilişkili değerlendirmek gerekir.

Ulusun, devletle veya toplulukla özdeş olduğunun yaygın olarak kabul edilmesinin Batı'da yaklaşık iki yüzyıllık bir tarihi vardır. Amerikan ve Fransız devrimlerinden önce oluşmuş olan modern devletler ise içeride kültürel farklılığı en alt düzeye indirerek ve dışarıda devletler arası farklılığı üst düzeye çıkararak ulusların oluşumuna temel hazırlamıştır (Özyurt, 2012; 96). Ulus; geniş bir literatüre sahip, hakkında birçok teorinin geliştirildiği dolayısıyla da tanımlanması zor bir kavramdır. Bu nedenle genel kabul gören bir ulus tanımı bulunmamaktadır. Benedict Anderson bu zorluğa dikkat çekerek milliyetçilik üzerine yazılmış en kapsamlı eserlerden biri olarak kabul ettiği Hugh Seton Watson, ulusun bir olgu olarak var olduğunu ve var olmaya devam edeceğini ancak ulus için herhangi bir bilimsel tanım yapılamayacağı görüşündedir (Anderson, 1995: 17). Bu durumun başlıca iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi kavramın birçok sosyal bilim disiplininin inceleme alanında olması ikincisi de ulusu tanımlamada ileri sürülen kavram ya da değerlerden hiç birinin tek başına şu ya da bu ulusun oluşumunu açıklamada yeterli olmamasıdır. Örneğin dil, ortak geçmiş, düşmanlar ya da sınırları belirli bir toprak parçası (ülke) tek başına bir ulusun özünü oluşturmamakta, bazen hepsi bazen biri bir ulus tanımı içinde yer alabilmektedir (Şahin, 2009: 144, Lecca, 1998: 11-12, Santamaria 1998: 24). Ayrıca ulusun modern bir olgu olduğu ya da tarih dışı olduğu noktasında devam eden tartışmanın da söz konusu tanımın yapılmasını güçleştirdiğini söyleyebiliriz.

Toplum bilimcilerin ulusa farklı tanımlar getirmiş olmaları kavramın büyük ölçüde kimlik ve kültür gibi oldukça soyut ve karmaşık alanlarla ilişkili olmasından ve yaklaşık iki yüzyıldır siyasal birimler ile siyasal hareketlere meşruluk sağlayan bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır (Özyurt, 2012: 97). Ulus kavramının belli bir netliğe sahip olmadığı tespiti yeni değildir. Weber 20.yüzyılın başlarında ulus kavramının ne tür bir topluluğa işaret ettiği konusunda fikir birliğine varılamayacağı tespitinde bulunmuştur. Weber bu belirsizliklere rağmen ulusu kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliği şeklinde tanımlamaktadır (Weber,

1993, 172). Weber'in açıklamasında belirgin olan şey ulusun her daim bağımsız bir devlet olma yolunda içinde barındırdığı güç ve istenci içinde taşınmasıdır. Bu istenç ulus devletlerin içinde barındırdıkları farklı uluslardan müteşekkil tek bir ulusa dayanmayan ulus devletler için her zaman tetikte duracağı mikro ulus milliyetçiliklerine karşı bir baskıya dönüşme durumuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu modern ulus devletin bugün en büyük açmazlarından biridir. Büyük ulus devletler bünyesinde bulundurdıkları uluslara karşı klasik türdeş bir ulus olmanın dayanılmaz cazibesinin peşinde baskıcı bir tahakküm aracına mı dönüşecek yoksa ulus devlet olarak varlığını devam ettirebilmek için mikro ulusların ulus devlet olma yolundaki milliyetçiliklerini mi tanıyacak yoksa bu uluslara daha fazla özgürlük ve daha fazla demokrasi ile bu ulusların ulus devlet olmasının önüne mi geçecek bütün bu sorular ulus devletinin varlığını devam ettirebilmesi için gelecekte cevap vermesi gereken sorular olarak karşımızda durmaktadır.

Kavramın farklı anlamlardaki çeşitli kullanımları arasında ideal bir ulus tipi belirlemek kavram karmaşasının önüne en azından bir parça geçmiş olmak demektir. Bu açıdan farklı ulus tanımları içerisinde bakış açımıza uygun olarak Hobsbawm'ın yaptığı tanımdır. Hobsbawm'a (1995: 24) göre *“Ulus bir toplumsal birim olarak değil ulus devletle ilişkilendirilmiş özgül ve tarihsel bakımdan yakın döneme ait toplumsal bir birimdir.”* şeklinde bir tanım yapmıştır. Bu tanım bize devlet olmaksızın ulusun düşünülmemeyeceğini göstermektedir.

Ulus kavramı konusunda Leca, (Leca, 1998: 13) daha sosyolojik bir açıklama yaparak ulusu; *“Aynı ekolojik alan üzerindeki kültürel ekonomik ve siyasal sistemlerin çakışma süreciyle birlikte aşağı kültürlerin standartlaştırılmış, homojen ve merkezî iktidar tarafından desteklenen bir yüksek kültürle bütünleşmesi”* olarak ele alır. Bu bütünleşme ulusa toplumun bütün üyeleri için kabul edilebilir, tanımlanabilir bir çerçeve sağlayarak en alt düzeydeki kültürden en üst düzeydeki kültüre kadar standartlaştırılmış Anderson'un deyimiyile hayal edilmiş bir topluluk, bir cemaat olarak düşünmelerini sağlamaktadır. Ortak bir kültürün eğitim ve diğer kanallar vasıtasıyla yaratılmış olması bu ortak kültüre sahip olan insanların aralarında bir kader birliği, karşılıklı hak ve yükümlülüklerin olduğu düşüncesini doğurur. Bu yaklaşım Marcel Mauss'u ulusu, *“maddi ve manevi bakımdan bütünleşmiş sürekli ve istikrarlı bir merkezî iktidarı olan, sınırları belirli bilinçli*

olarak bir devlete ve onun yasalarına bağılı sakinlerin kültür, zihniyet ve ahlak açısından görelî bir birliğe sahip olduğı bir toplum” olarak tanımlamaya yöneltir (Leca, 1998: 13). Bu tanım her yönüyle klasik sosyolojinin damgasını taşıır ve aynı zamanda klasik ulus algısının bütün vurgularını içinde barındırır. Merkezî iktidar, süreklilik, sınırları belirli bir devlet ve kültür, zihniyet ve ahlak açısından bir birliktelik. Bunları taşımayan herhangi bir topluluk ulus olamayacağı gibi bu ulusların aynı zamanda devlet olması da düşünülmez. Ancak toplumsal bir birliktelik, bütünleşme varsa modern anlamda bir ulus ve devlet olarak düşünülebilir.

Siyaset biliminde ise “ulus hem bireyler topluluğı olarak oluşturulan bir siyasal gruptur hem de diğler uluslara göre siyasal bir bireydir. Ulus burada net bir şekilde sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde var olan bir iç devlet aygıtı ve yabancı devletler tarafından denetlenen ve izlenen üniter bir yönetime itaat eden bir topluluk” (Leca, 1998: 14) olarak ifade edilir. Bu itaat zorunlu bir itaattir ve ulus devlete giden yolda önemli bir aşamadır. Çünkü yukarıdaki tanım bize ulus devletin ideal bir tipini vermektedir. Ulus sınırları belirli bir alan içerisinde mutlak bir otoritenin varlığını tanır ve aynı zamanda bu otoriteye mutlak bir şekilde itaat eder. Meşru siyasal şiddetin devlet elinde tekelleşmesi aile, kabile, klan, aristokrasi gibi toplumsal sadakat odaklarını ve toplumsal iktidarlara zayıflatarak bürokratik ve özerk bir toplumsal güç olarak ulus devletin veya ulusun gelişimine zemin hazırlamıştır (Leca, 1998: 13). Dolayısıyla modern anlamda devlet meşru güç kullanma yetkisini elinde bulunduran yegâne aktör olarak varlığını devam ettirmektedir.

Ulus kavramına 18. yüzyıldan önceki yazılı kaynaklarda rastlanılmaz. İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğünde 1884 basımından önce modern anlamıyla ulus kavramı kullanılmıştır. Lengua Nacional’in bir ülkenin resmî ve edebi dili o ülkede genel olarak başka milletlerin dillerinden ve lehçelerinden ayrı biçimde konuşulan dil olduğunu 1884 basımıyla öğreniriz. 1884’ten önce “nacion” sözcüğü basitçe bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı ve aynı zamanda bir yabancı anlamına geliyordu. Oysa 1884 basımıyla birlikte artık her şeyden üstün ortak bir yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim, bunun yanında bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insan anlamı yüklenmiştir (Hobsbawm, 1995: 29-30).

Hobsbawm'a göre (1995: 30-32) "nation" sözcüğünün ilk anlamı köken ya da soya işaret etmektedir. Eski bir Fransız sözlüğünde naissance, extraction, rang (doğum, soy, mevki) ile ilişkilidir. Romans (İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Romence) dillerinde "nation" sözcüğü yerli bir sözcüktür. Başka yerlerde ise kullanıldığı kadarıyla dışarıdan alınmıştır. Yüksek ve Aşağı Almanca'da volk (halk) sözcüğü bugün "natio" sözcüğünden türetilen sözcüklerle bir ölçüde açıkça aynı çağrışımları uyandırmaktadır. Orta Çağ'daki Aşağı Almanca'da "natie" terimi kullanıldığı kadarıyla açık ki henüz volk'un anlamını çağrıştırmaz ve bu anlamına 16. Yüzyılda kavuşmaya başlar. "Natie" terimi Orta Çağ Fransa'sında olduğu gibi doğum ve soy grubunu (Geschlecht) anlatmaktadır. "Nation"un devletle ilişkisi problemi şaşırtıcılığını korumuştur. Çünkü etnik, dil bilimsel ya da başka bir temelde belli büyüklükteki çoğu devletin homojen olmadığı, dolayısıyla basitçe ulusla eşitlenemeyeceği apaçiktir. Hollandaca sözlüğünde "nation" sözcüğünün aynı dili konuşmasalar bile bir devlete ait olan insanlar anlamında kullanılmasının Fransız ve İngilizlerin özgüllüğü olduğu vurgulanır. Ulus öncesi dönemdeki ulus kavramının terminolojik ayrımları dikkate alınmadığında kullanımı açısından kargaşa ve karışıklıklar ortaya çıkmaktadır. Çünkü ulus kavramı pratikte genellikle "volk" la aynı anlamda, bazen toplumdaki bir "zümre"(ordo) ve bazen de herhangi bir birlik ya da topluluğun (gesellschaft, societas) eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır. Esasında ulus, konuşma dilinde bir aileden büyük, fakat bir kabile ve kavimden küçük bir topluluğu, doğuştan benzerlik gösteren bir insan kümesini ifade ediyordu. Bu bakımdan Roma ulusu denmezdi. Bu terim yabancılar topluluğu için kullanılıyordu. Orta Çağ üniversiteleri de "ulus"lara bölünmüştü; şerefli Fransız ulusu, muhterem Normandiya ulusu ve sebatkâr Alman ulusu şeklinde. Ancak bu ayırım ne bugünkü anlamda coğrafi bölünmeyi ne de bugün ulus fikrinden anlaşılana ifade ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "millet" ayırımı da niteliksel ve kategorik açıdan başka toplulukları tanımlıyordu; İslam milleti, Hristiyan milleti, Yahudi milleti şeklinde. Bu ayırım da dini inanç gruplarını ifade ediyordu (Karakaş, 2000: 19-20). Bu nedenle Osmanlının son döneminde bugün anladığımız anlamda modern bir ulus fikrine rastlama imkânı yoktur. Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında kullanılan millet kavramı ile Batı'da ortaya çıkmış olan ulus kavramının tarihsel ve sosyolojik olarak birbirinden farklı kavramlar olduğunu Türkiye'de millet yerine ulus kavramının Türkiye'nin bir ulus devlet olarak kurulması ile birlikte yaygın olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Aslında millet ile ulus kavramının kullanılması tarihsel bir

konumlanmaya işaret ediyor olsa bile sosyolojik olarak iki farklı ideolojik yaklaşımın çerçevesini göstermekte ve bu durum günümüzde de iki kavram arasındaki zihniyet çatışmasının temelini oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin bir ulus olarak mı yoksa bir millet olarak mı devam edeceği aslında iki kavram arasındaki farkla birlikte siyasal ve sosyolojik bir zemine dayanmaktadır. Bu çelişki bugün bile hâlâ birbirlerinin yerine kullanımından öte bir çatışma durumu olarak canlı tutulmaktadır. Millet kavramını kullananlar ulusa dayalı Cumhuriyet ideolojisi ile problemlili iken ulus kavramını kullananlarda Osmanlı Devleti ve Osmanlılık fikri ile bir çatışma içerisindedir. Belki iki kavramın aynı şeyi ifade etmeye başladığı bir sosyolojik zemin oluştuğunda Türkiye ulus devleti yaşadığı sorunların üstesinden gelebilecektir. Ancak burada bu kullanım biçimi farklılığından ziyade kısaca millet kavramının da ne anlama geldiğini belirtmek uygun olacaktır.

B. Lewis “millet” teriminin kullanımı ve anlamı ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir: *“Türkçede millet olarak bildiğimiz milla Arami kökenli, Kur’an’da da geçen Arapça bir kelimedir. Milla’nın esas manası “bir söz” demektir, dolayısıyla da muayyen bir sözü ve vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğu demektir. Arami Hristiyan dilinde logos’un karşılığıdır. Kuran’da ve daha sonraki kullanımda, umma’dan daha kesin bir dinî cemaat çağrışımı yaptığı görülür. İslam cemaati manasında kullanıldığı gibi Gayri Müslimleri, dinî grupları ve İslam dünyasındaki ayrılıkçı grupları anlatmak için de kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise kendi idareleri altındaki haklara sahip bulunan teşkilatlanmış, tanınmış dinî, siyasi toplulukları anlatan teknik bir terim hâline gelmiştir”* (Lewis, 2000: 62). Bugün Türkçede millet kavramı İngilizce “nation”ın karşılığı olarak yani ulusla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak kavram hem Kur’an’da hem de Osmanlıda Arapçadaki manasıyla kullanılmaktadır. *“Din ve mezhep kıstası, Osmanlı Devleti’nde kişileri gruplandırmakta esas olarak alınmış ve çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup kişiler, etnik kökenlerine bakılmaksızın Türk, Rum, Bulgar, Arap olarak değil Müslüman, Hristiyan ve Yahudi olarak dikkate alınmış ve sınıflandırılmışlardır.”* (Eryılmaz, 1992: 11, Akyılmaz, 2008:163). Ancak yine de millet kavramı ulus kavramının bugünkü anlamından çok uzaktır.

Millet sistemi, II. Mehmed Dönemi'nde şekillenmiş ve tarihî süreç içerisinde üç farklı dönemden geçmiştir. İlk dönemde (1413-1839), Osmanlılar dinî kimlik ve cemaat ilkesini siyasi örgütlenmenin kurucu ilkesi olarak kabul etmiş; ikinci dönemde (1839-1865) millet sistemi, hem yapısal-konjonktürel hem de iç ve dış tesirler altında reforme edilerek devam ettirilmiştir. Son dönem ise Lozan Barış Antlaşması'yla noktalanmış, millet sistemi formel olarak sona ermiş ve ulusal-laik bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (Yıldız, 2007: 50).

Millet sistemi birleşmiş tekil bir cemaat yaratmaktan ziyade imparatorlukta bulunan Müslüman olmayan grupların cemaat haklarını ve örgütlenmelerinin varlığını garanti altına alıyordu (Baban, 2009: 72). Millet sistemi gayrimüslim cemaatleri (Rum, Ermeni, Yahudi) genel anlamda Osmanlı tebaası olarak tek bir kategori altında değerlendirmektedir. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun millet anlayışı tamamıyla bir dinî kategori olup değişik dillere sahip etnik gruplar, aynı "millet" içinde yer almaktadır. Örneğin Makedonya'da yer alan önemli etnik gruplar Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Türk, Arnavut, Yahudi gibi çok sayıda olmasına karşın bunlar, "Müslüman", "Rum-Ortodoks" ve "Yahudi" gibi üç millet içinde yer almıştır (Tekeli; İlkin, 2010: 9). İmparatorluk'ta Müslüman bir millet de vardı ama Türk, Arap veya Kürt milletler yoktu. Rum Ermeni ve Yahudi milletler de vardı, ama bunlar etnik milletler olmayıp dini cemaatlerdi. 19. yüzyılın sonlarına kadar Rumlar ve Slavlar aynı şekilde Rum Ortodoks milletinin parçalarını oluştururken kilise farklılığından dolayı Gregoryen ve Katolik Ermeniler ayrı milletler oluşturuyordu. Dolayısıyla geç bir tarihe kadar dinsel ayrımları aşan bir millet fikrine Osmanlıda rastlanılmamaktadır (Lewis, 2000: 454). Bütün bu tanımlamalar göstermektedir ki "ulus" terimi modern anlamından çok uzak bir yeredir. "Ulus" terimi özellikle 1930'lardan itibaren politik ve toplumsal biçimiyle sistemli bir şekilde kullanılarak siyasi bir anlam yüklenmiştir.

Günümüzde modern ulus kavramı daha çok devletle ilintilendirilerek tanımlanmaya çalışılmaktadır. Gellner'in de ifade ettiği gibi (1992: 28-29) ulus olgusu insanlık tarihinin modern dönemine miras olarak bıraktığı bir oluşum değildir. Ulus, medeniyetle birlikte var olan dolayısıyla da modern devletle birlikte oluşan sanayi

toplumuna geçişin nedenlerinden ve bu toplumun kendi nesnel koşullarından kaynaklanarak şekillenen bir sürecin ifadesidir. Aynı şekilde “ulus” kavramının ifade ettiği nesnel olguya doğru ilerleyen yolun (yani uluslaşmanın) sanayileşmeyle (veya kapitalistleşmeyle) eş zamanlılığı, yani uluslaşmanın ve dolayısıyla bu süreçle birlikte işleyen milliyetçiliğin “modernleşme” adı verilen olguyla eş zamanlı olduğu, konuyla ilgili farklı yaklaşımların üzerinde uzlaştığı bir diğer husustur. (Aydın, 1993: 60) Anderson’a (1995: 20) göre matbaanın icadının, ulus devlet ve milliyetçiliğin gelişmesinde oldukça önemli bir etkisi vardır. Bu icat gazete, roman gibi yazılı kaynakların toplumsal yaygınlık kazanmasına ve bu yayılmanın sıradan insanların anlam dünyası üzerinde kolektif etkiler yaratmasına neden olmuştur. Belli tarzda bir düşünme biçiminin yarattığı bir anlam dünyası ve zihniyet yapısı milliyetçi düşünceye kaynaklık etmiş, ulusun bir düşünce sistematığı içerisinde kurgulanmasının önünü açmıştır. Buradaki düşünce sistematığının önceki düşünce sistemlerinden (örneğin din gibi) temel farkı, aynı etnik aidiyet çerçevesinde tanımlanan toplumu, bir hiyerarşik yapı olmaktan çok bir “eşit insanlar” (yurttaşlık algısı) bütünlüğü biçiminde kurgulamasıdır.

Benedict Anderson siyasal boyutunu dikkate alarak ulusu şöyle tanımlar: “*Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir. Ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder.*” Anderson’a göre Renan da, benzer bir tanımla aynı hayali niteliğe işaret eder. Ancak Anderson, ulusun hayal edilebilmesini mümkün kılan etkenler arasında en çok kapitalist yayıncılığın yaygınlaşmasına vurgu yapmaktadır. Matbaanın icadı ve yayılmasıyla birlikte her türlü yayını kısa sürede ve çok sayıda basmayı mümkün kılan kapitalist yayıncılığın gelişmesi, halk dillerinin yaygınlaşması yolunda önemli bir etkiye yol açmıştır ve bu durum ulusal bilincin gelişmesine büyük bir etki kazandırmıştır. Matbaanın yaygınlaşması ise kapitalizmin ortaya koyduğu gelişmeler sayesinde mümkün olabilmektedir. Schnapper ise ulusu hem bir “yurttaşlar cemaati” hem de “bir siyasal birim” olarak niteleyerek şöyle tanımlamaktadır: “*Modern demokratik ulus gerçekten de yurttaşlığa ilişkin biçimsel ve soyut bir akılsallık iddiası ile her toplum açısından geçerli olan, üyeleri arasında ancak “cemaata dayalı” ya da “etnik” yani doğrudan duygusal bağlar kurmanın gereği arasındaki gerilimdir.*” (Schnapper, 1995: 9). Bu

yurttaşlar cemaati ulusun üyelerini ister etnik bir bağa sahip olsun isterse olmasın bir arada tutan bir birliktelik olarak görmek gerekir.

Daha değişik bir yaklaşım geliştiren Marx ise ulusu tamamen politik ve ideolojik bir anlam da kullanarak proletaryayı tek bir sınıf olarak sunar. Komünist Manifesto’da şöyle der: “*İşçilerin ülkesi yoktur. İşçinin ulusu ne Fransız ne İngiliz ne Almandır, onun ulusu iştir. Özgür kölelikdir kendisini satmaktır*” (Guibernau, 1997: 19). Klasik Marksist anlayış ulusçu hareketleri büyük sermayenin proleteriyayı sömürürken kullanmış olduğu bir araç olarak değerlendirmiştir. Hechter, ulusu ve ulusçuluğu sömürülen grupların kendilerini sömüren burjuvaziye karşı kullandıkları bir araç olarak kabul eder (Roger, 2008: 71). Ancak klasik Marksist anlayışın sermaye temelli açıklamaları yetersiz kalınca neomarksist yaklaşımlar çerçevesinde ulus ve ulusçuluk açıklamalarında bir çeşitlilik olduğunu gözlemlemekteyiz. Özellikle bu konudaki çeşitli yaklaşımları ulusla ilişkisi dolayısıyla ulusçuluk yaklaşımları konusunda vereceğimiz açıklamalarda bulabiliriz.

Max Weber de ulusu politik yönünü öne çıkararak şöyle tanımlar: “*Mutlak belirsizlik taşıyan ulus teriminin ardında herhangi bir nesnel öge varsa o da siyasal alanına ilişkindir. Ulus kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğidir. O hâlde ulus, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimini de taşıyan bir topluluktur.*” (Weber, 1993: 172). Dolayısıyla bütün ulusların kendini bir ulus devlet olarak var etme çabası içine girmeleri ulusun aynı zamanda siyasal bir olgu olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Ulus kavramının kuşkusuz başlangıç itibarıyla devletle ilintili olarak tanımlanması doğaldır. Ancak tamamen devletle özdeşleşen her anlamda onunla çakışan bir kavram olduğunu da söyleyemeyiz. Özellikle demokrasi kavramıyla ilintili olarak değerlendirdiğimiz, çoğulcu devletlerin varlığını da göz önünde bulundurduğumuzda ulus ile devlet arasındaki tekabüliyet eksikliğini görürüz. Politik ve devletle ilişkisinin dışında ulus kavramı farklı ölçütlerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Özellikle çok uluslu devlet temelinde kültür kavramı ön plana çıkartılarak yapılan tanımlarla karşılaşmaktayız. Bu anlamda “ulus” belirli bir toprak parçası ya da yurttan yaşayan, ayrı bir ortak dili ve kültürü olan, az ya da çok kurumsal olarak olgunlaşmış tarihsel

bir cemaat olarak da tanımlanmıştır. Bu sosyolojik anlamıyla “ulus” bir halk ya da kültür fikriyle yakından ilişkilidir (Karakaş, 2000: 21).

Bütün bu yaklaşımlar bize öncelikle ulusun ne olmadığıyla tanımlandığını gösteriyor. Ulus tek başına devlet değildir, tek başına kültür de değildir. Bütün bunlara karşılık ulus, ortak bir biyolojik kökeni, tarihsel belleği, hatıraları, sınırları belirlenmiş bir toprak parçasını, kitlesel kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri, ortak bir dili, bazen ortak bir inancı paylaşan, tarihin belirli dönemlerinde ve dünyanın belirli bölgeleriyle sınırlanan, ortak bir cemaat duygusu taşıyan yurttaşlar topluluğunun adıdır (Karakaş, 2000: 22). Aynı dili konuşan, aynı tarihi ve kültürel birikimi paylaşan, siyasi bir güce sahip, sınırları belirli bir topluluk oluşturmanın bütün ulus devletlerin yegâne amacı olduğu söylenebilir.

Her ülkenin kendine has ortamı içinde ağır ağır biçimlenen ulus oluşumlarının tarihsel süreç içinde iki şekilde teritoryal ve etnik olarak ilerlediği belirtilmelidir (Jaffrelot, 1998: 54). Batı’da ulus kavramı ilk olarak toprağa bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle görülen ilk ulus oluşturma çabaları da teritoryal esaslıdır. Haklı olarak şu söylenebilir ki bir ülkede toplumsal bütünlüğü sağlamanın yolu, tarihsel olarak kabul edilmiş sınırları belirli bir yurt, vatan kavramına ağırlık vermek ve bu vatana bağlı yurttaşlar topluluğunu inşa etmekten geçmektedir. Bu bakımdan vatan topraklarını ortak anıların, ortak kaderin yaşandığı kutsal bir amaç, mekân olarak görmek önemli bir amaçtır. Bu bakımdan ulusçulukla ilgili çalışmalarda iki farklı ulus yaklaşımı birbirlerinin karşısında yer alır. Bunlardan ilki Fransız tipi ulusçuluk ve Alman tipi ulusçuluk olarak ayrılmaktadır. Batıda ulus oluşumlarına bakıldığında İngiltere, Fransa, İspanya gibi ülkelerde kendiliğinden bir teritoryal ulus biçiminin oluştuğu söylenebilir. Çünkü bu ülkeler belirli bir toprak parçası üstünde görece olarak bütünleşmiş bir halk olarak kendilerini görüyorlardı. Diğer Avrupa ülkelerinde bu bütünleşme biraz daha geç sağlanmış olduğundan dolayı ulus biçimlerinin ortaya çıkmaları daha geç bir döneme denk gelmiştir. Alman tipi ulusçulukta etnik ya da ırka dayalı bir ulus kavramı daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu ulus tipi uzun yıllar bir ideal tip gibi karşılaştırmalı olarak kabul edilmiş ve tartışılmıştır. Ancak günümüzde özellikle 1980’li yıllardan sonra sivil ve etnik ayrımını çağrıştıran bir tipoloji ortaya atıldı. Kültürel milliyetçiliğin muhalifi olduğu

ileri sürülen sivil milliyetçilikte ulusa aidiyet, demokratik normlara bağlılıkla eş anlamlıdır (Dieckhoff, 2010: 87, 89).

Orta ve Doğu Avrupa'da ulusların oluşturulmasında genelde etnik ağırlıklı ulus oluşturma politikaları takip edilmiştir. Romantik Alman filozoflar Johan Herder, Johan Fichte'nin önderliğinde gelişen etnik milliyetçilik ve ulus yaklaşımından kaynaklanan etnik ulus modelinde başlangıçtan itibaren entegrasyon amacı ile soya dayalı yaklaşım takip edilmiş; topluluğu birbirine bağlayan bağlar olarak devamlı canlı tutulmaya çalışılan soy ve kahramanlık mitleri çekirdek kültüre ait dil, din, gelenek ve kurumların yüceltilmesi, eşsiz kolektif geçmişe vurgu ön plana çıkarılmıştır. Buna göre bir topluluk dil birliği ve aynı soydan gelme gibi objektif faktörler sayesinde millet olma şuuruna erişebilir (Şahin, 2009: 151). Smith'e göre Rusya, Etopya, Türkiye ve Japonya gibi Batı dışı toplumlarda ulus, hâkim etni etrafında şekillenir. Hâkim sınıf nüfuzunu sağlamlaştırmak ve nüfusu homojen bir ulus hâline getirmek için etnik azınlıkları büyük kurumlarla desteklenen milliyetçi bir eğitim programı yoluyla asimile etmeye çalışır. Bu amaçla herkesin uymak zorunda olduğu ve başka herhangi bir fikir, sembol ya da hayalin ortaya çıkmasını önleyen, ulusa dair resmî, yerleşik, kurumsal fikir ve imgeleri teşvik eder (Smith, 1999: 160-161). Ancak bu etnik ve soya yönelik ağırlıklı vurgu diğer Avrupa ülkeleri söz konusu olduğunda geçerli değildir. Özellikle Almanya'nın önderlik ettiği bu etnik ve soya dayalı ulus vurgusu bugün bile hâlâ geçerli bir ulus tanımlaması olarak görülmektedir. Bütün bu yaklaşımlar ve ayrımlar ulus, ulusçuluk ve ulus devlet kavramlarının Batılı kavramlar olmasının yanında aynı şekilde sivil, etnik ayrımları Batıcı bir etnosantrizmin tohumlarını taşımaktadır. Doğulu toplumlara atfedilen etnik ulus modelleri Batılı toplumlar söz konusu olduğunda sivil olarak kabul edilmektedir. Aslında bütün ulus oluşumları birbiriyle iç içe bulunmaktadır.

Miroslaw Hroch ulusu Avrupa'nın tarihsel gelişme sürecinin uzun ve karmaşık bir ürünü olarak izah etmektedir. Hroch, ulusun bir olgu olarak ortaya çıkması sürecine değinerek bu süreci iki alt gruba ayırmaktadır. Birinci ayırım, kapitalist gelişme sonucu ortaya çıkan burjuva sınıfının, eski rejimin egemen sınıflarını devirerek kendisini toplumun tümünün temsilcisi ilan etmesi sonucu ortaya çıkan uluslaşma modelidir. İkinci ayırım, kendi egemen sınıfı mevcut bulunmayıp, bir etnik birim teşkil etmesine rağmen bağımsız bir siyasi birim oluşturmayan ve aynı zamanda da

süreklilik arz eden bir kültürel üretim geleneğinden ve kendine ait bir edebiyat dilinden yoksun bulunan toplumlardır (Erözden, 2008: 22). Hroch'a göre toplumsal gelişme dinamiğinin temelini ekonomik gelişme belirlerken, çevresini ülkesel, dilsel ve siyasal ilişkiler belirlemektedir. Bu süreçte, ulusal bilinç de önemlidir. Hroch, ulus bilinç temelindeki uluslaşma sürecini de üç aşamaya ayırmıştır. A aşamasında, bir grup entelektüel, mensubu olduğunu düşündükleri etnik topluluğun dili, kültürü ve tarihi üzerinde araştırma yaparlar. Bu araştırma süreci toplumdan bağımsız olarak ve topluma kapalı olarak gerçekleştirilir. B aşamasında, A aşamasında yapılan bu çalışmalar topluma, çeşitli kanallarla, yurtseverlik temelinde eklemlendirilir. Bu aşama ulusal bilincin mayalanma sürecidir. C aşamasında ise ulusal bilinç geniş kitleler tarafından içselleştirilmiştir ve ülke olarak benimsenen toprak parçasında yaygınlaştırılmıştır. Bu ayrımlarda "ulusal hareketin toplumsal dönüşümün genel akışıyla olan bağlantısı" temel alınmıştır. (Çetinkaya, 2003: 93, Erözden, 2008: 22).

Bu bakımdan ulusun oluşumu ile ilgili görüşleri iki temel yaklaşım içerisinde değerlendirebiliriz. Bunlardan birincisi, hiçbir unsurun ulusu siyasal örgütlenme (devlet) kadar nitelendiremeyeceğini savunan görüştür. Bu anlamda ulusu yaratan ve nesnel denilen niteliklere anlam yükleyen siyasal örgütlenmedir. Ulusun kurumlarda somutlaştığını dile getirenlerin önde gelenleri arasında M.Weber, Marcel Mauss vardır. İkinci görüşü oluşturanlar ise kurumların ve politik boyutun üzerine daha çok teknik şartların ve duyguların ağırlığını dile getirerek devletin rolünü azımsama eğilimi göstermektedirler ki bunlar da iki biçimde kendilerini ifade etmektedirler. Birincisi ulusların oluşumunda teknik ve ekonomik şartlara önem veren ve fikirler ile kurumları yok sayanlar; K. Deutsch, E. Gellner, E.J.Hobsbawm ve Wallerstein'in görüşleri bu çerçevede şekillenmiştir. İkincisi ise ulusların varlığının insanların bu fikri geliştirmiş olmalarından ileri geldiğinin altını çizilen ulusal oluşumun somut ve kurumsal boyutunu yok sayan eğilimi gösterenlerdir ki bunlar arasında S.M. Lipset, E. Kedourie, A. D. Smith ve B. Anderson gibi teorisyenler bulunmaktadır (Karakaş, 2000: 24).

Ulusun oluşumuyla ilgili olarak kurumsal örgütlenmeye vurgu yapan ve öznel bir tanım getirmeye çalışan Ernest Renan, ulusu; ırk, din, dil gibi nesnel öğelerle açıklayan tanımlara karşı çıkmıştır. Nasıl üç dili ve iki dini olan, üç ya da dört ırktan oluşan İsviçre bir ulus sayılır da örneğin çok daha türdeş olan Toscana bir ulus olarak

görülmez. Neden Avusturya bir devlet de bir ulus değil. Buradan hareketle Renan ulusların ebedi olmadığını bir başlangıçları olduğu gibi bir sonları olacağını da ileri sürmüştür. Ulusları ulus yapan kahramanlıklarla dolu ortak bir geçmiş, büyük liderler ve gerçek zaferlerdi. En az bunlar kadar önemli olan başka bir noktaysa “toplulu unutulardır.” Uluslar birlik ve bütünlüğünü sağlamak ve koruyabilmek için yalnızca geçmişlerindeki başarıları hatırlamamalı, kimi kötü anıları da unutmalarıdır. (Özkırımlı, 1999: 52). Max Weber ve Marcel Mauss ise ulusu bir siyasal örgütlenme (devlet) ekseninde ele alarak daha radikal açıklamalarda bulunur. Weber ulusu, “kendisini kendi devletinde yeterince ifade edebilen bir topluluk duygusu” olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle ulus Weber için sosyolojik olarak uzak bir kavram değildir; o ulusal topluluğu oluşturan ortak nitelikleri bakış açısından tanımlanmalı ama yalnızca bağımsız bir devlet hedefi ile değerlendirilmelidir. Weber, devlet ve ulus arasında ulusun dil ve kültür ile tanımlandığı doğru bir ilişki, devletin güç statüsü için çok büyük öneme sahiptir (Guibernau, 1997: 42). Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi M. Weber ulusun oluşumunu siyasal örgütlenme temelinde izah etmekte ve ulusu devletle bir tutmaktadır.

İkinci görüşün temsilcilerinden K. Deutsch ulusların oluşumunu ve gelişmesini ekonomik şartlardaki değişim ve gelişmeyle izah etmektedir. Ulusal özümleme ya da farklılaşmanın en belirleyici etkeni, pazarların, sanayilerin ve kentlerin gelişimine, okuma yazma oranının artması ve kitle iletişiminin yayılmasına eşlik eden toplumsal seferberlik sürecinde yatar. Deutsch, ekonomik gelişme modelini siyasal alana uyarlayarak etnik topluluklardan ulus yaratırken de aynı aşamalardan geçildiğinden söz etmektedir (Karakaş, 2000: 26). Sonuçta Deutsch’un şeması, geleneksel toplumdan geniş ölçekli toplumsal geçişkenliğin ortaya çıktığı sanayi toplumuna geçiş sürecini tarif etmektedir. Ancak Deutsch, bu geçişin salt mekanik yönü üzerinde durmaktadır (Erözden, 1997: 15). Gellner ise ulusları ulusçuluğun bir ürünü olarak değerlendirmektedir. Gellner ulusun oluşumunu açıklarken iki kavramın etkili olduğunu söyler: irade ve kültür. Gellner her iki kavramı önemli ve anlamlı bulmasına rağmen bunların yeterli açıklayıcılığa sahip olmadığını da belirtir. Ona göre irade ister büyük ister küçük olsun çoğu grupların oluşmasında kuşkusuz önemli bir nedendir. İradenin zıt kutbunu oluşturan zorlama ve mecburiyet de grupların oluşmasında ve örgütlenmesinde kolaylaştırıcı bir etmen olmuştur. Bir yanda irade, iradi bağlılık ve özdeşleşme, sadakat, dayanışma: diğer yanda da korku, zorlama ve

mecburiyet yelpazenin zıt kutuplarını oluşturan iki olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır. (Gellner, 1992: 101-102). Gellner'e göre ulusların oluşumunda etkili olan bir diğer kavram da "kültür" dür. Ona göre insanlık tarihi kültürel farklılıklar ile donanmıştır ve hâlen donanmış olarak devam etmektedir. Kültürel sınırlar bazen kesin bazen de belirsizdir. Kültürel şekillerin düzeni ise bazen koyu harflerle ve yalın bir şekilde belirirken bazen de eğri büğrü karmaşıktır (Gellner, 1992: 103). Gellner ulusun inşasında hem iradeyi hem de kültürü eksik ve yetersiz bulur. Gellner üçüncü bir açıklama yoluna başvurarak ulusları ulusçuluk çağının bir ürünü olarak değerlendirir. Bunu ise sanayileşme olgusu ile açıklar. Bu da gösteriyor ki ulusun oluşum süreci Gellner tarafından teknik ve ekonomik şartlarla açıklanmaktadır.

Hobsbawm ise "ulus"u ulusçuluk kavramı ile birlikte ele alarak değerlendirir. Ona göre ilk ortaya çıkış safhasında, yani 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında devrimci ve dolayısıyla ileri siyasi bir akımdır. Bu dönemde ulusçuluk kavrayıcı ve bütünleştirici bir içeriğe sahiptir. Ulusçuluk akımına bağlı olarak şekillenen "ulus" kavramı da "devlet" ve halk kavramlarıyla eş anlamlı olarak düşünölmeye başlanmıştır. Bu çerçeve içinde hangi toplumların ulus sayılması gerektiği üç ölçüte göre belirlenmektedir. Bu ölçütlere göre bir toplumun ulus sayılması ve devlet kurma hakkına sahip olması için ya hâlen var olan ya da yakın bir geçmişe kadar uzun bir süre boyunca var olmuş bir devletle tarihî bağı olmuş olması; ikincisi, uzun bir süreçte oluşmuş yazılı kültür birikimi ve yönetim geleneği bulunan bir seçkinler zümresine sahip olması; son olarak da Fetih yeteneğini kanıtlamış olması gerekmektedir (Erözden, 1997: 30). Tarihsel süreçte kurulan ulus devletler bunlardan birine bağılı olarak kurulmuşlar ve tarih sahnesinde yerini almışlardır.

Zygmunt Bauman da (2000: 185-186) Anderson gibi siyasal yönünü ön plana çıkararak ulusun oluşumunun hayali bir süreç olduğunu belirtir. Ona göre "*Ulus başından sonuna bir hayali cemaattir. O ancak üyeleri zihinsel ve duygusal olarak kendilerini öteki üyelerin çoğıyla hiçbir zaman yüz yüze karşılaşmayacakları kolektif bir bünye ile özdeşleştirdikleri müddetçe bir varlık olarak mevcuttur. Ulus, hayali olduğu kadar zihinsel bir gerçekliktir.*"

A. Smith'e göre ulus: "*Tarihi bir toprağı / ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleğı, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri*

paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak” (Smith, 1999: 32) tanımlanabilir. Smith modern ulusun inşasında köken arama çabalarının etkili olduğunu belirterek bu çabanın üç nedeni olduğunu belirtir: *“Birincisi tarihsel bakımdan ilk uluslar, modern öncesi etnik çekirdekler temelinde oluşmuştur ve kültürel açıdan etkili ve güçlü olan bu uluslar sonraları dünyanın pek çok başka yerinde ulus kurma/oluşturma süreçlerine örnek teşkil etmişlerdir. İkincisi, ulus modelinin giderek popüler ve yaygın bir nitelik kazanmış olması, başka bir deyişle etnik model sosyolojik bakımdan bereketlidir. Üçüncü ve son olarak da, bir ulus olmakla övünç duyabilecek önemde bir etnik evveliyatın olmadığı ve etnik bağların bulanık veya uydurma olduğu yerlerde bile eldeki malzemedен tarihi ve kültürü olan bir toplulukla ilgili tutarlı bir mitoloji ve sembolizm yaratma ihtiyacı her yerde ulusal beka ve birliğin koşulu olarak yüce bir iş hâline gelmiştir. Etnik bir köken olmadan millet olma yarım kalırdı.”* (Smith, 1999: 73). Smith’in bu tespitleri etnik çekirdeğin ulus inşa etmede çok önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle etnik köken uluslara tarihsel aidiyet ve ulusal bir kimlik kazandırmada çok önemli olmuştur. Etnik kökene yaslanmayan ulusların bile etnik bir köken arama çabaları bunun en açık göstergesidir.

Modern uluslar oluşumları açısından salt kurgusal ya da yeniden oluşturulmuş yaratılmış değildir. Modern uluslar da tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel bir sürecin ürünüdürler. Bu bağlamda birçok ulus modern olmakla birlikte kökleri derinlerdedir. Modern dünyanın gerekleri ulusları sosyopolitik ve kültürel psikolojik olmak üzere iki düzeyde davranmaya zorlamıştır. Bu anlamda uluslar ulus öncesi dönemin etnik topluluklarıyla form ve muhteva açısından farklılaşmıştır. Bu farklılaşma davranış biçimi itibarı ile ulusları oluşturan bir olgu hâline getirmiştir. Bu oluşum sürecinde duygu ve idealleri belirleyen üç temel referans ön plana çıkmaktadır. Bunlar “toprak (ülke), tarihsel bellek ve topluluk” olmak üzere bu referansların ana unsurlarıdır. Bu bağlamda “modern uluslar daima bir takım mitoslar ve etnik değerler yaratmışlardır; kutsal bir toprağa, kahramana, altın çağa ihtiyaçları vardır (Karakaş, 2000: 29). Ulusun inşasında ve ulusu birlik içerisinde bir cemaat olarak tahayyül etmede bu değerler önemli olmuş hatta olmadığı uluslarda da bu değerler inşa edilmiştir.

Schlesinger (1994: 301) ve Kymlicka (1998: 39-60) ulus kavramını ‘farklı bir dile ve kültüre sahip ayrı bir toprak parçası üzerinde yaşayan tarihî topluluk’ olarak

açıklamaktadırlar. Schlesinger ve Kymlicka'nın ulus tanımı Smith'in etnik ulus tanımlamasıyla örtüşmektedir. Ancak bugün bu etnik temelli ulus tanımları vatandaşlık esasına dayalı modern ulus tanımlamalarıyla örtüşmemektedir. Gerçi bugün modern ulus devletler vatandaşlık esasına dayalı bir ulus anlayışını benimserken diğer ulus devletler için etnisiteyi ön plana çıkaran yaklaşımlarıyla bu ulus devletlerdeki etnik çatışmalara zemin hazırlamaktadır.

Habermas'a göre ise (2001: 80-81) ulus kavramı, bir siyasi aktör olarak ulus devletin, kendini meşrulaştırmada ve egemenlik gücünün temelini oluşturmada kullandığı bir kavramdır. Ulusu izaha yönelik farklı parametrelere dayanan yaklaşım ve teorilerin bulunduğu ortak nokta, modern anlamıyla ulusun kültürel ve siyasi boyuta sahip bir olgu olduğudur. Buna göre ulus; ulus devlet modelinde, bir yandan homojen kültürel birim olarak toplumsal yapının; öte yandan da egemenliğin kaynağı ve sahibi olarak siyasi sistemin temelinde yer almaktadır. Bu husus modern manada ulus fikrinin doğmasıyla modern devletin ulus devlet şekline büründüğünü göstermektedir.

Ulus kavramı, Alman romantizminin dayanak teşkil ettiği etniklik kavramı etrafında dönen tanımlamalardan, Fransız milliyetçiliğinin benimsendiği, coğrafi sınırları ön plana çıkaran, teritoryal ulus tanımlamalarına kadar geniş bir çerçevede içinde incelenebilir. Ulus tanımlarında hem objektif unsurlara (aynı coğrafi sınırlarda yaşamak, aynı dili konuşmak gibi) önem veren hem de "ortak kader", "ortak soy" gibi duygularda ifadesini bulan ve bireyin duygusal alanına yönelik subjektif tanımlamalar da (Eken, 2006: 249, Gözler, 2001: 11-114) bulunmaktadır. Türkiye ulus devleti örneğinde hem objektif kriterlerin hem de subjektif kriterlerin ulus devletin oluşumunda ve temelinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Cumhuriyet'in kuruluşu ve sonrasında objektif kriterler daha etkili ulus devlet kurgusu ve çerçevesi sağlarken daha sonra subjektif kriterlerin de demokratikleşme yolundaki adımlar ve tartışmalara bağlı olarak etkili olmaya başladığını görmekteyiz.

Bütün bu görüşlerin ışığında şunu diyebiliriz ki modern ulus olgusu birkaç özelliği dışında geçmişten bugüne miras kalmayıp modern dünyanın nesnel koşulları içinde oluşmuştur. Ulusun oluşumu modern devletin oluşumu ile yakından ilintilidir. Bununla birlikte ulus, modern yapısına rağmen hayal edilmiş bir cemaatin varlığını

savunur ve bu cemaatin meşruiyetini sağlamak için ortak tarih, kader, dil, bayrak millî marş, sınır gibi kutsal kabul edilen simgelere dayalı mirasa sıkı sıkıya bağlı kalır. Ulus sonrası dönemde ulusun devletle ilişkisi ulusçuluk konusundan sonra ayrıntılı olarak ulus devlet bölümünde ele alınacaktır.

1.2. Ulusçuluk

Bir düşünsel ve siyasi akım olarak ulusçuluk, ulus devlet kurgusunun oluşturulmasında en belirleyici etmendir. Ulus devlet şeklinde örgütlenen siyasi iktidarın dayandığı meşruiyet ilkesi olan ulus kavramının içeriği, yüklendiği bu işlevi yerine getirebilecek biçimde ulusçuluk akımı tarafından belirlenir. Daha başka bir deyişle, ulusun asıl tanımının ulusçuluk tarafından yapıldığı söylenebilir (Erözden, 1997: 79). Ulusçuluk olgusu uygarlık tarihinde dönüm noktalarından birisi olarak görülen ve bir dönemin insanlık durumunu tanımlayabilecek bir karaktere sahiptir ve bir Batı medeniyeti projesidir. Bu proje belirli bir gelişme çizgisinin belirleyici evresinde gerçekleşmiştir (Karakaş, 2000: 33). Ulusçuluğun duygusal-reaksiyonel ve ideolojik bir güç, etkin bir siyasa olarak tarih sahnesindeki belirışı Avrupa topluluklarının ulus devlet aşamalarına gelmeleri ile eş anlamlıdır. Bunun tarihsel kronolojideki tekabülüyeti 18.yüzyılın son çeyreğidir (Karakaş, 2000: 34). Son iki yüzyıla damgasını vuran ulusçuluk olgusunun oluşumunun etraflıca ele alınması gereklidir.

Ulusçuluk kavramının terminolojisine baktığımızda yakın bir geçmişte ortaya çıkmış bir kavram olmasına rağmen ulus gibi ulusçuluk da gerek toplumsal pratiklerin karmaşıklığından gerekse bu pratiklerin yorumlanışının çeşitliliğinden tam olarak tanımlanamamakla birlikte, farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Ulusçuluk konusundaki çeşitli yaklaşımların çokluğunun sebeplerinden biri de ulus kavramının anlaşılmasındaki çeşitlilik yer almaktadır.

Ulusçuluğun kavram olarak ilk ne zaman tarih sahnesinde boy gösterdiğini belirlemek mümkünse de ulusçuluğun bir tanımını yapmak bu kadar kolay değildir; ulusçuluğu tanımlamak çeşitli güçlükler içerir. Balibar'a (1993: 62) göre bunun öncelikli nedeni, ulusçuluğun hiçbir zaman tek başına bir işlev görmemesi, "*her zaman hem en önemli hem de en zayıf halkası olduğu bir zincirin içinde yer*

almazıdır.” Ulusçuluğun içinde yer aldığı zincir sürekli olarak, “yurttaşlık”, yurtseverlik”, “popülizm”, “etnisizm”, “etnosantrizm”, “yabancı düşmanlığı”, “şovenizm”, “emperyalizm” vb. ara veya uç terimlerle zenginleştirilmiştir. Birbirinden son derece farklı ideolojik pozisyonlarla bağdaşan veya kendisini bağdaştıran ulusçuluğu, kesin olarak sabitleştirmenin imkânı yoktur. Ancak bütün çeşitliliğine rağmen ulusçuluğun genel biçimlerini ve özelliklerini ayırt etmek mümkün olabilir.

18. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan ulusçuluk kavramı, birbirine indirgenemeyen ama birbirleri ile ilişkili, hatta birbirinden türemiş anlamlar ifade etmektedir. Literatürdeki ağırlıklı görüşe göre ulusçuluk kavramı büyük bir ihtimalle İngilizce asıllıdır. Ulusçuluk, 1715’lerden bu yana kullanıldığı görülen “ulusçu” sıfatından sonra belirmiştir. İngiliz sözlüklerinde yer alışı ise 20. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Fransa’da zikredilişi ise 18. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. Ulusçuluk ilk defa Rahip Barruel tarafından 1789 tarihinde Jacobenlerin vatanseverlik anlayışındaki ahlak dışı (vatanseverlik adına yabancı düşmanlığının bir fazilet olarak görülmesi) durumu tespit etmek için kullanılmıştır. Aynı kavram 1836 yılında ise Mazzi’nin Fransızca olarak “Jeunne Suisse”de yayınlanan bir makalesinde görülüyor. Burada ise tam tersi bir anlamda sömürülen ulusların özlemlerine karşı monarşi emperyalizminin tezahürleri dile getirilmiştir. Ulusçuluk kavramının Fransa’da sözlük ve ansiklopedilerde zikredilmesi ise 1874 tarihiyle başlamaktadır. İlk defa Larouss’un 1874 tarihli “Grand Dictionnaire Universel” inde yer alan ulusçuluk kavramı, şovenizm ve halkların ulusal bağımsızlığı olmak üzere iki anlama gelecek biçimde kullanılmıştır. Daha sonra ulusal çıkar ve ulusal değerlerin siyasal alanda öncelik kazanmasına dayanan bir düşünce sistemi olarak üçüncü bir anlam eklenmiştir (Karakas, 2000: 35).

Ulusçuluk kavramı Almanya’da ise daha geç bir dönem de ortaya çıkmıştır. Almanya’da ulusçuluk bir ideal olarak geliştiği için Alman devletinin federatif olması ulusçuluk fikri etrafında bütünleşmelerine zarar vermemektedir. Fransa’da ulusçuluk düşüncesi sanayileşme, şehirleşme, modernleşme gibi değişkenlere bağlı iken Alman ulusçuluğu, felsefi ve edebi ekollerden etkilenerek Fransa- Rusya savaşı neticesinde doğan bir ulusçuluktur (Say, 1998: 75). Bunlar içerisinde felsefi ve edebi açıdan katkı yapan ve Alman ulusçuluğunun temellerini atan Hegel, Fichte, Herder,

Schlegel, Schiller vb. sayabiliriz. Bu büyük düşünürler Alman romantik ulusçuluğunun gelişimine çok büyük katkılar yaptılar. Ancak biz burada bu düşünürlerin görüşlerine ayrıntılarıyla değinmeyeceğiz.

Farklı bir terminolojik gelişmeye rastlanılan İtalyan literatüründe ise ulusçuluk kavramının ilk defa kullanılışı Almanya ile hemen hemen aynı döneme rastlar. Buradaki baskın anlam ise belirli bir siyasal davranış ve düşünce sistemi doktrinlerinin verdiği anlamdır. Bu yüzden ulusçuluk ile ulusal kurtuluş özlemini anlatan kavramlar ayrımı yapılmıştır (Karakaş, 2000: 36). Bu anlamda modern ulusçuluk fikri Batı Avrupa'da olgusal bir temele dayanmaktadır. Batı Avrupa'daki gelişimiyle modern anlamda bir ulusçuluğun başlamasında şu faktörler önemli olmuştur: 1. Ulusal dillerin kullanılmaya başlanması ve Latincenin kullanım alanının zayıflaması. 2. Siyasi bir kurum olarak monarşik ulusal devletin doğuşu. 3. Ticaretin, sanayinin ve tarımın ulusal düzenlemeye tabi tutulması. 4. Ulusal kiliselerin kurulması. 5. Şehirleşmelerin önem kazanması. 6. Bireyselleşmenin öne çıkması (Say, 1998: 73). Bütün bu gelişmeler ulusçuluğun Avrupa'da oluşumunu ve gelişmesini sağlamıştır. Şüphesiz ulusçuluğun gelişmesinde sadece tarihsel gelişmeler etkili olmamıştır. Daha sonrada değineceğimiz gibi ulusçuluk modern bir olgudur ve başka gelişmelerde etkili olmuştur.

Genel bir ifadeyle ulusçuluk, *“dünya toplumlarının ulus öncesi oluşumlardan/yapılardan, ulus olma aşamasına varma çabasının hem bir ürünü hem de ideolojik aracıdır.”* (Baydur, 1994: 33). Toplumlar uluslaştıktan sonra zaman içinde yeni özellikler kazanmışlar, yapısal değişikliklere uğramışlardır. Daha sonra yerlerini, geniş kapsamlı uluslararası çapta örgütlenmelere bırakmışlardır (Ergil, 1983: 81). Temel unsurlarda belirleyici farklılaşma olmasa da ulusçuluğu tanımlarken farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Smith ulusçuluk kavramının değişik anlamlarda kullanıldığını belirterek bunları şu şekilde sıralar: 1. Bütün olarak ulus ve ulus devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci. 2. Bir ulusa ait olma bilinci ve ulusun güvenliği ve refahı ile ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak. 3. Ulus ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm. 4. Ulus ve ulusal irade hakkında bir kültürel doktrin ile ulusal emellerin ve ulusal iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji. 5. Ulusun amaçlarına ulaşacak ve ulusal iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket (Smith, 1999: 119).

Bu farklı kullanım biçimlerinin ön plana çıkardığı en temel özellik ulusçuluğun modern bir olgu olmasıdır. Bu günün modern ulus devletlerinde yaşayan insanların zihinlerinde farklı bir yere sahip olsa da ulusçuluk bir paradigma değişiminin getirdiği yeni bir tasarımdır. Bu anlamda ulusçuluğun cemaat tipi örgütlenme biçimlerinden farklı olan ulus tipinin oluşumunda Tanrısal iradeyi pazarlayan ve modern bireyi ortaya çıkaran modernitenin oluşum sürecinden geldiğini söylemek mümkündür. Şüphesiz modernlik gibi ulusçuluğun da ana yurdu Avrupa'dır. Ulusçuluğun Avrupa'da bireyleşme sürecinin bir sonucu olarak geliştiği bir eşdeğer süreci içerir ve ulus olma yolunda ilk temelleri atar (Carr, 1993: 11). Ulusçuluk konusuyla ilgili olarak çeşitli yaklaşım biçimleri ve sınıflandırmalar mevcuttur. Bunlar, hem tarihî gelişim sürecine hem de ulusçuluk olgusunu ele alış biçimlerine göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Ulusçuluk olgusuna sosyolojik, Tarihî ve hukuki açıdan yaklaşımlar olduğu gibi onu ilkçi yaklaşım, modernist yaklaşım, siyasi yaklaşım, toplumsal-kültürel yaklaşım, etno-sembolcü yaklaşım gibi sınıflayarak açıklamaya çalışanlar olmuştur.

1.2.1. Modernist Yaklaşımlar

Genel olarak bu yaklaşımın en belirleyici özelliğini uluslar ve ulusçuluğun modern çağa ait yapılar olduğu görüşü oluşturuyor. Bu görüşe göre uluslar ve ulusçuluk kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkar. Ulusçuluğu bu süreçlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zaten eski çağlarda ulusçuluğun ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullar yoktur. Bu koşullar modern çağda oluşur; başka bir deyişle uluslar ancak ulusçuluk çağında bir gereklilik hâline gelir. Ulusçuluk ulusları yaratır, uluslar ulusçuluğu değil (Özkırımlı, 1999: 98). Bu yaklaşımın temel özelliği kısaca ulusları ve ulusçuluğu bir toplumsal mühendislik ürünü olarak görmektirler. Ulusçuluk daha önce var olan kültürden bir ulusçuluk icat eder ve bu ulusçuluğu kullanarak da bir ulus inşa etme yoluna giderler.

Modernistleri değerlendirmeye Ernest Gellner'den başlayalım. Gellner, ulusçuluğu modernist ve aynı zamanda toplumsal-kültürel bir bakış açısıyla açıklamaya çalışmıştır. Ernest Gellner "ulus ve ulusçuluk" adlı kitabında ulusçuluğun doğmasını

ve yayılmasını endüstrileşme gibi gözlenebilir bir tarihî sürecin sonuçları üzerinde yükselen modern bir olgu olduğunu söyler. Gellner'e göre ulusların olmadığı yerde ulusçuluk onu icat eder. Ancak ulusçuluğun ulusları icat etmesinin tarihin basit bir tesadüfî olmamasıdır (Öğün, 2000: 69). Gellner'e göre ulusçuluk; toplumların tarımsal tarihsel gelişim düzeyinden endüstriyel aşamaya geçiş süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal ve tarihî bir gelişim olgusudur. Tarımsal toplumlar bu yaklaşıma göre teknolojik olarak geri, kültürel açıdan belirgin bir biçimde katmanlaşmış ve oldukça durağan toplumlardır. Gellner'e göre ulusçuluğun ve ulus devletlerin tarım toplumları içinde oluşmasının ön koşulu olan kültürel homojenlik ve bu kültürel yapı ile tutarlılık içinde var olan mutlak bir meşru siyasi otoritenin hayata geçirilmesi tanım gereği mümkün olmayacaktır. Kısacası nesnel olarak ulusçuluğun ancak ve ancak tarım sonrası toplumların bir özelliği olacaktır (Akarlı, 1993: 157-158). Gellner'e göre kültürel homojenlik ulusçuluğun bir sonucu olarak ortaya çıkmaz nesnel kaçınılmaz bir zorunluluğun dayattığı bir türdeşlik sonunda ulusçuluk olarak belirir (Gellner, 1992: 80). Gellner'in sözünü ettiği tarım toplumlarından endüstriyel topluma geçiş salt ulusçuluğu ortaya çıkaran bir olgu değildir. O, daha endüstriyel toplumu beraberinde getirdiği toplumsal ve kültürel değişimin etkileri üzerinde durur.

Bir başka deyişle ulusçuluk nesnel olarak endüstri toplumunun dinamiklerinden önce gelmez. Bu yüzden de ulusçuluğun genelde iddia edilen aksine çok önceden beri oluşa gelmiş ve bu yüzden de bir toplumu bütünüyle etkisi altına alan belli bir kültürel formasyon değildir. Tersine çoğu zaman icat edilmiş, kapsayıcı, toplumun tüm katmanlarını bir potada eritme isteği ile tanınmış bir uydurmadır. Gellner bu çerçevede ulusçuluğu şöyle tanımlar: "*Ulusçuluk temelde siyasi birim ile ulusal birimin çakışmalarını ön gören siyasal bir ilkedir. Etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır*" (Akarlı, 1993: 160). Kedourie'nin deyişle ulusçuluk, 19. yüzyılın başında Avrupa'da keşfedilmiş bir doktrindir.

Gellner ulusçuluğu, ulus sonrası bir dönemin gelişmesi olarak değerlendirirken ulus öncesi dönemin özelliklerini dikkate alır. Ulusçuluk aynı zamanda ulus devletin de dayanağını oluşturur. Ulusçuluk ulus öncesi tarihî ve kültürel mirasın bir sonucudur.

Bu anlamda Gellner ulusu olduğu kadar ulusçuluğu da modernitenin neden olduğu gelişmeler bağlamında değerlendirir (Gellner, 1992: 120). Ulusçuluğu modernleşmenin bağımlı değişkeni olarak gören yaklaşımlardan bir diğeri Karl Deutsch'a aittir. Deutsch ulusçuluğun oluşumunu modernleşmenin en önemli özelliklerinden birisi olan haberleşme devriminin eseri olarak görmektedir. Deutsch'a göre ulusal devletler çeşitli sosyal grupları ortak bir haberleşme organizasyonunda birleştirmeyi hedefler. Bu sistem içinde yerel bütün farklılıklar silinecek ve türdeş düşünceler ve bu duygulara dayalı bir sosyal birlik sağlanmış olacaktır (Öğün, 2000: 72). Deutsch ulusun devletleşmesi sürecini izlerken; Gellner bu devletleşmenin sonucunda ortaya çıkan bunalım zamanlarının, bu devlet yapısını zorlayan hatta ırkçı akımlar marifetiyle ulusçuluğu beslediğini öne sürmektedir (Aydın, 1993: 73).

Ulusçuluğu toplumsal-kültürel dönüşüme ağırlık vererek modernizmin sonucu olduğu şeklinde açıklayan B. Anderson ulusçuluğun ortaya çıkışını üç aşamalı olgu olarak görür. İlk aşama birbirine daha sonra bağlanacak olan iki gelişmeyi bünyesinde barındırır. Bunlardan birincisi, modern çağlarla birlikte dikey zaman kavramı yanında yatay zaman kavramının da ortaya çıkmasıdır. Dikey zaman kavramı, geçmiş-gelecek düzleminde yer alan, geçmişten geleceğe doğru ilerleyen zaman düşüncesini ifade etmektedir. Bunun yanında gelişen yatay zaman kavramı ise dikey zaman açısından aynı "an"da olmakla birlikte, farklı mekânlarda yaşanan birbirinden değişik "an"ları ifade eder. Yatay zaman kavramının ortaya çıkışının doğurduğu önemli bir değişiklik, "eşanlılık" fikrinin yerleşmesidir. Ulusçuluğun ortaya çıkışının ilk aşamasındaki ikinci önemli gelişme ise, kapitalist yayıncılığın ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasıdır. Yerel dillerdeki yayınlara ağırlık veren kapitalist yayıncılık üç olgudan oluşur. Latince olarak kaleme alınan eserlerin gitgide daha karmaşık anlaşılmaz hâle gelmesi sonucunda okur kaybetmesi; Reform hareketinin tüccar kitle ve kadın nüfus arasındaki yeni okurlar yaratması ve bazı monarkların halk dillerini devlet dili olarak seçmesi (Erözden, 1997: 15). Bu üç neden ulusçuluğun ortaya çıkmasına ve bir vatan fikrinin belirgin hâle gelmesidir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki ulusçuluğun ortaya çıkmasında etkili olan süreçler her toplumda aynı biçimde etki olmamışlardır.

Ulusçuluğun ortaya çıkışındaki ikinci aşama “anavatan” düşüncesinin belirmesidir. Anavatan düşüncesinin ortaya çıkışındaki en önemli etken uzun bir süre boyunca bir “idari birim olarak var olma” etkenidir. Anderson bu idari birimlerin anavatana dönüşme sürecini koloni toplumlarının elit kesimlerden birini oluşturan idari personelin bilinç düzeyindeki bir gelişmeye bağlı olarak tarif eder. Anderson’a göre idari birimleri “anavatan”a dönüşmesinde etkili olan olgu idari atamalara bağlı olarak gerçekleşen koloni içi yolculuklar olgusudur. Ulusçuluğun oluşumundaki üçüncü aşama, eşanlılık düşüncesiyle kapitalist yayıncılığın bir araya gelmesiyle gerçekleşen düşünsel atılımın kitleselleşmesidir. Söz konusu iki olgunun birlikteliğinin doğurduğu düşünsel gelişim sonucunda, eski çağlardaki köy, şehir vb. somut topluluklardan çok daha geniş ölçekteki topluluklarda, hayali düzlemde kalmak şartıyla, bir bütün olarak kavranırlar. Bu hayali topluluk bilinciyle anavatan düşüncesinin ilk kez bir araya gelişi, Amerika kıtasındaki kolonilerde kendini gösterir. Bu birleşmeden doğan, modern anlamıyla ulus devlet ve ulusçuluktur. Amerika kıtasında ortaya çıkan ulus devlet ve ulusçuluk Avrupalılar tarafından taklit edilir. Ancak ulusçuluk Amerika kıtasından Avrupa kıtasına geçerken önemli bir değişim geçirir. Amerika kıtasındaki ulusçuluk, dil unsuruna herhangi bir siyasi değer yüklemeyen, sadece vatan düşüncesiyle ve bağımsızlık bilinciyle belirlenmiş bir ulusçuluktur. Ulusçuluk düşüncesi Avrupa kıtasına atladığında “ulusal yayın dili” sorunu merkezî öneme sahip siyasi ve ideolojik bir sorun hâline dönüşür. Avrupa ulusçuluğunun belirgin özelliği, hayali topluluklar oluşturmak için temel unsur olarak dil birliğini ön plana çıkarmasıdır. Bu aşamada yine kapitalist yayıncılık devreye girecek ve gelişen filoloji araştırmalarının da yardımıyla ortak dil temeline dayalı hayali topluluk bilinci yerleşecektir (Erözden, 1997: 16-17). Avrupa’da ulusçuluğun ortaya çıkış biçimi ile diğer toplumlarda ortaya çıkış biçimi ve koşulları koşutluk arz etmemektedir. Avrupa’da toplumsal yapıda meydana gelen değişimler ulus ve ulusçuluğun doğuşuna etki ederken Avrupa dışı toplumlarda ulusçuluk bir ideoloji olarak algılanmıştır. Batı’da ulus devletlerin oluşması ile ulusçuluğun bir ideoloji olarak ortaya çıkması arasında yakın bir ilişki vardır. Bu nedenle ulusçuluk Batı’da ulus devletinin ideolojisi olmuştur. Özellikle Batılı olmayan, örneğin Ortadoğu ülkelerinde 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan ulusçu hareketlerin hedefi de Batı’daki örneklerine benzer bir ulus devlet kurmaktır. Ancak Doğu toplumlarının yapısal farklılığı, bu tip ülkelerde gelenek ve modernlik arasında bir gerilimin meydana gelmesini kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle İslam toplumlarında

ulus devleti amaçlayan ulusçu ideolojilerle ümmet toplumu anlayışını savunan hareketleri karşı karşıya getirmiştir.

Anderson'a göre ulus ve ulusçuluk terimleri bir ideoloji olarak algılandığından herkesin kabul edeceği bir tanıma varmak mümkün değildir. Ona göre ulusçuluk, liberalizm, faşizm gibi olgularla değil de akrabalık, din gibi olgularla bir arada düşünülmelidir. (Anderson, 1990: 20-21). Gellner ve Anderson ulusçuluğu modernleşme bağlamında ele alıp toplumsal kültürel yanına daha çok ağırlık vermişlerdir. Bu anlamda siyasi gelişmelere yeterince ağırlık vermemişlerdir. Ancak Eric Hobsbawm, ulusçuluğu modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak açıklamasına rağmen siyasal yana daha fazla ağırlık verir ve bu yanıyla da Gellner ve Anderson'dan ayrılır.

Hobsbawm ulusları ve ulusçuluğu bir toplumsal mühendislik ürünü olarak görür. Bu süreçte araştırılması ve aydınlatılması gereken en önemli olgu icat edilmiş geleneklerdir. İcat edilmiş gelenekten kastedilen törensel ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça ya da örtülü bir şekilde kabul edilmiş kuralları olan bir dizi alışkanlık ve uygulamadır. Hobsbawm'a göre ulusal bilinç icat edilmiş geleneklerin en somut aynı zamanda da en yaygın örneğidir. Modern çağda üretilmelerine karşın bu günü uygun bir geçmişe bağlayan bu gelenekler, toplumsal grupları oluşturan bireyler arasındaki birlik ve dayanışmayı artırma amacı güder (Özkırımlı, 1999: 136). Hobsbawm Gellner'in ulusçuluk tanımına uyarak ulusçuluğu "*politik birim ile ulusal birimin uyumunu gösteren bir ilke*" (Hobsbawm, 1995: 23) anlamında kullanır. Uluslardan ise ancak toprağa bağlı (teritoryal) devletler ortaya çıktıktan sonra söz edilebilir. Bu iki olguyu devlet ve ulusun birbirinden bağımsız ele almak anlamsızdır. Hobsbawm burada Gellner'in vurguladığı yapaylık icat ve mühendislik unsurlarına vurgu yaparak şöyle der: "*Ulusçuluk bazen ulusları icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder. Kısacası analitik düzlemde ulusçuluk uluslardan önce gelir. Uluslar devletleri ve ulusçuluğu yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir*" (Hobsbawm, 1995: 24).

E. J. Hobsbawm, ulusçuluğun temelde üç tarihi sürece sahip olduğunu söyler. Ona göre kavram başlangıçta kültürel, edebi ve folklorik bir mahiyete sahiptir. Bu aşamada dernekler gibi yarı siyasi kuruluşlar olmakta, daha çok tarihe yönelik bir

bilgi ve ulusçu eksen bir tarih yorumu ortaya koyma çabaları gözlenmektedir. İkinci aşamadaysa ulus fikrini savunan öncü ve militanlar çeşitli düzeylerde politik kampanyalara başlarlar. Amaç ulusçuluğa kültürel ve siyasi destek sağlamak, sosyolojik aidiyetten politik bir program çıkartmak, ilgili topluluğu ortak hedefler arasında toplayarak siyasi aidiyete geçmektir. Nihayet üçüncü aşamada bu kitlesel destek elde edilir ve siyasi toplum içindeki iktidar oyununa etkin bir şekilde katılım sağlanır. Hobsbawm'a göre ulusçu mücadele ile ulus devlet diyeceğimiz siyasi yapılanma arasında tüm bu süreçleri tüketmeyi gerektirecek determine bir ilişki yoktur. Mesela İrlanda'da üçüncü aşama ulus devletin kurulmasından önce yaşandığı hâlde, üçüncü dünyada üçüncü aşamada bile ulus devlet ortaya çıkmayabilir (Bostancı, 1999: 42). Türkiye ulus devletinin kuruluşunda ise Jön Türklerin Avrupa'da yaşanan gelişmelere bağlı olarak özellikle yurt dışında eğitim görmüş aydınların söylemleri doğrultusunda ulusçuluk düşüncesinin politik bir söyleme dönüşmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Konuya toplumsal açıdan yaklaşan ve ulusçuluğu bir siyasi akım, ulusu da toplumsal bölünmüşlükleri aşmak için bu akımın icat ettiği bir kavram olarak gören Hobsbawm'a göre günümüzde ulusçuluk tamamen akıl dışı bir olgu hâline dönüşmüştür. Bunun başlıca nedeni de ulusçuluğun yeniden doğa değiştirerek gerek 19.yüzyıl gerekse 20. yüzyıl başlarında edinmiş olduğu olumlu ve ilerici özelliklerini yitirmiş olmasıdır. Günümüzde ulusçuluk bölücü ve gerici bir çehre kazanmıştır. Ulusal üstü yapılanmalara doğru gidişin gözlemlendiği böyle bir dönemde ulusçuluğun tüm gücünü yitirmesi beklenmelidir (Erözden, 1997: 31). Görüldüğü üzere Hobsbawm ulusçuluğun daha çok siyasi yanına ağırlık vermiş ve bu bağlamda açıklamalarda bulunmuştur. Hobsbawm'ın ulusçulukla ilgili son söyledikleri yani ulusal üstü yapılanmalara gidildikçe ulusçuluğun gücünü yitireceği savı gerçekleşmemiş, tam tersine ulusçuluğun daha da fazla etkisini artırdığı bir dönem olmuştur. Ulusçuluk farklı şekillere bürünerek kabuk değiştirerek etkisini ve gücünü sürdürmektedir.

Ulusçuluğu modernleşme bağlamında ekonomik dönüşümleri merkeze alarak açıklamaya çalışan yaklaşımlar da vardır. Bunlar daha çok Neo-Marksist yaklaşımlardır. Bunlar içerisinde önemli gördüğümüz iki isim Tom Nairn ve İ. Wallerstein'in ulusçuluk yaklaşımlarıdır.

Nairn ulusçuluk kuramını daha çok bir eskiz olarak niteler ve hareket noktasını şu sözlerle açıklar: “Ulusçuluk kuramı Marksizmin tarihi başarısızlığıdır.” Ancak ulusçuluk Marksist bakış açısıyla açıklanabilecek bir olgudur. Nairn bu noktada hem maddeci hem de idealist felsefenin paylaştığı, ulusları ve ulusçuluğu toplumların gelişim sürecinde zorunlu bir aşama olarak gören görüşü eleştirir. Ulusçuluğun kökleri toplumların iç dinamiklerinde değil dünyanın genel tarihsel gelişim sürecinde aranmalıdır. Dolayısıyla ulusçuluğu açıklamaya soyunacak kuramsal yaklaşım dünya tarihini temel almalıdır. Buna göre ulusçuluk, Fransız ve sanayi devrimlerinden bu güne uzanan dönemde dünyaya egemen olan siyasi ekonomi modelinin bazı nitelikleri tarafından belirlenir. Öte yandan Nairn’e göre ulusçuluğun kökenleri doğrudan dünya ekonomisinin gelişiminde yatmaz. Ulusçuluk; sanayileşme, kentleşme gibi süreçlerin ürünü değildir. Ulusçuluğu doğuran kapitalist ekonominin 18. yüzyıldan bu yana eşit olmayan “dengesiz” gelişimidir. Nairn’e göre dünyayı hızla etkisi altına almasının tarihsel toplumsal bir bedeli vardı. Bu bedel ulusçuluktur. Nairn buradan bir “antiemperyalizm” kuramı çıkarır. Böylelikle Üçüncü Dünya ülkelerinin verdiği mücadeleler tarihsel gelişim süreci içerisinde bir çerçeveye oturtulabilir, ulusçuluk bu sürecin itici gücü olarak algılanabilirdi. Süreç, gelişmiş ülkelerin yarattığı baskının geri kalmış toplumlarda tepki olarak ulusçuluğu doğurmasıyla tamamlanmıyor, gelişmiş “merkez” ülkeleri de etkisi altına alınca kadar devam ediyordu. İngiltere, Fransa, Amerika ulusçuluğu icat etmişlerdi; etmelerine gerek de yoktu. Ama ulus devlet bir ideolojiye kavuşunca ve ulusçuluk dünya siyasetinin yeni “normu” hâline gelince onlar da ulusçu olmak zorundaydılar. Kısacası, ulusçuluk “sonradan görmeler”in kötü kaderi değildi. “Dengesiz kalkınma” diyalektik bir süreçti ve uzun vade de “merkez” devletlerin ulusçuluğu da en az çevre ülkelerinkine kadar kaçınılmazdı (Özkırımlı, 1999: 102-106). Hem merkez ülkeler için hem de merkezin etkisi doğrultusunda biçimlenen ülkeler için ulusçuluk modern çağın en önemli mitlerinden biridir. Çünkü bu mit ulusları bir arada tutan ve onları birbirlerinden ayıran en önemli düşünsel bağıdır.

Nairn’in ulusçuluğu açıklamak için geliştirdiği ve diyalektik bir süreç olan dengesiz kalkınma modeli, Marksizm’in tarihî ve tarihî olmayan uluslar ayrımını sürdürür. Nairn İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerin oluşumunu, kökenlerini sorgulamaz, onların ulusçuluğunu verili olarak kabul eder. Nairn’in ulusçuluğu gelişmiş ve az gelişmiş ülke ulusçuluğu olarak ayırma tabi tutması ve ulusçuluğun az gelişmiş

lkelerde doğduğunu iddia etmesi kronolojik açıdan yanlış olsa da önemlidir. Colhoun'un ayrımı da benzer bir modeli yansıtmaktadır. Colhoun ulusçuluğu iki kategori etrafında toplar. Bunlardan birincisi, ulusçulukla tayin edilen alanı, "etnik ve kültürel benzerlik üzerinde sınırlar. İkinci tür ulusuluksa mevcut siyasi ve toplumsal hâli bir veri olarak kabul eder ve kendini, tüm vatandaşlarını kapsayacak şekilde ifade eder. Her iki tür ulusçulukta kendi kendini idare etmeye muktedir bir siyasi toplumun kuruluş sorunlarına karşı bir cevap verildiği iddiasındadır (Bostancı, 1999: 44). Colhoun'un ayrımı kaba hatlarıyla ilkinin üçüncü dünyaya ikincinin ise Batı dünyasına ait olduğu şeklindedir.

Marksist bir çizgide ulusçuluğun değerlendirmesini yapan Neo-Marksistlerden İmmanuel Wallerstein'in tezleri üzerinde özel olarak durulmaya değerdir Wallerstein'a göre ulusçuluğu kapitalist gelişmeler doğurmuştur. Ama Marks'tan farklı olarak Wallerstein bunun düz ve basit bir örtüşme olmadığını, tam tersine çelişkili bir durumu ortaya çıkardığını da saptamıştır. Bir ekonomik süreç olarak kapitalizm, sermayenin sınırsız ve engelsiz dolaşımını ifade etmektedir. Dolayısıyla eğer liberal ekonomistlerin söylediği gibi sermaye tamamen piyasa marifeti ile işleyen bir olgu ise kapitalizmin ulusçuluğu doğurmuş olduğu düşüncesi yanılmaya mahkmdur. Bu durumda beklenen evrenselciliğin hiç değilse bir dünya imparatorluğunun gerçekleşmesidir. Oysa yaşananlar hiç de bu doğrultuda gerçekleşmemiştir. Kapitalizm ağı aynı zamanda sonu gelmez ulusçu savaşların tarihidir de. Bunun nedeni Wallerstein'a göre kapitalizmin hiç de liberallerin iddia ettiği gibi işlememesinin sonucudur. Burjuva ideolojisi eşitlikçi gibi görünse de kapitalizm değildir. Wallerstein kapitalizmin eşitsiz bir tarihi olduğunu ve hiyerarşik ilişkileri zendirdiğini savunur (ğn, 2000: 75). Bu anlamda kapitalizmin tarihi sadece toplum içinde hiyerarşik olarak bir eşitsizlik düzeni oluştururken aynı zamanda uluslararası hiyerarşik bir ast üst düzeni inşa etmektedir.

Wallerstein ırk, ulus ve etnik grup olarak belirlediği  toplumsal kategorinin işlevsel yönleri üzerine geliştirdiği tezler devreye girmektedir. Wallerstein'a göre ırk, "*belirgin bir fiziksel grnişe denk düşen, genetik bir kategori*"; ulus, "*bir devletin gerçek ya da kurgusal sınırlarına bağlı bulunan sosyopolitik bir kategori*"; etnik grup ise "*nesilden nesile aktarılan bazı kalıcı davranış özellikleriyle tanımlanan ve ulustan farklı olarak kuramsal açıdan bir devletin sınırlarıyla bağlantılı bulunmayan*

kültürel bir kategori”dir. Wallerstein bu tanımları verdikten sonra, tüm bu kategorilerin bireylerin sosyalleşmesi açısından ve grup dayanışmasının oluşturulabilmesi için gerekli kategoriler olduklarını söyler. Wallerstein bu kategorilerden her birinin küresel kapitalist ekonominin bir temel yapısal yönüne denk düştüğünü söylemektedir. Buna göre ırk kategorisi Kuzey-Güney ayrımı çerçevesinde, küresel kapitalist ekonomi içindeki dikey iş bölümünü ortaya çıkarmaktadır. Ulus kategorisi tarihsel siyasi üst yapı kurumu olan devleti belirlemekte ve devletler arası sistem bu siyasi yapı üzerinde kurumsallaşmaktadır. Etnik grup kategorisi ise hane içi bedelsiz çalışma olgusunu meşrulaştırıcı bir işlev görmekte ve kapitalist sınıfın bu ucuz emeği kullanabilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla her üç kategoride küresel kapitalist ekonominin bir ihtiyacını gidermekte, üç değişik sömürü noktasında sistemi meşrulaştırma işlevini yerine getirmektedir (Erözden, 1997: 21-22).

Sonuç olarak ulusçuluk modern toplumların ulus devlet temelinde örgütlenmesini sağlayan yegâne güç olmuştur. Ulusçuluk hem uluslaşma süreçlerinde hem de ulus temelli toplumsal yapılanmanın siyasi boyutunu oluşturan ulus devlet formunun oluşmasında temel rol oynamıştır. Nitekim millî egemenlik, millî kimlik, ülkesel, siyasi ve idari bütünlük gibi ulus devlet formunun tüm ana unsurları ulusçu ideolojiden kaynaklanan uygulamalardır (Şahin, 2009: 136). 1980’den sonra küreselleşmenin etkisini artırmasıyla birlikte ulus devleti niteleyen bu kavramların hangilerinin etkisini koruduğu, hangilerinde bir zayıflama yaşandığı ile ilgili hem dünya ülkeleri hem de Türkiye özelinde yapılan tartışmalara ve yaklaşımlara çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde açıklama getirmeye çalışacağım.

1.2.2. Etno-Sembolcü Yaklaşım

Etno-sembolcülerin temel yaklaşımı modernizmin eleştirisine dayanır. Etno-sembolcü terimi ulusçuluk çözümlemelerinde etnik geçmişe ağırlık veren kuramcıları nitelemek için kullanılır. Bunlardan en önemlisi ulusçuluk literatüründe ismi etno-sembolcülükle özdeşleşen Anthony D. Smith’tir. Smith’e göre ulus “*tarihî bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan*

topluluğudur”. Smith’e göre ulusların kökeni etnik temellerde aranmalıdır. Çünkü günümüz uluslarının çoğu belirli bir etnik topluluğun devamıdır. Herhangi bir etnik topluluğun altı temel özelliği vardır: Kollektif bir isim, bir ortak soymiti, paylaşılan tarihsel anılar, ortak kültürün ayırt edici bir veya birkaç ögesi, belirli bir anavatana duyulan bağ, topluluğun önemli bir bölümü için geçerli olan bir dayanışma duygusu. Görüldüğü gibi bu özelliklerin çoğu kültürel ve öznel bir nitelik taşımaktadır. Bu da etnik toplulukların insan tarihinin başlangıcından beri var olduğu iddiasının doğru olmadığını göstermektedir (Özkırımlı, 1999: 203-204). Ulusların tarih boyunca birbirleriyle hem kültürel olarak hem de etnik olarak etkileşim içerisinde olduğu düşünüldüğünde Smith’in görüşüne hak vermek gerekmektedir.

Smith’e göre etnik kimlikler son derece dayanıklıdır. Ancak bu bizi etnik kültürlerin tarihte hiçbir değişikliğe uğramadan yolculuk ettikleri yani özlerinin sabit oldukları anlamına gelmez. Smith tarih içinde yaşanan bazı olayların etnik kültürde değişikliklere yol açtığını kabul eder. Bunlara örnek olarak da savaş, istila, sürgün, kölelik, göçmen akımları ve din değiştirmeyi sayar. Ancak asıl önemli olan, bu değişimin kuşakları birbirine bağlayan “kültürel devamlılık” düşüncesine ne ölçüde yansıdığıdır. Smith’e göre en köklü değişimler bile bireylerin zihinlerindeki devamlılık düşüncesini yok edemez. Etnik kimlik, tarihin kurduğu tüm tuzaklardan kendini yenileyerek kurtulmayı başarır. Bunda devlet kurma, örgütlü din ve askerî seferberlik ve gibi bazı etkenlerinde rolü vardır. Buradan hareketle etnik kültürlerin kendilerini yenilemelerini sağlayan mekanizmaları sıralar. Bunlardan ilki dinî reformdur, ikincisi “kültürel ödünç alma”, üçüncüsü ise “halk katılımıdır.” (Özkırımlı, 1999: 204-205). Bu mekanizmalar etnik toplulukların varlıklarını uzun yıllar sürdürmelerini sağlamıştır. Bu süreç içerisinde Smith’in “*etnik çekirdek*”ler adını verdiği yapılar oluşur. Bunlar birbirlerine son derece bağlı, farklılıklarının bilincinde olan etnik topluluklardır. Bu topluluklar sonraki yüzyıllarda kurulacak olan pek çok devlet ve imparatorluğa temel oluşturacaktır. Çünkü ulus devletlerin büyük çoğunluğu egemen bir etnik grubun çevresinde o grubun gücünün yettiği diğer grupları özümseme ya da işgal yoluyla kendi bünyesine katması yoluyla oluşmuştur (Özkırımlı, 1999: 204-205). Smith bu değerlendirmelerden sonra ulusçuluk konusuna değinir ve ulusçuluğu şöyle tanımlar: “*Bir ulusun özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelik ideolojik bir harekettir*”. Bu tanımda geçen kavramlardan özerklik kendi kaderini tayin hakkını; birlik, ulusal

birliğin sağlanması ve tüm bireylerin eşitliğini; özdeşlik ise ulusu oluşturan bireylerin benzerliğini ortak yönünü simgelemektedir. Smith'e göre ulusçuluk ideolojisinin dört temel önermesi vardır. Bunlar:

1-Dünya birbirine benzemeyen her biri farklı bir tarih ve karaktere sahip uluslardan oluşmuştur.

2-Ulus her türlü siyasi ve toplumsal gücün kaynağıdır. Ulusa duyulan bağlılık diğer tüm bağlılıklardan üstündür.

3-İnsanlar özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa bir ulusla özdeşleşmek zorundadır.

4-Dünya da barışın ve adaletin egemen olması isteniyorsa, uluslar özgür ve güvencede olmalıdır.

Smith ulusçuluk ideolojisinin önermelerini sıralarken devletten söz etmemeye özen gösterir. Ona göre ulusçuluk devletin değil, ulusun ideolojisidir. Meselenin merkezine ulusu koyar. "Her ulusun kendi devletine sahip olması gerekir". Genel geçer bir anlatış olmakla birlikte, ulusçuluğun çekirdek doktrininden çıkarsanacak bir doktrin değildir ve bize ulusçuluğun esasında kültürel bir doktrin olduğunu anlatır (Smith, 1999:121-122).

Smith iki tür ulus tipinin olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar teritoryal ve etnik uluslardır. Smith'e göre teritoryal milliyetçiliğin dört temel özelliği vardır: 1) Teritoryal milliyetçiliğin temelini, kesin coğrafi sınırlar oluşturur. Devlet içten ve dıştan sınırlanmıştır. Egemen olan devlet sınırlandırılmıştır. Söz konusu olan görev ve yetkileriyle sınırlandırılmış bir devlettir. 2) Yasal yanı: ulusu oluşturan bireylere dönük, renge, dine, ırka ve cinsiyete dönük ayrıcalıklar yoktur. Ulusu oluşturan bireyler yasalara bağlıdırlar, hak ve sorumlulukları aynıdır. Yani ulus yasal kurumlar ve yasalar topluluğudur. Teritoryal devlette ulusun birliği ve standartlaşmış olduğu ortaya konmaktadır. Teritoryal ulusçuluk anlayışı kendi sınırları dâhilinde münhasır hukukilik iddiası taşıyan ve aynı zamanda egemen bir devlet örgütlenmesine sahip olan halklarda ortaya çıkmış olan bir milliyetçilik şeklidir. Afrikalı ve Asyalı milliyetçiler devletten ulusa modelini (Anglo-Fransız model) taklit etmişlerdir. Batı'nın kalkınmışlığını ve askerî üstünlüğünü taklit etmelerinin ve kendi toplumlarına vatanseverliği ve dayanışma duygusunu aşilayarak türdeş bir millet

oluşturabilecekleri ümidiyle hareket etmişlerdir. 3) Vatandaşlık: Vatandaşlık, kardeşlik ve dayanışma duygusunu aktif siyasal ve toplumsal katılım yoluyla oluşturmayı ifade etmektedir. 4) Ortak Kültür: Ortak kültür olgusu devletten ulusa doğru bir şekilde gerçekleşiyor. Sembol, mit ve değerlerden oluşan ortak kültürün sınırları vardır. Kültürel homojenliğin sağlanması için kültürel öğelerden oluşturulan ortak vatandaşlığı temel alan bir dine ve eğitim kurumları tarafından ülkenin tamamında geçerli, standartlaştırılmış bir dile ihtiyaç vardır (Smith, 2002a: 178-180). Bu görüşler doğrultusunda Türkiye ulus devleti teritoryal bir ulusçuluk anlayışı üzerine inşa edilerek devletin ulusunu oluşturduğu bir ulus inşa etme projesi olarak görmek gerekir. Ulus bir kere inşa edildikten sonra ona uygun sınırlar, anlam ve semboller, ortak bir anlatı ve vatandaşlık anlayışı geliştirir. Türkiye ulus devleti başlangıçta farklılıkları dışlayan teritoryal bir ulusçuluk anlayışını kesin bir şekilde devam ettirmiş ancak Cumhuriyet'ten sonraki süreçlerde bu tutumun ortaya çıkardığı sorunlar karşısında yeni bir tavır geliştirme durumu öncelikli hâle gelmiştir.

Ulusçulukta siyasi manada iki nokta dikkat çekicidir: Birincisi, siyasi egemenliğin sahibi ve kaynağı olarak ulusun kabul edilmesi; ikincisi de, sınırlarını milletin yaşadığı coğrafyanın belirlediği, millî kimliğin biçimlendirdiği ve egemenliğin ulusta olduğu devlet anlayışı. Esasen, bütün unsurlarıyla toplumsal sistemi ulus üzerine inşa eden bir ideolojinin siyasi ve idari yapıyı da buna göre dizayn etmesi son derece normaldir. Bu yaklaşıma göre her ülkede tek bir ulus ve millî kimlik vardır. Bu ulus, egemenliğin tek sahibi ve kaynağıdır. Bunun içindir ki milletin egemenlik gücünü kullanan siyasi yapı, ülke sınırları dâhilinde tartışılmaz etkinlikte nihai tek bir otoriteden teşkil olmalıdır (Öğün, 2000: 18-20). Ulusçuluğa dayalı oluşan ulus devlet ister etnik ister akılcı ulusçuluk ayrımları çerçevesinde ele alınsın neticede ulusçuluğun dayandığı temel kavramlar olan ulus ve kimlik olgusunun kabulüne dayalıdır. Ancak her iki ulusçuluk farklı zihniyet dünyasına işaret etmektedir.

Ulusçuluğu Etnik ulusçuluk-akılcı ulusçuluk, Doğu ulusçuluğu-Batı ulusçuluğu, Alman Ulusçuluğu-Fransız Ulusçuluğu, kültürel ulusçuluk- siyasi ulusçuluk şeklinde yapılan ayrımların temel belirleyici özelliği, ulusçuluk akımlarının savundukları ‘ulus’ anlayışıdır. Dolayısıyla bu ayrımlarda bile Batıcıl yaklaşımların hâkimiyetini görmek mümkündür. Çünkü genelde Batı ulusçuluğu akılcı ulusçuluk olarak nitelendirilirken Doğu ulusçulukları etnik ya da siyasi ulusçuluk şeklinde

nitelendirilmektedir. Bütün bunları bildiğimiz takdirde Türkiye Cumhuriyeti Devleti nasıl bir ulus anlayışına yaslanmış ve ulusçuluğun nasıl şekillenmiş olduğunu çözümlmek kolay hâle gelecektir.

Ulusçulukla ilgili ayrımların esasında farklı ifade ediliş biçimleri olsa da ulusçuluk temelde iktidar olma amacını taşıyan bir özelliğe sahiptir. Breuilly de bu noktaya dikkat çekerek kültür, ideoloji, kimlik, sınıf veya modernleşme gibi kavramlardan hareketle ulusçuluk akımını tanımlamak hem yetersiz hem de yanıltıcı olabileceğini söylemektedir. Ona göre ulusçuluğu bu kavramların hareket noktası olarak kabul eden araştırmalar, iktidarı ele geçirmeye yönelik bir akım olduğu temel noktasını ihmal etmiş oluyorlar. Bu nedenle *“Modern çağlarda siyasi iktidar devlet iktidarı olduğuna göre ulusçuluğun temel hedefi de devlet iktidarını ele geçirmek ve kullanmaktır”* (Breuilly, 2008:1-2). Esasında bütün ulusçulukların hedefi, toplumsal türdeşlik adına ulusu yaratmaktır. Henüz böylesi bir yapının kurulmadığı ya da kuramamış toplumlarda ise, ulusçuluk, var olduğu iddia edilen bir ulus adına bağımsız ve egemen bir devlet kurmak ve sonra da bu devlet bünyesi içinde kendi ulusunu yaratmak amacına yönelmiştir. Bu anlamda Anderson’a göre ulus devlet kurgusu ulusçuluğa üç işlev atfeder: İlk olarak ulusçuluk; devlet ve sivil toplum arasında yer alan siyasal egemenlik ilişkisi aslında yurttaşlık kavramını yaratmaya yönelik kurumsal ilişkiyi güçlendirir. İkinci olarak ulusçuluk; kültürel ve ekonomik olarak farklı bölgelerin içsel birliğini, daha homojen bir devlet yapısına yol açabilecek şekilde desteklemekte kullanılır. Üçüncü olarak ise ulusçuluk; bir devleti diğerinden, o devletin politik ve coğrafi sınırlarını belirleyerek ayırır (Anderson, 1993: 120). Dolayısıyla ulus devlet kurgusu içerisinde ulusçuluk bireylere hem fiziki olarak ulus devletin sınırları içerisinde hem de ontolojik olarak bir aidiyet sağlayarak kolektif kimliğin meşrulaşmasını hem de bu kimlik çerçevesinde o toplumda yaşayanları yurttaşlık temelinde biz ve ötekiler olarak zihinsel bir temele oturtmaktadır. Aynı şekilde bu kimlik ve yurttaşlık aidiyetinin dışında ve farklı kimliklerin ulusçulukları makbul kabul edilemez. Hâkim ulus çerçevesinde inşa edilen ulus devlet başka etnik ya da kendini ulus olarak kabul eden kimliklerin ulusçuluklarına rıza göstermez. Bu durum üç farklı yönelimi beraberinde getirmiştir. Birincisi ulus devletler ya bu toplulukların ulusçuluklarına ve ulus devlet olma hayallerine rıza gösterecek ya da baskıcı uygulamalarla kimliklerini yok sayacak ya da demokratik yollarla bu unsurların kimliklerini, yaşam biçimlerini tanıyarak ulus

devletin dönüşümüne imkân sağlayacak. Bu üç yönelim ulus devletlerin varlığını doğrudan ilgilendirmektedir.

Ulusçuluğun asıl hedefi belirli sınırları olan toplumsal-kültürel ve siyasi anlamda türdeş bir yapı oluşturarak ortak bir kimlik kazandırmaktır. Ulusu türdeş yapma çabası devletin bütün kurumlarına yüklenmiş bir görev niteliğindedir. Ancak bugün gelinen noktada bu homojenize etme çabaları ulusu devletlerin yaşadığı sorunları çözmemektedir. Aksine bu çabalara karşı mikro ulusçu hareketler giderek canlanmaktadır. Özellikle klasik teritoryal politikalara dayalı ulus devletlerdeki ulusçuluklar Türkiye’de olduğu gibi ulusçuluğu özellikle kuruluş yıllarından sonra etnik ulusçuluğa dayalı olarak anlayan ve uygulayan devletlerin politikaları artık günümüzde önemli problemlere yol açmaktadır. Bütün ulusçuluklara uyan bir analizden bahsetmenin zorluğuna değinen Giddens, ulusçuluğun dört önemli özelliğinin olduğunu belirtir. İlki milliyetçiliğin ulus devletle ilişkisi demek olan politik karakteridir. İkincisi, milliyetçiliğin endüstriyel kapitalizmle ve daha özel olarak sınıf egemenliği ile ilgili ideolojik özellikleridir. Üçüncüsü, milliyetçilik kurumlaşmış bir uygulamalar dizisinden çok bir duygu ve tutum dizisidir; bu nedenle farklı psikolojik süreçler bulunduran olası psikolojik dinamiklere sahiptir. Dördüncüsü de milliyetçiliğin özel sembolik içeriğidir (Giddens, 2005: 282-283).

Ulusçuluk ideolojisi özetle şu prensiplere dayanmaktadır: İlk olarak ulusçuluk insanları ancak bir ulus ve buna bağlı olarak örgütlenmiş ulus devlet çatısı altında özgürlük ve mutluluğa ulaşacaklarına inandırır. Bu anlamda modern ulusçuluğun modern öncesi ulusçuluktan en belirgin farkı ulusu sosyal ve siyasi örgütlenmenin temeline yerleştirmiş olmasıdır. Ulusçuluğa göre ulus homojen, birbirleri ile ortak noktaları fazla olan ve bu sebeple dış dünyadan farklı bireylerden oluşan bir toplumsal yapılanma olduğundan modern toplumların varlığı ve gelişmesi için büyük önem taşıyan toplumsal homojenlik ve bütünleşme gerekse siyasi bütünlük ancak ulus temelli bir yapılanma ile sağlanır. Ulusçuluk ideolojisinde iki önemli nokta vardır. Birincisi siyasi egemenliğin sahibi ve kaynağı ulusun kabul edilmesi, ikincisi ise sınırlarını ulusun yaşadığı coğrafyanın belirlediği millî kimliğin biçimlendirdiği ve egemenliğin ulusta olduğu ulus devlet anlayışı (Şahin, 2009: 140-141). Bu anlamda ulusçuluk ulus devlet çatısı altında homojen tek bir ulus ve kimliği dayatmakta ve sınırları içerisinde egemenliğin de bu tek ulusa ait olduğu fikrini tek

gereklilik olarak görmektedir. Elbette bu temel yaklaşım biçimi özellikle ulusçuluğu ulus inşa etmenin bir aracı olarak militer bir ulusçuluğa kaymaya başladığında toplumda kültürel ve etnik olarak çeşitliliği asimile eden kolonyalist girişimlere yerini bırakmaktadır. Homojen bir ulus yaratma ya da homojen bir ulusa dayanma ideolojisi çerçevesinde türdeş olmayan bireyleri türdeş yapmak için her türlü baskı araçlarını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Türkiye'nin bir ulus devlet olarak kurulması aşamasında ve sonrasında modernleşme çabalarının temelinde de bu türdeş ulus hayalinin etkilerini görmek mümkündür. Özellikle ulus devlet çatısı altında yaşayan azınlıklara, etnik topluluklara, kültürel farklılıklara karşı girişilen tarihimizin farklı dönemlerinde gelişen olaylar bunun bir göstergesidir. Kökleri geçmişe gitmekle beraber 1980'den sonra dünyada küreselleşmenin de etkisiyle birlikte ulus devlet ve çok kültürlülük tartışmalarının yaygınlaşması ile birlikte Türkiye de bu tartışmaları hem düşünsel manada hem de siyasi ve toplumsal çerçevede uygulamalar düzeyinde klasik ulus devlet reflekslerinden kurtulmanın adımlarını atma çabası içerisinde olmuştur. Sömürge deneyimi yaşamış toplumlar için ise ulusçuluk Batı'da yaşanan deneyimin bir tekrarından ibaret olarak görülmüştür. Chatterjee'ye göre sömürgeleştirilmiş toplumlarda ulusçuluk manevi kültürel alanda başlar ve bu alandaki kendi egemenliğini, emperyalist güce karşı siyasi mücadelesine başlamadan çok daha önce yaratır. Ekonomi, devlet işleri, bilim ve teknolojiyle ilgili olan maddi alan, Batı'nın kendi üstünlüğünü ispatlamış ve Doğu'nun da boyun eğmiş olduğu alandır. O hâlde bu alandaki Batı'nın üstünlüğü teslim edilmeli ve aynısı yapılmaya çalışılmalıdır. Çünkü ulusçuluk manevi alanı kendi egemenlik bölgesi olarak ilan eder ve sömürgeci gücün bu alana müdahale etmesine imkân tanımaz. Ulusçuluk işte böyle bir çabadan doğar (Chatterjee, 2002: 22-27). Dolayısıyla Doğu toplumlarında ulusçuluk çoğu zaman Batı'da olduğu gibi seküler anlamı olan bir alandan ziyade manevi duygu ve bağlarla örülmüş bir olgu olarak karşımıza çıkar. Türkiye örneğinde her ne kadar dinî içerikli millet yerine ulus devletin kuruması ile birlikte ulus kavramının kullanılıyor olması seküler içeriğe sahip ulusçuluk söz konusu olduğunda dinî çağrışımları ve duygu yüklü bir kavram olarak milliyetçilik kavramının kullanılması aslında Türkiye gibi toplumlarda ulus devlet olgusunun hâlâ tamamlanmamış bir süreç olduğunu bize göstermektedir.

Son olarak ulusçulukla ilgili şunları söylemek mümkündür. Ulusçuluk esas olarak üç amaca yönelmiş bir ideolojidir.

1-Ulusal ekonomiyi yaratmak,

2-Özerk bir ulusal yasama/yürütme organı (ulus devletin siyasi ve idari örgütünü) oluşturmak ve ayırıcı bütün bağ ve ilişkileri bu organın denetimi ve bütünleştiriciliği altında toplamak.

3-Ulusal bir kültür ve buna bağlı bir kültür tanımlaması yaratmak (Aydın, 1993: 63).

Ulusçuluğun çok yönlü tartışmalı durumuna rağmen dünya ölçeğinde yukarıda ifade edilen amaçları gerçekleştirdiği söylenebilir. Ancak son şıkta bahsedilen olgu devletler içi ve devletler arasında (dinî, etnik ve kültürel nedenlerden dolayı) bir çatışmanın kaynağı olarak varlığını sürdürmektedir.

Ulusçu ideolojinin bu temel esasları çerçevesinde devlet yapılanmasına sosyopolitik bütünlük ve türdeşlik sağlamak şeklinde yansımış ulus devletler toplumsal ve siyasi anlamda esaslı bir bütünlüğün ifadesi olarak kurumsallaşmıştır. Bu modele göre toplum bir bütün olarak ulustur. Ulusun sahibi ve kaynağı olan egemenlik bölünmez bir bütün olarak formüle edilmiştir. Bu ilkelerin etkisiyle ulus merkezli bir dünya yaratma politikalarına yönelmesiyle birlikte siyasi sınırlar sadece devletin egemenliğinin bittiği bir sınır değil aynı zamanda toplumu oluşturan değerlerin, kültürün, toplumsal anlayış ve davranış kalıplarının siyasal ve diğer telakkilerin de son bulunduğu hatlar hâline geldiği bir dönemin başlangıcı olmuştur (Şahin, 2009:143-144).

Bütün bu yaklaşımları dikkate alarak ulusçuluğu tanımlayacak olursak; ulusçuluk, sanayileşme sürecinin sonuçları üzerinde ve kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ulusal bilincin canlandırılmasını isteyen, dünyevileşme ve kültürel homojenliği ön gören merkezi ve ulusal bir siyasi özerk örgütlenme ve buna bağlı olarak ulusal bir ekonomi yaratma çabalarının ideolojik aracıdır. Bu bağlamda ulusu oluşturduğu düşünülen çekirdek etni etrafında bir uluslaştırma politikası hemen hemen bütün ulus devletlerin bir hedefi hâline gelmiştir. Bunu yaparken de toplumun bir bütün hâlinde süreklilik arz etmesi için ulusçu politikalar bir araç olarak işlev görmüştür. Bu politikalara çoğu ulus devlet içinde çekirdek etni dışında kalan ve uluslaştırma politikalarına direnen öteki olarak görülen etnik ve kültürel gruplar için siyasi ve toplumsal mühendislik çalışmalarına tanıklık etmiştir. Ancak uluslaşma sürecini

siyasal otoritenin alt kimlikleri millî kimlikle bütünleştirme çabaları ile özdeşleştirmek eksik bir değerlendirme olacaktır (Jaffrelot, 1998: 57-59). Dolayısıyla uluslar ve ulusçuluk ne doğal bir veri ne de tamamen hayal edilmiş ya da icat edilmiş bir yapı olarak görmek mümkün değildir. Bütün uluslar; tarihî bir arka plana, çekirdek bir etniye yaslandığı gibi aynı zamanda ulus inşa politikaları yoluyla ulus devletlerini kurgulamışlar ve yeniden dönüştürme yolunda politikalar yürütmüşlerdir.

Bu tanımlardan ve açıklamalardan hareketle ulusçuluğun üzerinde durduğu unsurları şöyle özetleyebiliriz: Vatan (toprak) ve ulusal sınır, ulusal dil, yazı ve semboller, ortak inançlar, tarihsel bellek ve etkili eğitim, kısmen ırk, homojen kültür ve birlikte yaşama duygusu ulusçuluğun niteliğini oluşturur. Bütün bu nitelikler uluslaştırma politikalarının temelini oluşturmuştur. Ulus devletler az ya da çok uluslaştırma politikalarını uygulamışlardır. Önemli olan bu uluslaşma politikasının dayatmaya ve baskı biçimine dönüşmesi değil demokratik yollardan sivil toplum anlayışı çerçevesinde ortaya konması birçok Avrupa ülkesinde daha başarılı olurken Doğu ve Orta Doğu toplumlarında birçok sorunun kaynağını oluşturmuştur.

Ulusçuluk kavramına getirilen yaklaşımların ortak bir noktası da birleştiklerini görüyoruz. Bu da ulusçuluğun modern zamanların bir olgusu olarak modern ulus ve ulus devletle bağlantılı bir gelişme gösterdiğidir. Başka bir deyişle modernleşme süreciyle eş zamanlı bir süreçte ulus ve ulus devlet olgularının argümanlarıyla düşünce ve hareket ortamında kendini hissettirerek dünya sistemi ve toplumlararası ilişkilerde belirleyici unsurlardan biri hâline gelmesidir (Karakaş, 2000: 39). Avrupa'da ulusçuluğun gelişmesi ulus devletin gelişmesi ile aşağı yukarı aynı şey demektir.

1.3. Ulus Devlet: Yapısı ve Temel Unsurları

Ulus ve devlet arasındaki ilişki ulus devletin oluşumu ve yapısını anlamamız açısından oldukça önemlidir. Devlet ve ulus kavramlarının modern karakteri kendi aralarındaki ilişkiyi de belirlemiştir. Devlet ve ulus karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen kavramlardır. Ancak bu ilişkiyi iyi anlayabilmemiz için daha önce ulus kavramını açıklamıştık devlet kavramının da kısa tanımlarını vermek zorundayız. Çağdaş düşünürlerin moral bir kurum olarak değerlendirdikleri devlete Weber,

siyasal karakterinin altını çizerek bir tanım getirmektedir. Weber'e göre devlet: "Belirli bir toprak üzerinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğudur." Ulusu ise ortaya konulan değişik tanımlar çerçevesinde beş boyutlu bir bilinç oluşturma süreci olarak değerlendirebiliriz. Buna göre ulusu, psikolojik, kültürel, toprağa ait siyasal ve tarihsel boyutu bulunan bir topluluk olarak nitelendirmekteyiz (Karakaş, 2000: 39). Treitschke devleti "insanların yasal anlamda birleştiği bir güç olarak yasal anlamda birleştiği" bir şey olarak tanımlamaktadır. Ona göre ulus ise yaşayan ve büyüyen şeylerdir. Her ulus kendisine olduğundan daha fazla değer verir. Daha da önemlisi bir ulus kendisi olma duygusu olmaksızın bir topluluk olma bilincini de kaybedecektir (Guibernau, 1997: 141).

Marx'a göre ise devlet yönetici sınıfların artık değerini zorla elde edilmesi sürecine boyun eğmesi için işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güven altına almalarını sağlayan bir baskı makinesidir (Althusser, 1991. 27). Marx için uluslar yoktur. Çünkü ona göre iki sınıf vardır ve bu iki sınıftan biri olan işçilerin ulusu yoktur. Onların ulusu iştir (Guibernau, 1997: 19). Dünyanın bütün işçileri aslında tek bir ulusun üyeleridirler ve burjuvaziye karşı varlıklarını korumak zorundadırlar.

Durkheim ise "siyasal toplum adını verdiği şey ile "devlet" egemen otoritenin temsilcilerini" ifade ederken siyasal toplum "devletin en üst organ olduğu karmaşık bir grubu" ifade etmektedir. Durkheim'e göre devlet, kendileri kolektifin bir ürünü olmamalarına rağmen içinde kolektivitinin işlediği temsil edilmeleri ve iradi edimleri kapsayan *sui generis* bir memurlar grubu olarak tanımlanabilir. Durkheim; ulusalcılık, devlet ve ulus arasında ayırım yapar. Ulusalcılığı, siyasi toplumlar oluşturmayan ancak bir birliğe sahip olan büyük birey grupları için kullanılır. Polonya ve Finlandiya'yı örnek göstererek bunların henüz devlet olmadıklarını ancak bir tarihsel bir gerçekliğe sahip olduklarını vurgular devlet ile egemen otoritenin temsilciliklerini kastetmekle böylece merkezî bir iktidarın varlığına değinmektedir. Ulus ile hem devlet hem de ulusallık olan bir grubu anlatmaktadır (Guibernau, 1997: 26-35).

Hegel ise devleti Tanrı'nın yeryüzünde somutlaşmış şekli olarak tanımlar. Ona göre devlet sıradan işlerin aygıtı değildir; sıradan işleri sivil topluma bırakmalı, asıl devlet kutsalın tezahürü ve tarihin kendi amacına ulaşmasıdır. Burada ancak bir ulusun var

edilmesi ve bu ulusun modernleşmesi ile mümkündür (Bobbio, Texier, 1982: 310). Ortak tarihî kader fikri Hegel’de ulusun belirleyici unsurudur. Hegel’in diyalektik felsefesinde tarih, Geist’in olgunlaşma süreci olarak belirmektedir ve ulus objektif Geist’la anlam taşımaktadır (Say, 1998: 79). Hegel’in mutlaklaştırdığı bu devlet görüşü, tarihsel yürüyüşte bireylerin katılımına rağmen bireylerin bilincinden farklı ve dışında bir şeydir. Bu görüş ister istemez ulus devlete yüksek bir anlam kazandırmıştır.

Bu iki olgunun ilişkisi sonucunda farklı bir nitelik kazanarak ortaya çıkan yeni olgu ulus devlet olgusudur. *“Ulus devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde, yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirmek; ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgudur* (Guibernau, 1997: 93). Giddens ise ulus devleti, *“Geleneksel devletleri birbirinden ayıran sınır bölgeleri yerine, birbirinden açıkça ayrılmış sınırları olan politik topluluklardır”* (Giddens, 2000a: 59) şeklinde tanımlar. Ulus ile ulus devletin, çoğu zaman olduğu gibi çakışmaması durumunda aralarındaki temel farkın bir ulusun üyelerinin bir topluluk oluşturma bilinci göstermelerine karşılık, ulus devletin bir ulus yaratmaya çalışması ve bir topluluk duygusu geliştirmeye başlamasından kaynaklandığı söylenebilir. Ulusun ortak bir kültürü, değerleri ve simgeleri varken ulus devlet ortak kültür, simge ve değerler yaratma amacını güder (Guibernau, 1997: 93).

Ulus devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidar biçiminin somut görünümlerinden biri, ulus ise ulus devletin kendini meşrulaştırmada kullandığı bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2000: 118). Bireyler egemenliği kullanan ulus devlet içerisinde bir yurttaşlar topluluğu olarak bir bilince sahiptir. Bireyler topluluk içerisinde ötekilerden ayırt edici kategorilerle tanınmaya çalışırken ulusal aidiyetleri hakkında bir soruyla karşılaşır. Burada bireyler bir devletin yurttaşı olmanın yanında bir ulusun mensubu olarak iki veya tek yanıtı soruya cevap verebilirler. Bu soruyu *“Türkiye devletinin bir yurttaşım”* şeklinde cevapladığımızda, Türkiye uyruklu, ya da Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bir yurttaşı olduğunuzu bildirmiş olursunuz. Ulusal aidiyet sorusu iki cevabı da olası ve kabul edilebilir kılar: bu pratikte iki üyelik hâlinin birbirinden açıkça ayrılmamış olduğunu ve zaman zaman

örtüşüğünü bu yüzden de zaman zaman karıştırıldığını gösterir. Bu anlamda devlet ve ulus karıştırılabilir ancak bunlar oldukça farklı şeylerdir ve her birine üyeliğiniz sizi çok farklı türden ilişkilere sokar.

Bu farklılıklar çerçevesinde devlet her şeyden önce bir gerçekliktir. Devlet açısından aidiyetin yasal bir anlamı vardır. Uyruklar devletin bakış açısına göre her şeyden önce devlet tasarrufunun nesnelidir. Bireyler açısından devletin anlamı ise ortak çıkarları korumak için girilen bir birlikteliktir. Buna karşılık ulus, bütün çıkar hesaplarını aşan ve çıkarlara anlamını veren bir birliktir. Kendini tamamen tek bir ulusla özdeşleştiren bir ulus devlet kendini pek güvenilir bir yola fayda hesaplarına atıfta bulunarak meşrulaştırmaya çalışmak yerine, ulusçuluğun potansiyelini harekete geçirebilir. Ulus devlet, ulus adına konuşuyor olma temelinde itaat ister (Karakaş, 2000: 31). Bu bağlamda ulus devlet; ortak değerler etrafında toplanan ve ulusal politikalarla şekillenen siyasi bir çerçevede yaşayan ve fikir beyan eden milletlerin bir arada yaşadığı siyasi bir düzen olarak da ifade edilebilmektedir (Özyakışır, 2006: 78).

Modern anlamda ulus ve ulus devlet meşruiyetini karşılıklı birbirine borçlu iki olgudur. Ancak birbirlerinin var olmalarını sağlayan yegâne unsur değillerdir. Çünkü bütün devletler ulusal olmadığı gibi bütün ulusların da kendi devletleri yoktur. Devletin ulusla örtüşmediği meşru devletlerde ulusalcılık her zaman kendi renklerini göstermez. Daha çok ulus devletin günlük yaşamına nüfuz ederek ve ulus devletin bütünlüğünün tehlikeye girdiği özgün durumlarda veya kimi çıkarları-örneğin, İngiliz halkının Falkland Savaşı'na karşı tepki göstermesinde olduğu gibi- korumak için öne çıkar. Ulus ile devletin örtüşmediği durumlarda ise devlet, yurttaşları arasında bir homojenleştirme programı uygulayabilmek için ortak bir kültür, bir simgeler dizisi ve değerler sistemi oluşturmaya çalışır. Bunun nedeni devletin kendi meşruiyetini desteklemek için bir ulus yaratma çabası içinde olmasıdır. Ulus ve devlet örtüşmediklerinde iki potansiyel sonuç görülür. Birincisi, devlet girişimlerinde başarılı olur ve kendi topraklarında yaşayan farklı ulusları asimile eder. Bu ulusal azınlıkların kültürlerinin imha edildiğini ve azınlıkların birlikte yaşayan bir ulus devletin oluşumunu sağlayacak şekilde ana kültürle birleştiğini gösterir. Fakat eğer devlet ulusal azınlıkları asimile edemez ve onlar devleti “yabancı” bir kurum olarak algılayorsa bireyler kendilerini yabancı gibi hissederler ve devlette onlara yabancı bir

şey olarak görünür. Bu “yabancılaşma” yabancı devletin politika ve çıkarları ile özdeşleşmemeyi doğurur. Hatta devlet tarafından uygulamaya çalışılan homojenleştirme süreçlerine direnecekleri karşı stratejiler geliştirirler (Guibernau, 1997: 109-111). Ulus ve ulusçuluk literatüründe yer alan ve günümüze kadar taşınan diğer bir konu ise ulus ile devletin oluşumu sırasındaki öncelik ve oluşum üzerindeki etkinlikleridir. Bu konu daha çok ulus tarih dışı mıdır yoksa modern midir tartışmasına kaynaklık etmektedir.

1.3.1. Ulusun Tarih Dışılığı Tezi

Genel olarak ifade etmek gerekirse, ulusun tarih dışılığı tezi ulusal bilincin eski çağlardan beri insan topluluklarında mevcut bulunduğunu ve tarihsel dönemler boyunca değişmeksizin kaldığını savunur. Ulusun tarih dışılığı tezi ulusun ulus devleti önceliğini kabul etmektedir. Bu durumda, ulus devlet şeklinde ortaya çıkan siyasi yapılanmanın ulus için doğal bir yapılanma olduğu, ulusun siyasi bilincine ererek kendine ait bir siyasi yapılanma oluşturduğu kabul edilmektedir. Ulusun tarih dışılığı tezinden yana olmanın bir mantıki sonucu vardır. Eğer ulus tarihsel bir olguysa yani verili bir takım etnik veya kültürel özelliklere dayalı olarak uzun tarih dönemleri boyunca değişmeden kalan bir olguysa bunun zaman ve mekân açısından evrenselliğini de kabul etmek gerekecektir. Yani hangi uygarlık biçimi ya da tarih dönemi söz konusu olursa olsun, ulusal duygunun ve ulusal bilincin varlığından söz etmek mümkündür bu yönden bakıldığında ulus, ulusçuluğun, ulus devletin dünyanın her yanında ortaya çıkması hiç de şaşırtıcı değildir (Erözden, 1997: 61-62).

1.3.2. Ulusun Modernliği Tezi

Ulusun modernliği tezi ise ulusal bilincin ve buna bağlı ulusal siyasi yapılanmanın, yine çok genel olarak modern çağda ortaya çıktığını, daha önce mevcut bulunmadığını ileri sürer. Bu tez çerçevesinde “etnik grup” kavramıyla “ulus” kavramı arasında bir derecelendirmeye gidilmekte ve “etnik grup” henüz “ulus” aşamasına ulaşamamış sosyolojik yapı olarak sunulmaktadır. Ulusun modernliği tezi, ulus devletin ilk oluşum aşamasında bir ulus temeline bağlanma zorunluluğu ortadan

kalkacaktır. Hatta modernleşme dinamiği sonucunda kaçınılmaz bir siyasi form olarak ortaya çıkan ulus devlet, bir kez yapıldıktan sonra, kendisine sosyolojik bir temel arayacak ve bu arayış içinde ulusu kurgulayıp yaratacaktır (Erözden, 1997: 61-62). Ancak bu ulus devlet kurgusunda ulusu hayal edilmiş bir topluluk olarak gören erkek egemen tahayyülde kadınların eksik kaldığı ya da göz ardı edildiği feminist kuramcılar tarafından büyük eleştiriye uğramıştır.

Ulus, ulusçuluk ve ulus devlet konularına eleştirel yaklaşan feminist çalışmalar özellikle ulusu oluşturan şeyin ne olduğu ve nasıl kurgulandığı konularına eleştirel bir biçimde yaklaşarak ulus, ulusçuluk ve ulus devlet kavramlarının içeriğindeki erkek egemen yaklaşıma karşı çıkmışlardır. Feminist kuramcılar erkeklerin modern bir ulus devlet kurduğu, kadınların ise bu süreçte modern aileler kurarak, neslin devamının sağlanması ve ideolojik yeniden üretiminin aktarılması açısından işlev gördüğü bir modernizasyon sürecinin eksik bir değerlendirme olduğu konusunda hemfikirdirler. Özellikle Anderson'un ulusu hayal edilmiş bir topluluk olarak açıklayan tezine yönelik temel eleştirileri, ulusun yapıcıları ve koruyucularının erkek olduğunu varsayıyor oluşuydu. Sözü ettiği kardeşlik, erkek kardeşlikti. Esasında eril bir karakter taşıyan bu dayanışma ilişkisi, cinsiyetsizmiş gibi sunulduğu için bir taraftan kadının ulus içindeki dışlanmışlığı, ötekileştirilmişliği de görünmez hâle gelirken, diğer taraftan da toplumsal cinsiyetin ulus inşasındaki başat konumu önemsizleştirilmektedir (Terzi, 2015: 114-115). Özellikle Türkiye ulus devletinin kuruluş sürecinde kadınların oynadığı rol göz önüne alındığında kadınların başlangıç ve sonraki süreçte haklarını elde etme noktasında eril bir dilin kullanıldığını pekâlâ görmek mümkündür. Kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesi bile hakların kadınlar tarafından elde edildiğini değil daha edilgen bir özne konumuna indirgemeye çalışan “*ana dil*”, “*anavatan*” gibi cinsiyetçi kavramların kullanımında da bu dilin olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla ulusun siyasal yaşamında önemli görevler üstelenmiş olan kadınlar ulus devletin siyasal meşruiyeti söz konusu olduğunda erkek egemen bir yapı üzerinden kodlanmaktadır. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir sözündeki vurgu aslında erkek egemenliğini ulusun hayali içine yerleştirmektedir.

Daha fazla ayrıntıya girmeden şunu söyleyebiliriz ki ulusun siyasi bağlılık düşüncesinin temelinde yer alan kavram hâline dönüşmesi, ulusun egemenliğinin ilan

edilmesi ile eş zamanlı gelişmiştir. Ulusun egemenliği edinme ve böylelikle siyasi meşruiyet kurgusunun asli unsuru hâline dönüşme süreci yukarıda açıklanmıştır. Bu süreç sonunda sorun siyasi bağlar çerçevesinde bir sadakat ve dayanışma duygusuna temel yapılmıştır. Bu ise ulus kavramının evrensel içerikten arındırılıp tikel bir içeriğe büründürülmesiyle olmuştur. Bu işlemi gerçekleştiren ise ulus ve ulus devlete yönelen ulusçuluktur.

Ulusçuluğa ulus devlet ile olan ilişkisi bağlamında baktığımızda bir düşünsel ve siyasi akım olarak ulusçuluk, ulus devletin oluşmasında en belirleyici etmen olmuştur. Ulus devlet şeklinde örgütlenen siyasi iktidarın dayandığı meşruiyet ilkesi olan ulus kavramının içeriği yüklendiği bu işlevi yerine getirebilecek şekilde ulusçuluk akımı tarafında belirlenir. Ulus devlet karakteri itibarıyla modern bir olgudur. Ulusçulukla olan ilişkisi, duygusal olanın kurumsala dönüşümü orijininde şekillenmiştir. Modern bir olgu olarak ortaya çıkan ulus devlet yeni bir egemenlik anlayışını da beraberinde getirmiştir. Ulus devlet yeni bir egemenlik biçimi olmakla birlikte tarihen kendini önceleyen egemenliklerin bilişsel dünyalarıyla belirgin bir akrabalık bağına sahiptir (Bostancı, 1999: 48).

Bu bağlamda ulus devletin iki önemli karakteri ön plana çıkmaktadır. Bunlar ulus devletin modernliği ve yeni siyasi örgütlenme yapısı. Bu çerçevede ulus devlet sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde, yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak gelenekler ile köken mitini canlandırarak birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgudur (Guibernau, 1997: 93). Buradan hareketle ulus devleti belirleyen nitelikler şöyle ortaya çıkmaktadır. Belirli bir toprak parçası (ülke, vatan) meşru güç kullanımı (anayasa, hukuk), homojen bir halk (tek ulus), homojen bir kültür, ortak tarih ve ortak kader birliği. Modern ulus devletlerin oluşumu ulusçu duyguların oluşumuyla yakından ilişkilidir. Batı Avrupa'da ortaya çıkan ulus devletin oluşum süreciyle yakından ilişkilidir. Giddens'a göre Avrupa'da ulusçuluğun gelişmesi ulus devletin gelişmesi ile aynı şey demektir. Ulus devlet Avrupa devlet sisteminin ilk gelişme aşamalarında rastlanan dağınık cemaat duygularından daha belirgin bir biçimde tanımlanabilen oldukça yeni bir olgudur. Avrupa'da ulusçuluk duygularının keskinleşmesi ile ulus devletin doğuşunun gerektirdiği merkezîleşme süreci sonucunda yerel cemaat bağlarının bireyler

arasındaki yakın ilişkilerin diyalektiklerin yok olması arasında ilişki bulunduğu açıktır (Giddens, 2000a: 154).

19. yüz yılda ulus devletler sahne alırken “*devlet karşısında etkin halk*” a ilişkin zengin bir fikirler ve deneyimler birikimi vardır. Ulusçuluk bu gelişime, aktif halkın tek bir ulus, devletin de bu ulusa ait olması uluslararası alanda onu ötekilere karşı yürütülen çıkar mücadelesinde temsil etmesi niteliğini eklemiştir (Bostancı,1999: 48-49). Gellner (1992: 19) ulus devlet ilişkisini “*ulusçuluk temelde siyasi birim ile ulusal birimin çakışmalarını ön gören siyasal ilkedir*” tezi ile açıklar. Ulusçuluk etnik ya da kültürel eksende toparlanan özdeş bir halk düşünürken tarihî akış içinde kendiliğinden ulaşılabilecek bir beklenti ile yetinmemekte, ulusal devlet aracılığı ile özlemine somuta indirgemek istemektedir. Gellner ulus devletlerin oluşumunu, endüstrileşmenin ve onunla birlikte cereyan eden karmaşık iş bölümünün talepleri tarafından harekete geçirilen merkezîleşme süreçlerini kaçınılmaz sonucu olduğunu savunur. Sanayileşme sürecinde kırsal toplumsal örgütlenme biçimini kökten değiştirecek ve yeni ilişki biçimlerini temin edecek merkezî bir güce ihtiyaç vardır. Adı devlet olan bu merkezî güç ortak bir dil ve genel eğitimle türdeş bir toplumsal ilişkiler sistemini oluşturmak durumundadır. Bu talep kaçınılmaz olarak siyasi birimi ile kültür arasındaki ilişkide derin bir uyarılma yapmayı gerektirir (Schlesinger, 1994: 268-269). Buradan hareketle ulusçuluk kendi devletine ulaşmaya çalışır. Netice ulus devlettir. Ulus devlet iki bakımdan birleşmiş ve bütünleşmiş bir halka sahip olmak zorundadır. Kültürel birlik ve bütünleşme ile siyasi birlik ve bütünleşmesini sağlayabilmiş halkın devleti, ulus devlet adını almaya hak kazanmıştır. Kültürel birlik ve bütünleşme, ortak bir tarihi, dili, yaşama biçimini yani ulus olmayı gerektirir. Bu, halkın homojen bir yapı içinde olması anlamına gelir. Burada etnik açıdan bir birlik sağlama zorunluluğundan bahsedilemez. Günümüzde etno-milliyetçi akımlar, ulus devletlerin etnik bölünmelerle karşı karşıya kalma tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Milliyetçilik, nasıl ki imparatorlukların bölünmesine neden olduysa etno-milliyetçi akımlar da ulus devletlerin küçülmesine neden olmaktadır. Ulusçulukla ulus devlet arasındaki ilişki tek yönlü bir ilişki değildir. Ulus devlet ile ulusçuluk arasındaki ilişki karşılıklı bir belirleyicilik çerçevesinde şekillenmiştir. Bu anlamda ulus devletin bir ulus yaratmaya ve bir topluluğa aidiyet duygusu kazandırmaya çalışması çerçevesinde ortak kültür, simge ve değerler yaratma arzusu, ulusçuluğa neden olurken ulusçuluğun inşasındaki süreçte, ulus

devleti doğuracak yönde bir arzuya sahiptir. Ulusçuluğun, ulus devlete köken miti sağlaması karşılıklı ilişkideki belirleyiciliği göstermektedir (Karakaş, 2000: 45).

Ulusçuluğun, ulus devletle karşılıklı ilişkisi dünya ölçeğinde bütün ülkelerde benzer şekilde gelişmemiştir. Örneğin Avrupa'da ulusçuluk, uluslaşma ve ulus devlet aşamalarının sonrasına denk düşerken Avrupa'nın bir kısmında örneğin Almanya, İtalya gibi ülkelere de ulus devlet olgusundan önce ortaya çıkmıştır. Üçüncü bir kategori olarak sömürge ülkelerinde yaygın olan ulusçuluğun ulus devlet kurmaya çok önemli bir etkinlik kazandırmasıdır. Yani sömürge tecrübesi geçirmiş ya da yabancı işgali görmüş ülkede ulusçuluk vasıtasıyla ulus devletlerine kavuşmuşlar ve daha sonra da bu ulus devlete uygun ulus oluşturmuşlardır. Bu süreçte rol oynayanlar küçük burjuvazi ve aydınlardır. Burada ulus devletin ideolojisi doğal olarak uluslaşma olmaktadır. Uluslaşma laiklikle ulusal bütünlük arasında bir çizgiyi izler ve bu yöndeki reformlarla yürütülür (Aydın, 1993: 76-77).

Bu noktada özellikle Orta Doğu devlet yapılarında farklılığın kaynaklarına işaret eden Sami Zubaida Orta Doğu devlet yapıları için iki temel görüşü ele almaktadır. Ona göre batılı modern devlet belli bir tarihi, toplumsal ve ekonomik süreç neticesinde ortaya çıkmıştır ve siyasi otorite ile halk arasında birbirini tamamlayan bir karşılıklılık söz konusudur. Oysa Orta Doğu devletlerin oluşumu iç değil dış kaynak ve güçlerce belirlenir. İktidar monolitik bir bütün oluşturur. Dayanağını toplumsal birimler oluşturmadığı için doğası gereği baskıcıdır. İkinci görüşse Batı ile Orta Doğu arasındaki tarihî ve kültürel farklılıkların, Batı tipi ulus devletin oluşumuna engeller çıkarttığı yönündedir. Bu engeller ulus anlayışının İslam'ın etkili ve çoğu zaman ulus kavramıyla iç içe veya onu da kapsayacak şekilde bulunuşundan, sivil inisiyatif geleneğinin zayıfladığından, yıkılan cemaat yapılarıyla serbest hâle gelen vatandaşların devletle ilişkilerinde yaşadığı zorluklardan kaynaklanmaktadır (Zubaida, 1994: 194-195). Ulus devlet yapıları İslam inancının etkin olduğu coğrafyalarda dış etkilerin hareket ettirici gücü sayesinde modern anlamda bir ulus devlet kurgusunun oluşumunda güçlülükler çıkarmıştır. Bu güçlükleri benzer bir şekilde modern Türkiye ulus devletinin kuruluş yıllarında ve sonrasında ulus devlet inşa etme süreçlerinde de gözlemlemek mümkündür. Türkiye bu anlamda modern Batılı anlamda bir ulus devlet kuramamanın sancılarını uzun bir süre çekmiş, bu çeşitli alanlarda özellikle siyasi ve toplumsal alanda Türkiye ulus devletinin önünü

açacak gelişmelerin istenilen düzeyde olmamasının başlıca sebebi olmuştur. Türkiye 1980'den sonra bu ilişkiyi daha doğru ve düzgün kurmanın yollarını aramış ve hâlen aramaya da devam etmektedir.

Ulus devletle ulusçuluklar arasında farklı bir ilişki daha söz konusudur. Çok uluslu karaktere sahip olan ulus devletlerin ulusalcı tavırları, devletin şekillendirdiği veya yaymaya çalıştığı ulusçuluğa karşı çıkan ulusçulukları doğurmuştur. Bu, devletsiz ulusların ulusçuluğudur. Sorunda iktidar sorunudur. Ulusçuluk, ulus devlete meşruiyet vermiştir. Bugün azınlıkların ulusçuluğu bu meşruiyetin altını oyuyor ve ulus devletin dönüşümüne katkıda bulunuyor (Guibernau, 1997: 218). Bugün özellikle devlet olmaya çalışan ulusların (Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin bağımsızlık referandumu) bu yeni ulusçu paradigmaları Batı'da kabul gören azınlık hakları kavramı ile de birleşerek orta doğuda ulus devletlerin yapılarını değişime zorlamaktadır.

Yukarıda sıralanan görüşler aslında ulusçu gelişimin aşamalarını açıklamaya yönelik analizlerden oluşmaktadır. Bu konudaki önemli kuramcılardan biri Miroslav Hroch'dur. O, ulusçuluğun gelişim safhalarını üçe ayırmaktadır. Bu yaklaşıma göre ulusçuluk ilk safhada folklor, adetler ve benzeri olgular dolayımında 19. yüzyılda cisimleştirilmiştir. Bu safhada ulusçuluk sınırlı siyasal imkânlarla sahip üst ve orta sınıf tarafından güçlendirilmiş kültürel bir fikir bütünüdür. İkinci safhada ulusçuluk bir siyasal mücadele biçimi olarak takip edilmiştir. Bu evrede ulusçuluk büyük oranda siyasal partiler tarafından savunulup güçlendirilmiş ve onlarla birlikte algılanır olmuştur. Üçüncü ve son safhada ise ulusçuluk kitle desteğine sahip bir kitle hareketi biçimine dönüşmüştür. Bu safhaların her biri, Hroch tarafından iktisadi ve kültürel değişikliklerle bağlantılandırılmıştır (Çancı, 2010: 219). Türkiye'de 1950'lerden sonra başlayan ulusçu düşüncenin partiler düzeyinde savunulur hâle gelmesi ve özellikle 1980'den sonrada daha belirgin bir şekilde kitle desteğine sahip olması yukarıda Hroch'un belirttiği aşamalara uygun bir ulusçu düşüncenin geliştiğini bize göstermektedir. Ulusçu düşünce bugün birçok Avrupa ülkesinde de hızlı bir biçimde ulusçu/milliyetçi partilerin yükselişine tanıklık etmektedir.

Ulusçuluk duygularının keskinleşmesi, hem çok uluslu devlet karakterine sahip olan siyasal birimlerin içinde mikro ulusçuluğun canlanmasına ve dolayısıyla da iç

çatışmalara hem de türdeşliğini sağlamış ulus devletlerin birbiriyle olan çıkar çatışmalarının artmasına neden olduğu görülüyor. Sonuç olarak devlet meşruiyeti için ulusçu etkinliklere ihtiyaç duyar ki bu ulus devlettir.

Ulus devlet olgusunu tek nedene dayalı olarak açıklamak mümkün değildir. Bu nedenle ulus devlet olgusunu ortaya çıkaran birçok gelişme ki bunlar tarihî, siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler ulus devletin oluşumunda ve gelişiminde etkili olmuşlardır. Daha önce bunların bir kısmından bahsettik, şimdi ise ulus devletin siyasi açıdan oluşumunu ve konuyla ilgili görüşleri özetleyelim. Siyasi açıdan ulus devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim; ulus, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu ulusçulukta, bu meşruiyet kaynağını tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir siyasi akım olarak algılanabilir. Ulus devlet kendisinden önce var olan siyasi yapılanmanın kurumları üzerinde yükselmiş, bu kurumların içeriğinin düşünsel ve yapısal sıçramalarla dönüşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Ulus devlet, iktidarını soyut bir temele oturtmakta ancak aynı iktidarı somut bir toprak parçası, yani bir ülke üzerinde uygulamaktadır. Birinci unsurun kökeninde, iktidarın temelini kralın kişiliğinde bulan sistemde; kralın somut kişiliği yanında bir soyut kişiliğinin, yani krallık kurumunun belirmesi ve iktidarın kaynağının bu soyut kişiliğe aktarılması olgusu bulunmaktadır. İkinci unsurun kökeninde ise krallığın egemenliğini sürdürdüğü toprakların bir bütün olarak kavranarak “vatan” adı altında kavramsallaştırılması olgusu vardır (Erözden, 1997: 47). Modern devletin ortaya çıkışındaki önemli aşamalardan birisi, feodal sadakat bağlarının, yani kişilere yönelik siyasi itaat bağlarının çözülerek yerine soyut bir iktidar kaynağına sadakat bağının yani kurumlara yönelik siyasi itaat bağının yerleşmesidir. Böylelikle iktidarın kaynağı soyut bir temele taşınmış olmakta ve gelecekte ulus kurgusunun bu kaynaktan rakipsiz olarak yer almasına yol açılmaktadır (Erözden, 1997: 47). Ulus devlet kamusallaşmış siyasi iktidar biçiminin somut görünümünden birisidir.

Ulus devletin oluşum sürecinin bütününde, iktidar çok önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü toprakların ilhak veya fetih ile birleştirilmesi ancak devlet iktidarı aracılığı ile gerçekleşebilmektedir. Devlet iktidarı aynı zamanda hem açık sınırları hem de şiddet tekeli bulundurma yeteneği ile modern devlet tanımı içinde temel bir öneme sahiptir. Bu iktidar ulus devlet sınırları içinde gerçekleştirilir, ancak şiddet aynı

zamanda ulus devletin kendi çıkarlarını diğer ulus devletlere karşı koruma aracıdır. Devlet iktidarı kendi yurttaşları üzerinde çeşitli yollardan gerçekleştirilir. Birincisi, devletin öncelikli ve merkezi özelliklerinden biri ve yurttaşların günlük yaşamlarını etkileyen bir şey olarak vergi koyma ve toplama hakkıdır. İkincisi, yurttaşların devlete ve birbirlerine karşı hak ve görevlerini belirleyerek bir yandan onları kısıtlaması diğer yandan yetki vermesidir. Üçüncüsü, modern devletin teknoloji sayesinde yurttaşlarını artan ve karmaşıklaşan bir tarzda kontrol etmesidir (Guibernau, 1997: 106-107). Son olarak yeni bir egemenlik biçimine ve iktidar yapısına sahip olan ulus devlet yurttaşlar üzerindeki kontrolü sağlayabilmek için kendisini meşru kılacak bazı kurumsal ve kavramsal düzeneklere gereksinim duymaktadır. Ulus devletin bir bütün olarak kendisini meşrulaştırmada kullandığı kavram ise “ulus” olmuştur. Başka bir ifadeyle ulus devlet, erkini ulus adına kullandığını iddia eden ve yarattığı zorlamayı bu gerekçeyle haklı gösteren bir iktidar türünün hem kavramsal hem de aygıtsal görünümüdür (Karakaş, 2000: 45).

Habermas ulus devletlerin oluşumunun üç farklı biçimde meydana geldiğini ifade etmektedir. Birincisi, birbirinden ayrı olarak yaşamakta olan etnik grupların tek tek barışçıl yollarla devletleşmesi ile değil de, etnik grupların komşu bölgelerde yaşayan topluluklara, alt kültürlerle, din ve dil topluluklarına sirayet etmeleriyle gerçekleşmiştir. Bu yöntem tarihsel olarak bir ilk durumundadır. İkincisi, yeni kurulan devletlerde asimile edilen, baskı altına alınan ve marjinalleştirilen halk kesimleri pahasına gerçekleşmektedir. Ulus devletler homojen bir halka dayanmalıdır. Homojen bir toplum olmadığı hâlde, bu tarzdaki ulus devletler homojen toplum oluşturmaya çabalarlar. Bu süreç doğal işlememektedir ve devlet antidemokratik yöntemlere başvurabilmektedir. Üçüncü olarak ise, etno-milliyetçi akımlar sayesinde oluşan ulus devletler ise azınlıkları aşırı baskı altında tutarlar, bunları göçe zorlarlar, ırkçı yaklaşımı benimserler (Gündoğan, 2002: 185).

Kurulma süreçleri birbirinden farklı olmakla birlikte ulus devlet yapılanmasının temelinde ulusun oluşu, uluslararası sistemin bu esasa işlemesi, çoğu alanda klasik ulus devlet politikaları olarak nitelendirilen benzer uygulamaların hayata geçirilmesi standart denilebilecek bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Örneğin bir ulus inşa etme ve millî kimlik oluşturma süreci bütün ulus devletlerde yaşanmaktadır. Yine iç ve dış egemenliğe büyük önem verilmekte, üniter bir mantık, en azından teritoryal ve dilsel

esaslarda kurumsallaştırılmak istenen tek biçimlilik modelin zaruri gereği olarak her yerde kendini göstermektedir (Şahin, 2006: 92). Öyle ki yapısal anlamda üniterlik taşımayan örnekleri de dâhil bütün ulus devletlerde ulus olmanın gereği olarak ortak tarih, kimlik, paylaşılan değerler ve üst kimlik kesinlikle vardır ve sonuçta merkezi bir siyasi çatı mutlaka tesis edilmektedir. Yaklaşık iki asırdır tüm ulus devletlerde görülen bu özellikler üniter ve millî egemenlik esaslarına sahip siyasi bir düzen ulus devletin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. (Hobsbawm, 1995: 104). Ulus devlet, kendi egemenliği altındakileri, sınırlar vasıtasıyla diğer egemen ülke topraklarından ayırmaktadır ve bu alan içinde herhangi başka bir egemenlik kaynağı veya unsuru kabul etmemektedir. Ulus devletler, hangi şekilde kurulmuş olurlarsa olsunlar hepsinin ortak yanı üniter bir yapıya sahip olmaları ve kolay kolay çoğulculuğu kabul edememeleridir. Buradaki üniterlikten kastımız, farklı unsurların birliği değil belki daha doğru bir ifadeyle tek bloklu bir toplum yapısıdır. Gerçi bütün ulus devletler çoğulcu bir demokratik parlamenter yapıdan yana olduklarını iddia ederler ama hepsi ideolojik anlamda bir milliyetçi anlayışı da sürdürdüklerinden dolayı, iddialarını da gerçekleştiremezler ve dayatmacı, dışlayıcı bir uygulamadan kolay kolay kurtulamazlar (Gündoğan, 2002: 187).

Ulus devletin oluşumunu Neo-marksist bir yaklaşımla kapitalizmin sonuçları üzerinde yükselen yeni bir siyasi örgütlenme biçimi olduğunu vurgulayan ve ekonomik bir yaklaşımı benimseyen Wallerstein görüşlerini şöyle açıklar: Ona göre modern dünyanın halkları her zaman mevcut değildirler. Bu halklar yaratıldılar. Bu halklar yaratıldıktan sonra halk olma duygularını pekiştirmek için devlet olma peşine düştüler. Bu yüzden bütün devletler modern dünyanın yaratımlarıdır. Ona göre ulus devletler sisteminin 16. ve 17. yüzyıllardaki kapsamlı pekişmesi bir dereceye kadar Batı Avrupa'da hüküm sürmekte olan özgül şartların fonksiyonuydu. Özellikle nispi kültürel homojenliğin. Bu homojenlik dil, aile, hukuk, din, iktisat ve siyaset uygulamalarının ciddi ölçüde birbirine yakın olmasıyla temayüz ediyordu. Bu durum devlet örgütlenmesi biçiminin bölge dâhilinde yaygınlaşmasını kolaylaştırdı ve devletler arasında kolay nüfuz ve toprak müdahalesine yardımcı oldu. Aynı şekilde bu devletler sisteminin ortaya çıkışı o dönemdeki kapitalist faaliyetlerin artmasına ve böylelikle yeni idari mekanizmaların, yeni siyasi denetim biçimlerinin gelişmesine imkân tanıdı. Ortaya çıkan merkezî bürokrasiler kapitalist eğilimleri desteklediler

(Wallerstein, 1998: 189-195). Böylelikle kapitalizm merkezî ulus devletin oluşumuna etki ederken ulus devlet de kapitalizmin büyüme kaynağı oldu.

Ulus devlet ister siyasi iktidar kaynaklı isterse ekonomik isterse de toplumsal dönüşüm kaynaklı olsun günümüzün küresel toplum modeli ulus devlettir. Günümüzde dünyanın geldiği noktada, devletler arası ilişkilerde ve toplumda yaygın siyasi kültürün hâlen ulus devleti meşru ve işlevsel gören bir yaklaşım içinde olması, ulus devletin her şeye rağmen hâlâ baskın siyasi birim olduğu anlamına gelmektedir (Meyer vd, 1997, 11). Bugün Birleşmiş Milletleri oluşturan devletlerin hepsi ulus devlettir. Devleti olmayan uluslar da halen ulus devlet olma yolunda çaba sarf etmektedirler. Bütün ulus devletler ne şekilde kurulursa kurulsun ve ulus devletler arasında nasıl bir ayırma gidilirse gidilsin (Sosyalist, Kapitalist, Demokratik, Şeriat) birbirinden farklı olan ulus devlet kategorileri arasında yine de ortak özellikler bulmak mümkündür. Tüm devletler göreceli bir siyasi özerkliğe sahiptir.

Hepsine ülkeleri üzerinde yaşayan insanları denetlemek ve giriş çıkışlarını yasaklama hakkını veren, belli bir hukuksal egemenliğe sahiptirler. Birkaç uluslararası hukuk kısıtlaması ve özellikle de diğer devletlerin baskılarına maddeten direnebilme olanaklarına sahip olmak şartıyla, onlara ait ülke üzerinde, nasıl istiyorlarsa öyle davranmakta hemen hemen serbesttirler (Duverger, 1996: 34). Bütün bu özellikler ulusu hayal edilmiş bir topluluğun üyesi olarak ulus devlet çatısı altında kendilerini “öteki” hayal edilmiş topluluklardan ayır etmeyi kolaylaştırır. Ulus devlet hem daha önceki devlet biçimlerinden farklı olan yapısı hem de temel unsurlarıyla belirgin özelliklere sahiptir. Bu yapının ve temel unsurların bilinmesi ulus devlet denilen kurgunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Ulus devletlerin hem kurulma oluşum aşamalarının farklılığı hem de ulus devletin yapısını belirleyen niteliklerin çeşitliliği bizi zorlamakla birlikte bu yapı üzerinde durmamızı zaruri kılmaktadır.

Erözden (1997: 116) ulus devletin yapısal unsurlarını, ülkesel bütünlük ve siyasal bütünlük olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Siyasal bütünlük unsuru, ulusu oluşturan bireylerin yurttaşlık sıfatıyla donatılarak siyasi yapıya dâhil edilmesiyle birlikte ulus çerçevesi içinde bütünleştirmeleri işlemi de kapsamaktadır. Ulus devletin kurgulanışında ülke değer yüklü bir kavram olan “vatan”la eş anlamlıdır. Vatanın değer yüklü bir kavram hâline gelerek kutsallaştırılması sürecine daha önce

değiniildiği için burada daha çok vatanın türdeş bir insan topluluğunu barındıran türdeş bir coğrafi bir bütün olarak kurgulanması sürecine değineceğiz. Bu süreç aynı zamanda ulus devlet kurgusu içinde yer alan ülke unsurunun ulus kurgusuyla doğrudan bağlantılandırılması anlamına da gelmektedir. Söz konusu sürecin önemli parçalarından birini vatan ya da ülkenin somut olarak belirlenmesi açısından vazgeçilmez bir kavram olan sınır kavramının geçirdiği içerik değişimidir. Bir siyasi otoritenin erkini kullanabileceği toprak parçasının etrafını çevreleyen çizgi anlamında sınır kavramı Antik Yunan'daki site devletlerinden beri Roma, Çin, Bizans, Osmanlı, Rus imparatorlukları gibi, her gelişmiş siyasi yapılanma da mevcuttur. Ancak, bunlar bir mülkü çevreleyen sınırlar olmaktan öteye bir anlam ifade etmez.

Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, sınır kavramının içeriğinde bir değişiklik meydana gelmiştir. Özellikle Fransız Devrimi'yle birlikte, doğal sınır anlayışı, tek geçerli sınır anlayışı hâline gelmiştir. Bu kavramsal değişiklik, ulus devlet olarak adlandırılan yeni siyasi yapılanma biçiminin idari aygıtına ilişkin yeni bir düzenleme olmasının ötesinde, siyasi bir içerik de taşır. Bu yeni sınır kavramıyla birlikte, sınırların çevrelediği toprak parçasının türdeş bir bütün oluşturduğu düşüncesi de yerleşir. Öte yandan sınır kavramı, kutsal bir içerik edinen sınır kavramıyla bütünleşerek ulus devlet çerçevesinde özel bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Ulus devlet kurgusu içinde ulus ile ülke, vatan arasında ideolojik bir ilişki yaratılır. Ve vatan kavramı kurgunun bir parçası olarak bütününe içine yerleştirilir. “Sınır”lar da, bütününe içinde yer alan vatani çevreleyen çizgiler olarak dokunulmazlık ve kutsallık kazanır (Erözden, 1997: 117). Bugün hâlâ ulus devletin en güçlü yanı sınırları içerisinde egemenlik hakkını kullanan tek meşru güç olarak varlığını korumasıdır.

Bu çerçevede bütünleşen ülke, vatan ve sınır kavramlarını yeni içerikleriyle toplumsal ölçekte benimsetmek işlemi de çeşitli kanallardan gerçekleştirilir. Bu kanallardan birincisi, mecburi askerlik yoluyla, dokunulmaz nitelikten olan sınırların savunulması görevini doğrudan ya da dolaylı olarak tüm “ulusa” yüklemektir. Bir diğer yöntem ise “vatani” çevreleyen “sınırlar”ın ideolojik içeriğini objektif nitelikte olduğu iddia edilen bir takım unsurlarla takviye etmektedir (Erözden, 1997: 117). Bu konuya ülkemiz tarihinden örnek verilebilir. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte henüz işgale uğramamış Osmanlı Devleti topraklarını çevreleyen sınırlar

olarak belirlenen sınırlar, daha sonra “Misakı Milli” ile ulusal sınırlar olarak kabul edilmiş ve ulusal devletin kuruluşunda ideolojik bir içeriğe dönülmüştür. Ulus devletle birlikte sınır askerî bir içerik kazanarak “cephe” olarak algılanmasına ve kutsallık kazanmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde sınır bir cephe olarak algılanmaya başlanınca hâliyle bir “düşman” da yaratılmış olması gerekir ki ulus devlet ulusun üyelerine bir korku imajı ve bundan doğan bir birliktelik ruhu sağlanmış olsun.

Ulus devlet yapısı içinde devlet yapısının ulusla örtüşmesi zorunluluğu “ulusal egemenlik” ilkesinin bir sonucudur. Ulus devlet yapısı içerisinde devletle ulusun ilişkisi iki yönlü olarak gelişir. Bir yandan devlet varlığına meşruiyet sağlamak için ulusa yaslanarak ulusun sınırlarını kendi meşruiyet sınırları olarak kabul eder ve kendi sınırlarıyla örtüşür ya da gerektiğinde örtüştürülür. Diğer bir taraftan da birey devlet ile bütünleşmek devletin, siyasi yapının bir üyesi olarak “vatandaş” sıfatını edinmiş olması gerekir. Yani yurttaş olması gerekir.

Bu açıdan bakıldığında ulusal aidiyet kavramı yurttaşlık kavramı ile tam bir örtüşme içindedir. Bu anlamda yurttaşlık sadece siyasi hakları içine alan bir ölçüt değil ulusal aidiyetleri belirleyen tek ölçüt hâline dönüşür. Bir devletin vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin esaslar kan bağı esası ve toprak bağı esası olmak üzere iki grupta toplanabilir. Ulusal aidiyetin hukuksal görünümü olan vatandaşlık bağı, kan bağı esasında bir soy ortaklığı ilişkisi olarak, toprak bağı esasında ise bir ülkesel ortaklık ilişkisi olarak tanımlanmakta ve belirlenmektedir. Dolayısıyla bu iki esastan birinin ya da diğerinin benimsenmesi belirli bir ulus anlayışının hukuksal düzlemde ifade edilmesi olarak yorumlanabilir (Erözden, 1997: 118).

Modern vatandaşlığı ulus devlet gerçeğiyle ilişkilendirmeden anlamak mümkün değildir. Bu bağlamda modern vatandaşlık, öncelikle, hukuki anlamda bireyin devletle olan ilişkisini belirleyen bir mensubiyet statüsü olarak ele alınmalıdır. Bu devlet-merkezli vatandaşlık anlayışında, belirli bir siyasi egemenlik alanının içinde yaşayan herkes koşulsuz olarak teba-vatandaş olarak kabul edilir. Yurttaşlık, bireyi merkeze alan bir aidiyet biçimi olarak; kültürel, ekonomik ve sembolik deneyimlerle medeni, siyasal ve sosyal hak ve yükümlülüklerle belirlenen yasal ve politik bir statüdür. Bu statü modern yönünü, içinde anlam kazandığı ulustan alır. Ulus;

geleneklerin, göreneklerin ve ayrıcalıkların yerine bir ulusal mekânı yerleştirir (Touraine, 2002:155). Böylece hem yurttaşlığın hem de yurttaşın aidiyet bağı ile bağlandığı ulusun maddi temelleri atılmıştır. Yurttaşlık sürecine bakıldığında da bu durum görülür.

Ulusal aidiyet bireyle devlet arasındaki vatandaşlık kanalıyla belirlenmektedir. Vatandaş sıfatıyla ulusal bütüne dâhil edilen bireyler, vatandaşlık sıfatının kendilerine sağladığı haklarla, ulus devletin oluşturduğu siyasal bütünün bir parçası hâline getirilmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse klasik devlet anlayışının üç temel unsuru vardır. Bunlar toprak, halk ve egemenliktir. Weber bunlara beş madde daha ekleyerek modern devletin toplam sekiz özelliğinin olduğundan bahsetmektedir.

Bunlar:

1. Şiddet araçlarının (tekel) denetimi
2. Toprak
3. Egemenlik
4. Anayasallık
5. Kişisel Olmayan İktidar
6. Kamu Bürokrasisi
7. Yetki/Meşruiyet
8. Yurttaşlık

Bunlara ilaveten Pierson modern devlete bir dokuzuncu özellik atfetmektedir. Bu da vergilendirmedir (Pierson, 2011: 23). Ancak yine belirtmelidir ki Weber'in ulus devlet kavramı için belirttiği üç temel unsur ulus devletin temel taşlarını oluşturmaktadır.

Olgusal düzlemde zamana ve mekâna göre farklılık göstermeyen bir ulus devlet ideal tipinin varlığından söz edilebilir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta bu ideal tipin olgusal düzlemde var olabileceği olaylar boyutuna indiğinde ise eksiksiz olmayacağıdır. Ulus devlet toplumsal gerçeklik karşısında kaçınılmaz olarak değişikliğe uğramaktadır. Bu açıdan ulus devleti toplumsal gerçeklik düzleminde unsurlarına ayırarak incelemek gerekir. Ulus devletin toplumsal düzlemde içeriğini oluşturan ulus kavramı bu açıdan çok önemli olmaktadır.

Ulus kavramı dördü içsel, biri dışsal olmak üzere beş temel unsura sahiptir. İçsel unsurlar ulus kavramı kurgulanırken doğrudan bu kavramın bünyesinde yer aldığı düşünülen unsurlardır. Dışsal unsur ise ulusu negatif bir biçimde ulusun neyi bünyesine almayacağını ortaya koyarak belirleyen unsurdur. Bu çerçevede ulusun içsel unsurları dil, din soy ile kültür ve tarih birliği, dışsal unsur ise düşman imajıdır (Erözden, 1997: 118). Şimdi bu unsurları kısaca açıklayalım. Ulusla dil arasında her zaman sıkı bir bağ olduğu düşünülmüştür. Daha önce de ulusla ilgili vermiş olduğumuz birçok tanımda dil, ulusun en önemli unsuru olarak zikredilmiştir. Ziya Gökalp millet tarifinde dili özellikle vurgulayarak millî (ulusal) bir dil oluşturulması gerektiğinden söz eder (Gökalp, 2014: 20). Anderson Amerika kıtasında ortaya çıkan ulusçuluk hareketlerini Avrupalı benzerlerinden ayıran en önemli özelliğın, Avrupa'daki ulusçuluk akımlarında dil birliği unsurunu ağırlıklı bir yer kazanması olgusu olduğunu belirtmektedir (Anderson, 1995: 62). Böyle bir ortak kültür ilgiler ve dil birliği yaratmanın vasıtaları da gazeteler, romanlar ve öbür yeni iletişim birimleriydi. Bizzat bu iletişim biçimlerini olanaklı kılan bölgesel dilleri budayıp bölgesel standartlaşmış diler yaratan matbuat kapitalizmidir. Böylelikle kapitalizmle matbaa kapitalizminin buluşması modern ulusun çıkacağı sahneyi kuran bir hayali cemaat biçiminin doğmasına olanak sağladı (Loomba, 1998: 213).

Dilin kendisi verili bir kategori değildir. Tarih içinde oluşur, değişir, yeni sembol anlam ve kavramlarla zenginleşir. Dilin evrimi kendiliğinden olabileceği gibi sivil bürokratik müdahalelerden ve teknolojik gelişmelerden de etkilenir. Dildeki bu değişimin varlığı bile ulus ile dil arasında kurulmaya çalışan birliğin çok kolay tesis edilemeyeceğini ortaya koyar. Hâlihazırda ulus devlet modelinde yaşayan siyasi toplumların dil coğrafyasında bile bölgesel, kültürel, sınıfsal farklılıklar vardır ve mevcut dil ulusu oluşturan bireylerce kullanırken tolerans sınırları zorlanır ve homojenlik bir ölçüde zedelenir. Dilin bir ulusu tanımlayan öge sayılması daha baştan otantik hâlinde bir tamamlanmış izlenimi verir: bu değişim değildir. Dil daha çok ulusalcı hareketler ulus devletlerini kurduktan sonra bu siyasi mekanizma aracılığıyla bir ulusa ait ve onu tanımlayan bir unsur haline getirilir (Bostancı, 1999: 64). Dilin ulus devletlerde ulusu tanımlayıcı bir unsur hâline getirilmesinin ve ulus devletin üyelerini bir arada tutan bir güç olmasında dil birliğinin sağlanmış olduğu temel eğitimin ve yayıncılığın çok büyük bir önemi vardır. Temel eğitim beraberinde okuryazarlığı getirmiştir. 19. yüzyılda okuma yazma oranlarının yüksek olduğu

yerlerde oldukça homojen ulus devletlerin yükselişine yol açan, devlet tarafından yönlendirilen bir ulusalcılığın gelişmeye başladığını da görebiliriz (Guibernau, 1997: 122). Doğal olarak burada dil birliğinin kurulmasında ve okuryazarlığın artırılmasında “okul” a büyük bir görev düşmektedir. Bir ulus icat etme veya ulus devlet inşa etme tutkusunu paylaşanların hepsi okula kutsal bir anlam yüklemişlerdir (Schnapper, 1995: 142). Okulun görevi yalnızca ulusal ve yurtsever duyguları değil bölge, kültür, dil ile sınıf ve zenginliğin doğduğu kalıcı toplumsal ayırımların böldüğü ulus da birliği kurmaktır.

İkinci unsur olarak sayabileceğimiz kültür ve tarih birliği, Ernest Renan’ın geliştirdiği ulus düşüncesinin temel unsurlarından birisidir. Bu unsur daha sonraları geliştirilen birçok ulus tanımı içinde de yer almıştır. Söz konusu unsurun çok genel olarak “ulusal” olarak nitelendirilen bir tarihsel ve kültürel birikimin “ulus” olarak nitelendirilen bir toplumsal grubun hafızasında yer etmek suretiyle türdeşlik bilinci yaratması şeklinde tarif etmek mümkündür. Ancak bu unsurda dil birliği unsuru gibi objektif olarak tanımlanabilecek bir unsurdur. Bunun nedeni ise bu unsura temel olarak alınan ve “ulusal” nitelikte olduğu savlanan kültür ve tarih kavramlarının geriye dönük bir edimle belli bir siyasi proje çerçevesinde belirlenmesidir. Anderson’un belirttiği gibi kültür ve tarih birliği kurgusunun oluşturulması bir unutturma/hatırlama sürece içinde gerçekleşir. Ulusal siyasi yapılanmaların oluşturulması ve somut bir projeye dönüşmesiyle birlikte tarih ve kültür yeniden yorumlanır ve bazı çarpıtmalarla “ulusal” niteliğe büründürülür (Erözden, 1997: 110). Bu anlamda her ulus bir nevi kendi tarihini yeniden inşa eder.

Hâlihazırda dünyanın kültürel haritasına baktığımızdan farklı kültür alanlarının varlığını görebiliriz. Bu kültür alanları ulusları birbirinden farklı kılan özellikleri içerisinde barındırır. Bu anlamda bir ulusa ait anlam değer ve sembollerin oluşturduğu salt o ulusa ait olduğunu söyleyebileceğimiz bir kültürün varlığı aşıkârdır. İngiliz, Fransız, Alman ya da Türk kültürü dediğimizde kökenin ulus devlet endoktrinasyonları, özgür bir topluluk olarak hayal edilen ulusçuluğun geçmişten yeniden türettiği değer, miras, efsaneleri bulunsa bile temel bir kültürel zeminin varlığı yadsınamaz. Ayrıca hayal edilme ve inşa kavramları doğrudan kültürün kendisine denk düşen, onu tanımlayan en temel dinamiktir. Çünkü kültürün kendisi doğal değil sunidir (Bostancı, 1999: 69).

Soy; ulusun belirleyici unsurları arasında en bulanık içerikte olanı, somut içerik bakımından belirlenmesi en güç olanıdır. Bu zorluğun başlıca nedeni soy birliği unsurunun; kabile etnik, grup vb. toplulukların tanımları içinde de yer olmasıdır. Soy birliği unsurunun bulanık içeriği yanında, ulusun diğer belirleyici unsurlarından farklı bir yönü daha bulunur. Soy birliği unsuru, henüz devlet oluşturamamış uluslarda güçlü bir biçimde vurgulanmakta: ancak bir kez devlet hâlinde örgütlendikten sonra genellikle yerini hukuki açıdan tanımlanan vatandaşlık unsuruna bırakmaktadır. Ancak tanımlanması güç bir unsur olan ve ancak sosyolojik verilere tanımlanmaya çalışılan bilecek olan soy birliği ile hukuki yönü ağır basın vatandaşlık arasında belli bir etkileşim olmakta, hukuk metinlerine yansıyan bazı paralellikler kurulmaktadır. Avrupa ölçeğinde ulus devletlerin vatandaşlık düzenlemelerinde soy birliğine atıf yapan kan bağı esasının ağırlıklı bir yer kapladığı somut biçimde görülebilir (Erözden, 1997: 111). Almanya özellikle ırk temelinde biçimlenmiş bir ulus devlet kurgusunun en ağır bastığı bir devlet modelidir.

Ulusun varlığıyla onunla örtüştüğü varsayılan soy arasında bir bağlantı kurma girişimi gerçekte her türlü ulusçulukta vardır. Çünkü daha baştan ulusalcı hareketin adlandırılmasıyla bir soya atıf yapılmakta, ulusun varlığı, gerekçeleri, meşrutiyeti o soyun varlığıyla açıklanmaktadır. Ancak tüm ulusalcı hareketlerin soy mensubiyetini aynı kriterlerle açıkladıklarını, soya yüklenen anlamın her yerde aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü her şeyden evvel soyun ya da ırkın ne olup olmadığı konusunda bir fikir birliğine rastlanmaz (Strauss, 1995: 65). Balibar ırk ve ulus söylemlerinin bir inkâr biçimi altında da olsa hiçbir zaman bir birinden çok uzak olmadığını söyler ve ulusçulukla ırkçılığın benzer bir ilişki tarzına sahip olduğundan hareketle; “Ulusçuluk ırkçılığın tek nedeni değilse de ortaya çıkışının belirleyici koşuludur (Balibar, Wallerstein, 1993: 73).

Ulusun içsel unsurlarından sonuncusu din unsurudur. İlke olarak din kurumu ulus düşüncesiyle doğrudan ilişkili olmayan bir kurumdur. Düşünsel açıdan ulus tikelci bir kavramdır. Buna karşılık din kurumu ve özellikle büyük dinler evrenselci kurumlar olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu iki kavram arasında temel bir çelişki vardır. Bu temel çelişkinin ötesinde din kurumuyla ulus kavramını bağdaştırmayı güç kılan bir diğer olgu vardır. Bu olgu modernleşme süreci içinde ortaya çıkan bir kavram oluşudur. Modernleşme sürecinin dinamiklerinden birisi laikleşmedir

(Erözden, 1997: 112). Dolayısıyla ulus kavramının modern ve laik karakteri ile din temelinde inşa edilen cemaatçi topluluklara alternatif bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak her ne kadar düşünsel düzlemde ulus din kavramlarının bir araya getirilmesi mümkün değilmiş gibi görünmekteyse de ulus olarak tanımlanmaya çalışılan bir insan topluluğunun türdeşliğinin diğer unsurları yanında din unsuruna da atıf yapılarak kurgulandığı gözlenmektedir. Siyasi sınırlar içindeki türdeşliğin aynı sınırlar içinde tek bir dinsel inancın egemen olmasıyla gerçekleşeceği düşüncesinin, daha sonraki aşamalarda ortaya çıkan siyasi yapılanmalarda ve bu siyasi yapılanmaların toplumsal temelini oluşturan insan grubunun çerçevesinin belirlenmesinde belli bir ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Bu yargıyı somut örneklerle desteklemek mümkündür. Slav kökenli halklar arasında ulusal bölünmeler neredeyse tamamen din unsuru temelinde tanımlanmaktadır. Aynı dili konuşan ve aynı etnik kökenden gelen Sırp, Hırvat ve Boşnak uluslarını birbirinden ayıran tek ölçüt “din”dir (Erözden, 1997: 113). Bu örnekler bir yana bırakılırsa ulusçuluğun din unsurunu çok iyi kullandığı gözlenmektedir. Birçok yerdeki ulusçu taleplerin yükselişinde ister sosyalist isterse faşist yönelimli olsun dinin inançlarına simgelerine atıf yapıldığı görülmektedir. Özellikle ulus olarak nitelendirilen türdeş insan grubunun ulusal birlik ve beraberliğe şiddetle ihtiyaç duyduğu kriz dönemlerinde din unsuru çok etkili olarak gündeme getirilir.

Düşman imajı yukarıda ele alınan unsurlara göre olumsuz olarak adlandırılacak bir unsurdur. Daha önce saydığımız unsurlar ulusun doğrudan kendisini tamamlamaya yönelik unsurlar iken düşman imajı unsuru ulusun türdeşliğini üyeleri arasında bir düşman imajı yaratarak sağlar. Düşman imajı oluşturmanın ve toplumsal ölçekte benimsetmenin çeşitli yolları vardır. Düşman imajının oluşumu kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu oluşumdaki başlıca etken ise ulus devletlerin büyük çoğunluğunun bir bağımsızlık mücadelesi vermek ya da kurulmalarının ertesinde bir işgale karşı durmak zorunda kalmasıdır. Bu mücadelede karşı durulan yabancı güç, doğrudan düşman imajını oluşturur (Erözden, 1997: 115). Bunun en iyi örneğini Türkiye Cumhuriyeti’nin geleneksel düşmanı olan Yunanistan için de söylenebilir. Bu durum her iki ülkenin ulusunun, ulusal bilinçlerini canlı tutmayı sağlar. Birliktelik duygusunun güçlenmesine yardım eder. Özellikle ulus devletinin içsel

sorunlarla baş edemediğini ya da başını ağrıtan durumlarda düşman imajı imgesine sık sık başvurur. Dış düşman imgesi çoğu zaman ulusun bilincini hayal edilmiş bir ulusun üyeleri olarak ötekine karşı diri tutan bir güce sahiptir.

Bu düşman imajı sadece geleneksel husumete dayanan bir süreci izlemez. Bunun yanında ideolojik farklılıklar da bir düşman imajı yaratmak için verimli bir zemin oluşturur. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti laik ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bir ülke olarak, Türkiye'nin bu özelliğini arzu etmeyen veya yok etmeye çalışan bir düşman her zaman için kurgulanır. Bu anlamda örneğin Yunanistan Türkiye'nin düşman imajını canlı tutan bir ülkedir. Aynı şey Yunanistan için de geçerlidir.

2. BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE ULUS DEVLET

2.1. Çeşitli Boyutlarıyla Küreselleşme Kavramı

Yaşadığımız çağ görülmemiş ölçüde bir değişime tanıklık etmektedir. Ülkeler arasındaki toplumsal ve ekonomik ilişkilerin artması, artan bu yakınlığın ulusal ve uluslararası hukuk sistemlerini etkilemesi, yeni kurum ve kuruluşların ortaya çıkması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, dünyanın küreselleşmesine, dolayısıyla küçük bir köy hâline gelmesine yol açtı. Özellikle iletişim teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmeler değişimi değişmez bir ilke hâline getirdi. Gerçekliği kavrayış biçimimizden, iletişim kurma biçimimize, zaman mekân duygumuzdan, bugüne dek geliştirilen siyasal, toplumsal, ekonomik, kurumlarımıza ve dolayısıyla davranış biçimlerimize kadar her şey bu değişmez ilkelerden nasibini aldı. Bu yüzdende günümüzün belki de en çok tartışılan konularından biri küreselleşmedir. Son yıllarda teknolojik, ekonomik, siyasi alanlarda dünyamızda yaşanan baş döndürücü gelişmeler, insanlığın bir yeni tarihsel dönemin eşğine geldiğini göstermektedir. Küreselleşme olgusu, söz konusu dönüşümün tam da merkezinde yer almaktadır. Bir gerçeklik olan küreselleşme olgusunun etkilerinin son yıllarda daha çok hissedilir hâle gelmesini ulus devlet ile olan ilişkisine bağlamak mümkündür. Bugün, küreselleşme ile ulus devlet ilişkisinin gündelik hayatta meydana getirdiği etkiler salt entelektüel bir çabanın ötesinde pratik sonuçları olan bir dizi sorunu da beraberinde getirmiştir. Ayrıca, son dönemlerde küreselleşme sürecine paralel bir seyir izleyen bölgeselleşme ve yerelleşme yönelimlerinin ulus devlet tartışmalarına kattığı zenginlik, ulus devletin yapısı, özellikleri ve işlevleri üzerindeki projeksiyonlara büyük bir derinlik katmıştır. Bu nedenle, ulus devletin çağımız uluslararası sistemindeki yerini ve küreselleşme ile olan ilişkisini anlamak ve buradan hareketle özellikle 1980'lerden sonra Türkiye'de yaşanan değişimi ulus devlet yapısının küreselleşme ile olan bağına sorgulamak değişimin niteliği anlamak açısından bize önemli ipuçları verecektir. Küreselleşme, 1960'larda ekonomik bir olgu olarak ortaya çıktı. Ancak iletişimin gelişmesi ve teknolojik devrim ile birlikte,

liberal değerlerin hüküm sürdüğü liberal bir küresel toplum yaratmayı amaçlayan dünya kapitalizminin bir uzantısı hâline geldi.

1980’li yıllardan sonra varlığı tartışmasız kabul edilen küreselleşme olgusu ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, sınır ötesi sermaye hareketleri gibi etkenlerden de beslenerek siyasi alanda da önemli değişimlere yol açmış ve küreselleşmenin yol açtığı gelişmelerin ulus devletin değişimini ve dönüşümünü hızlandırdığı bir süreçte yol açtığı görülmektedir. Çeşitli boyutlarıyla gerek ulusal, gerekse uluslararası gelişmelere yön veren bir gerçeklik olarak küreselleşme sürecinde, ulus devletin durumu önemli bir tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinin, devlet politikalarının yanı sıra toplumsal yapıları nasıl değiştirdiği, etkilediğini ve dönüştürdüğünü anlamak kavramsal bir tanımlama yapmayı gerekli kılmaktadır. Bu aynı zamanda birbirinden farklı oluşum süreçlerini ihtiva ettiği iddia edilen “*Küreselleşme süreçleri*” arasında ayırım yapabilmek ve 1980’den sonra dünyayı değiştiren Küreselleşme sürecini anlamak için de gereklidir. Nitekim 1980’ler sonrası şekillendiren Küreselleşme olgusu dinamizmini ekonomiden alan küreselleşme sürecini anlamayı mümkün kılacaktır. Nitekim bu süreç teknolojik gelişmelerin etkisiyle daha hızlı bir yayılma süreci geçirecek ve Türkiye’nin de etkilendiği bu olgu kendi iç dinamikleriyle birleşerek, Türkiye’de küresel süreçte entegrasyon döneminin başlatıcısı olacaktır.

Küreselleşme tartışmaları başta, uluslararası ilişkiler, iktisat, politika, kültür çalışmaları başta olmak üzere sosyal bilimlerin bütün alanlarını ilgilendirmesine rağmen küreselleşmeye ilişkin var olan tartışmalar, bir bütün olarak Robertson’un da belirttiği gibi “*sosyolojik çalışmanın bir uzantısı ve yeniden odaklanması oluşturmaktadır*” (1999: 23). Dolayısıyla bizim çalışmamızın çerçevesini de sosyolojik bir zemine oturtma çabası olacaktır. Her ne kadar küreselleşme birçok sosyal bilim disiplinin konusu içerisinde yer almış olsa da sosyolojik olarak küreselleşme ulus devlet etkileşimini analiz etmek büyük önem arz etmektedir.

1980'li yıllardan itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmelerle birlikte toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda birtakım değişimler gözlenmiştir. Devletlerin sınırlarının aşıldığı, ekonomik ve siyasal alanda yeni ilişki ve kurumların ortaya çıktığı, bu gelişmelere paralel olarak yeni birtakım değerlerin gündeme geldiği bu gelişmelere ve neden olduğu etkilere küreselleşme adı verilmektedir. Küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası ticaret ve sermaye akışı, doğrudan dış yatırımlar, göçler son yirmi yılda büyük önem kazanmıştır. Buna uygun olarak küreselleşme yerel toplulukları etkileyerek, ulus devletleri içererek, ulusal kimlik, yurttaşlık ve siyasal egemenlik bağlarını azaltarak toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamda kendisini göstermiştir (Yıldırım, 2002: 43). Bu bağlamda küreselleşmenin geçmiş dönemlerden farklı olan bazı özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bunlardan başlıcaları gücün kaynağı olarak ilk defa bilgi ve teknolojinin ön plana çıkmış olması, iletişim ve ulaşım teknolojisinin ön plana çıkması ile birlikte mesafe kavramının ortadan kalkması toplumlar arası ilişkilerdeki yaklaşmanın artması, serbest ticaret anlayışının tüm dünyada yaygınlaşması, ülkelerarası ekonomik bağımlılık ve benzeşmenin artması ve uluslararası sistemde devletlerin yanına yeni aktörlerin eklenmeye başlaması gibi gelişmeler söylenebilir. Bu karakteristik özelliklerden bilgi ve teknolojinin öneminin artması ile birlikte küreselleşmenin yarattığı değişimin kavranabilmesi açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü bu gelişme sanayi mallarının üretimine dayanan fabrika ve makina gücü üzerine yükselen mevcut toplumsal yapıyı değişime zorlayan başlıca etkidir. Küreselleşme ile birlikte iyice hissedilmeye başlayan toplumsal yapıdaki dönüşüm daha çok bilgi toplumuna geçiş şeklinde ifade edilmektedir. Dünyadaki asıl dönüşümde bilginin üretim sistemin temelini yerleşmesi ile birlikte gerçekleşeceği söylenmektedir. Bilginin ön plana çıkması ile birlikte yaşanmakta olan değişimin toplumsal kurumları ve toplumsal yapıyı yeniden örgütleyici tarzda bu değişim süreci ulus devleti de etkisi altına almış görünmektedir. Esasında bu normal bir değişimdir. Çünkü üretim biçimlerinin değişmesi her zaman yeni bir toplumsal yapıyı da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle ulus devlet ve küreselleşme arasındaki etkileşimi iyi analiz etmek gerekmektedir (Şahin, 2010: 29). Bu etkileşimi sağlıklı kavrayabilmek açısından ise öncelikle küreselleşmenin anlamını, temel unsurlarını ve yapısal özelliklerini ortaya koymak gerekli olacaktır.

Küreselleşme, üzerinde çok tartışılan, çok farklı anlam ve değerler yüklenen, çok farklı tanımlamalara ve nitellemelere konu olan bir kavramdır. Küreselleşme konusundaki literatürün genişliğine ve kavramın oldukça popüler olmasına rağmen küreselleşmenin herkes tarafından kabul edilmiş ortak bir tanımı yoktur. Küreselleşme olgusunun farklı bakış açıları tarafından değerlendirme eğilimi, söz konusu kavrama bir yandan içerik zenginliği katarken, öte yandan küreselleşme olgusunun sınırlarının dikkate değer bir şekilde zenginleşmesine yol açmıştır. Ayrıca küreselleşmenin henüz tamamlanmamış, devam etmekte olan bir süreç niteliği taşıması, kavramın akademik ve entelektüel çevrelerde hararetli tartışmalara zemin hazırlayacak bir olgu olarak önemini artırmıştır. Küreselleşme, ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen hemen yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan ‘sihirli’ bir sözcük hâline gelmiş, geniş bir alanda kullanılan ‘klişeye’ dönüşmüştür (Bozkurt, 2000: 17, Koçer, 2004: 103). Küreselleşme konusunda düşünce üreten bazı yazarlar, küreselleşmenin ekonomik boyutunu öne çıkarırken bazıları da siyasal ya da sosyokültürel boyutunu ön plana çıkartmaktadırlar. Aynı şekilde bazı düşünürler, kendiliğinden gelişen bir süreci ifade etmek için küreselleşme kavramını kullanırken, diğerleri özellikle gelişmiş bazı ülkelerce kullanılan bir olguyu anlatmak üzere küreselleşme sözcüğüne atıfta bulunmakta, kimileri ise nispeten yeni bir gelişmeyi aynı sözcükle isimlendirebilmektedir (Yüksel, 2001: 7, Erdoğan, 2004: 21-22). Her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın her tanımlama bir sınırlandırma olarak anlaşılmalıdır. Bu açıdan küreselleşme olgusunun farklı yönlerine ağırlık verilen tanımlamalar olgunun daha iyi anlaşılması ve ulus devlet yapıları üzerindeki etkilerini anlayabilmek açısından daha verimli olacaktır.

Küreselleşme, kavram olarak dünyanın sıkışması ve tek bir yer olarak algılama bilincinin artışı olarak tanımlanmaktadır. Bu günden bakıldığında kavramın açılımları içinde yer alabilecek süreç ve eylemlerin birkaç yüzyıldır devam ettiği görülmektedir. Küreselleşme bu bağlamda, bir yoğunlaşma ve sıkışma duygusunu anlatmaktadır. Ekonomik-siyasal ve kültürel alanda süren küreselleşme, mekânla etkileşim içinde yayılmaktadır (Aslanoğlu, 2000: 145). Küreselleşme kavramı, devletler ve toplumlar arasında karşılıklı ilişki ve bağımlılık sürecini ifade etmektedir. Küreselleşmenin içeriği kola içip Disney izleyen küresel bir köy ekonomisinden, hatta giderek büyüyen sosyokültürel karşılıklı bağımlılıklardan

ibaret değildir. Küreselleşme dünyanın ticaret ve finans rejimlerini yeniden inşa eder ve insanların kendilerini, çocuklarının hayat alanlarını, etnik kimliklerini nasıl gördüklerini etkileyerek, bilinçliliği en yerel ve kişisel düzeylerde yeniden tanımlar. Çoğu kimlikler küreselleşme güçlerinin sonucu olarak değişikliğe uğrar (Tabb, 2002: 15). Küreselleşmenin önemli özelliklerinden birini bireylerin, malların, fikirlerin, imajların, söylemlerin, teknolojilerin, tekniklerin ve benzeri objelerin sürekli hareket hâlinde olmaları ve dünyada sınır tanımayan akışkanlık içerisine girmeleri oluşturmaktadır (Appadurai, 1999: 229-238). Ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmelere bağlı olarak zaman ve mekân algısında meydana gelen daralma küreselleşmenin tüm dünyayı evrensel bir köy hâline getirmesine sebep olmuştur.

Bu hâliyle küreselleşme her alanda mesafeyi daha az önemli hâle getirmekte, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda dünyanın daha çok bütünleşmesini sağlamakta (Bozkurt, 2000: 30-31) bu da günümüzü anlama ve açıklama çabasında anahtar bir kavram olmaktadır. Bu bütünleşme süreci ulus devletlerin giderek sınır kavramında da değişikliğe uğramakta ve giderek ulus devletler her alanda bileşik ulus devlet anlayışlarına doğru evrilmekle birlikte aynı zamanda ulus devletler küreselleşmenin etkisiyle birlikte meydana gelen tehditlere karşı da yerelleşme unsurlarını ön plana çıkarmasına fırsat tanımaktadır. Küreselleşmeyi teknolojik alanda meydana gelen gelişmelere bağlayanlar, onu teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan tarafsız bir gelişme olarak sunmaktadırlar. Buna göre bilgisayar ağırlıklı teknolojiler, kolaylaşan bilgi aktarımı ve iletişim, ucuzlayan ulaşım hep birlikte sermaye dolaşımını kolaylaştırmışlar, şirketlerin küresel düzeyde bir üretim ağı kurmasına yol açmışlar ve insanlık, artan iletişim sayesinde “küresel köyde” benzer yaşam ve tüketim alışkanlıkları edinmiştir. Bu uzun dönemde tüm insanlığın yararına mı yoksa zararına mı olacağı konusundaki tartışmalar hâlen devam etmektedir.

Küreselleşme sürecini ekonomik merkezli bir bakış açısıyla değerlendirmek yazarlar arasında sıkça rastlanan bir olgudur. Yeldan (2003: 428), küreselleşmenin salt ekonomik bir boyuta indirgenemeyeceğinden hareketle bu noktada şu şekilde bir küreselleşme tanımlaması yapmaktadır: Geniş anlamıyla küreselleşme, dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçaların birbiriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, mal

ticaretinin ve finansal sermaye akımlarının serbestleştirilmesi, küreselleşmenin en dar anlamıyla iktisadi süreçlerini sunmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme kavramı aynı zamanda siyasi, iktisadi ve sosyal tüm alanları kapsayan bir öneriler reçetesi olarak değerlendirilmelidir. Küreselleşme bu anlamda ulus devletlerin yapısını siyasi, kültürel ve ekonomik olarak olumlu yönde değişime uğrattırırken aynı zamanda olumsuz yönde ulus devletler için bir tehdit unsuru olarak da işlev görmektedir. Küreselleşme süreci birtakım değişim ve dönüşümlerin küresel ölçekte yarattığı teknolojideki gelişmeler vasıtasıyla özellikle sermayeye küresel ölçekte sınırsız hareket imkânı tanımaktadır (Keyder, 1996: 47-48). Küresel sermayenin uluslararası örgütler ve ulus devletler aracılığıyla hareket etmesi ulus devletler açısından küreselleşme ve yerelleşme problematiğinin doğmasına yol açmıştır.

Küreselleşme ve yerelleşme arasındaki bu ilişkiye dikkat çeken Bauman'a (2000: 67-69) göre; küreselleşme ve yerelleşme arasında ikili bir diyalektik vardır ve bir kısım yerelleşme süreci içindeyken diğer bir kısım küresel ölçekte bir büyüme yaşamaktadır. Bu nedenle küreselleşme süreci itici gücünü, küresel ölçekte tabakalaşmayı tekrar kurgulayan teknolojik değişikliklerden alan kutuplaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Kutuplaştırmanın gerçekleşme alanı ise küreselleşmenin ayrılmaz bir parçası olan mekândır. Yerel birimler anlam yaratma ya da anlam müzakere etme kapasitelerini kaybetmiş ve giderek daha fazla kendi denetimleri dışındaki anlam verme ve yorumlama eylemlerine bağımlı hâle gelmişlerdir. Bu durum, onları toprağa bağlı olmaktan çıkarıp belli bir "topluluk kurucu" olma özelliklerini yurt temelli olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bu uzaklaştırma sayesinde bazı insanların barınmayı sürdürdüğü toprağa anlam ve kimlik atfetmesi ortadan kalkmıştır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki toprağa bağlılık anlamında kimlik edinme küreselleşme ile birlikte ulus devletin teritoryal yapısında aşınmalara yol açmış olsa da Bauman'ın söylediğinin tersine toprağa bağlı kimlik duygusu yerel olana tehditler algılandığında hala birleştirici bir güç olarak ulus devletin varlığını sürdürmesine olanak vermektedir. Bu bakımdan küreselleşme olgusunu farklı bakış açılarıyla ele almak küreselleşmenin etkilerini anlamak açısından oldukça önemlidir.

Küreselleşme olgusunu farklı bakış açılarıyla ele alıp kategorize eden Farazmand, küreselleşmenin değişik tezahürlerine dayalı kavramsal sınıflandırmasını aşağıdaki verilen tanımlamalar çerçevesinde yapmıştır: (Farazmand, 1999:249-252).

-Sınır açıklığı olarak küreselleşme: Bu yaklaşım, devletin düzenleyici engellerini ve korumacı araçlarını terk edip, hızlı finansal işlemleri, iletişimi, ticareti ve kültürel ilişkileri güçlendirerek, sınırların geniş ölçekte açılmasını ifade etmektedir. Böylesi bir sınırsız dünya birleşmiş, küresel bir ekonomi, küresel hükümet, türdeş küresel kültür ve bunların etkisinin ürünü olarak küresel kamu yönetimi sistemi ile karakterize edilmektedir. İnternet ve diğer bilişim teknolojisi araçları, küreselleşme olgusuna ve sınır açıklığı kavramına önemli katkılar yapmıştır.

-Uluslararasılaşma olarak küreselleşme: Bu çıkarım küreselleşmeyi, dar anlamda örgütler arasındaki sınır ötesi ilişkilerde, yani ulusal yetki sınırlarının ötesine uzanan kimlikler ve topluluklardaki ilişkilerde artış olarak ele almaktadır.

-Bir süreç olarak küreselleşme: Politik ekonomi bir bakış açısını kullanarak küreselleşmeyi bir olgu değil bir süreç olarak ele almak gerektiğini savunan bir tanımlamadır. Bu yaklaşımda küreselleşme, modern kapitalizmde yüzyıllardır devam eden sermaye birikiminin doğal uzantısı olan bir süreç olarak görülmektedir. Yalnızca son zamanlarda modern teknolojinin olanakları sayesinde daha hızlı gelişmiştir. Bundan dolayı da bu durum yeni değildir. Bir başka ifadeyle, küreselleşme sürecinin başlangıcı erken (rekabetçi) kapitalizmden geç (tekelci) kapitalizme geçildiği 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar götürülebilir.

-İdeoloji olarak küreselleşme: Batılı kapitalist demokrasinin ideolojik temel taşları, Amerika ve Batı Avrupa liberal demokrasilerinin küreselleşmesinin ardındaki itici güç olarak hareket etmiştir. Bilginin medya, basın, bilgisayar ve uydu iletişim sistemleri tarafından tüm dünyaya propagandayı da içerecek şekilde yayılması, diğer ülkelerin taklit edeceği ideal bir politik sistem imajı sunmaktadır. Özgürlük, bireycilik, serbest girişim ve çoğulcu demokrasi gibi anahtar kelimeler küreselleşmenin bu ideolojik gücünü karakterize etmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte birçok kurum ve organizasyon değişim geçirmek zorunda kalmaktadır. Devletler de bu değişimden nasibini almaktadır. Kapitalizm ilk ortaya çıktığı dönemde nasıl ki feodalizmden ulus devlete geçişi zorunlu kıldıysa, günümüzde de kapitalizm geldiği nokta itibariyle ulus devletten küresel boyuttaki oluşumlara geçişi gerçekleştirme amacındadır. Bu durum ulus devletlerin aşılmaya

başladığı, eski önemini kaybettiği, ulusal politikaların yerini küresel pazarın aldığı gibi tartışma konularının doğmasına yol açmıştır.

Küreselleşme ile birlikte ulus devletin etki alanının daralması, çok uluslu şirketlerin hâkimiyet alanlarını genişletmeleri, iletişim teknolojilerinde gündeme gelen yeniliklerdir. Küreselleşmeyi bazı yazarlar, uluslar üstü örgütlenmelerin evrensel meşruiyet zeminleri olarak ortaya çıkması ve giderek homojenleşen bir kültürün varlığı gibi toplumsal ve toplumlararası gerçeklikleri nitelemek, bu gerçekliklerle birlikte seyreden süreçleri açıklamak için ortaya atılmış bir kavram olarak görmektedir. Bazı yazarlara göre ise küreselleşme, yeryüzündeki bölgelerarası ve sınıflar arası eşitsizliklerin nedenini oluşturmaktadır.

Öte yandan küreselleşmeyi yeni bir olgu olarak görmeyip, kapitalizmin varlığı ve işleyişiyle ilişkilendirenler de bulunmaktadır. Kavramın giderek artan bir şekilde evrenselcilik ve emperyalizm gibi kavramlarla ilişkilendirilmesi hatta bu kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılması da söz konusudur. Küreselleşmeyi “*Batı kapitalizminin kırık değiştirmiş emperyalizm çabası*” olarak değerlendirenlerin sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. Ekonomik küreselleşme kapsamında, gelişmekte olan ülkeler aleyhine birçok olumsuzluğun olması, evrenselleşmenin Amerikan değerleri etrafında seyretmesi, küreselleşmenin daha çok dünyanın Amerikalaştığı bir süreç olarak algılanmasının da bunda etkili olduğu söylenebilir. Küreselleşmenin bütün dünyaya nüfuz eden ideolojik boyutunu vurgulayan Timur, küreselleşme sürecinin, çağdaş emperyalizmin 1980’lerden itibaren yaygınlaşan ve Sovyet sisteminin çöküşünden sonra tek ve kaçınılmaz bir olgu olarak dünyaya sunulan yeni adı olduğunu ifade etmektedir. Timur’a göre, küreselleşme, kapitalist sermaye birikiminin yeni bir aşamasıdır. Başka bir ifade ile emperyalizmin, yani sermaye ihracının yeni bir biçimidir. Sermaye artık sadece mal ve para şeklinde değil, Marx’ın tanımladığı biçimde, “*Kapitalist Üretim*” biçimine özgü toplumsal ilişki şeklinde de anlaşılmaktadır (Yüksel, 2001: 9). Bugün gelinen nokta uluslararası şirketlerin dünya kaynaklarının paylaşımında ulus devletin sınırlarını aşan bir ölçekte ulus devletin siyasal, ekonomik ve kültürel yapısına etki ettikleri ve kapitalizmin taşıyıcıları oldukları bir gerçektir. Ancak özellikle ekonomik alanda yaşanan bu merkezileşme olgusu hala ulus devletlerin sahip olduğu çeşitli alanlardaki yapısal özelliklerini aşacak boyutta değildir.

Küreselleşmeyle ilgili yapılan tartışmalar, ekseriyetle ulus devletin ortaya çıkışını sağlayan kapitalist sürecin günümüzde ulus devleti ortadan kaldırmaya veya dönüştürmeye çalışan bir sürece dönüştüğünü göstermektedir. Kapitalizmden ayrı düşünülmesi olanaksız olan küreselleşmenin, bu aşaması en çok geleneksel anlamdaki ulus devleti tehdit eder duruma gelmiştir (Esgin, 2001: 185). Küreselleşmeyle ilgili tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, ulus devletin tarihsel süreçteki oluşumunu sağlayan kapitalist dönüşüm, bu sefer de yeni ve belli ölçülerde farklı etkilerle, ulus devletin meşruiyetini azaltma ya da yok etme amacıyla kendini göstermektedir. Küreselleşmenin kapitalizmin bir aşaması olduğu düşüncesinin haklılığını ortaya koyan bu iddia, birçoklarınca emperyalizmin ya da kapitalist mantığın kendini yenilemesinin bir önkoşulu olarak kabul görmekte, küresel kapitalizmle ulus devlet ilişkisinin açıklanmasında hâkim olan bir bakış açısı oluşturmaktadır. Bu bağlamda, küreselleşme yeni bir olgu değil, sadece yeni bir terim ya da kavramsallaştırma olarak yüzyıllardır süren sistemin/emperyalizmin bizatihi kendisi; emperyalizm denen olguya saygınlık kazandırma, emperyalizmin karşısında çaresizlik yaratma çabası olarak da görülebilir (Boratav, 1997: 23).

Bu yaklaşımlar ulus devletin kapitalizmle olan ilişkisi açısından değerlendirildiğinde küreselleşme sürecinde ulus devletin yapısında meydana gelen değişimi ve söz konusu sürecin olumlu olumsuz yönlerine cevaplar bulmamızı kolaylaştıracaktır. Ulus devletler bir kısım yetkilerini ulusötesi ve uluslararası kuruluşlara devretseler de bu kuruluşların yönetim kurullarında etkin olarak görev alarak dünya politikalarında müdahil olmaya devam etmektedirler.

Dünya hem bir taraftan küreselleşirken hem de bölgeselleşmektedir. Ülkeler arası ekonomik, siyasal, kültürel, bağların artması aralarındaki işbirliğini de artırmış ve ulus devletler arasındaki sınırları geçişken hâle getirmiştir. Küreselleşmenin ekonomik boyutunun ortaya çıkardığı en önemli etki şüphesiz siyasal ve toplumsal kurumlarda olanlarıdır. Sınırları engel olmaktan çıkarmaya çalışan ekonomik düzen, toplumsal hayatı da derinden etkilemekte, klasik ulus devlet yapı ve kurumlarını değişime zorlamaktadır. Ekonomik alandaki etkili devlet kontrolü ve müdahalesi zayıflarken, piyasa esaslı bir yapı giderek egemen olmaya zorlanmaktadır.

Küreselleşme olgusu, kapitalizmin ürettiği politikalar dizisi olduğundan, bu politikalar çevresel ekonomilerin genellikle aleyhine çalışmaktadır. Bunu dikkate alarak, çevresel ekonomiler, küreselleşme içinde eritilmemek ve kendi yörelerindeki potansiyel zenginliklerden en yüksek faydayı sağlayabilmek için gerekli politikaları ve uygulamaları geliştirmek zorundadırlar (Önder, 2002: 237). Bu noktada eklenmesi gereken önemli bir husus da; Küresel karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin bu düzeyde, ticari ve finansal ilişkilerin karmaşık yapısının, dünya ekonomilerini birbirlerinden kolay etkilenir duruma getirdiğidir. Bu durum ekonomik krizlerin hızla yayılıp gelişmesine neden olmaktadır. Bu anlamda, Asya krizinin sosyal maliyeti birçok ülke için çok ağır olmuştur.

Küreselleşmeye ilişkin sosyolojik yaklaşım; dünyanın çoğu bölgesinde yerleşik kültürler ve geleneksel hayat tarzlarını etkileyen gerilim ve sıkıntılar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sosyologlar, kültürlerarası etkileşimin ve açıklığın inanılmaz düzeyde artmasına bağlı olarak kültürel manada giderek artan benzeşme ve buna tepki niteliğindeki farklılaşma eğilimleri üzerinde durmakta, modernite kaynaklı kültürel yapı ve politikaları (ulus ve millî kimlik başta olmak üzere) sorgulamaktadır. Bu doğrultuda Anthony Giddens, küreselleşmeyi; *“hayatımızı sürdürdüğümüz usulleri yeniden yapılandırmak”* olarak tanımlarken, (Giddens, 2001: 15) Malcolm Waters; ise küreselleşmeyi toplumsal ve kültürel düzenlemeler üzerindeki coğrafya ile ilgili sınırların ortadan kalkma sürecinin bilincine varılmış olması ve insanların böyle bir sürecin farkında olmaları şeklinde izah etmektedir (Bolay, 2002: 57). Roland Robertson’a göre küreselleşme, bir kavram olarak *“dünyanın küçülmesi ve dünya bilincinin güçlenmesini”* içermekle birlikte, usullerin yeniden yapılanmasının, insanlığı evrensel kültür bağlamında bütünleşmeye götürecek bir seyir izlemesini çok düşük bir ihtimal olarak görmektedir (Robertson, 1999: 21). Dolayısıyla küresel bir ulus devlet bütünleşmesinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bireysel kimliklerin hâlâ kendilerini bir ulus devlet bağlamı içerisinde tanımlamaları hâli hazırda bu bütünleşmenin önündeki engellerden biri olarak gözükmektedir.

Küreselleşme sürecinde, politik toplumun sınırlandırılması ve sivil toplumun güçlendirilmesi talepleri, insan hakları, temel hak ve özgürlükler, hukuk devleti, demokrasi gibi tüm toplumların hassasiyet gösterdikleri konular, ulusal egemenliğin alanından çıkıp, uluslararası örgütlenmelerin konusu hâline gelmiştir. Ekonomik

alanda çok uluslu şirketlerin önem kazanması gibi, siyasi alanda da uluslararası ve uluslar üstü örgütler ve organizasyonlar giderek etkin hâle gelmişlerdir (Dursun, 1996:159). İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürde vücut bulmuş olan DTÖ, Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar ile BM, uluslararası meşruiyet, insan hakları evrensel beyannamesi, Helsinki yurttaşları bildirgesi, hukuk devleti, AIHM, Avrupa Adalet Divanı, Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi, işkencenin ve kötü muamelenin önlenmesi, dünyanın ticaretinin serbestleştirilmesi, çok-taraflı ticaret ve yatırım anlaşmaları gibi kavramlara, kurumlara veya uluslararası anlaşmalara dayanarak ulus devletlerin iç işlerine, kendi sınırları dâhilinde uyguladıkları politikalara daha fazla müdahale eder, denetler, gereğinde yaptırım uygular hâle gelmişlerdir (Acar, 2009: 48). Dolayısıyla günümüzde paradoksal olarak ulus devletlerin bir yandan işlevlerinin azaltılmaya çalışıldığı, öte yandan ekonomik ve sosyal gelişmelerin etkisiyle daha fazla inisiyatif alma ve müdahale etme eğiliminde olan bir ulus devlet modeli ile karşı karşıya bulunduğumuz gerçeğinin altını çizmek gerekmektedir. Ancak günümüzde ulus devletin varlığını koruması ekonomik küreselleşmenin etkileriyle birlikte düşünülmesi gereken ve devletin giderek küçülerek ve devletin kontrol mekanizmalarının değişerek yeni bir örgütlenmeye doğru gittiğini görmek gerekmektedir.

Her şeyin küresel bir boyut kazanması ulus devletlerin çözmek zorunda olduğu pek çok sorunu da küresel hâle getirmektedir. Günümüzdeki sorunlar bunların ulus devletler tarafından geleneksel yöntemlerle çözülmesini imkânsız hâle getirmektedir. Fakat bu ulus devletlerin döneminin kapandığı anlamına gelmemektedir. Ulus devletler daha uzun bir süre vatandaşlık sadakatinin merkezi, tarihî ve kültürel farklılıkların temel kaynağı ve bireyin kendisini bir davaya adanmasının hareket noktası olarak varlıklarını sürdüreceklerdir. Ancak bugünün dünyası küresel barışı sağlayabilmek, küresel zenginliği oluşturabilmek, bilim ve teknolojinin sağladığı yenilikleri dünyaya yayabilmek ve küresel sorunlarla baş edebilmek için yeterli bir örgütlenme tarzı değildir. Bütün bu sorunlar ile daha başarılı ve daha mantıklı bir şekilde mücadele edebilmek için ulus devletlerin kendi aralarındaki benzer yönlerini ortaya koyup geleneksel olarak onları ayıran yönlerini ise geri plana bırakarak uluslararası organizasyonlar kurmaları, kurulanlara da katılmaları gerekmektedir. İnsanlığın geleceğini tehdit eden sorunlara karşı ancak küresel çapta bir duyarlılık geliştirecek ve bunu aksiyona dönüştürecek küresel kuruluşlar vasıtasıyla karşı

konulabilir. Pek çok alanda sorunların ulus devletlerin yetki ve müdahale alanını aşarak küresel bir boyut kazanmış olması insanlığın geleceğini tehdit eden sorunlara karşı uluslararası bir konsensüsü zorunlu kılmaktadır (Brezezinski, 1994: 248-249).

Küreselleşme olgusu gerek kültürel, gerek ekonomik, gerek politik düzeyde her noktaya nüfuz etmektedir. Bu da, kavramın çok boyutlu ve birbirinden ayrı düşünülemeyen süreçsel bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda küreselleşme ile değişim ve dönüşüm sürecine giren ulus devlet anlayışı da sürecin siyasal yönünü oluşturmaktadır. Küreselleşmenin siyasal boyutu, sürecin ulus devlet üzerine etkilerini ifade etmektedir. Ulus devlet kurgusunun, küreselleşme sürecinde çeşitli düzeylerde aşınmaya uğraması elbette kaçınılmazdır. Küreselleşmenin ulus devlet üzerine etkilerine daha ayrıntılı bir şekilde bir sonraki başlıkta değinilecektir.

Küreselleşme bir sonuç olduğu kadar aynı zamanda henüz tamamlanmamış bir süreçtir ve boşlukta da şekillenmemektedir. Evrensel ile yerelin diyalektik bir biçimde etkileşiminin bir ürünüdür. Süreci yerelden bağımsız olarak şekillenen bir durum olarak algılamak, küresel sistemin kapsadığı birimlerin niteliklerinin üzerinde ve ötesinde bir yapıya, özelliğe sahip olduğu gibi bir manaya delalet eder. Bu bakış açısından hareket ettiğimizde o tüm yerelliklerden bağımsız olarak işleyen bir sistem olarak karşımıza çıkar (Robertson, 1999: 34). Birçok alanda yarattığı etkiler göz önüne alındığında küreselleşme, karmaşıklık, belirsizlik ve çelişkilerle dolu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu haliyle küreselleşmenin sınırları kolayca çizilecek bir olgu olmadığı tüm özellikleriyle ortadadır.

En genel anlamı ile küreselleşme; *“ülkeler arasındaki ekonomik, politik sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayırımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içerdiği bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin millî sınırları aşarak dünya çapında yayılması”* şeklinde tarif edilmiştir (DPT, 1995: 440). Tanımda da görüldüğü gibi küreselleşme, ekonomi kavramıyla birlikte kültürel, sosyal ve politik bir olgu olarak nitelendirilmektedir. Küreselleşme, tarihsel bir perspektif ışığında, bir süreç olarak değerlendirilmeli ve sadece ekonomik bir olgu olmayan aynı zamanda bir zihniyeti

ve yaşam biçimini ifade eden kapitalizmle ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır. Sonuç olarak Küreselleşmenin ulus devletlerin yıkılıp yok olmasından ziyade, yeni şartlar çevresinde değişmesini ve yeniden yapılanmasını zorladığını açıkça belirtmek gerekir. Bu bağlamda, küreselleşmenin ön plana çıktığı günümüz dünyasında ulus devlet ve egemenlik olgularında da buna paralel değişiklikler ve dönüşümler yaşamaya başlamıştır.

2.2. Küreselleşme Sürecinin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi

Küreselleşmenin ulus devlet modeli üzerindeki etkisine yönelik bazı tespitlerde bulunmak ulus devlete yönelik tartışma ve öngörüler açısından faydalı olabilir. Ulus devletin geleceğini ilgilendiren ve ulus devleti değişime zorlayan en önemli olgu küreselleşmedir. Küreselleşmenin birçok boyutu var, ancak sermayenin küreselleşmesi uluslararasılaşması denilen olgunun ulus devlet üzerinde bazı sonuçlar vardır. Eğer devletin ulusal düzeydeki kapitalizmi düzenlemek gibi bir işlevi için var olduğu kabul edilirse, küreselleşme uluslararası bir devleti gündeme getirebilir (Çınar, 1993: 82). Küresel sermaye uluslararası şirketler vasıtasıyla etkinliğini ve gücünü sürekli artırmaktadır. Bugün inanılmaz cirolar yapan dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren büyük markalar sermayesinden çalışanlarına kadar uluslararası hâle gelmiştir. Toyota, Sony, İTT, Renault, Fiat, General Motors, Ford vs. gibi şirketlerin artık ulusları yoktur. Ancak uluslararası bu şirketler ulus devletin muadili olarak düşünülemez. Devlete ait birçok özellik mesela şiddet kullanma tekeli gibi, uluslararası şirketler için söz konusu değildir, ancak ellerindeki büyük güç ile devletlerin siyasetlerini etkilemeleri ve kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeleri söz konusu olabilir (Giddens, 1994: 68) . Günümüz ulus devletleri hâlâ sınırları içinde egemenlik kullanma ve meşru şiddet tekeli kullanma açısından rakipsiz görünmektedir.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni koşullar, ulus devlet yapılarının işlevlerini ve konumunu derinden etkilemektedir. Serbest ekonominin yaygınlaşması, teknoloji ve liberalizmin millî sınırların klasik fonksiyonlarının bir kısmını ortadan kaldırması, klasik egemenlik unsurlarında içte bağımsız politika geliştirebilme, etkili devlet kontrolü sağlama, dış otoriteleri iç işlere karıştırmama gibi alanlarda görülen

aşınmalar, küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki baskı unsurlarından bazılarıdır. Küreselleşmenin bu zorlayıcı etkisi, ekonomi alanındaki bir dizi dinamik değişimin siyasal alandaki ilişkilere yansımalarıyla birlikte, ulus devlet yapıları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca günümüzde yaşanan bilgi devriminin rekabete dayanan bir toplumsal yapılanmaya yol açması ve iktidar dağılımını zaruri hale getirmesi gibi etkenler de bu siyasi yapılanmayı etkilemektedir. Çok kültürlülük, etno kültürel canlanma, küresel kitle kültürü gibi millî kimlik politikalarını klasik hâliyle sürdürmeyi zorlaştıran süreçlerin de çoğulcu ve bireyselliğe dayalı toplum ve siyaset anlayışının önem kazanmasına sebep olduğu bir gerçektir. Küreselleşme mevcut ulus devlet yapıları üzerinde bir baskı yattığı hemen hemen bütün yorumcular tarafından kabul edilmektedir. Ancak bu gidişatın ulus devletin uluslararası bir devletle yenilenmesi mi yoksa ulus devlete olan ihtiyacı pekiştiren bir türden mi olduğu tartışma konusudur. Küresel sermayenin giderek artan egemenliği sonucunda uluslar-üstü bir devletin ortaya çıkması uzak bir ihtimaldir. Zira uluslar-üstü düzenleme uluslararası şirketlerin tanımında bir netlik olmaması ve kullanılacak metodun belli olmaması nedeni ile sorunludur. Fakat içinde ulus devletin egemenliklerini devam ettirdiği bir uluslar aşırı bir devletin ortaya çıkması mümkündür. Bu anlamda, uluslararasılaşma, devletler sisteminin yeniden örgütlenme süreci olabilir (Çınar, 1993: 82). Ancak bu örgütlenme sürecinin ulus devletin varlığını ortadan kaldıracak yeni bir devlet modeli ortaya çıkaracağı tartışmalı gözükmektedir.

Yeni bir siyasi yapılanma konusunda iki öngörünün ön planda olduğu görülmektedir. Son on yıla damgasını vuran öngörü; insanlığın, ekonomi gibi siyasetin de millî kalmasının imkânsızlaştığı ve ulus devlet modelinin ortadan kalkacağı şeklindedir. Bu şekilde düşünenlerin dayanak noktaları, ulus devletin işlevselliğini ve rakipsizliğini yitirmesine sebep olduğunu düşündükleri; toplumların başta ekonomi olmak üzere, sosyal, kültürel, siyasal ve hukuki bakımlardan küresel sistemle bütünleşmeye başlamaları, ulusal egemenliğin uluslararası kuruluşlarla paylaşımının kaçınılmazlığı, yerelleşme taleplerinin artmasıyla yerel otoritelere yetki devrinde görülen artış, etnik bilinçteki canlanmayla çok kültürlülüğün yükselmesi gibi gelişmelerdir (Şahin, 2009: 168). Hardt ve Negri, ekonomik ve siyasal olarak bütünleşmiş küresel sistemin devletin egemenlik sınırlarının önemini ortadan kaldırdığını, böylece ulus devlet egemenliğinin ve ulus devlet kurgusunun çöktüğünü, ulusötesi şirketlerin ulus devletin otoritesini ve egemenlik alanını

sarstığını, dahası devletin yenildiğini, dünyanın yönetiminin artık küresel düzeyde etkinlik gösteren şirketlerin eline geçtiğini ileri sürmektedir (Hardt ve Negri, 2002: 318-319). Sermayenin niteliğindeki değişimler geçmiş dönemlerde mikro ulusalcılık lehine ağırlık koyan bir dizi etmendeki konum değişikliği ile birlikte, siyasi toplumun bir ulustan ve onu temsil eden ulus devlettin oluşumu projesinde de deformasyon yaratmış daha geniş ölçekli siyasi ve toplumsal alanların oluşumunu desteklemeye başlamıştır. Amerika'nın Meksika ve Kanada ile sınırları kaldırması, Avrupa Birliği, KEİB, Projesi, İslam Kalkınma Teşkilatının girişimleri, BDT; Uzakdoğu'daki "beş kaplan"ın yaklaşma girişimleri ekonomi temelinde ulus-ötesi eksenlere dayanan ilgili ülkeler açısından toplumsal kültürel ve ideolojik dönüşümler yaratma yeteneğindeki örnekler olarak dünya gündemindedir (Bostancı, 1999: 124).

Diğer öngörü ise ulus devleti tarihin sonu olarak gören, ancak bu ulus devlet yapısında yapısal anlamda bazı değişiklikler olabileceği ancak ulus devletinin varlığını sürdüreceği şeklindedir. Bu görüşe göre hem ulus ve milliyetçilik silinmeyecek olgulardır hem de küresel bilincin millî bilincin önüne geçmesi imkânsızdır (Smith, 2002b: 35). Ayrıca küreselleşme, teknolojik ve ekonomik gücü olan, rasyonel davranabilen tüm toplumlara, millî çıkarlarını daha rahat gerçekleştirebilme ve ulus devlet modelini daha işlevsel kılma yönünde imkânlar sunmaktadır (Coşkun, 2002: 66-67). Bugün aslında devletin önemi azalmamakta, yalnızca işlevlerinde değişiklik ortaya çıkmaktadır. Örneğin asıl görevleri olan ulusal güvenliğin sağlanması yerine giderek daha çok ekonomik meseleler ve bilişim sorunlarıyla uğraşmaları gerekmektedir. Ayrıca artan uluslararası ilişkiler, ulusal bir devlete ihtiyacı arttırmakta ve dolayısıyla küreselleşmenin hız kazandığı günümüzde etkisi azalmayıp çoğalmaktadır. Kısaca devletler değişen şartlara uyum sağlayarak küresel bir dünyada da merkezi rollerini sürdürecektir en önemli güç ve otorite kaynağı olarak varlıklarını korumaktadırlar (Koray, 2008). Bu görüşün temel savunucularından olan Hirst ve Thompson göre, küresel ekonomiye yönelik güçlü bir eğilim bulunmamakta ve önemli gelişmiş ülkeler baskın konumlarını sürdürmektedir. Küreselleşme dünya ekonomisinin uluslararasılaşmasının yerini almayacaktır. Uluslararasılaşmış ekonomide, ulus devlet ve ulus devlet tarafından yaratılan ve desteklenen uluslararası düzen formları ekonomi yönetimini sağlamada önemli role sahiptir. Bu demektir ki, uluslararasılaşma süreci ulus devletinin önemini artırmaktadır (Yapıcı, 2004: 23). Onlara göre devlet hem içeride otoritenin, egemenlik alanının, meşruiyetin ve

düzenin kaynağı, hem de dış ilişkilerde ancak öteki devletlerle eşitlenen bir güç kaynağıdır. Bugün aslında devletin önemi azalmamakta, yalnızca işlevlerinde değişiklik ortaya çıkmaktadır. Örneğin asıl görevleri olan ulusal güvenliğin sağlanması yerine giderek daha çok ekonomik meseleler ve bilişim sorunlarıyla uğraşmaları gerekmektedir. Ayrıca artan uluslararası ilişkiler, ulusal bir devlete ihtiyacı arttırmakta ve dolayısıyla küreselleşmenin hız kazandığı günümüzde etkisi azalmayıp çoğalmaktadır. Kısaca devletler değişen şartlara uyum sağlayarak küresel bir dünyada da merkezi rollerini sürdürecektir en önemli güç ve otorite kaynağı olarak varlıklarını korumaktadırlar (Koray, 2001: 32). Hirst ve Thompson'un bu açıklamaları küreselleşme üzerine çok önemli bir perspektif sunduğu gibi, bizi küreselleşmeyi farklı birçok süreçten biri olarak düşünmeye zorlayarak küreselleşmenin diyalektiğinin çözümlenmesinin gerekli olduğunu ortaya koyar. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, 19. yüzyılın sonlarında etkili olmaya başlayan küreselleşmenin neden milliyetçi ve sömürgeci anlayışlarla birlikte anılırken ve bunların bir aracı olarak görülürken 1980'den sonra etkinliğini ve hızını artıran küreselleşmenin post-kolonyalizme ve ulus devletinin sonunun gelmesine ya da sonunun geldiği tartışmalarına neden olmuştur? Daha öncesinde ulus devletinin taşıyıcısı ve yaygınlaştırıcısı olan küreselleşme günümüzde nasıl bir işlev yüklenmektedir? Bütün bu sorular küreselleşme ulus devlet ilişkisini anlamamız açısından cevap verilmesi gereken sorular olarak durmaktadır. Küreselleşmeyi ulus devletlerin sonu mu yoksa yeni bir toparlanma evresi olarak mı görmek gerekir bu konuda farklı görüşler ve cevaplar küreselleşme ile ilgili temel yaklaşımların da çerçevesini oluşturmaktadır.

Yaşamımızın birçok alanında değişimlere yol açan ya da önyak olan küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği en önemli konulardan bir tanesi, ulus ve ulus devletinin bu süreçten nasıl ve ne kadar etkilendiğidir. Gerçekten ulus devletinin giderek egemenlik alanı daralmakta mıdır, yoksa küreselleşme süreci ulus devletinin siyasi, toplumsal, ekonomik, kültürel birçok alanda daha güçlü hâle gelmesini mi sağlamaktadır? Bu sorulara cevap alabilmemiz için hem küreselleşme sürecinin iyi analiz etmek hem de küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkileri ile ilgili temel yaklaşımları bilmek gerekmektedir. Küreselleşme ulus devlet etkileşimi ile ilgili olumlu, olumsuz ya da küreselleşmeciler, kuşkucular, dönüşümcüler gibi yaklaşımlar

olduğu gibi liberal, Marksist yaklaşımlar şeklinde ayrımlar altında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

Günümüzde küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton 1990'lı yıllardan bu yana giderek artan küreselleşmeye ilişkin yaklaşımları üç ayrı kategoriye ayırmıştır (Bahçekapılı, 2009: 10);

1. Aşırı Küreselleşmeciler (*Hyperglobalist*),
2. Kuşkucular (*Skeptical*),
3. Dönüşümcüler (*Transformationalist*)

Aşırı Küreselleşmeciler: Radikaller olarak da anılmaktadırlar. Aşırı küreselleşmecilere göre; endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus devlet, küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmektedir. Küreselleşme taraftarlarının iddialarına göre, ticaretin ve finansmanın küreselleşmesiyle birlikte ekonomik faaliyet ve kaynakların devletin denetiminden uzaklaşması söz konusu olacaktır. Bu tespite bağlı olarak, kapitalizmin ilk aşamasında gerekli görülen ulus devletin, kapitalizmin en son aşaması olan küreselleşme ile birlikte işlevlerinin ortadan kalktığı (kalkacağı) ve böylece gereksiz bir aygıtı dönüştüğü (dönüşeceği) ifade edilmektedir (Coşkun, 2002: 52). Bir diğer ifadeyle aşırı küreselleşmecilere göre piyasalar devletlerden daha güçlü hâle gelmiştir. Devletlerin otoritesindeki bu gerileme ise, diğer kurumlar ile birliklerin ve yerel/bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması şeklinde görülebilir. Radikal/aşırı küreselleşmeciler, dünya toplumunun, geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğunu (ya da alacağı) ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin belirmeye başladığı düşüncesindedirler. Ancak bu grup içinde yer alanlar, homojen bir görünüm arz etmemektedirler. Örneğin neoliberaler, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılarken, aynı grup içinde yer alan neomarksistler (ya da radikaller), çağdaş küreselleşmeyi, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu ideolojik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen, bugün giderek artan bir biçimde bütünleşmiş küresel bir ekonominin mevcut olduğuna ilişkin düşünceyi de paylaşmaktadırlar (Larrain, 1995:116). Aşırı küreselleşme yanlıları, küresel ekonominin yükselişini, yenedünya düzeninin temeli; küresel düzeyde kültürel karışım, kültürel yayılma ve küresel yönetim kurumlarının

doğuşunu yenedünya düzeninin temsilcileri ve ulus devletin sonu olarak yorumlamaktadırlar. Onlara göre küreselleşme, ülkeler arasında uluslararası işbirliğini kolaylaştırmakta; artan küresel iletişim altyapısı sayesinde farklı ülkelerin halkları, ortak çıkarlarının daha çok farkına varmakta ve bunun sonucunda da küresel bir uygarlığın doğuşu için ortak bir zemin oluşmaktadır (Hablemitoğlu, 2004: 21).

Küreselleşme Karşıtları: Küreselleşmeye her açıdan kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Bunlara göre, küreselleşme ulus devlet sistemini yıpratıcı bir olgudur. Küreselleşmeyle birlikte çok uluslu şirketler hükümetleri asan bir güç oluşturmaya başlamıştır. Küreselleşme karşıtları ya da Giddens’in deyişiyle “şüpheliler”, genellikle sol görüş etrafında toplanıyorlar ve “*küreselleşme nosyonunu, refah sistemlerini ortadan kaldırmak ve devlet harcamalarında kısıntı yapmak isteyen serbest piyasacıların ortaya attığı bir ideoloji*” olarak değerlendiriyorlar (Giddens, 2001: 21). Küreselleşmeye olumsuz bakanlar, bu sürecin sömürünün ve emperyalizmin küreselleşmesi anlamına geldiğini ve ağırlıklı olarak küreselleşmenin ekonomik açıdan zenginler lehine işleyen bir tablo ortaya çıkardığını, dolayısıyla adaletsizliğe yol açtığını ileri sürmektedirler (Anonim, 2005: 41). Küreselleşme karşıtları küreselleşmeyi kapitalizmin yayılmasının Kuzey’in zengin ülkelerinin Güney ülkeleri üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmesinin bir aracı olarak görmektedirler.

Dönüşümcüler: Bu grup, küreselleşmeyi modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişimlerin arkasındaki temel güç olarak görmektedir. Dönüşümcüler, ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan dünyayı kuşatan küreselleşmenin yadsınamaz bir gerçek olarak neredeyse tüm yaşamımızı etkisi altına aldığı kanısındadırlar. Eski kurumların, özellikle piyasaların ve çok uluslu şirketlerin egemenliği karşısında, yetki ve işlevleri gittikçe daralan ulus devletlerin eski gücüne kavuşabilmesi için küresel yasalara uyumlu duruma getirilmesi düşüncesinde birleşen dönüşümcülerin en önemli temsilcilerinden biri de Giddens’tir. Giddens, günümüzde küreselleşmenin birçok açıdan hem yeni hem devrimci bir yönü bulunduğunu belirterek, radikallerin de kuşkuların da küreselleşmenin ne olduğunu, ne tür sonuçlara gebe bulunduğunu doğru anlamadıklarına inanır. Ona göre, iki grup da fenomene yalnızca ekonomik açıdan bakmaktadırlar. Oysa bu doğru bir bakış açısı değildir. Çünkü küreselleşme

ekonomik olduğu kadar, siyasal, teknolojik ve kültürel boyutlu bir olgudur (Giddens, 2001: 22-23). Giddens, ulus devletlerin küreselleşme karşısında yok olmayacağına aksine dönüşerek varlığını devam ettireceğini söylemektedir. Bu yeniden yapılanmanın temelinde milliyetçiliğe ait kolektif kültürel kimlik kolektif irade millî egemenlik millî sınırlar gibi uygulamaların liberal bir etkiyle yeniden biçimlenmesinin yer aldığı söylenebilir.

Aynı şekilde Drucker çağımızda ulus devletin toparlanma döneminde olduğunu söylemektedir. Makalesinde iyi işleyen ulus devletler kategorisinde Türkiye'yi de gösteren Drucker; bu görüşüne bir kanıt olarak da Hindistan'ı göstermiştir. İşgal dönemleri dışında tarihin hiçbir döneminde bir birlik oluşturamayan Hindistan; bugün bir ulus devlet kimliğiyle güçlü bir birlik oluşturmuştur. Ancak Drucker'e göre ulus devletin yaşaması küreselleşmeye uyum sağlamasına bağlıdır. Küreselleşme sürecinde ulus devlet ancak dönüşerek; mali ve para politikalarını, dış ekonomi politikasını vb. küreselleşme dinamikleriyle uyumlu hâle getirerek yaşayacaktır (Yapıcı, 2004: 23-24). Türkiye içinde ulus devletin bazı sorunları aşmasının yolu bu uyumu değişimi ve dönüşümü gerçekleştirilmesiyle ancak mümkün olabilecektir.

Küreselleşme sürecinin ulus devlet üzerindeki etkisi ile ilgili başka bir sınıflandırmaya göre yine üç farklı yaklaşım dikkat çekmektedir. Liberal bakış açısına göre, ulus devletin küreselleşme süreci karşısındaki kontrol kaybı ve yönetim güçsüzlüğü, genel kabul gören bir önermedir. Ancak, piyasa ve devletin karşılıklı rekabetinin irdelenmesi, devlet otoritesinin güç kaybının görece bir olgu olduğu konusunda daha sağlıklı bir değerlendirme yapma fırsatını doğurmaktadır (Tükel, 1998: 62-64). Özetle, Neo-Klasik Okul mensupları devletin ekonomiye müdahalesine sıcak bakmazlar. Devletin piyasadaki rolünün çok dikkatli belirlenmesi ve zenginlik yaratılması ile bireysel özgürlüklerin artırılmasının öncelikli hedefler olması gerektiğini savunurlar. Devlet tarafından günümüzde sunulan birçok hizmetin daha etkin, verimli ve bireysel özgürlükleri de artıracak şekilde serbest piyasa tarafından veya en azından serbest piyasanın rekabetine açılarak verilmesini isterler (Sallangül, 2004: 133). Devletin rolünün hukuk ve düzenin sağlanması dışında genel olarak en az düzeye indirilmesini istemektedirler.

Ulus devletin dünyanın değişen koşullarına yanıt verme kabiliyetini yitirdiğini ifade eden liberal yaklaşım, küreselleşmenin devlet dışında yeni birçoğ aktör ortaya çıkardığını (örneğin sivil toplum kuruluşları, DTO vb.) ve var olan bazı aktörleri çok daha önemli hâle getirdiğini (Örneğin IMF, DB gibi uluslararası finansal kuruluşlar, çokuluslu şirketler), dolayısıyla devleti merkezi konumundan uzaklaştırdığını söylemektedir. Sonuç olarak, devletin küreselleşme sureci sonucunda günümüzde ortaya çıkan birçoğ önemli işlevi yerine getiremediği veya denetleyemediği üzerinde durmaktadırlar. Bu görüş açısından, devletin bugün küreselleşen ve farklılaşan dünyada gelişen ve büyüyen duyarlılıklara yanıt verme kabiliyetinden söz etmek zordur (Koray, 2001: 36). Klasik liberal görüş devletin toplumsal ve ekonomik hayattaki işlevlerinin ortadan kaldırılmasını savunmaktadır. Devletin küçültülmesi, özelleştirme, merkeziyetçiliğin azaltılması, sosyal güvenlik sisteminin asgari düzeye çekilmesi gibi politikalar bu amaca hizmet etmektedir. Diğer bir deyişle, devlet ekonomik alanda doğrudan üretici, dağıtıcı ve düzenleyici olmaktan çıkarılmalı; eğitim, sağlık, altyapı, sosyal güvenlik gibi toplumsal kamu hizmetleri piyasa düzeni içinde işleyen” topluma devredilmelidir. Doğrudan topluma devredilemeyen yetkiler yerel yönetimlere ve gönüllü sivil toplum kuruluşlarına devredilmeli, Bunların gerçekleştirilmesinde” toplumun doğrudan söz sahibi olması sağlanmalıdır. Devlet ise özel bir işletme gibi örgütlenmeli ve çalışmalıdır (Güler, 2005: 97-98). Dünya Ticaret Örgütü, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, izledikleri politikalar ile uluslararası ekonomik ilişkilerin küreselleşmenin temel felsefesi olan neo klasik öğretinin öngörülerini çerçevesinde biçimlenmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Bu katkı dünya ticareti ve finansal hareketlerin genişlemesinde rol oynamıştır. Buna karşın ekonomik anlamda yaşanan bu gelişme küresel sosyal sorunların çözülmesine katkı sağlayamamış kimi zaman da yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küreselleşme sürecinde söz konusu kuruluşlar, küresel bir refahı artıramamış ve refahın küresel düzeyde yayılması noktasında büyük ölçüde başarısız olmuşlardır (Büyükbaş ve Ören, 2005: 105).

Keynesçil görüşe göre ise devletin temel özelliği serbest piyasa ekonomisinin tek başına ekonomik kalkınmayı sağlamada yetersiz kalacağı ve bu nedenle devlet müdahalesinin gerekli olduğu yönündedir. Devlet, toplumsal risklere karşı çalışanları sosyal sigorta sistemiyle, diğer toplumsal kesimleri de sosyal yardım programıyla sosyal güvenlik sistemi içine alarak koruma ve temel bir yaşam seviyesi sağlama

görevini üstlenmelidir (Sallangül, 2004: 147). 1980'lere gelindiğinde, artık Keynesçil politikalar kapitalist ekonominin kullandığı politikalar olmaktan çıkmaya başladı ve arz yanlı iktisatçıların önerdiği politikalar kullanılmaya başlandı. Çünkü 1970'lerin ortasından sonra petrol fiyatlarının yükselmesi, ekonomilerde durgunluk ortamında işsizlik ve enflasyonun birlikte artmaya başlaması, en önemlisi de devletin ekonomiye etkin düzeyde müdahale etmesi ve geniş kesimlerin sosyal haklara kavuşması gibi unsurlar kapitalist birikim modelinde karların düşmesine neden oluyordu. 1980'lerden sonra ise devletin ekonomiye daha az müdahale etmesi gerektiğini söyleyen arz yanlı iktisat politikaları etkin olmaya başladı. Kapitalizmin tarihsel aşamaları içinde, bir yandan alternatif sistemler ortaya çıkarak Batı ekonomilerini dıştan sarsarken, diğer yandan da kapitalist üretim ilişkileriyle ekonomilerin iç dengelerinde oluşan bozukluklar, sistemi içten sarsmaya başladı. Bu ikili tehdit karşısında, kapitalist sistem çıkış yolunu sosyal devlet, sosyal adalet, fırsat eşitliği gibi kavramları geliştirip uygulamaya geçirecek bulmaya çalıştı. Daha çok tüketime yönelik olan bu yaklaşımda, hem bireyci felsefe ve değerler korunmaya hem de fırsat eşitlikçi bir uygulama geliştirilmeye çalışıldı. Bu yaklaşım özünde liberal yaklaşım ağırlıklı olmakla birlikte, radikal görüşlerden de yararlanmıştı (Önder, 1993: 20).

Sosyal demokrasinin yaklaşımı ise kısaca şöyle özetlenebilir. Bu yaklaşımı benimseyenler, aslında uluslararası arenada olup biten değişimlerin farkında olmakla birlikte, devletin öneminin kalmadığı, işlevlerini yitirdiği ya da devletlerin yerini alacak yeni aktörlerin ortaya çıktığı gibi bir düşünceyi kabul etmiyorlar. Onlara göre, devlet, hem içeride otoritenin, egemenlik alanının, meşruiyetin ve düzenin kaynağı, hem dış ilişkilerde ancak öteki devletlerle eşitlenen bir güç odağıdır. Bu görüşe göre günümüzde de aslında devletin önemi azalmamakta, yalnızca işlevlerinde değişiklik ortaya çıkmaktadır; örneğin asıl görevleri olan ulusal güvenliğin sağlanması yerine giderek daha çok ekonomik meseleler ve bölüşüm sorunlarıyla uğraşmaları gerekmektedir. Ayrıca artan uluslararası ilişkiler, ulusal bir devlete ihtiyacı arttırmakta ve dolayısıyla küreselleşmenin hız kazandığı günümüzde devletin etkisi azalmayıp çoğalmaktadır. Kısaca devletler değişen koşullara uyum sağlayarak küresel bir dünyada da merkezi rollerini sürdürecektir en önemli güç ve otorite kaynağı olarak varlıklarını korumaktadırlar (Koray, 2001: 35-36). Günümüzde ulus devletlerin çoğu liberal görüş çerçevesinde şekillenmiş yapılardan oluşmakla birlikte

özellikle sosyal devlet olma noktasında sosyal demokrasinin görüşlerinden faydalanmaktadır.

Küreselleşme sürecinde devlete ne olduğunu tartanlardan bir diğer kesimin görüşleri “neomarksist” yaklaşım olarak adlandırılabilir. Bilindiği gibi Marksistlere göre devlet sermayenin aracı, onun çıkarları doğrultusunda davranan bir ajan olduğundan, neomarksist görüş açısından küreselleşmenin gerisinde de en başta merkez veya emperyalist devletler yer almaktadır. Sermayenin başlangıçtan bu yana büyümesini sağlayan, ona hareket kabiliyeti kazandıran, ona istikrarlı ve güvenli bir büyümeyi garanti eden güç devletlerdir. Bu sosyopolitik güç olmadan ne geçmişte, ne de bugün ekonomik imparatorlukları kurmak mümkün değildir. Dolayısıyla neomarksistler, liberal-çoğulcu yaklaşımı benimseyenlerin aksine, küreselleşme süreci ve ortaya çıkan modernite bunalımı sonucunda devletin güç ve etkisinin anlamsızlaştığını düşünmüyorlar; yalnızca bu gücün şimdi başka bir içerik kazandığını ileri sürüyorlar. Ayrıca bugünkü koşullarda asıl güç ilişkisinin ve kavgasının “sermaye ile sermaye” (örneğin merkez sermaye ile çevre ülkelerdeki sermaye arasında olduğu gibi) arasında cereyan ettiğini belirtiyorlar (Koray, 2001: 35-36). Hem modernleşme kuramcıları hem de neo-Marksistler devletin varlık sebebini, birincil olarak onun ticaret ve sanayileşmenin gerçekleşmesinde üstleneceği rolle özdeşleştirmektedirler. Elbette bunun dışında da devletin fonksiyonlarına dair bir dizi iddia bulunmaktadır. Ancak bu noktada temel iddia, 17. yüzyılın başından bu yana sanayileşme sürecinin talep ettiği ve kırsal kesimde bulunan temel üretim girdilerinin (emeğin ve doğal kaynakların) şehirlerde yeniden yatırıma dönüştürülmesi ve artık değer yaratacak faaliyetlerde kullanılabilmesi için ulus devletinin bir araç olarak tasarımı olduğu şeklindedir. Bu bakımdan ulus devlet hem kapitalizmin ön şartı, hem de onunla birlikte büyüyen bir olgu olarak değerlendirilebilmektedir (Coşkun, 2002: 51).

Küreselleşmenin siyaset, ekonomi ve kültür gibi kurumlara etki eden, çok boyutlu toplumsal sonuçları olduğu açıktır. Bu nedenle, küreselleşmenin etkilerini tek bir olgu üzerinden açıklamak doğru bir yaklaşım olmaz.

2.3. Ekonomik Açıdan Küreselleşmenin Ulus Devlet Yapısına Etkileri

Küreselleşme süreci, ulus devletin yapısına ve işleyişine önemli etkileri olan bir süreçtir. Küreselleşmenin çok boyutlu ve karmaşık yapısı, diğer kurumları olduğu gibi kuşkusuz ulus devleti de büyük bir değişim ve dönüşüm süreci içerisine sokmuştur. Küreselleşme sürecinin ekonomik boyutu, ulus devletin değişim ve dönüşüm sürecini tayin etmede en etkili boyut olarak öne çıkmaktadır. Küreselleşmenin ve buna bağlı olarak uluslararası ekonomik kuruluşların ulus devlet üzerinde artan etkileri, ulusötesi şirketlerin daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar yaygın ve etkin bir hâle gelmesi küresel düzeyde bir ekonomik düzenin varlığını ortaya çıkarmaktadır. Ulus devletler arasında gelir dağılımı ve refah düzeyi başta olmak üzere birçok temel ekonomik parametrenin hızlanan küreselleşme süreciyle birlikte geldiği son nokta, küreselleşmenin ekonomik olarak ulus devletler üzerindeki etkilerini yaşanan ekonomik krizlerle birlikte daha önemli hâle getirmiştir.

Ekonomik küreselleşme; üretimin, ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbest hâle gelmesi amacıyla engellerin kaldırılması ve böylece tüm ulus devlet ekonomilerinin tek bir dünya piyasasıyla bütünleşmesine işaret etmektedir. Ekonomik küreselleşme kapsamında günümüzde uluslararası ticaret, hızlı bir şekilde artarken dolaysız yabancı sermaye yatırımları hızlanmakta ve artan kısa vadeli sermaye akımları, krizleri küresel hâle getirmektedir. Gerek sermayenin küreselleşmesi gerekse üretimin ve ticaretin küreselleşmesinde IMF, Dünya Bankası ve WTO gibi ulus-ötesi yönetim kuruluşları ile ulus-ötesi şirketler, önemli rol oynamaktadır. Ekonomik küreselleşme çeşitleri arasında sermayenin küreselleşmesi, üretimin küreselleşmesi ve ticaretin küreselleşmesi yer almaktadır. Sermayenin küreselleşmesi, uluslararası sermaye akımlarının önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte sermaye mobilitesinin sağlanması şeklinde tanımlanabilir. Uluslararası sermaye akımları, bilişim teknolojisinin hızlı gelişmesi ve bu teknolojilerin uluslararası para ve finans piyasalarında kullanılmasına paralel olarak hızlı bir gelişme göstermiştir. Böylece günümüzde uluslararası sermayeye yönelik sınırlar kalkmış görünmektedir. Bu bağlamda imzalanan Çok Taraflı Yatırım Antlaşması (MAI), ulusötesi şirketlerin yaptığı dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının serbestleştirilmesini hedeflemekte ve

böylece ulus devletler, bu yatırımları engellemek yerine cazip kılma yönünde politikalar izlemek zorunda kalmaktadır. (Minibaş, 1998: 29).

Ticaretin küreselleşmesi süreci 1947 yılında kurulan GATT (Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması) çerçevesinde ülkeler arasındaki mal ve hizmet akımları üzerindeki kısıtlamaların, tariflerin ve kotaların kaldırılması veya azaltılmasıyla başlamıştır (Seyidoğlu, 1999:189). Üretimin küreselleşmesi, sınır ötesi doğrudan yatırım ve üretim faaliyetlerinin yaygınlaşmasını, engellerin kaldırılmasını ve hukuksal düzenlemelerle desteklenmesini içermektedir (DPT, 1995: 10). Ulus devletlerin küresel ekonominin gücü karşısında direnmek yerine küresel sermayeyi ve finans araçları kendi ülkelerine çekmekten başka şansı bulunmamaktadır. Bu amaçla ulus devletler dünya ile bütünleşmek için sermaye finans şirketlerine olabildiğince alan açmak durumunda kalmaktadırlar. 1980'lerden sonra serbest ticaretin yaygınlaşmasıyla, devletlerin egemenlik yetkileri altında ellerinde tuttuğu işlevleri, küreselleşmeyle birlikte artan serbestleşme hareketiyle kısıtlanmıştır.

Sınır aşan ekonomik ilişkilerin dünya ekonomisini bir bütünleşmeye sürüklediği ortadadır. Teknolojinin ve neoliberal politikaların altyapısını oluşturduğu bir ortamda, uluslararası ticari faaliyetler, finansal işlemler ve ulusötesi şirket yatırımları giderek artmakta, uluslararası ticarete bir yoğunluk yaşanmaktadır. Asıl önemli olan ise, ekonomik küreselleşmeyle toplumsal ve siyasi kurumlarda değişikliklerin yaşanmasıdır. Sınırların engel olmaktan çıktığı ekonomik düzen, toplumsal hayatı da derinden etkilemekte, klasik siyasi yapı ve kurumları değişikliğe zorlamaktadır. Sözcüleri, ekonomi sahasında etkili devlet kontrolü ve müdahalesi zayıflarken piyasa esaslı bir yapı giderek egemen olmaktadır (Şahin, 2009: 77-78). Piyasa esaslı bu yapı tüm dünyada ulus devletleri birbirine daha çok yaklaştırdığı gibi ekonomik olarak bağımsız kalamayacakları bir noktaya doğru da sürüklemektedir.

Küreselleşme öncelikle ekonomik alanda kendini gösterdiğinden birçok yazara göre, ekonominin küreselleşmesi, farklı ülkelerin üretim ve pazarlarının her gün artan bir hız ve derinlikle birbirine daha çok bağımlı hâle gelmesini ifade eden bir süreçtir (Sarıtaş, 2006: 27). Piyasalar dünyadaki yaygınlık alanlarını genişleterek, ulusal ekonomiler arasında yeni bağlantılar oluşturmuşlardır. 21. yüzyılın küresel ekonomik

düzeninin önemli yapı taşları olan dev ulusötesi şirketler, güçlü uluslararası ekonomik kuruluşlar ve büyük bölgesel ticaret sistemleri ortaya çıkmıştır (Steger, 2006: 61).

Çok uluslu şirketlerin dünya ölçeğinde bu derece yaygınlaşması kapitalizmin alternatifsiz bir biçimde derinleşmesine katkıda bulunmaktadır. Küreselleşme ile ilgili tartışmaların odak noktası çok uluslu şirketlerdir. Kapitalizme karşı olanlar için çok uluslu şirketler, sömürünün tüm dünyaya yayılmasının aracı durumundadırlar. Kapitalizmden yana olanlar için ise bu şirketler yatırımların, teknoloji transferinin ve emek gücünün kalitesindeki artışın en önemli nedenidir. Ayrıca, çok uluslu şirketlere karşı, ulus devletlerin meşruiyetini ve bağımsızlığını tehdit ettiği yönünde de eleştiriler söz konusudur. Küreselleşmenin önemli bir aracı olan çok uluslu şirketlerin geçirdiği evrim süreci içerisinde geldiği aşama “küresel kapitalizm”dir. Uluslararası kuruluşlar geniş yetkilerle donatılmış olsalar da yine de, bir ulus devletin sahip olduğu niteliklere sahip değildirler. Üye devletlerin bir kısım yetkilerinin kendilerine devredildiği AB gibi uluslararası ekonomik birleşme niteliğindeki kuruluşlar bile amaçlarına aykırı davranışlar karşısında öngörülen yaptırımların uygulanmasını ancak üye devletler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Devletlerin dışında bir varlıkları olmakla beraber, özellikle ekonomik yönden güçlü devletlere karşı mücadele edecek imkânları olmadığı için, çoğu zaman bu devletlerin etkisi altına girmektedirler. Bunun doğal sonucu olarak da uluslararası kuruluşlar, belli ülkelerle ülke grupları lehine kararlar alabilmektedirler. Özellikle belli sermaye veya kotaya sahipliğin önem taşıdığı Dünya Bankası veya IMF gibi kuruluşlarda, zengin batılı ülkelerin büyük etkinlikleri vardır. Dünya Bankası başkanlarının ABD, IMF başkanlarının zengin Batı Avrupa ülkesi uyruğu kişilerden seçilmesi bunun bir göstergesidir (Rodrik, 2000: 26). Bu sistem bizim yaşamımıza hükmetmektedir. Bu sistemin gücünün sınırlandığı alanlar bünyesindeki devletlerin egemenliğidir. Bu anlamda geline aşamada ABD ve birkaç sanayileşmiş ülkenin diğer tüm ekonomileri kontrol altına almasının sonuna geldiğini göstermektedir. 1980 sonrası süreçte, tüm diğer tartışmalar yanında, çok uluslu şirketlerin artan önemiyle birlikte çok uluslu şirketler ulus devlet ikilemi büyük önem arz eder. Ulus devletin artık önemini kaybettiği konusunda tartışmalar hâlâ gündemdedir. Aslında, çok uluslu şirketler zaten herhangi tek bir ülkeyi değil, kâr güdüsünü temsil etmektedirler. Şirketlerin yöneticileri de kendi sorumluluklarını, hissedarlarının koydukları

sermayeleri maksimuma çıkarmak olarak tanımlarlar, böylece de sermayeyi en yüksek geliri getireceğine inandıkları yere yatıracaklardır (Tümertekin ve Özgüç, 1997: 56).

Küreselleşme özellikle finans açısından şimdiye kadar görülmemiş bir uluslararası bütünleşme ve genişleme sürecini tetiklemiş, ulus devlet bu bağlamda ekonomik kalkınmayı teşvik etme ve biçimlendirme gücünü yitirmeye başlamıştır. Ulusal iktisat politikası kararları küreselleşme sürecinin hâkim kurumları tarafından yönlendirilebilmekte, hatta ülkeler kendi döviz ve para piyasalarında meydana gelen değişimleri bile tek başlarına kontrol etmekte etkinliklerini yitirmektedirler (Eroğlu, 2002: 15). Ekonomik alanda karşılaşılan bu örnekler küreselleşmenin getirdiği ekonomik bütünleşme devletin ekonomi düzeyindeki hükümranlık sahasını oldukça daraltmıştır. Bu olgulara şaşırılmamalıdır, çünkü 20. yüzyıl öncesi iktisatçılar sermayenin er geç dünyanın her tarafına yayılacağından şüphe duymuyorlardı. Sermaye küresel nitelik kazanınca sermayenin çalışabilmesi için gerekli hukuki düzenlemelerin de dünya çapında benzeşmeye başlayacağı çok açıktır. Yine çok açıktır ki bu benzeşmenin dışında kalmaya çalışan ülkeler küresel sermayeye de cazip gelmeyecek ve dünyada olup bitene uzak kalacaklardır (Keyder, 2001: 143). Küreselleşme gelişmiş olan ülkeler için ekonomilerinin tüm gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir yayılma imkânı sunarken ve bundan maksimum yararı sağlarken aynı şey söz konusu ülkeler için bağımlı ve yerel ekonomileri için baskıcı bir zorlanmaya dönüşmektedir.

Ulus devletin ekonomi üzerindeki egemenliğinin mümkün olduğunca azaltılması ve uluslararası kuruluşlara devredilmesi, ulus devletin işlevlerinin değişimindeki önemli boyutlardan birini oluşturmaktadır. Ulusötesi şirketlerin sayısının asıl artışındaki temel faktör 1970'lerde yaşanan büyük ekonomik bunalımdır. Bu kriz esnasında gelişmiş ülkelerdeki sermaye için, iç piyasanın tıkanmasıyla girilen sıkıntılı durumdan çıkmanın en etkili yolu dışa açılma stratejisi olmuş, ulusötesi şirketlerin sayısı hızla arttığı gibi bu şirketlerin daha gelişmiş bir formu olan "küresel şirketler" de sahneye çıkmıştır. Kar amacıyla, sermaye ve teknolojilerini dünya üzerinde en uygun gördükleri bölgelere aktaran bu firmalar, bugün dünyanın dört bir yanında faaliyet göstermekte ve giderek yaygınlaşmaktadır (Şahin, 2009: 76).

Küreselleşme süreci ile birlikte dünyanın birçok alanına yayılan kapitalizmin ve serbest piyasa ekonomisinin, güçlenen ulus aşırı ve çok uluslu şirketlerin birçok devletten daha fazla söz sahibi duruma gelmesinde yardımcı olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Çok uluslu şirketler artık dünya ekonomisine kurallarını dayatacak ve ekonominin gidişatını belirleyecek düzeye ulaşmıştır. Ayrıca bilgi ve teknoloji çağında olmamız nedeniyle çok uluslu şirketler finans piyasalarının yirmi dört saat birbirine bağlı ve aktif olması nedeniyle işlerini kolayca yürütebilmektedirler (Zencirkıran, 2001: 6). Çok uluslu şirketlerin gücü öyle boyutlara ulaşmıştır ki yalnızca dünya ekonomisini değil, siyasi ve askeri kurumları da etkileyebilmektedirler. Bu durum biraz da hızla gelişen ve yayılan küreselleşmeye karşı ulus devletlerin kendilerini koruyucu bir politika üretememelerine neden olmaktadır. Çok uluslu şirketlerin sermaye ve üretimin küreselleşmesini hızlandırmaları, kitle iletişim araçlarını kontrol ederek küresel düzeyde tüketim kültürünü yaymaları ve tüm iktisadi faaliyetlerde temel belirleyici konuma gelmeleri çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini ortaya getirdikleri etkileri dikkate değer kılmaktadır (Aktan ve Vural, 2008: 1).

Ulusötesi şirketler bugün dünya ticaretinin % 70'ne sahip bir temel aktör olarak giderek artan güçleri ile uluslararası ekonominin yapısını ve işleyişini büyük ölçüde değiştirmiştir. Ulusötesi şirketler ve bunların küresel stratejileri, dünyadaki ticaretinin ve ekonomik faaliyetlerinin önemli belirleyicileri durumuna gelmişlerdir. Bunun sonucunda ulusötesi şirketler birçok ülkenin ekonomik, siyasi ve toplumsal refahını etkileyen önemli oyuncular olmuşlardır. Bu noktadan hareketle şunu söyleyebiliriz ki ulusötesi şirketlerin bundan sonraki süreçte de artan oranda yaygınlaşacağı ve küreselleşme sürecinde ulus devletlerin uyguladıkları ekonomi politikalarının merkezinde olacakları rahatlıkla söylenebilir.

Ulus devlet günümüzde hâlâ büyük harcamalar yapmakta, vergiler toplamakta ve büyük borçlar almaktadır. Aynı zamanda büyük bir işverendir. Devlet sadece emek satın almaz, ayrıca büyük sermaye projelerine fon sağlar, alt yapı çalışmalarını üstlenir. Hatta savunma gibi belli sektörlerde bazı özel şirketlerin tek müşterisi devlettir. Dolayısıyla devletin ekonomi üzerindeki müdahalesinde bir yok oluş değil, bir farklılaşma ya da yeniden yapılanma söz konusudur. Günümüzde pek çok gelişmiş devletin, ekonomideki en büyük ve en belirleyici rolü devam etmektedir.

Ulus devletin vergi alması hâlâ ulusaldır. Devlet, ya para politikasında olduğu gibi doğrudan doğruya ekonomiye, ekonomik aktör olarak ya da sağlık hizmeti şeklindeki sosyal politikalarda olduğu gibi dolaylı olarak ekonomik sürece etkide bulunmaktadır. Ulus devlet hem toprak sahibi, hem de sermayeyi elinde bulundurma görevini devam ettirmektedir. Geçtiğimiz son yirmi yılın devlet reformlarının başlıca amaçlarına bakıldığında, bunlardan birinin piyasalara ve rekabete daha fazla ağırlık vererek devletin yetki alanını ve devlet elindeki tekeli kırmak olduğu görülür (Şen, 2004: 233-234). Ulus devletlerle uluslararası örgütlerin ilişkisini, bazı uluslararası örgütler (DB, IMF, DTÖ vb.), basitçe ulus devletler üzerinde faaliyet gösteren küresel güçler olarak açıklamak bazı şeyleri gözden kaçırmak olur. Buradaki önemli bir nokta, ulus devletlerin yönetme kapasitesinin pek çok açıdan zayıflamakla birlikte hâlâ hem siyasal hem de ekonomik bağlamda etkin bir uluslararası yönetim için hayati öneme sahip olduğuna işaret edilmesi gerektiğidir. Pazarlar ve şirketler kendilerini koruyacak kamu gücü olmaksızın ne yerel ne de küresel seviyede varlıklarını devam ettiremezler (Kır, 2002: 71).

Ulus devleti zayıflatan küreselleşmenin kendisi değildir. En azından ulus devlette bir aşınma varsa, bunun tek nedeni küreselleşme değildir. Devleti oluşturan kurumların küreselleşmeye verdikleri tepki sonucu, ulus devletin varlığı ile vaat ettiği sosyal adalet gibi faktörlerinin küreselleşme sürecinden etkileniş şekli, ulus devleti zayıflatır veya güçlendirir. Bu yüzden, küreselleşme sürecinden ekonomik ve sosyal-bireysel haklar bakımından karlı çıkan ulus devletler güçlenirken bu beceriyi gösteremeyenler zor duruma düşmektedirler. Ulus devletin bu süreçteki konumu küreselleşmeyi algılama biçimi ve buna vereceği tepki ile yakından ilgilidir (Coşkun, 2002: 13-14). Türkiye ulus devleti de 1980'den sonra izlediği politikalar ve buna bağlı olarak uygulamaya koyduğu uyum programlarıyla modern ulus devletlerin gösterdiği beceriyi göstermeye başladığını ve küreselleşme karşısında gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirmeye çalıştığını gözlemek mümkündür.

Sonuç olarak küreselleşme, yenedünya düzeni adı altında ekonomik politik ve toplumsal açıdan ulus devletlerin yapısında dönüşümlere yol açan bir olgudur. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yeni ekonomik düzen giderek güçlenmekte ve ulus devletlerin yapısı gereği güvence altına almakla yükümlü olduğu yurttaşlarına istihdam sağlama, refah, ekonomik büyüme gibi işlevlerini daraltarak ulus devlet

yapısını etkilemektedir. Özellikle ekonominin küreselleşmesi yoksullarla zenginler arasındaki uçurumu derinleştirmeye başlamıştır. Kapitalizmin egemen konuma geçişi gelişmekte olan ülkeleri ekonomik açıdan güçlü devletlere bağımlı duruma getirmektedir. Bu durum ulusal ekonomilerin zayıflamasına dolayısıyla ulus devletlerin küçülmesine neden olmaktadır. Ayrıca ekonomi alanında yaşanan küreselleşme ulus devletleri sadece ekonomik olarak etkilememekte siyasal sonuçlara da etki etmektedir.

2.4. Siyasi Açıdan Küreselleşmenin Ulus Devlet Yapısına Etkileri

Günümüz dünyasının temel özelliğini yansıtan küreselleşme olgusu, ekonomik, siyasal sosyal ve kültürel alanlarda son dönemlerde yaşanan hızlı bütünleşme ve benzeşme sürecini ifade ettiği ölçüde farklı alanlarda bazı tartışmaları beraberinde getirmektedir. Küreselleşmenin siyasal boyutuna ilişkin oldukça fazla tartışma konusu bulunmakla birlikte temelde; ulus devlet, uluslararası bütünleşmeler ve ulus devletlere etkisi, devletler arası işbirliğinin yeni boyutları ekseninde sürmektedir.

Küreselleşmenin siyasi boyutu diğerleri gibi ekonomik küreselleşmenin yansımalarından birisidir. Siyasal küreselleşmede ABD'nin politikalarının belirgin bir hâkimiyeti söz konusudur. ABD'de geçerli olan bu sistem her türlü olanaklarla uluslararası alanda teşvik edilmekte ve ekonomik küreselleşmenin tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Bu süreç aynı zamanda dünyada yeni sağ olarak adlandırılan veya yenedünya düzeni olarak adlandırılan tezlerin temellerini oluşturmaktadır. Yeni Sağ; ekonomik, sosyal, siyasal ve yönetsel boyutları olan, kapsamlı bir dönüşü simgeleyen ve çıkarlarını azami oranda realize etmek isteyen özgür birey anlayışı üzerine kurulan 19. yüzyıl liberalizmi ile otorite ve gelenekler tarafından kontrol edilen toplum anlayışını temel alan muhafazakârlığı bir araya getiren bir projedir (Topal, 2002: 66). Bu anlayış içindeki Yeni Sağ, devleti ekonomiden uzaklaştırıp tüm sosyal yönlerini ortadan kaldırırken, oluşabilecek toplumsal tepkiyi muhafazakâr düşüncenin temelini oluşturan aile, gelenek, din gibi değerler aracılığıyla etkisizleştirmeyi ve olası toplumsal patlamaların önünün kesilmesini amaçlamaktadır. Yeni Sağ'ın devleti küçültme görüşünün benzeri yönetim uygulaması ile de devreye sokulmaktadır. 1989'da DB raporunda ortaya konulan ve

1994-1997 raporlarında geliştirilen yönetim modeli devletin toplumu yönettiği savını terk ederek, devletin dışındaki örgütlerin de devlet yönetimine eşit şekilde katılımını önermektedir. Devlet-toplum arasındaki karşılığın ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesinden yola çıkan model küreselleşmenin zorunlu bir süreç olduğu argümanından hareketle küreselleşen bir dünyaya uygun bir iktidar tarzını yani minimal devleti, piyasa için güçlü, etkin ve esnek yönlendiriciliği ağır basan bir devlete vurgu yapar (Bayramoğlu, 2002: 85-97).

Küreselleşmenin siyasi boyutunu inceleyenler, siyasi boyutun küreselleşmenin diğer boyutlarıyla da doğrudan ilişkili olduğunu görecektir. Özellikle de siyasi küreselleşmenin etkilerini inceleyenler, teknolojik gelişmelerin siyasi küreselleşmenin etkilerinin kökeninde yatan unsurları sağladığının farkına varacaklardır. Buna göre, teknolojik ve bilimsel gelişmeler sonucu, insanlar arası iletişimde “sınır” ortadan kalkmış, daha yakın ve kolay hâle gelmiş ve ilişkiler iyice yoğunlaşarak, sonuçta insanlar birbirine daha bağımlı olmaya başlamıştır. Bu durumun siyasi alanı etkilemesi kaçınılmazdır. (Köse, 2003: 3). Bu bağlamda siyasi küreselleşme, Siyasal sınırların bir devlete belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak egemenlik sağlama gücünü yitirmesi; yönetim sistemlerinin karşılıklı etkileşiminin artması; demokrasi, sivil toplum örgütleri, insan hakları ve özgürlükler temelinde dış müdahalelerin ve etkileşimin yoğunluk kazanması; dil, din, etnik köken, bayrak vb. siyasi-kültürel semboller düzeyinde monolitik, tek tipçi bir yapıya dayanan ulus devletin işlevleri değişerek, uluslararası üst kuruluşların öne çıkması süreci olarak anlandırılmaktadır (Çelik, 2012: 69). Bu anlamda siyasi küreselleşmenin en önemli sonuçlarından ve etkilerden biri özellikle her alanda sınırların ortadan kalkması ile birlikte egemenlik alanında meydana gelen değişimlerdir.

Küreselleşmenin siyasi yönündeki tartışmalarda en çok üzerinde durulan konu, egemenlik-küreselleşme ilişkisi ve bununla bağlantılı olarak ulus devletin yeni şartlardaki rolünün ne olacağı önemli konular olarak karşımızda durmaktadır. Tahmin edilebileceği gibi siyaset bilimcilerin, değerlendirme ve tanımlarında ekonomistlerde olduğu gibi, milletin ve devletin egemenlik alanını belirleyen ulusal sınırların durumu belirleyici olmaktadır. Çünkü ulusal sınırlar, ulus devletin toplumsal ve siyasi anlamda temelini oluşturan ulusun, egemenlik alanını

belirlemektedir. Bugün sınırların geçişkenliği artmakla birlikte hâlâ millî sınırlar egemenliğin en önemli ölçütü olarak görülmektedir. Küreselleşmenin siyasal boyutu, bir yandan ülkeler arası siyasi sınırların aşınması, egemenlik ve bağımsızlık gibi bazı temel kavramların içerik değiştirmesi, ulus devletin eski dönemini yitirmesi ile öte yandan, insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti söyleminin öne çıkmasıyla ilgilidir. Başka bir deyişle, küreselleşen dünyada ulusal sınırlar aşılmakta, ulus devleti var eden ve vazgeçilmez kılan dinamikler zayıflamakta, tam bağımsızlık fikri yerini karşılıklı bağımlılığa bırakmaktadır. Ulus devletin kendi sınırları içinde ortak kabul etmez egemenlik yerine ulusüstü kurumların şemsiyesi altında paylaşılan egemenlik söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda siyasal küreselleşme, bir devletin belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak egemenlik gücünü yitirmesi, yönetim sistemlerinin karşılıklı etkileşiminin artması, demokrasi, insan hakları ve özgürlük temelinde dış müdahalelerin yoğunluk kazanması olarak değerlendirilebilir (Acar, 2009: 47).

Enformasyonun demokratikleşmesi görünürlük ve şeffaflığı ön plana çıkardığından insani ve evrensel değerlere yönelik taleplerde bir artışa yol açmıştır. İnsanların demokratik yollardan hükümetlerden uluslararası standartlara uygun taleplerde bulunmaları hükümetleri demokratik açıdan daha dışa açık politikalar geliştirmeye zorlamaktadır. Özellikle yeni teknolojiler sayesinde yurttaşların devletle olan ilişkileri değişmektedir. Otoriter, dışa kapalı bir siyasi sistem veya gücün varlığını uzun süre devam ettirebilmesi bugün geçmişe göre çok daha zordur. Buna direnen devletler çok çabuk yara alıp dağılılabirler (Giddens (2001: 145-147). Her ne kadar ulus devletler egemenlik açısından sınırları içerisindeki ulus üzerinde tek otorite olmasına rağmen küreselleşmenin etkileri ile birlikte dış etkilere daha açık hâle gelmiştir. Artık ulus devletler ekonomiden politikaya kültürden egemenlik anlayışına kadar bir çok konuda uluslararası toplumla entegre hareket etmek zorundadır.

2.5. Egemenlik Anlayışında Değişim

Küreselleşme siyasal sonuçları itibariyle ulus devlet üzerinde etkileri olan bir süreçtir. Küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte, ulus devletin egemenliğinin tartışma konusu hâline gelmesi, egemenlik kavramının değişen ve

dönüşen yapısı siyasi anlamıyla küreselleşmenin ulus devlet üzerinde yarattığı en önemli etki olarak değerlendirilmektedir. Egemenlik kavramına ilaveten, küreselleşme süreci, demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, sivil toplum gibi kavramları öne çıkarmış, bu tür değer ve normların evrenselleşmesini sağlayarak, ulus devletlerin de bu temel değerlere uygun bir yapı inşa etmelerini sağlamıştır. Ulus devlet egemenlik yapılanması, millî egemenlik anlayışıyla şekillendirilmiş bir devlet modelidir. Millî egemenlik esasları, iç hukukta bağımsız olma amacına göre oluşturulmuştur. İlkeleri; iç işlerine karışılmaması ve dış otoritenin dışarıda tutulmasıdır. Buna göre Millî egemenliğin en önemli vasfı ise; devlet egemenliğini, herhangi bir üst otoriteye bağlı olmaksızın kurallar koyabilme, kararlar alabilme ve bu kural ve kararları uygulayabilme gücü şeklinde tasarlamaktadır (Gürsel, 2002: 16). Bu bakımdan ulus devlet egemenliğinin iki esas üzerinde yükseldiği söylenebilir. Bunların ilki siyasal otoritenin kendi yetkilerini ve temel hukuk kurallarını serbestçe belirleyebilme hak ve yeteneğidir. İkincisi ise egemenliğin kaynağı olarak ulusun kabul edilmesiyle devletin halk egemenliği esasına dayandırılmasıdır. Ulus devlet modeliyle birlikte teokratik ve aristokratik unsurlar siyasal anlamda meşruiyet zemini olma vasfını kaybetmiş; siyasi iktidarın kaynağı olarak ulus, en yüce egemenlik olarak da millî egemenlik belirlenmiştir. Tüm ulus devletlerde, parlamentolar anayasalarca en üst kurum olarak kabul edilmekte, demokratik işleyişte farklılıklar olmakla beraber, siyasi sistem millî egemenlik ilkesine göre yapılandırılmaktadır (Habermas, 2002: 25).

Millî egemenlik ilkesi kavramı ayrılmaz bir biçimde ulus devletin varlığı ile bağlantılıdır. Az ya da çok birbirinden farklı olan tanımların varlığına rağmen egemenlik, temelde bir devletin bir ülkedeki tüm ilişkiler üzerindeki üstün kontrol hakları tekeline ifade etmektedir. Williams, egemenlik kavramına ilişkin iki anahtar özellik sunmaktadır: İçsel olarak egemenlik, devletin ülkesindeki özneler üzerindeki egemenliği/hükümlerliğini ifade etmektedir. Dışsal olarak egemenlik, devletlerin daha üstün bir otoriteye tabi olmamalarını anlatmaktadır. Bu egemenlik kavramı, uluslararası toplumun tüm üyelerinin eşitliğinden kaynaklanmaktadır. Egemen eşitlik doktrini, güçte eşitlik haklarda eşitlik anlamına gelmektedir (Öncü, 2006:139).

Yukarıda anlatılan egemenlik anlayışının kökeni eskiye dayanmaktadır. Ulus devletten bahsedilirken millî egemenliğe göndermeler yapılması ve bu model izaha

çalışılırken millî egemenliğe göre örgütlenen devlet tanımıyla sıklıkla karşılaştırılması bu yüzden. Jean Bodin ve Thomas Hobbes'un düşünceleriyle yükselen klasik egemenlik kuramı, bu kuramı uluslararası sistemin kaynakları arasına sokan Vestfalya Barışı (1648) ve 19. yüzyılda klasik egemenlik anlayışının ulusun egemenliği formülasyonu ile daha demokratik bir içerik kazanması millî egemenlik anlayışının kilometre taşlarıdır. Klasik egemenlik anlayışında 19. yüzyılda yaşanan ulus esaslı kırılmanın, modern devleti ulus devlet formuna yerleştiren esas gelişme olduğu belirtilmelidir. Egemenlik kavramının Batı dillerindeki karşılığı olan "sovereignit", Latince kökenden gelen "üstün güç" anlamında bir kelimedir (Özkan, 2002: 34). Kavramın düşünce hayatına girişi Fransız hukukçu Jean Bodin'in 1577 yılında yayımlanan eseri "De la Republique" ile olmuştur. Bu eserinde, siyasi ve hukuki manada egemenliğin tanımını yapan Bodin, bir ülkede gerçek anlamda siyasi otoritenin oluşmasını; mutlak, bölünmez, sürekli, sınırsız, tüm yetkilerin kaynağı olan tek egemenlik anlayışına dayalı bir iktidar yapılanmasına bağlamaktadır (Bodin, 2016: 163-164).

Jean Bodin ve Thomas Hobbes'un düşünceleri üzerine kurulan klasik egemenlik teorisi, egemen gücün "mutlak", "sürekli" ve "bölünmez" nitelikte olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Egemen güç, yetkisini kullanırken, ne kendisine eşit ne de kendisinden üstün herhangi bir güce tabi değildir. Egemenlik, bir kişide, bir azınlıkta veya halkın çoğunluğunda toplanabilir. Önemli olan egemenliğin bölünmemesi, tek bir kişi ya da organda toplanmasıdır. Bir devlette, tek bir egemen güç olmalıdır. Devlet içinde birden çok egemen güç varsa; kilise, feodal beyler veya başka güçler egemenlik iddiasında bulunuyorlarsa, böyle bir düzenin ayakta kalabilmesi mümkün değildir. Gerçekte, böyle bir durumda, egemen bir devletin varlığından da söz edilemez (Uygun, 2003: 250). Bodin ortaya attığı egemenlik kuramını sistematik bir hâle getirmek için, egemenliğin niteliklerini ve sınırlarını şöyle belirtmiştir (Ağaoğulları ve Köker, 2004: 26-43):

- *Egemenlik mutlaktır:* En yüksek yönetme erki olan egemenlik bir başka güç tarafından sınırlandırılmaz ve toplumdaki diğer iktidar odakları egemenden kaynaklanırlar yani onun izin verdiği ölçü ve süre içerisinde vardır.

- *Egemenlik süreklidir*: Egemen ile yöneticiyi sert bir çizgi ile ayıran Bodin'e göre, süreyle kısıtlı olan ya da istendiği zaman geri alınabilen bir iktidar egemenlik değil, sadece bir yetkidir.
- *Egemenlik bölünmez, devredilmezdir*: Egemenliğin mutlak ve sürekli oluşu, onun "bir" olmasını gerektirir. Bundan ötürü, egemenlik parçalanmamak ve bir bütün olarak kalmak koşuluyla bir prenste, bir azınlıkta ya da toplumun tümünde olabilir.

Sayılan tüm bu nitelikleri içeren klasik egemenlik anlayışının nerdeyse 1950'li yıllara kadar devam ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Westfalya antlaşması ile başlayan süreç 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası örgütlerin de gelişimiyle birlikte sorgulanmaya başlanmıştır. Klasik egemenlik anlayışının başlangıcı olan ve 1648'de imzalanan Westfalya Antlaşması, ulus devletin uluslararası düzendeki yerini göstermesi ve kendi sınırları içinde nasıl bir güce sahip olduğuna işaret etmesi bakımından bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Westfalya modeline göre, devletler, devletler arası hukukta eşit özneler olarak yer alan siyasi aktörlerdir (Bulut, 2003: 185). Ulus devlet ve egemenliğe çizdiği bu çerçevenin yanında "toprak" ve "otorite", Westfalya Anlaşmasının ortaya koyduğu ve bu anlamda klasik egemenliğe damgasını vuran iki unsur olarak ön plana çıkmıştır (Davutoğlu, 2003: 48).

Westfalya anlaşması ile birlikte otorite ve sınır arasında doğrudan bir irtibat kurulmuştur. Devletin otorite kullanımı ile ulusal egemenlik alanlarını ayıran kesin bir hat olarak görülen sınır arasında kurulan bu ilişki biçimi, ulusal egemenlik açısından yeni bir durumu ifade etmektedir. Geçmiş dönemlerde de benzer hukuki standardizasyonlara rastlanmasına karşın, Westfalya anlaşması ile birlikte otorite ile toprak ve sınır arasındaki kesin hatlarla belirlenmiş bir bağımlılık ilişkisinin kurulmuş, ulus devlet ile egemenlik alanı arasındaki bağımlılık ilişkisi açık ve net bir biçimde ortaya konmuştur (Bulut, 2003: 185). Küreselleşmenin bu günkü kadar etkili olmadığı zamanlarda ulus devletler güçlü sınır egemenliklerine sahiptiler ve geçişleri kontrol altında tutabiliyorlardı. Ancak küreselleşmeyle beraber insan (emek) geçişleri dışında sınır egemenliğinde zayıflama yaşanmaktadır. Neoliberal uygulamaların ve teknolojik ilerlemenin etkisiyle mal, sermaye, fikir ve bilgi geçişlerinde sınırların pek bir fonksiyonunun kalmadığı söylenebilir (Aktaran, Güngör, 2008: 172). Ayrıca, mal ve sermaye giriş çıkışlarının eskisi gibi kontrol edilememesinin güney ülkelerinde

yerel egemenlikte de aşınmalara sebep olduğu sıcak para krizleriyle somut bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sınırlarda devletin kontrol gücünde görülen aşınmaların da ulus devlet modeli açısından sonun başlangıcı şeklinde değerlendirildiği görülmektedir (Yılmaz, 2004: 36; Güngör, 2008: 173). Sınır bu anlamda içerdekileri güvende hissettiren ve aitlik duygusuyla bir kimlik çerçevesinde bütünleştirirken aynı zamanda başka sınırların içinde olan kimliklerle arasına keskin bir hat çekmektedir.

Ulus devlet, kendi egemenliği altındaki alanları, sınırlar vasıtasıyla diğer egemen ülke topraklarından ayırmakta ve bu alan içinde herhangi başka bir egemenlik kaynağı veya unsuru kabul etmemektedir (Bağçe, 1999: 6). Devlet, kendi sınırları dâhilinde yasa tekeline ve zamanlama gücüne sahip bulunan otoritedir. Devletin otoritesi ülkede bulunan herkesi kapsamakta; ülkede bulunan herkes, devlet gücü dışında herhangi bir otoriteyle karşı karşıya kalmamaktadır. Devlet herhangi bir yabancı uyruklunun ülkesine girmesine veya kendi vatandaşının ülkeden ayrılmasına, yani sınır dışından sınır içine, içeriden de sınır dışına çıkışlara izin vermeme hakkına ve yetkisine sahiptir (Hasanoğlu, 2001: 74). Diğer bir deyişle, ulus devletin bir siyasal kurum olarak etkinliği büyük ölçüde toprakları üzerindeki egemenliğine bağlıdır. Bu da sınırlarından geçen bilgi, mal, kapital ve insan kaynakları üzerindeki denetimi yoluyla sağlanmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2000: 118).

Egemenlik, başta anayasa olmak üzere mevzuattaki hukuki tanımlamalarla formel, millî para, millî bayrak, marşlar ve millî günlerdeki seremoniler aracılığıyla sembolik olarak ifade edilmektedir. En önemlisi ise egemenliğin, güç ve meşruiyet olarak somutlaşmasıdır. Çünkü reel anlamda egemenliği bu iki unsur sağlamaktadır. Meşruiyet, egemenliğe değer boyutu katmaktadır. Bir egemenliğin kabul edilişi ancak meşruiyet boyutuyla gerçekleşebilir. Bireylerin siyasi otoriteye kendi rızalarıyla boyun eğmesi egemenliğin meşruiyeti ve devamı açısından gereklidir (Dursun, 2002: 98). Otoritenin egemenliğini tanımamak ya da otoriteye karşı çıkmak ulus devletin egemenliğini ve meşruiyetini tehlikeye atmaktadır. Özellikle mikro milliyetçilik ve etnik canlanmalarla birlikte son yıllarda yaşanan gelişmeler ulus devletlerin egemenliklerine doğrudan bir tehdit olarak görülmektedir. Bu noktada özellikle 1980'lerden sonra terörizmin de küreselleşmesi ile birlikte ulus devletlerin egemenliklerine tehditler önemli boyutlara ulaşmıştır.

Günümüzde egemenliğin özerklik ve bağımsızlık ana temaları üzerine kurumsallaşmış olmasından hareketle iç ve dış egemenlik şeklinde konuya yaklaşmak yaygın bir yaklaşımdır. Böylece, Westfalya'yla oluşan özerk ve bağımsız devletler sistemindeki özerklik iç egemenlikle, bağımsızlık da dış egemenlikle özdeşleştirilmektedir (Dal, 1990: 17). Klasik egemenlik anlayışı yalnızca iç egemenlik yönünden değil, dış egemenlik bakımından da büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Devletler, birbirlerinden yalıtılmış hâlde var olmazlar. Çeşitli nedenlerle ilişkiler geliştirir, ittifaklar yapar, antlaşmalar imzalarlar. Her devletin diğerleri ile az ya da çok ilişkiye girmesi zorunluluğu, devletler arası ilişkileri düzenleyen bazı kuralların ortaya çıkmasına yol açtı. Uluslararası hukuk, devletin dış egemenliğini sınırlayan bir alan olarak gelişti. Nitekim günümüzde, devletler, başlıca ekonomik, siyasal ve askeri nedenlerle Avrupa Birliği, NATO, Amerikan Devletleri Örgütü gibi ulusüstü ya da uluslararası kuruluşlara üye olarak, bu kuruluşların alacakları kararları yerine getireceklerini taahhüt etmekte; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler İşkenceyi Önleme Sözleşmesi gibi belgeleri imzalayarak, bu sözleşmelerde belirtilen ilkelere uyma yükümlülüğü altına girmektedir. Uluslararası kuruluşlara üyelik ve uluslararası antlaşmaların imzalanması, devletlerin, egemenliklerini kendi iradeleri ile sınırlandırmaları, mutlak ve bölünmez niteliğini ortadan kaldırmaları demektir (Uygun, 2003: 254). Özellikle ulus devletleşme süreçlerinde sorunlar yaşayan ya da ulus devlet kurgusunu geç tamamlamış gelişmemiş devletlerde bu durum daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

1980'lerden sonra zayıf ulus devletlerin ulusal alandaki yetkileri, iç egemenlik nosyonunda küreselleşme sürecine uygun etkileşimler içermektedir. Bu anlamda ulus devletlerin kendi başlarına yaşama geçirebilecekleri iç egemenlikleri bakımından sınırlandırılmaktadır. Şöyle ki, artık bir ulus devlet ülkesinin sınırları içerisinde, anayasasını dilediği gibi saptayamamakta, istediği yasaları çıkaramamakta, kamu hizmetleri ve yönetimini dilediği gibi koruyamamakta ve işletmemekte, yabancıları ülkesine kabul etmesi ve ikametlerini istediği koşullara bağlayamamakta, ulusal savunmasını istediği gibi düzenleyememektedir. Devletin bu biçimde sınırlandırılmasının nedeni uluslararası anlaşmaların bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu uluslararası anlaşmalar devletlerin uluslararası ilişkilerini de belirlemektedir. Yani devletlerin dış egemenlik konularında da iç egemenlikteki gibi aynı etkileşim söz konusudur. Zayıf ulus devletler, devletlerin birbirleriyle

ilişkilerini, başka devletlerin baskısı, karışması ve aracılığı olmadan serbestçe, dilediği gibi saptayamamakta, devletler uluslararası alandaki yetkilerine dayanarak öteki devletlerle çeşitli konularda anlaşmalar yapamamakta, istedikleri biçimde ilişkiler kuramamakta ve uluslararası toplumun diğer üyeleri ile eşit haklara sahip ve eşit ödevleri yüklenmiş bir üyesi olarak kendilerine böyle davranılmasını isteyememekte bu da uluslararası öğretilerde merkezi otoriteye sahip devletlerin doğmasından sonra gerçekleşen dış egemenlik kavramının, devletlerin eşitliği ve bağımsızlığı anlamında kullanılamamasına yol açmaktadır. Çünkü bu sayılan maddeler, merkezi ulus devletlerin iç ve dış egemenliklerinin parçalanmalar yolu ile ortadan kaldırılmalarını gerektirmektedir (Arslantaş, 2008: 171-172).

Günümüzde, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda olduğu gibi etkin, geniş ve kontrol gücü yüksek egemenlik uygulamaları artık söz konusu değildir. Ayrıca ulusun kendi kaderini kendisinin tayin etmesi de ağırlık kazanan dış faktörler ve artan ülkeler arası bağımlılık yüzünden her geçen gün giderek daha da zorlaşmaktadır. Küreselleşme kapsamında klasik egemenlik anlayışı ve kurumlarını değişime zorlayan birçok süreç söz konusudur. Bu süreçler egemenlik açısından zaten yaşanmakta olan aşınmayı hızlandırmış ve genişletmişlerdir (Şahin, 2009: 170). Küreselleşme sürecinde yaşanan pek çok gelişme, artık egemenlik açısından farklı bir noktaya geldiğine işaret etmektedir. Bu süreçte federalizmin, kuvvetler ayrılığının, hukuk devletinin, insan haklarının, uluslararası hukukun, uluslararası, uluslar üstü örgütlerin, çokuluslu şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasıyla “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünemez” ve “devredilemez” gibi niteliklerle anılan klâsik egemenlik anlayışının savunulması imkânsız hâle gelmiştir (Arslanel ve Eryücel, 2013: 24). Modern devletin temel dayanağı olan egemenlik kavramı bugün ülkeler arasındaki sosyal, ekonomik ve politik ilişkileri açıklamada etkisiz kalmaktadır. Klasik anlamda egemenlik, ülkenin iç ve dış ilişkilerindeki mutlak gücünü ifade etmektedir. Günümüzde ise artık ulus devlet, karar alma mekanizmasının tek aktörü olma noktasında gücünü büyük ölçüde kaybetmiştir.

Günümüz şartlarında herhangi bir devletin mutlak egemenliğe sahip olması adeta imkânsızdır. Bu nedenle giderek yaygınlaşan uluslararası hukukun ya da anlaşmaların kapsamına giren konular, devletlerin özel yetki alanlarının içerisinde sayılmamaktadır. Dolayısıyla bu konularda belli kurallara uyulması için diğer

devletler tarafından yapılacak girişimlerin bir devletin iç işlerine karışmak olarak nitelendirilemeyeceği uluslararası yasalarca desteklenmektedir.

Ulus devletler ulusal ekonomilerini, paralarını, toprak sınırlarını, hatta kültür ve dillerini kontrol etme yeteneğini kaybetmiştir. Makro güç, ulus devletlerin elinden çıkarak, küresel pazarın, ulusötesi firmaların ve küresel hâle gelmiş iletişim kanallarının eline geçmiştir (Konak, 2011: 151). Ulus kavramı üzerine inşa edilen ulus devlet, küreselleşme sürecinde gerek meşruiyet kaynağının dönüşümü açısından gerekse küreselleşmenin yarattığı ekonomik, siyasi ve kültürel etkiler açısından süreçten en çok etkilenen kurum olarak ön plana çıkmaktadır (Cebeci, 2008: 24). Özellikle 1980'li yılların başlarından itibaren son üç yüz yıla yayılan ulusların ulus devlet yapısı, kurumları ve örgütlenme biçimi giderek aşındırılma ve aşınma sürecine girmiştir. Ulus devletin aşılması ve egemenlik alanının daralması üç boyutlu bir süreçtir: Bunlardan birincisi, ulus devletin ekonomi düzlemindeki yetkilerini giderek ulusüstü kurumlara devretme durumuyla karşı karşıya kalmasıdır. Bunun bir ayağını ulusüstü, neredeyse küresel çapta üyesi olan örgütler çerçevesinde alınan kararlar oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen Dünya Bankası, IMF, OECD ve GATT gibi örgütler, burada başat rol oynamaya başlamışlardır. Ulusüstü örgütlerde ikinci ayağı bölgesel anlaşmalarla kurulan, eski imparatorluklara alan genişliği ve nüfus büyüklüğü itibari ile benzese de yapısı farklı olan bölgesel iş birliği ve anlaşmalar oluşturmaktadır. Ulus devletin karar alma, uygulama ve denetleme gücünü aşındıran iki boyutlu ulusüstü bir oluşum böylelikle ortaya çıkmaktadır (Kaymakçı, 2007: 9). Ulus devletin gücünü azaltan önemli bir etken de, uluslararası veya uluslar-üstü organizasyonların ve anlaşmaların, hem nitelik hem de nicelik bakımından giderek artmasıdır. Böylece devlet, uluslararası alanda egemenliğinden ve hukuk yapma tekelinden bir ölçüde taviz vermek durumunda kalmaktadır.

Özellikle 1980 sonrası dönemde etkinlikleri hızla artan bu şirketler, ulus devlet egemenliğini tehdit eden boyutlara ulaşmıştır. Dünya Bankası yapılan araştırmalar sonucunda 500 çok uluslu şirketin aslında dünya mal ve finans piyasaların %90'a yakınına yönlendirdiği belirtmiştir. Bu şirketler, devletin işlev değiştirmesine neden olmakta ve çoğu zaman devletleri yönlendiren bir konumda bulunmaktadır. Küresel ekonomik örgütlerle gelişmekte olan ülkelerin kredi ilişkileri nedeniyle devletlerin

içte ve dışta istedikleri gibi davranmalarını kısmi de olsa engellemektedir. Ulus devletin karar alma mekanizmaları değişmiştir. Uluslararası örgütlerle birlikte yeni karar alma biçimleri ortaya çıkmıştır. Devletin egemenliği mutlak egemenlikten kısıtlı egemenliğe geçmiştir. Bağımsızlık kavramı karşılıklı bağımlılık ile yer değiştirmiştir (Coşkun, 2002: 388-391). Ulusötesi şirketler devletlerin güç alanını tamamen devralmayıp yavaş yavaş ilerlemekte, üretim ve yatırım yerinin belirlenmesi, teknolojik buluşların yönü işçi ilişkileri ve artık değerın mali dağılımı konularında hükümetlerle gitgide daha paralel bir otorite oluşturmaktadır (Aktaran Bahçekapılı, 2009: 29). Ulus devletin koyduğu kurallar yerine uluslararası sermayenin kuralları egemen kılınmaya çalışılmaktadır. Ulus devletin haricinde ortaya çıkan bu oluşumların ulus devleti değişime zorladığı ve devletin değişen işlevlerini gündeme getirdiğini söyleyebiliriz. Küreselleşme ile birlikte, uluslar üstü kuruluşların önem kazanması, ulus devleti siyasal anlamda zorlayan önemli bir unsur olarak kendini göstermektedir.

Ulus devlet, küreselleşme içinde hayati önemini korurken egemenliğinin parçalarını da kaybetmektedir. Artık günümüz dünyasında devletler başta “ekonomi” olmak üzere tüm alanlarda karşılıklı bağımlılık içerisindedirler. İlişkilerin bu derece iç içe geçtiği bir dünyada devletlerin mutlak egemenliğinden söz etmenin zor olduğu açıktır. Küreselleşme sürecinden kaynaklanan çeşitli güçlerin spesifik mekanizmalar yoluyla ulus devletlerin egemenliğini etkilemektedir. Bugün gelinen nokta itibarıyla küreselleşmenin milli egemenlikteki klasik ilkeleri hukuken ve fiilen aşındırdığı, egemenliğin yeni bir yapı kazanmakta olduğu söylenebilir. Küreselleşme, devlet egemenliğinin artık bölünmez olmadığını ve uluslararası organlarla paylaşılabilceğini savunmaktadır. Aslında bu süreç iki yönlü bir şekilde işlemektedir. Bir yandan küresel düzeyde siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda bir üst yapı tarafından, diğer yandan da yerel düzeyde, mikro milliyetçilikler bağlamında parçalanma ve ayrışma yoluyla aşağıdan aşındırılmaktadır. David Held, ulus devletin küreselleşme bağlamında sahip olduğu değişim yönlerini ayrıntılı olarak beş noktada ele alıp değerlendirmektedir (Vatandaş, 2002: 5-6):

1- Bugünün dünyasında etkin politik kültürün alanı artık ulusal hükümetler değildir. Bu iktidar bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde farklı güçler ve failer tarafından paylaşılmıştır.

2- Politik kader birliği fikri artık sadece bir ulus devletin bünyesinde anlam ifade etmemekte, politik toplulukların ve kader birliğinin çerçevesini, küresel düzlemde yer alan karmaşık ekonomik, örgütsel ve kültürel süreçler ve yapılar belirlemektedir.

3- Ulus devletin otoritesi ile bölgesel ve kültürel düzeylerdeki siyasi ve ekonomik iradeler ve uygulamaları arasında giderek büyüyen kopukluklar oluşmaktadır. Bu kopuklukların yol açtığı en önemli durum; artık ulus devletlerin kendi yurttaşları için doğru ve uygun politikaları uygulayacak tek irade olmaktan çıkmasıdır.

4- Ulusal irade, küreselleşme sürecinin etkisiyle, önemli alanlarda ve konularda çapraz ilişkiler, aidiyetler, birbiriyle bağlantılı yasal düzenlemeler ve otorite yapılarıyla, makro düzeyde açık veya örtük dönüşüme uğramaktadır.

5- Artık bir ulus devletin, sadece fizik gücüne dayanarak sınır sorunlarını çözmesi mümkün değildir. Böylesi bir girişim küresel düzeyde uygun görülmemekte, meşruiyet kazanmamaktadır.

Held; siyasal, ekonomik, toplumsal faaliyetin dünya çapında bir eyleme dönüşmesi ve artan karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ulus devletin egemenliğini sorgulamaktadır. Held'e göre modern devletlerin ve modern toplumun örgütlenme modelleri ve yapısında sürekliliğin var olduğunu savunmakla, onların biçim ve dinamiklerinde yeni olan hiçbir şeyin olmadığını savunmak ayrı şeylerdir. Aradaki temel fark, bir tarafta kentler ve/veya şehir merkezlerindeki ekonomik faaliyet alanı söz konusu iken, diğer tarafta ise hegemon güç dahi olsa her bir ulus devlet üzerinde kontrol sağlayan küresel ekonomik sistemi; bazı devletlerin üzerinde sınırlı nüfuza sahip olduğu uluslararası iletişim ve ulaşım ağlarının aşırı genişlemesini; hegemon güçlerin alanını denetleyebilen ve sınırlayabilen uluslararası örgüt ve yönetsel alanlarla birlikte çok taraflı diplomasi ve hükümetler aşırı (transgovernmental) karşılıklı etkileşimin etki gücündeki devasa genişlemeyi; küresel güvenliğin ve günümüz dünyasında bir istikrar unsuru olarak topyekûn savaşın hükümetlerle birlikte vatandaşlarını da kapsayan politika çeşitlerini azaltabilecek araçları oluşturmanın ortaya çıkışını içeren uluslararası bir sistemin varlığıdır (Alpaslan, 2008: 78-79). Bu uluslararası sistem ulus devletin egemenlik haklarını tehdit

etmektedir. Günümüzde artık ulus devlet sınırları içine hapsolmuş bir devlet değil siyasal ekonomik ve kültürel anlamda uluslararası karar alma mekanizmalarının etkilerine olabildiğince açık bir konuma gelmiştir.

Modern devletin temel dayanağı olan egemenlik kavramı bugün ülkeler arasındaki sosyal ve politik ilişkileri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Klasik anlamda egemenlik, ülkenin iç ve dış ilişkilerindeki mutlak gücünü ifade etmektedir. Bugünkü dünyada ise artık ulus devlet, karar alma mekanizmasının yegâne aktörü olma noktasında gücünü büyük ölçüde yitirmiştir. Ulus devletler artık yalnız değıllerdir ve birçok kurum, örgüt ve şirket, kararların alınmasında önemli roller üstlenmektedir. Ulus devletlerin önemli özelliğı olan iktidar gücü ve merkeziliğı egemenlik yapısında meydana gelen aşınmaya bağılı olarak önemini gittikçe yitirmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte ulus devletin iktidar gücündeki erimenin hızlanması, siyasal anlamda görülen önemli bir diğere değışikliklerdir. Bu erime, merkezi idarenin bazı yetkileri ulusüstü birimlere, bazılarını yerel idarelere devretmesi ve devleti küçültücü politikaların tercih edilmesiyle ilgili bir gelişmedir. Piyasaların serbestleştirilmesi, sınır aşan ekonomik ilişkilerdeki artış, bireyin özgürlük alanını genişleten politikalar, hukuk devleti ilkesinin önem kazanması gibi gelişmeler iktidar paylaşılmasına ve sınırlanmasına yol açmaktadır. Ekonomik ve siyasal alanlarda ulusüstü aktörlere yapılabilecek egemenlik devirleri iktidar erimesinin önemli dinamiğidir. İktidar gücünde erime yaratan asıl gelişmelerin ise neoliberalizmin kamu gücünü asgariye indirme prensibinden kaynaklanan uygulamaların hayata geçirilmesiyle alakalı olduğu söylenebilir. Bu kapsamdaki; devleti küçültme, yerel yönetimlere yetki aktarımı, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde özel sektör ile sivil toplum kuruluşlarının da yer alması (yönetişim) ve devletin bireysel alana müdahalesinin mümkün mertebe azaltılması gibi politikalar iktidar gücünün hem paylaşılması hem de sınırlanması sonucunu doğurmaktadır (Güler, 2002: 14-21).

Küreselleşmenin siyasal boyutunu anlamak özellikle şirketlerin uluslararası faaliyetlerinin netleştirilmesi bakımından önemlidir. Küreselleşme her ne kadar uluslararasılaşma ya da küresel pazarları yaratsa da, netice de şirketler uluslararası faaliyetlerini belirli bir ulus devletin sınırları içinde ve onun siyasal dinamiklerini dikkate alarak sürdürmektedir. Aynı zamanda küreselleşmenin siyasal olarak devlet

olgusu ve uluslararası siyasal sistemin kurallarına etkisi, şirketlerin uluslararası alandaki işbirliklerinin avantaj ve dezavantajlarını belirlemektedir. Küreselleşme ile birlikte demokrasi, insan hakları, özgürlük, çevrenin korunması gibi temel değerler evrensel nitelik kazanırken, her düzeydeki yönetim aygıtı gibi ulus devlet de demokratikleşme, yerelleşme, saydamlık, katılım, esneklik, hesap verilebilirlik gibi güçlü eğilimlerin yoğun baskısı altında yeniden şekillenmeye zorlanmaktadır. Bu çerçevede devletin küçülmesi, özelleştirme, siyasal reformlar, sosyoekonomik politikaların dönüşümü gibi stratejiler, ülkelerin temel politikaları haline gelmiştir (Köse, 2003: 3). Bu durum ise, ulus devleti temel aktör olarak gören uluslararası ilişkilerin temel teorisini ve devletin egemenliğini sorgular niteliktedir.

Küreselleşme ile birlikte ulus devletin küçüldüğü, zayıfladığı, otorite ve egemenliğinin aşındığı düşüncesi kısmi bir doğruluk payı bulunmaktadır. Ancak, bu düşüncedeki kısmi doğruluk ulus devletin ulus devletin tarih sahnesine veda edeceği izlenimi vermemelidir. Ulus devletler hala uluslararası sistemin en önemli aktörleri olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Ulus devletler ekonomik, siyasal ve sosyal alandaki bazı eski alışkanlıklarından vazgeçerek kendilerini yenilemek zorunda kalmaktadır. Bu yenilenmeyi kimi ulus devletler demokratik sistem içerisinde ve zamanında yaparken kimi ulus devletler ya da devlet uluslar bu yenilenmeyi demokratik olmayan yöntemlerle ve gecikmiş bir şekilde yerine getirmektedir. Bu değişmeye ayak uyduramayanlar mikro düzeyde çeşitli egemenlik oluşumlarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Küreselleşme sürecinin ulus devletin egemenlik anlayışı dışındaki birtakım unsurlarını da değişime uğrattığı söylenebilir. Ulus devletin yapısı, işleyiş şekli, vatandaşına olan bakış açısının da siyasal küreselleşme süreci çerçevesinde bir dönüşüme uğradığı belirtilmelidir. Acar (2009: 80-81) klasik ulus devletin, çoğu kez kapalı kapılar ardında kararlar alan, denetlenemeyen, şeffaf olmayan, hesap vermeyen, ulusal sınırlar içinde vatandaşa istediği gibi muamele etmekten çekinmeyen uygulamalarının, küreselleşen dünyada geçerliliğini yitirdiğini vurgulamaktadır. Buna göre, küreselleşme sürecinin “düzleştirdiği dünyada” devletten beklenen, çeşitliliklere ve bireysel özgürlüklere saygılı, şeffaf, hesap verebilir, gücü ve yetkileri sınırlı, temel amacı vatandaşın refah düzeyini yükseltmek olan “hizmetkâr devlettir”. Hukuk devleti, insan hakları, sivil toplum, siyasi haklar

ve sivil özgürlükler gibi kavramların öne çıktığı günümüz dünyası, bireylere daha geniş bir hak ve özgürlükler yelpazesi sunmakta, işkencenin azaldığı, hak arama mekanizmalarının güçlendiği, bireyin kendisini daha rahat ifade edebileceği bir politik, sosyal ve kültürel ortam sunmaktadır.

Küreselleşmeyle, milliyetçiliğin kolektif kültürel kimlik, kolektif irade öğeleri ile millî sınırlar doktrini liberal bir etkiyle yeniden biçimlenmekte, ulus devlet bir form değişikliği yaşamaktadır. Özellikle 1980 sonrası kendini hissettiren küresel ölçekteki ekonomik ve siyasi değişikliklerin etkisiyle klasikleşmiş mutlak egemenliğe ve kamusal alandaki totaliterliğe dayalı yapılanmanın yerini ulusüstü ve ulusaltı düzeyde egemenliği paylaşan, farklılıklara açık kamusal alanı olan, minimal devlet anlayışına dayalı örgütlenmelere bıraktığı görülmektedir. Küreselleşme olgusu, bir yandan ülkelerin ulusüstü düzeyde ortak çıkarlarını gözeten ve koruyan örgütlenmelere katılımlarını ön plana çıkarırken, diğer yandan ulusal ve ulusaltı düzeylerde yeni yönetim modellerini zorunlu kılmaktadır. Özellikle 1980'lerden itibaren devletin rolü ve işlevi üzerinde büyük baskılar oluşmuş ve bu baskılar devletin yeniden biçimlenmesinde belirleyici olmuştur. Kısaca değindiğimiz bu etkiler daha da çoğaltılabilmekle beraber klasik anlamda ki ulus devlet egemenliği aşmıştır. Ancak aşınma tam anlamda devletin egemenliğinin sonu değildir. Her şeye rağmen ulus devletin esas kurum olma nitelikleri kaybolmamıştır.

Küreselleşme konusunda senkretik yazılardan birini yazan Arif Dirlik'e (2012: 58-60) göre küreselleşme ulus devletin ötesine geçip onu aşmayı amaçlayan bir dürtü ve söylem olarak bölgeselden kıtasala ve okyanus devletlerinden küresele ulusun dışındaki bütün mekânlara atıfta bulunmaktadır. Ona göre küreselleşme yerden kopuk bir kavramdır. On göre hem ulus-ötesicilik hem yerel-ötesicilik ulus devleti aşan kavramlar değildir. Ulus-ötesicilik yeryüzü ile olguları, ulusu geriye getirerek değil ancak ulusal alanların sınırlarının meydan okuyan sınır geçmelere özel vurgu yaparak bir yere oturtma çabalarının ifadesidir. Bu aynı zamanda ulus devletin önemine vurgu yapmaktadır. Ona göre küreselleşme ulus devletin siyasal ve kültürel düş gücü üzerine kurduğu egemenliği aşındırmada çok önemli bir rol oynamış olsa da atmosferik, ekolojik olaylar dışında çok az ciddiye alınacak nitelikte kurum ve olay yaratabilmiştir. Çünkü küreselleşme ulus devletlerle birlikte onun içinden geçerek ulus devlet aracılığıyla işleyen bir süreç olduğunu kavradığımızda ilk başta

çelişki gibi görünse de ulus devletler küreselleşme ile birlikte aynı zamanda hem ulus-ötesileşmekte hem de yerel-ötesileşmektedir. Dirlik' göre ulus devletler küreselleşme ulus-ötesileşme ve yerel-ötesileşmenin saldırısı altında zayıflayacağı beklentisinin tersine devletin güçlenmesi ulusal sınırların sertleşmesi ve milliyetçiliğin yeniden kabarması doğrultusunda gücünü muhafaza etmektedir. Bu açıdan zayıflayan ne ulus ne de devlettir, ulus devletin kendisidir. Kendisinin devleti olduğu ulusa hizmet etmektense devlet giderek ulus-ötesicilik güçleri tarafından meydana getirilen çelişkileri yönetmeyi üstelenmektedir. Bu da devleti daha güçlü yaparak devletin yönetsel dönüşümünü ve ulusla olan ilişkisini karmaşıktırılmaktadır.

Dirlik'e (2012: 123) göre 1990'lı yıllardan beri ulus devletin çökeceği veya marjinalleşeceği tahminlerinin aksine ulus devlet küreselleşme, uygarlıksal benzeşmeler veya küresel kent ağlarınca oluşturulan baskılara başarıyla karşı koymuş ve bu bağlamda milliyetçilik siyasal eylem ve kimlik kaynağı olarak her zamankinden daha güçlü hâle gelmiştir. Ona göre küresel kapitalizmin gereklilikleri doğrultusunda sınır ötesine taşan ekonomik hukuki ve siyasal pratiklerden kültür vatandaşlık insan haklarına kadar birçok konuda ulus devlet cevap vermeye zorlanmaktadır. Ancak bu gereklilik sadece ulusal değil küresel sorumlulukları da yöneten devletin kudretini azaltmamakta aksine artırmaktadır.

Ulus devletin geleceği ile ilgili olarak özellikle 1990'lı yıllardan itibaren gelişen ve iki farklı yöne meyleden siyasi eğilimler ulus devletin geleceği ile ilgili sorunlara ihtiyatlı yaklaşılmasını gerektirmektedir. Söz konusu iki eğilim, ulusüstücülük ve ulusaltıcılık hareketleridir. Ulusüstücülük yorumlarında ulus devlet ve ulusçuluk tamamen çağdışı kalmış, işlevini tamamlamış olgular olarak görülmekte ve geleceğin ulusal üstü yapılanmaların olduğu savlanmaktadır. Ulus devlet ölçeğindeki siyasi yapılanmaların yerlerini ulus-üstü nitelikte yapılanmalara bırakacağı tezi toplumsal ve ekonomik gelişmelerin zorunlu bir sonuç olarak görülür. Ulus devlet geçmişte nasıl belirli toplumsal ve ekonomik şartların sonucu olarak ortaya çıkmışsa günümüzdeki teknolojik gelişmelerin tahrik ettiği evrenselleşme süreci karşısında yetersiz kalan bu yapı yerini daha evrensel ölçekli bir başkasına bırakacaktır (Erözden, 1997: 126-127).

Elbette evrensellik yönündeki bu örneklerin yanı sıra ulus devleti tehdit eden hareketlerde vardır. Ulus devleti tehdit eden hareket ulusaltıcılık hareketidir. Ulusaltıcılık hareketini kendi içinde bölgeselcilik ve mikro ulusçuluk olarak ikiye ayırmak mümkündür. Sosyalist Blok'un ortadan kalkması ve özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte doruk noktasına ulaşan mikro-ulusçuluk akımı, bu güne kadar alışılmış olanın oldukça altında kalan boyutlarda devlet yapılanmaları oluşturma hedefine yönelmiş bir siyasi akım olarak karşımıza çıkmaktadır (Erözden, 1997: 130). Yakın gelecekte de devletsiz ulusların ulusalcılığı ve diğer mikro-farkçılık lehine gelişen hareketlerin güç kazanmaya devam edeceği ve ulus devletin politikalarında etkili olacağı kesindir (Guibernau, 1997: 227). Ancak görülen odur ki mikro-ulusçuluk lehine ortaya çıkan bu dalgalanmalar uluslar üstü bir istikamete yürüyen genel akışın yönünü değiştirip kendi lehine çevirecek güce ve büyüklüğe sahip görünmemektedir.

Mikro-ulusçuluktan daha değişik içeriği olan bölgeselcilik akımının ulus devlet kurgusuna alternatif oluşturabilme potansiyeli daha fazladır. Mikro-ulusçuluk akımından ayrılıkçılık taleplerinin azlığı ölçütüyle ayrılabilir olan bölgeselcilik akımı, ulus devlet yapılarının içinde daha küçük ölçekte kültürel ya da ekonomik bütünlük içinde bulunduğu savladığı bölgeler için farklı ölçülerde özerklik elde etme hedefine yönelmiş bir siyasi akım olarak tanımlanabilir. Batı Avrupa çerçevesinde bölgeselcilik hareketi, kendisine önemli bir yer edinmiş ve İtalya, İspanya ve Portekiz örneklerinde somut başarılar elde etmiştir (Erözden, 1997: 130). Ancak söz konusu siyasi hareketi doğrudan ulus devlet kurgusuna karşıt bir siyasi hareket olarak değil de, sadece ulus devletin somut düzlemde gözlenen türlerin den biri olan üniter devlet modeline karşıt bir akım olarak değerlendirmek daha doğru görülmektedir (Erözden, 1997: 130).

2.6. Bölgeselleşme

Küreselleşme sürecinin egemenlik üzerine etkilerini aynı zamanda bölgeselleşme olgusuyla birlikte ele almak oldukça önemlidir. Küreselleşme sürecinde uluslararası siyaset ve ekonomi ilişkilerini doğru yorumlayabilmek, bölgeselleşme olgusunu da yapılacak çözümlere dâhil etmeyi gerektirmektedir. Küreselleşmenin

günümüzde bu derece yaygınlaşmasında kolay ve yoğun iletişim ve ulaşım olanaklarının yanı sıra, bireysel düzeyde ve topluca insan haklarının kullanımına ilişkin artan talepler ve devletlerin tek baslarına üstesinden gelemeyeceği nitelikteki sınır asan kirlenmeler, yasadışı göçler, örgütlü suçlar ve salgın hastalıklar gibi büyük sorunlar rol oynamaktadır. Böyle bir dünyada, sınırlarını kendi inisiyatifleriyle kontrol edebilme olanaklarının neredeyse imkânsızlaştığı düşüncesiyle ulus devletler de dış politikalarını eski siyasal şartlar içinde ve araçlarla yapamayacakları, yurttaşlarının güvenliğinin sağlanmasından kültür ve çevrenin korunmasına kadar pek çok konuda yetersiz kaldıkları değerlendirmeleriyle bölgesel birliklere/bütünleşmelere daha çok önem atfetmektedirler (Akın, 2011: 207). Bölgeselleşme olgusu, küreselleşme sürecinin ivme kazanmasıyla birlikte hızla gelişen ve ulus devletlerin belli bir coğrafyada, genellikle ekonomik saiklerle geliştirdikleri bir bütünleşme hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. En basit şekliyle bölgeselleşmeyi; “değişik ülkelerin ulusal ekonomilerinin ve ekonomik birimleri arasındaki ayrımcılığın kaldırılması” şeklinde tanımlamak mümkündür (Şeniğne, 2007: 15-16). Bir başka açıdan ise bölgeselleşme Ortak etnik, kültürel ve tarihsel özelliklere sahip bir bölge ve bölgede yaşayan nüfusun, merkezi yönetimin egemenliğine karşı bağımsızlık çabaları şeklinde tanımlanabilir (Mengi, 1998: 44). Dünyada bir taraftan küreselleşme yönünde gelişmeler olurken, öte yandan ilk bakışta küreselleşme ile tezat oluşturan bölgeselleşme akımı yaygınlık kazanmaktadır.

Gelişen küreselleşme eğilimiyle birlikte, dünyanın çeşitli yörelerinde çok sayıda bölgesel bütünleşme hareketi ortaya çıkmaya başlamıştır. DTÖ kurallarına göre, ülkeler, kendi aralarında serbest ticaret alanı oluşturabilir. Eğer serbest ticaret alanı oluşturulamıyorsa, gümrük birliği ikinci en iyi çözüm yolu olarak kabul görmektedir. Bölgeselleşme hareketleri küreselleşme sürecine bir hazırlık olarak, mevcut olan ticari ilişkilerin konsolidasyonu ve ilişkilerin daha fazla gelişmesini önleyen engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir işlev üstlenmektedir (Tükel, 1998; 66-67). Bölgeselleşme eğilimlerinin bir sonucu olarak küreselleşme sürecinde ulus devletler yetkilerinin büyük bir kısmını ulusüstü kurumlara terk ederek, ulus devletin üstünde yeni karar alma mekanizmaları oluşturarak, ulus devletin iktidar gücünde aşınmalara sebep olmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Amerika, Avrupa ve Asya kıtalarında üç önemli bölgeselleşme hareketi giderek daha da yoğunlaşmaya başlamıştır. ABD'nin izlemeye başladığı çok yollu dış ticaret politikasının bir parçası olarak oluşturulan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (North America Free Trade Agreement-NAFTA), Avrupa'da bir birleşik devlet hayaliyle giderek büyüyen ve derinleşen Avrupa Birliği ve Uzakdoğu'da bu gelişmelerden uzak kalmak istemeyen Japonya önderliğinde oluşturulmaya çalışılan Güneydoğu Asya uluslar birliği (Association of Southeast Asian Nations- ASEAN) ve Asya pasifik iş birliği (asian-pacific economic cooperation-APEC) küresel düzeydeki üç önemli bölgeselleşme hareketidir. (Bahçekapılı, 2009: 35). Bunların dışında ulusüstü küresel çapta üyesi olan örgütler çerçevesinde alınan kararlar da bölgeselleşme eğilimlerinin diğer bir yanını oluşturmaktadır. Bu örgütler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen Dünya Bankası, IMF, OECD ve DTO gibi örgütlerdir. Kapitalizm, ulus-devletleri egemenliği altına almayı, ulusüstü olan ve dünyanın her yanında faaliyet gösteren, kendi kurumlarına, aygıtlarına ve etki ağlarına sahip bir devlet kurarak başarmıştır. İşte bu kurumlar, serbest rekabet, metallerin ve sermayenin serbest dolaşımını zorunlu kılan yasa ve düzenlemeleri kurumsallaştıran, piyasa yasasına müdahale edilmediğinde sorunların daha iyi çözüme ulaştırılacağını ileri süren neoliberal inancı yaygınlaştırmaktadır. Gelişme düzeyleri ve coğrafi yakınlık özellikleri açısından birbirine yakın veya yakınlaşması mümkün ülkelerin bölgeselleşme arzuları, küreselleşme sürecinden bir korunma veya karşı koyma güdüsü taşımamaktadır. Tersine, bölgeselleşme süreci, küreselleşme sürecine bir hazırlık, mevcut olan ticari ilişkilerin konsolidasyonu ve bu ilişkilerin daha fazla gelişmesini önleyen engellerin kaldırılması gibi konulara yönelik bir işlev üstlenmektedir (Öncü, 2006: 141-142). Şurası açıktır ki ulus devletler arasında gerçekleşecek bölgesel oluşum girişimlerinin bundan sonraki dönemde de artacağı söylenebilir.

Bölgeselleşme eğilimleri ulus devletlerin kendi başlarına kararlar almak yerine birlikte karar alma süreçlerini artırmakta bu durum ise ulus devletlerin bireysel egemenliklerini aşındırıcı bir işlev görmektedir. Bu bağlamda bölgeselleşmenin sağladığı bir takım avantajları vardır. Üye devletlerle arasında oluşturulan ortak pazarda söz konusu devletlerin ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. Çünkü gümrük vergileri ve ithalatı kısıtlayıcı araçlar ortadan kalkmaktadır. Dolaysız sermaye yatırımları üye devletler arasında gerçekleştirilmekte; ihracatın önündeki engeller

ortadan kalkmaktadır. Bu avantajlar oluşumun dışında kalanlar için rekabet gücünü azaltan etkenler olarak belirir. Bu etkenler üye devletlerin sermayelerinin kar hadlerindeki artışına neden olurken, bu sürecin dışında kalanlar için azaltıcı etkide bulunur. Bu noktada Somel de yabancı yatırımların, ağırlıklı olarak ABD, AB ve Japonya'nın kendi liderliklerinde oluşturdukları bölgelerde gerçekleştiğini belirtmektedir (Şen, 2004: 206). Diğer taraftan bu tür bölgesel oluşumlar, birtakım siyasal, hukuksal ve ticari düzenlemelerle tekil ulus devletlere zarar da vermektedir. Held'in ifade ettiği örneği vermek gerekirse, Avrupa Topluluğunca artık devletlerin kendi yurttaşlarına uygun gördükleri gibi davranmakta özgür olamadıkları iddia edilmektedir. Ayrıca artık bireyler İnsan Hakları Mahkemesine doğrudan dilekçe ile bireysel başvuru hakkını da elde etmişlerdir (Şen, 2004: 207).

Bölgesel oluşumların bir parçası olan ülkeler söz konusu olduğunda özellikle egemenliğin paylaşımı konusu karmaşık bir problemdir. Çünkü bölgesel yapılardaki ulus devletlerin her biri kendi egemenlik alanını diğer bu yapı içinde yer alan diğer ulus devletlere dayatması gibi bir durum söz konusu olabilmektedir. Özellikle AB gibi oldukça gelişmiş düzeydeki bölgesel yapılarda egemenliğin paylaşımı noktasındaki gerilim daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu durum bölgesel yapı içindeki ulus devletlerin kurgusunu aşındırmaktadır. Bölgesel oluşumlar, siyasal, hukuksal ve ticari düzenlemelerle tekil ulus devletlere ekonomik ve siyasal olarak zararlar vermektedir. Örneğin, Avrupa Birliği, devletlerin artık kendi yurttaşlarına uygun gördükleri gibi davranmakta özgür olmadıklarını iddia etmekte ve bu amaçla bireylere, İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AHİM) doğrudan dilekçe ile bireysel başvuru yapabilme hakkını sunmaktadır. Kendi devlet sınırlarında haksızlığa uğradığını düşünen yurttaşlar açısından küreselleşme sürecinin popüler vaatleriyle böyle bir serbestlik cazip görünebilir. Ancak, bu konu, ulus devletin egemenlik anlayışı açısından bir sindirme ve tek bir devlet gibi davranma mecburiyetini yaratmaktadır. Bu ulus devletin bir üst siyasi kuruma egemenlik haklarını devretmesi anlamına gelmektedir. Oysaki ulus devlet öncelikli olarak egemen devlettir ve kendi etki alanında egemenlik hakkının da mutlak sahibidir ve yurttaşından aldığı egemenliği temsil eden bir tekel konumundadır (Arslantaş, 2008: 129). Tüm dünyada bölgeselleşme artarken aynı zamanda mikro ulusçulukların canlanması ile birlikte ulusların ulus devlet kurma hayalleri de benzer bir biçimde artış göstermektedir.

Sonuçta bütün bölgeselleşme eğilimleri ve birlikler bloklar yeni ve büyük çapta ulus devlet kurgusunun ancak başlangıcı olabilirler.

Küreselleşme ve bölgeselleşme süreçlerinin birbirlerine rakip mi yoksa birbirlerini besleyen iki süreç mi oldukları konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak, küreselleşme süreciyle eş zamanlı olarak gelişen bölgeselleşme eğilimlerinin (tıpkı yerelleşme-küreselleşme ilişkisinde olduğu gibi) birbirlerinden bağımsız süreçler olarak değerlendirilemeyeceğini, olsa olsa bölgeselleşme eğilimlerinin küreselleşmenin fırsatlarından daha iyi yararlanmak, risklerinden minimize etmek amacıyla dönük olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Günümüzde en mükemmel bölgesel bütünleşme modeli olarak gösterilen AB örneği de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Küreselleşme sürecinin yoğun bir rekabet ortamını getirdiği bir çağda, AB'nin ekonomik bir bütünleşmeyi gerçekleştirmesindeki amacın, bu anlamda küreselleşmenin risklerini bertaraf edip nimetlerinden daha fazla faydalanmayı sağlamak olduğu değerlendirilebilir (Parlak, 2009: 94-95).

Küreselleşme ve bölgeselleşme süreçlerinin birlikte yürümesinin birbirlerini tamamlayan süreçler olmasının ardında yatan bir kabul de küreselleşme ile yaratılan ve küresel düzeyde hissedilen sorunların çözülme ihtimallerinin ancak küresel düzeyde gündeme getirilmelerine bağlı olduğudur. Özellikle finansal sermayenin hareketliliği ve mal ve hizmet üretiminin çok uluslu hale gelmesi sonucunda sınırların ortadan kalkmasını ve böylece küresel ekonomik alanın büyümesini sağlamak amacıyla bölgesel düzeyde çeşitli birliklerin kurulması, küresel kapitalist sistem tarafından özendirilmektedir. Bu açıdan bölgeselleşme neoliberalizmin bölgesel olarak içselleştirilmesini sağlayabildiği ölçüde küreselleşmenin itici gücü hâline dönüşmektedir. Küreselleşme ile bölgeselleşme ilişkisinin bu niteliği nedeniyle günümüz dünya ekonomisi, Kuzey Amerika, AB ve Japonya sacayağı üzerine oturan bölgeselleşmiş bir ekonomi olarak tanımlanabilmektedir (Uygun, 2014). Dünyadaki bölgeselleşme eğilimleri küreselleşme sürecine dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır.

Ancak birçok olumsuzluklarına rağmen bölgeselleşme olgusu, halk egemenliğini daha anlamlı kılacağı, yerel halkın ve azınlıkların kendilerini ifade etme konusunda daha işlevsel bir platform olduğu gerekçeleriyle olumlu karşılanabilmektedir. Ayrıca,

yerel idarelerin yetersiz kaldığı mevzularda bölgesel örgütlenmelerin daha etkin olacağı görüşü de bu tarz yapılanmalara olumlu bakış açısını doğurmaktadır. Diğer yandan, yerel idareler yanında bir de bölgesel yapılanmanın varlığının masrafların artmasına yol açacağı ve bazı bürokratik sorunları artıracığı düşüncesi dolayısıyla tepki ile karşılanmaktadır. Ancak asıl olarak bu tip örgütlenmelerin eleştirilmesinde odak noktayı, ulusal bütünlüğü tehlikeye düşürme potansiyellerinin yüksek oluşu oluşturmaktadır. (Sarıyıldız, 2008: 86). Nihayetinde şu söylenebilir ki bölgeselleşme eğilimleri devletin politika belirleme alanındaki gücünü uluslararası kuruluşlar, bölgesel birlikler ve yerel yönetimler ile paylaşmasını gerektirmektedir. Bu aynı zamanda devletlerin iktidar gücünü sınırlandırırken aynı zamanda egemenliklerini de aşındırmaktadır. Avrupa birliğine aday ülke konumunda bulunan Türkiye'nin durumuna Türkiye ve Avrupa birliği ile ilişkiler konusunda değinilecektir. Dolayısıyla hem bölgeselleşme hem yerelleşme ulus devletlerin yapılarını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Türkiye'de bu bölgeselleşme ve yerelleşme eğilimlerinden payına düşeni alarak ulus devletin birçok alanda kamu yönetimi ve bürokrasi, demokratikleşme, insan hakları sivil toplumun geliştirilmesi gibi alanlarda kendisini dönüştürmektedir.

2.7. Yerelleşme

Bölgeselleşme ile birlikte düşünülmesi gereken kavramlardan birisi de yerelleşme kavramıdır. Klasik anlamda yerelleşme, ulus devlet bütünü içinde merkezi yönetimden yerel yönetimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımını ifade etmektedir; bu anlamda yerelleştirme, yerel yönetimlerin ulus devlet bütünü içinde merkezi yönetime oranla güçlendirilmesidir. Günümüzde ise yerelleştirme, merkezi yönetimin elindeki planlama, karar verme, kaynak oluşturma ve bunları yürütme gibi idari yetkilerin taşra kuruluşlarına, yerel yönetimlere, yarı özerk kurumlara, meslek kuruluşlarına, gönüllü örgütlere ve şirketlere aktarılması olarak kabul edilmektedir. Yetki genişliği, özelleştirme ve sivilleşme kavramları, modern anlamdaki yerelleştirme teriminin çeşitli uygulamalarıdır (Köse, 2003: 25). Kısaca yerelleşmeyi, ulus devlet bütünü içerisinde yerel yönetimlerin merkezi yönetimden daha fazla güçlendirilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Ulus devlet yapıları giderek

küreselleşmenin de etkisiyle daha az merkezi yönetim daha çok yerelleşme vurgusunun ön plan çıktığı bir sürece doğru evrilmektedir.

Özellikle 1980’li yıllardan sonra dünya kamuoyunun gündemini meşgul eden küreselleşme söylemleri, beraberinde yerelleşme konusunu gündeme getirmiştir. Yerelleşme “küresel” olan karşısında “ulusal”ı ifade etmek için kullanıldığı gibi, merkezi olan karşısında yerel yönetim birimini ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bir yönetim biriminin ötesinde kültürü, geleneği, topluluğu toplumdan ayıran özgüllükleri ifade etmek için de kullanılan yerelleşme kavramı, küreselleşme bağlanımda iki görüş çerçevesinde değerlendirilir. Birincisinde yerelleşme, küreselleşme ile birlikte yürürken, diğesinde küresele karşı geliştirilir ve koruma sağlar. Yerelleşmeyi, küreselleşmenin olmazsa olmaz koşulu olarak kabul eden görüş, kendi içinde birbirine zıt iki ayrı yaklaşımı buluşturur. Bunlardan ilki; küreselleşmenin ulusal kalıpları kırarak karşıtlıkları ortadan kaldırdığı, dolayısıyla birbirine daha bağımlı, katılımcı, çok kültürlü ve demokratik bir küresel toplum yarattığı görüşünü savunur. Yani bu görüşe göre; küreselleşme eşittir bilgilenme, şeffaflık, katılım ve demokrasidir. Dolayısıyla merkezi yapıya kıyasla daha küçük olan, yerel halka daha yakın duran ve onlara sorunlarına katılarak çözüme şansını veren yerel yönetimler, bu süreçte daha çok anti-demokratik olarak görülen merkeziyetçiliğe karşı savunulmakta, “yerel olan demokratiktir” görüşünden hareketle yerelleşme, daha kapsamlı olan küreselleşmenin tamamlayıcısı kabul edilmektedir.

İkinci alt görüş ise; küreselleşme ve yerelleşmenin birlikte ulus devleti aşmaya, aşındırmaya yönelik hareket ettiğini, dolayısıyla birinin içeriden (yerelleşme), diğesinin ise dışarıdan (küreselleşme) sürece dâhil olarak aynı amaca hizmet ettiğini savunur. Bu görüşe göre uluslararasılaşan sermaye, önündeki en büyük engel olan egemen ulus devletleri hem dışarıdan uluslararası örgütler eliyle, hem de içeriden demokratik katılım söylemlerinin arkasına gizlenip yerel yönetimlere destek vererek yıpratmakta, sonuçta güçlü egemen devletle sorun yaşamak yerine, güçsüz yerel yönetimle sorunlarını çözmektedir. Hem maddi açıdan hem de yönetsel birikim açısından ulus devletle karşılaştırılamayacak kadar güçsüz olan yerel birimlerin çok uluslu bir güce direnmesi de pek olası görülmemektedir. (Haspolat, 2003: 131-132). Bu görüşü savunanlara göre tıpkı bölgeselleşme hareketleri gibi yerelleşmede ulus

devletlerin aşındırılmasında ve merkezi devletin olanaklarının, yetkilerinin ve sorumluluklarının kendi içindeki alt birimlere devredilmesi yönünde bir işlev görmektedir. Burada, yerel yönetimlerin giderek mali, idari ve ekonomik düzlemde özerkleşmesi ve merkezi devlete bağlılığının azaltılması amaçlanmaktadır. Böylece, ulus devlet tepeden ve tabandan aşındırma yoluyla sadece bir ara örgüt haline dönüşmeye başlamıştır (Öncü, 2006: 143, Kazgan, 2000: 34). Kısaca ifade edilen bu görüş, küreselleşme-yerelleşme söylemlerinin ulus devleti aşmak için birlikte yürütüldüğü kanısındadır. Yerelleşmenin ulus devleti aşındırdığı ve bu anlamda ulus devletin egemenlik alanının hızla eridiği son yıllarda hızlı bir ivme kazanan yeni teknolojik devrim, kentleşme, küreselleşme ve demokratikleşme süreçleri, gerek ulus devletin nitelik ve yapısını, gerekse yerleşik dünya düzeninin işleyiş ve biçimlenmesini kökten, hem niceliksel ve hem de niteliksel bir biçimde değişimlere uğratan bir temel işlev görmektedir (Yıldırım, 1994: 13-14). Küreselleşme sürecinde ulus devletin küçülmesi, egemenliğini bölgesel ve yerel yönetimlerle paylaşma yoluna gitmesi sonucunu ortaya çıkarmakta, bu da kentlerin ve yerel yönetimlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve hatta siyasal alanda temel aktörler konumuna gelmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle kimilerine göre yerelleşme ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bir bakıma “ulus devleti parçalamak için tasarlanmış bir dizgeli çaba” niteliği taşımaktadır (Geray, 2001: 19). Özellikle büyük ulus devletler yerelleşme baskısıyla az gelişmiş ve ulus devlet olma sürecine geç başlamış ve henüz ulus devletleşme sürecini tamamlayamamış ülkeler için yıkıcı sonuçlara yol açan bir baskıya dönüştürmektedirler.

Küreselleşme ile birlikte gündeme gelen yerelleşme eğiliminin en somut uygulaması olan ademi merkeziyetçilik ilkesi, yerel yönetimlerden önce ulusal yönetimlerin yeniden yapılanmalarını, ülkelerin yönetsel örgütlenmelerinde yerel yönetimler lehine değişikliğe gitmelerini zorunlu kılmaktadır. Küreselleşme sürecinde uluslararası arenalarda da bölgelerin ve mahalli toplulukların öne çıktıkları, söz ve rey sahibi haline geldikleri, küresel aktörler tarafından -millî devlet bir yana bırakılarak- muhatap alındıkları görülmektedir. Bu bakımdan yaşananın esasında “globalizasyon” (küreselleşme) değil, “glokalizasyon” (küyerelleşme) olduğu ileri sürülebilmektedir. Ancak birbiri ile çelişir gibi gözükse de bu iki sürecin -küreselleşme ve yerelleşme- birbirini besleyen tek bir projenin unsurları olduğu söylenebilir (Aktaran, Köse, 2003: 25).

Günümüzde dünyada bir yandan “küreselleşme” süreci yaşanırken, aynı zamanda da “yerelleşme” eğilimlerinin güçlendiği görülmektedir. İlk bakışta birbiri ile çelişir gözükse de bu iki yönlü gelişme süreci bağlamında küreselleşme eğilimi, geleneksel ulus devlet kavramını ve ulus devletler arasındaki uluslararası ilişkilerin yapısını dönüştürmektedir; buna karşılık yerelleşme süreci ise küreselleşme eğiliminin kendi bünyesinde taşıdığı tekdüze ve merkeziyetçi yapılanmaya karşı, tarihsel, kültürel ve fiziksel yerel kimlikleri yeniden üreterek ve birbirine eklemleyerek daha insani ve yaşanabilir bir dünyanın yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu gelişmelerin önemli bir sonucu olarak, iki binli yıllara doğru, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecine, merkezi ağırlıklı yönetim sistemlerinden güçlü yerel yönetime, temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye doğru gelişmeler eşlik etmektedir (Köse, 2003: 25-26). Bu bakımdan yerelleşme kavramı ulusların kendi kültürlerini yaşatmanın aracı olmanın yanı sıra etnik mikro milliyetçilik akımlarına neden olarak ulus devleti tehdit etmektedir. Dünyanın birçok bölgesinde mikro etnik canlanmalar bu etkiyle ulus devlet olma hayalleri gütmektedir. Bu durum küreselleşmenin öncüleri çok uluslu şirketler ve büyük ulus devletler tarafından desteklenerek yeni parçalanmalara ve yeni ulus devletlerin zeminini hazırlamaktadır. Çünkü daha önce ulus devletler eliyle oynadıkları rolleri şimdi mikro düzeyde ulus devletlerle daha kolay bir biçimde yapmaktadırlar. Günümüzde mikro ulusçuluk hareketlerinin yaygınlaşması yerelleşme ilişkisi bağlamında kaçınılmaz gözükmektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte artan yerelleşme ve buna bağlı olarak artan mikro ulusçuluklar zayıf ulus devletlerin parçalanmasına ve yerini yeni mikro ulus devletlere bırakmaktadır. Aslında bu gelişmeleri aynı zamanda küreselleşmenin odağında yer alan kapitalizmin yeni sömürge arayışları çerçevesinde de değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Ekonomik küreselleşme söylemi bir taraftan küresel toplumun yaratılmasından söz ederken, diğer taraftan farklılıkları kışkırtmakta ve parçalanmaları desteklemektedir. Bu anlamda küreselleşme çağında yaşanan mikro-ulusçuluklar bir tezat oluşturmaktan çok bir bütünün iki parçasını oluştururlar. Ekonomik küreselleşme gerçekte Batılı güçlerin dünya pazarını giderek daha çok ellerine geçirmeleri ve bu yolda Çevre ulus devletlerinin ekonomik gücünü kırma biçiminde itelemektedir. Ekonomik gücü zayıflayan, dolayısıyla kalkınma çabaları inandırıcılığını yitiren ulus

devletler de geçmişi 50 yıllık bir sürece sahip olan ulus yaratma çabaları sonuca ulaşmadan yıkıma uğratılmakta, böylece ulusal pazardan pay alamayan gruplar etnisite, din temellerinde ayrılıkçı hareketlere yönelmekte ve sayısı hızla artan küçük devletler belirlemektedir. 1960-98 arası dönemde nüfusu 1 milyondan az devlet sayısı 15'ten 43'e yükselmiştir. Bu devletlerin pek çoğu, ayrıldıkları ülkelerin yerel birimleri konumundaydı. Bu anlamda demokrasi söyleminin ardına saklanılarak, yerel yönetimlerin demokrasi okulu olma yönlerine vurgu yapılarak yerelleşme desteklenmekte, sonuçta yerelleşme yoluyla ulus devletler içindeki farklılıklar belirginleştirilerek mikro devletler yaratılmaktadır. Yerelleşme, temelde ulus devletlerin gücünü artıran bir uygulamadır. Çünkü merkezi yönetimin yükünü paylaşan yerel yönetimler, hizmetleri halka daha uygun düzeyde sunmakta, hem bürokrasiyi hem de zaman kaybını önlemektedir. Bu açıdan, ulusal bütünlüğü pekiştirmekte ve sorunları ilk elden çözmektedir. Ayrıca katılıma açık olması da, yerel yönetimler aracılığıyla halkın kararlara katılımını sağlamaktadır. Oysa ulusal bütünlüğün tam olarak sağlanmadığı ülkelerde, ısrarla yerelleşme politikaları zorlandığında, Kolombiya örneğinde olduğu gibi, ayrılıkçı hareketlere zemin hazırlamaktadır. Bu bakımdan, küreselleşme, yerelleşme ile birlikte yürütülmekte ve mikro-ulusçuluk körüklenmektedir. Her geçen gün büyük ulus devletler parçalandıkça ortaya çıkan nüfus ve ekonomi bakımından güçsüz devletler ise, ekonomik küreselleşmenin yolunu açan siyasal parçalanmışlığa katkı sağlamaktadır (Haspolat, 2003: 158-159).

Yerel kültürlerin ön plana çıkarılması, bu kültürlerin demokratik yaşamı zenginleştirici ve geliştirici öğeler olarak takdim edilmesi, özellikle etnik farklılıklara dayalı, parçalı yapılardan oluşan ulus devletlerin çoğu için demokrasiye ve uzlaşmaya değil, çatışmaya yol açmaktadır. Bununla birlikte hem yerel olanın teşvik edilmesi ama öte yandan halkların kendi kaderini belirleme noktasında özellikle uluslararası örgütler yoluyla baskı yapılarak bunun engellenmesi demokrasinin yükseldiği çağımızda çelişkili bir duruma işaret etmektedir. Uluslararası güçlerin izin verdiği ölçüde demokratikleşen ve yerelleşen bir küresel kapitalist sistemle karşı karşıya olduğumuz gerçeği ulus devletlerin yapılarını değişime zorlamaktadır. Küreselleşme tek yönlü bütünleşmeyi amaçlayan bir süreç olmayıp yerelleşme ve bölgeselleşme gibi unsurları olan çok yönlü bir süreci ifade etmektedir. Nitekim BM İnsan Hakları Komisyonu bu sürecin sadece ekonomik bir süreç olmadığını sosyal,

siyasal, çevresel, hukuksal ve kültürel boyutları olan bir süreç olduğunu vurgulamaktadır (Yılmaz, 2004: 78).

Yerelleşme, küreselleşme sürecinde kendi kültürünü ayakta tutabilmenin bir aracı olurken, diğer yandan da etnik temelli mikro milliyetçilik akımlarına yol açarak ulus devlet anlayışını tehdit eder hâle gelmiştir. Küreselleşme sürecinin paradoksal olarak doğurduğu parçalanma ve ufalanmanın ürünü olan etnik anlayışlar, kendilerini ve dünyayı yeniden gözden geçirmeye başlamışlardır. Kısaca ulus devletler, ulusötesi yeni aktörler ve bölgeselleşme eğilimleriyle bir taraftan üstten baskıya maruz kalırlarken, öte yandan etnik akımlar tarafından da alttan sıkıştırılmaya başlanmışlardır (Görmez, 2005: 15). Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi modeli, küreselleşmeye koşut olarak ulus devletin erime sürecine ve çokuluslu şirketlerin küresel egemenliklerini kolaylaştırmaya yardımcı olan bir model olarak algılanabilir.

Dünyada bugün var olan ulus devletlerin çoğu farklı alt kültürleri görmezden gelerek tek ulus varsayımıyla, hâkim bir ulus üzerine inşa edilmiştir. Hâkim (çekirdek) bir etniye dayanan bu ulus devletler bünyesindeki bu farklı kültürlere homojen ve asimilist siyasi ve kültürel eritme politikaları uygulaması ile birlikte mikro ulusçuluk hareketleri de canlanmıştır. Etnik canlanma ve mikro ulusçuluk bu gün dünyanın her tarafında görülmektedir. Batı Avrupa, Britanya, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Güney Amerika'daki gelişmeler hemen hemen tüm etnik hareketlerin mikro-ulusçuluk şeklinde ayrılıkçı bir yapıya büründüğünü ve şiddetli gerilimlere sebep olduğunu göstermektedir” (Bostancı, 2003: 19). Bu bakımdan etnik canlanma ve mikro ulusçuluktaki artışın yol açabildiği etnokültürel gerilimlerin tarihsel ve toplumsal özelliklere göre iki sonuca yol açması olasıdır: Bazı ülkeler kaçınılmaz şekilde parçalanmaya gidecek ve yeni ulus devletler ortaya çıkacaktır ya da istikrar ve bütünleşme için yeni kültürel politikalara (çok kültürlülük) geçişle klasik yapısından farklı bir ulusal kimlik unsuru ortaya çıkacaktır (Güngör, 2008: 202). Bu durum ise kimlik yerleşme mikro ulusçuluklarla birlikte kimlik konusunu da gündeme getirmiştir.

Turner'a göre, küreselleşme süreci, kültürlerin orijinallikleri, statü ve hiyerarşilerinin tabiatı konularındaki yeni sorgulayıcı yaklaşımlarla, kültürlerin artmasına ve çeşitlenmesine neden olmuş ve kültürlerin tamamının yerelliğine vurgu yaparak kişi-

ulusal kimlik ilişkisini belirsizleştirip, ulus devletlerin kültürel yapılarını tartışmaya açmıştır (Turner, 2002: 271) bu ise küreselleşme sürecinde bir kimlik krizine neden olmuştur.

Küreselleşmenin etkileriyle birlikte belirgin olmaya başlayan kimlik kavramı etrafında ortaya çıkan eğilim ve yaklaşımların da ulus devletin geleceği ile ilgili tartışmalarda etkin olmaya başladığını ve özellikle kültürel, siyasal ve sivil haklar konusunda artan canlanma 1980’li yıllardan sonra dikkatleri küreselleşme-millî kimlik ilişkisine yönelten başlıca etmenler olmuştur.

1980’li yıllarda görülen, kitle iletişimi alanındaki yaşanan değişim zamanın ve mekânın akışkan hâle gelmesi coğrafi ve toplumsal hareketlilik imkânlarının artmış olması popüler kültürün etki sahasını giderek genişlemesiyle birlikte küresel bir kitle kültürünün doğması kimlik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Çünkü ulus devlet ulusa dayanan bir sistemdir ve ulusun varlığını sürdürmesi için çekirdek hâkim bir millî kültür politikasının varlığını gerektirmektedir. Bir taraftan küreselleşme ile birlikte yaygınlaşan küresel kitle kültürü diğer taraftan kendilerini küresel kitle kültürü karşısında yok olma tehlikesi altında hisseden özneler, kendi kültürlerine dönmeye, kökenleriyle daha yakın bağ kurmaya başlamışlardır. Küreselleşme sürecinin eşitsizlikleri daha da görünür kılması ve tüm kimlikleri istikrarsızlaştırması modernliğin ağırlığını daha da arttırmıştır. Bunun bir sonucu olarak da dengesizlikler ortaya çıkmış ve bu dengesizlik, bir kargaşa durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu kargaşa durumu karşısında insanın kendisini anlamlı kılanı bulma çabası önemini arttırmış ve kimlik kavramı da böylece ön plana çıkmıştır (Sayın, 2004: 163).

Bir insan grubunun kendisini Öteki’ne göre tanımladığı ve Ötekinin karşısında yer alan insan grubuyla kendisini özdeş kılıp anlamlı bir bütünün parçası olarak gördüğü her yerde kimlik sorunu var demektir. Kimlik sorunu tıpkı ulus ve ulus devletin modern bir olgu olduğu varsayımı gibi modern bir olgudur ve bu olguda küreselleşme ile birlikte ulus devletin dönüşümünü hızlandırdığı gibi kimlik kavramının içeriğini de dönüştürmektedir (Özyurt, 2012: 182). Hem modernlik hem de küreselleşme geleneksel kimlik kalıplarını bozarken yeni kimlik yapılarını ortaya çıkarmaktadır. Modernlik öncesinde kimlikler geleneklerini yeniden icat ederek modernleşme ve küreselleşme sürecinde varlıklarını sürdürmeye çalışır (Özyurt,

2012: 182). Ancak bu çabanın küresel kitle kültürü karşısında ulus devlet küreselleşme ilişkisi çerçevesinde nereye doğru evrileceği hâlâ muğlaklığını korumaktadır. Küreselleşme ile birlikte dünyada görülen ortak davranış kalıplan, zevkler, tüketilen mal ve hizmetlerdeki aynılık ulusal kimlik ve kültürlerin giderek ikinci planda kalacağı ve kozmopolit bir dünya kültürü ve toplumu oluşacağı öngörülere ciddi bir şekilde tartışılmaktadır. “Küreselleşmenin tek bir küresel kültüre gidiş olarak da izah edilebilmesi” (Keyman ve Sarıbay, 2000: 1), millî kültüre bağlı bireysel kimlikleri ve ulus kimliğini tehdit etmekte ve toplumsal ve teorik anlamda bir kimlik krizine neden olmaktadır.

Ulus devletler küreselleşme sürecine kadar, iktidarları ve topluma nüfuz güçleriyle kültürel alandaki hâkim rolünü başarılı bir şekilde oynadılar ve sınırları içinde yaşayan insanları ortak bir kültür ve kimlik çerçevesinde birleştirme yeteneğini gösterdiler. Küreselleşme sürecinin bu kadar etkin olmadığı dönemlerde, ulus devlet yapısı gereği, toplumda tek kimlikli bir yönetim biçimi temelinde yükselmiş ve millî kimlik adı altında ulus devleti oluşturan bireyler de yurttaş kimliği ile yaşamlarına devam etmişlerdir. Ulus devlet kültürel homojenliği sağlamış, alt kültürleri de ulusal kültür ve ulusal kimlik ekseninde bütünleştirmiştir. Bu durum ulus devletin yapısı gereğidir. Günümüzde ise, ulus devletin bütüncül ve ulusal egemenliğe dayalı yapısı küresel etmenler tarafından yavaş yavaş sarsılmaya başlamıştır. Küreselleşme süreci ile birlikte ulus devletler toplumsal ve kültürel bakımdan birbirlerini etkileyerek, ulusal kültür yapısının korunmasını zorlaştırmaktadırlar. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı bu toplumsal değişimler, ulus devletlerin “yurttaşlık” ve “ulusalcılık” kavramlarını kapsayan kurumsal yapısını, toplumsal yapıdaki homojenliğini de derinden etkilemektedir (Şahin, 2009: 197).

Ulus devletlerin bugüne kadar uyguladığı kimlik politikaları, toplumu diğer toplumlardan (ötekiler) farklı kılan özelliklere, başta eğitim ve kültür teşkilatları aracılığıyla vurgu yaparak büyük toplumun (çekirdek etninin) kültürünü standart kültür hâline getirme, resmi ideoloji ekseninde kimlik ve kültürel farklılıkları eriterek toplumun bütün üyelerine ortak bir sosyopolitik kültür kazandırma yönünde olmuştur. Siyasal ve kültürel bütünlükle homojen bir ulus oluşturma gayesi güden ulus devletler, kimlik politikalarını kültürel olarak çekirdek etnisiteye, siyaseten ise

eşitlikçi ve millî vatandaşlık yaklaşımına dayandırmışlardır. Klasikleşen kimlik politikası, eşit vatandaşların bir takım ortak değerlerin de mirasçısı olmasını amaçlamaktadır (Şahin, 2006: 146-147). Ancak küreselleşme ile birlikte artan hareketlilik klasik ulus devletin başından beri uyguladığı tek biçimli politikaları sorgulanır hâle getirmiştir.

Küreselleşme ile birlikte artan toplumsal hareketliliğin alansallığa ve bütünselliğe dayalı millî kimlik anlayışını değiştirdiği bunun yerine çok kültürlülüğün popülerleşmesi ve kimlik politikalarında yer almaya başlaması modernite ve ulus devlet açısından bakıldığında köklü bir dönüşümdür. Bugün artık millî kimlik ve kültür politikalarını resmî ideolojinin egemenliği altında sürdürmeye çalışmanın yeni sorunlara davetiye çıkarmaktan başka bir işe yaramadığı söylenebilir. Bugün herkesin kendi kültürünü yaşayabileceği ama merkezî bir kültür yapısını dışlamadan demokratik bir şekilde ulus devlet çatısı altındaki etkin halkların kendi kültürlerini yaşayabileceği bir demokratik zemin kurulması gerekir. Her ne kadar etnik topluluklara hakların verilmesi kavramsal içeriği itibarıyla üsttenci merkezi çekirdek bir etninin hâkimiyeti ve baskısını yansıtıyor gözüke de alt düzeyde bütün etnik toplulukların kendi ulus devletlerini kurmalarını istemek ya da bu yönde gelişen hareketlere ila nihaye onay vermek aynı biçimde o etnik topluluk içinde yaşayan farklı alt kültür grupları içinde bir baskıya ve hak isteme talebine cevaplardan ibaret olacaktır (Şahin, 2010: 34).

Küreselleşme sürecinde sınır ötesi iletişim uluslararası siyasal baskılar ve göç gibi olgular yaşadığımız yerin bize ait olmadığı düşüncesini vererek kimlikleri hem kırılanlaştırmakta hem de yerelleştirmektedir. Geleneksel olarak siyasal kimliklerin tekliği ve tek kültürlülük yönündeki anlayış yerini çok kimlikli ve çok kültürü bir yapıya bırakmaktadır (Özyurt, 2012: 197). Özellikle 1980'lerden sonra yurttaşlık, azınlıklar, göçmenler, yabancılar vb. gibi konuların tartışıldığı zeminde kimlik ve kimlikler siyaseti önemli oldu. Küreselleşmenin ulus devletlerdeki toplumsal bağları zayıflatması, bir yandan ulusüstü bir kimliğin oluşumuna katkıda bulunurken, diğer yandan paradoksal olarak yerel kimliklerin canlılık kazanmasına neden olmaktadır. Yerel ve topluluk kimliklerinin canlılık kazanması, küreselleşmenin olumsuzluklarına karşı verilen bir tepki olarak yorumlanabileceği gibi, değerlerin küreselleşmesinin sonucu evrensel insan hakları ve uluslararası hukuk yoluyla elde

edilmiş kazanımlar olarak da görülebilir. Hem ulusüstü toplumsallık biçimlerinin oluşumu hem de yerelleşme, topluluk yönündeki gelişmeler, kimlik sorununu gündeme getirerek, ulus toplumun yeniden tanımlanmasını ve yeni bütünleşme arayışlarını zorunlu kılmaktadır (Özyurt, 2012: 25).

Günümüzde küreselleşmenin neden olabileceği en büyük problem, bir tarafta farklılık ve heterojenliği meşrulaştırmaya çalışırken diğer taraftan farklılığı ayrıcalık düzeyine çıkartması ve sahip olunan kimlik ve değerleri, öteki toplumsal kesimler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanması ve bunun da despotizme kayma riskinin ortaya çıkmasıdır (Sarıbay, 1998: 29-30). Bugün yaşanan bazı gelişmeler bu gerçeği doğrular niteliktedir. Küreselleşmenin farklılıkları neredeyse bir mitosa dönüştürmesi neticesinde başta azınlıklar olmak üzere, göçmenlerin, dini cemaatlerin, farklı cinsel tercihleri olan kesimlerin ve toplumdan dışlanmış, soyutlanmış marjinal kimselerin kendi kültürlerini, kimliklerini ve yaşam biçimlerini özgür bir biçimde yaşamaları için gerekli demokratik bir zemin sağlamaya yönelik ulusal ve uluslararası konsensüs ulus devlet ve onun homojen niteliği üzerinde bir baskıya dönüşmektedir. Bu durum özellikle ulus inşa etme süreci başarısız geçmiş zayıf ulus devletler için toplumsal bütünlüğünü bozacak riskler taşımaktadır.

Başka bir bakış açısına göre küreselleşmeye yapılan aşırı vurgu sebebiyle kişilerin ulusal kimliklerine olan sahiplikleri artmaktadır. İnsanlar ‘vatansız’ ve ‘köksüz’ olmayı kabullenememektedir. Dahası, ulus devletler farklılık ve bu farklılıklarından oluşturdukları sentezlerle kendi özgün kültürlerini yaratmakta yetkin olan birimlerdir. Küreselleşme sürecinin ulus devlete olan etkisine olumsuz bakanlara göre ise, kimileri, küreselleşmenin ulus devleti ortadan kaldırmak yerine, daha da güçlendirebileceğini ileri sürebilirler ki bu görüşü benimseyenler, hegamonik yapıyı sorgulayarak, bireyin ve toplumsal grupların önemli bir bölümünün devlete olan bağlılığının ve devletten beklentilerinin azaldığına dikkat çekerek daha geniş bir devlet tartışması yapmaktadırlar (Sarıyıldız, 2008: 74-75). Ancak şunu söylemek gerekir ki günümüzde, ulusal kimlik ve kültür politikalarından vazgeçmek gibi bir eğilim hiçbir ülkede görülmediği gibi aksine ulusal kültürlere ve kimliklere vurgunun arttığı gözlenmektedir. Bugün Avrupa Birliği ülkelerinde bile milliyetçi hatta aşırı milliyetçi söylemlerde ve politikalarda bir artışın yaşandığına şahit olmaktadır. Dolayısıyla yaşanan gelişmelerin küresel kültüre doğru gittiğimiz varsayımını

desteklemekten uzak görülmektedir. Her toplum hem kendi kültürüne sahip çıkarak hem de ama evrensel olanla bağıni koparmadan varlığını devam ettirmektedir.

Genel olarak küreselleşmenin kimlik sorununu ortaya çıkaran etkenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Göç ve diğeri insan hareketleri (sömürge ülkelerden merkez ülkelere yapılan göç, işçi göçü, sürgünler, mülteciler, öğrenciler, turistler),
- b) Değeri küreselleşmesi (demokrasi ve insan haklarının standartlaşarak yayılması),
- c) Ulusallığın zayıflaması (ulusal düzeyde ekonomik bütünleşme ve kültürel bütünleşmenin zayıflaması),
- d) Küresel krizler ve küresel sorunların tüm insanlığının geleceğini tehdit etmesi,
- e) Küresel tabakalaşma,
- f) İletişim ve ulaşım teknolojisindeki gelişme,
- g) Dünyanın tek bir Pazar olarak bütünleşmesi sonucu küresel kitle kültürünün aşındırıcı etkisi,
- h) Liberalizm ve Marksizm gibi aydınlanma düşüncesinin ürünü evrenselci ideolojilerin çekiciliğini kaybetmesi,
- i) Barış çevre ve kadın hakları gibi alternatif küresel sosyal hareketlerin doğması (Özyurt, 2012: 198-199),

Bütün bu sayılanlar küreselleşmenin kimlik konusunda etkilerini ortaya koymaktadır. Küreselleşme sürecinde kimlik arayışlarının hızlanması, zamanda ve mekânda sıkışan ve akışkan hâle gelen birey için bir anlam arayışına dönüşmektedir. Wallerstein'in (1998: 107) vurguladığı gibi “ toplumsal parçalanma söz konusu olduğunda insanlar koruma ararlar” ve bu koruma özellikle kültürel alanda daha çok kendini hissettirmektedir. Kültürel olanın öneminin keşfedilmeye başlanması ile birlikte kimlik konusunda da bir değişim yaşanmakta kimlik kültürel ve siyasal alanın merkezî kavramı hâline gelmiştir (Bauman, 2000: 287). Kimliklerin ön plana çıkmasıyla birlikte başlayan kimlik tartışmaları klasik toplum-devlet modellerinin yeniden tanımlanmasına yol açarak farklılıkların politik bir söylem üzerinden yeniden beslenmesi, başta ulus mitosu olmak üzere, tarihsel köken, milliyetçilik ve

kültürel miras gibi konuların yeniden gündeme gelmesine, diğer bir deyişle insanların kendi tikelliklerini ve kültürlerini yeniden keşfetme çabasına girdikleri “çok kültürlü bir dünya” sürecine girmesine neden oldu. Postmodern söylemlerle de tetiklenen bu sürecin beraberinde getirdiği en önemli sorun ise, küresel değer ve normlara karşı yerel kimliklerin daha bir ön plana çıkarılması nedeniyle üst-kimliklerle alt kimliklerin karşı karşıya getirilmiş olmasıdır. Bu sürecin yaşanmasına yol açan en önemli nedenlerden biri de; hiç şüphesiz ki modernitenin, bazı kimlik ve kültürleri bastırması, bunları “öteki” olarak kategorileştirmesi, buna karşılık post-modernitenin de bu ayrımcı politikaya karşı “kültürel farklılığı” yücelten bir yaklaşımla buna karşılık veriyor olmasıdır (Duman, 2009: 106-107). Çok kültürlülük işte bu yüceltmenin bir sonucu olarak varlığını hissettirmeye başlamıştır.

Kültürel farklılığa yapılan vurgu birçok ülkede çok kültürlülük tartışmalarını beraberinde getirmiştir. 1980’lerden sonra özellikle akademik camiada kimlik ve çok kültürlülük konuları çok sıkça tartışılmaya başlandı ve günümüzde de bu tartışma sürüp gitmektedir. Günümüz toplumlarında çoğulculuk, kültürel farklılıkların varlığının kabulü, kimlik ve tanınma talepleri toplumsal ve siyasal yaşamda bir hayli önemli yer tutmaktadır. Kuşkusuz bir dizi gelişmenin bir sonucu olarak ön plana çıkan bu olgular siyasal alanın da güncel konuları arasındaki yerini almıştır. Özellikle modernite süreci izlendiğinde karşımıza ulus devlet merkezli bir tekil devlet ve homojen toplum kurgusu çıkar. Bu kurguda çoğulculuk, farklılık, çeşitlilik gibi olgulara yer olmadığı gibi sisteme yönelik bir tehdit gibi algılanmaları da söz konusudur. Postmodernite ile ulus devletin sorgulanma süreci 1980’li yıllarla birlikte büyük bir ivme kazandı. Bunda en önemli etken olarak görünen küreselleşme olgusu ekonomik, kültürel ve siyasal alanlardaki etkileriyle bir yandan ulus devlet üzerindeki baskıları arttırırken diğer yandan da farklı kimlik taleplerinin de sesini yükseltti. İşte çok kültürlülük tartışmaları genel hatlarıyla böyle bir sürecin siyasal bir ifadesi olarak ortaya çıktı.

Çok kültürlülük, Batı Avrupa siyasal sisteminin günümüzü biçimlendiren modern devlet ve toplum sisteminin problemlerini, eksikliklerini ortadan kaldırmayı hedefleyen bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Ulus devletin tekleştirici, üstenci, bütünlükçü siyaset anlayışının anti-demokratik karakterini aşmayı hedefleyen çok kültürlü politikalar küresel sürecin rüzgârını da arkasına almıştır. Böylece farklı

kültürleri ve kimlikleri ön plana çıkaran, bütüncü değil, tikelciliği önceleyen, görece daha demokratik, çoğulcu bir bakış açısıyla ulus devletin klasik yapısını aşındırmaya başlamıştır (Durdu, 2009: 72). Çok kültürlülük siyaseti genel olarak ulus devletin tekil inşası, farklı kimliklerin yok sayılması, azınlıkların ve göçmenlerin yaşadığı zorluklar gibi konulara odaklanır. Burada amaç, anti demokratik olarak görülen bu siyaset anlayışının aşılması, barış içerisinde bir arada yaşamanın formülünü ortaya koymaktır.

Dünyada birçok ulus devletin çok uluslu, dolayısıyla çok kültürlü olması ve bunların kültürel farklılıklarının tanınmasını talep etmesi ulus devletlerin egemenliğini zora sokmaktadır. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" adlı kitabında ifade ettiği gelecekte meydana gelecek olan çatışmaların kültürel, dinsel, etnik ve geleneksel farklılıklardan dolayı çıkacağı savı birçok düşünür tarafından eleştirilmesine rağmen günümüzde yaşanan/yaşanmakta olan çatışmaların ve savaşların dinsel ve etnik savaşlar olduğunu göz önüne aldığımızda küreselleşme süreci ulus devletleri bu tehditlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu nedenle çok kültürlülük uygulamaları ulus devlet mantığında önemli bir değişim olarak kabul edilmektedir. "Ulus devletin homojen bir toplum yapısına sahip olma amacına ciddi bir tehdit olarak görülen çok kültürlülük, yurttaşlık esaslı bir ulus anlayışına geri dönüş olarak yorumlanmakla beraber ulustan politik topluma geri dönüş olarak da değerlendirilebilmektedir" (Öğün, 2003: 61). Geleneksel olarak tek bir ulusa dayanan ulus devlet anlayışından çok kültürlülük çerçevesinde yeni bir siyaset anlayışına geçiş bu tehditleri ne kadar ortadan kaldıracaktır sorusu hâlen sıcak bir tartışma olarak gündemde yerini korumaktadır.

Küresel süreç, çok kültürlülük aracılığı ile tümleşik yapıları parçalar hâline getirmekte ve onlara daha kolay nüfuz edebilmektedir. Küreselleşme sürecine iyimser bakanların bu konudaki görüşlerine göre ulus devlet yapısındaki aşınma farklı olma hakkıyla çok etnikli bir topluma geçişin işareti olan özgürlüklere ya da kültürel kimliklere saygılı olunmasının ahlaki ve hukukî tabanını oluşturan önemli ve ilerici bir gelişmedir (Leca, 1998: 110-111). Bu süreçte özellikle cinsiyet, din, etniklik ve kültür sorunları giderek daha dikkat çekici ve daha akışkan bir hale gelmektedir. Günümüzde başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, çok kültürlülüğü bir toplumsal uyum ve istikrar politikası olarak tercih eden ülke sayısının giderek arttığı

görülmektedir. Çok kültürlülüğün esasları ve uygulamaları egemen kültür-azınlık kültür ilişkilerine yeni bir bakış getiren ulus devletin temel unsurlarından ulusal kimliğin yöntem ve içeriğini değiştiren bir yapıyı ortaya koymaktadır. Bundan dolayı etnik kimliklerin taleplerine kültürel açıdan yaklaşım demokratik talepler olarak bireysel kültürel hakları kabul etmek yaygın tutumdur. Bu haliyle çok kültürlülüğün klasik ulus devlet formunu değiştiren ama ulus devlet tasarımını destekleyen bir gelişme olduğu söylenebilir (Smith, 2002b: 91-117).

Çok kültürlülük ulus devlet modelinin değil bu modelle özdeşleşen asimilasyon tarzı kültür politikalarının reddidir. Çok kültürlü bir toplumda kültürel farklılıklara sahip toplulukların kültürlerine saygı duymak aynı zamanda o topluluğa mensup olanların sadakatlerinin kazanılmasını sağlar ve bu durum farklı kültürlere sahip toplulukların geniş toplumla bütünleşmelerini kolaylaştırır (Parekh, 2000: 252). Ancak burada bu kültürel farklılıkların bir baskı ve tahakküm aracına dönüşme ihtimali her zaman var olduğu için siyasal sistem düzenleyici politikaları sağlaması gerekir. Küreselleşme süreci ilerledikçe farklı kimliklerin ve kültürlerin bir arada yaşaması ile ilgili sıkıntılar daha da artacak gibi görünmektedir. Bu da siyasetin merkezinde olanların üzerinde düşünmesi ve çözüm üretmesi gereken en ciddi konuların başında ulusal tek kültür ideolojisiyle, çok kültürcü ideoloji tartışmasının geleceğini göstermektedir. Bugün dünyanın birçok ülkesi azınlıkların taleplerini yerine getirebilme baskılarıyla karşı karşıyadır. Diğer taraftan azınlıkların bu talepleri çoğunlukta olan kesimler tarafından her zaman hoşnutlukla karşılanmadığı için milliyetçi davranış ve uygulamaların toplumda zemin bulmasını kolaylaştırmaktadır. Karşı karşıya gelen iki ideolojik yaklaşımın çatışmaya girmemesi, problemlerin demokratik usullerle çözülmesi konusu devletlerin önümüzdeki dönemdeki en zorlu sınavlarından birisi olacaktır (Durdu, 2009: 77).

Çok kültürlülüğün ulusal ve eşit vatandaşlık fikrine kazandırdığı önemden de bahsedilmelidir” (Pierson, 2011: 201). Küreselleşme olgusunun ulus devletler üzerindeki etkileri ve vatandaşlık kavramına yüklediği yeni anlamlar da bugün geniş tartışma sahalarının konusu haline gelmektedir. Çok kültürlülüğün politikalara girmesiyle gündemden düşmeyen meşruluk, adalet ve demokratik anayasa tartışmaları da vatandaşlık konusunu ön plana çıkarmaktadır. Vatandaşlık ulus devlet içinde bireyin en temel siyasi kimliğini simgelemekte, siyasi bütünlük ve imtiyazlı

vatandaşlık istemleri karşısında eşit ve ulusal vatandaşlığın konumu ulus devletin küreselleşme karşısındaki durumu hakkında tutarlı ve sağlam öngörüler de bulunmaya yardımcı olacaktır (Güngör 2008: 186).

Küreselleşme ile birlikte klasik aidiyet biçimleri değişmekte, bu da yurttaşların kendilerini politik bir aktör olarak görmemelerine ve bir yere ait hissedememelerine yol açmaktadır. Yani küreselleşme, yurttaşların ulus devlet dolayımında tesis ettikleri aidiyet bilincini aşındırmaktadır. Yurttaşların politik aidiyet duygularının aşınması ve küresel iktidarla tesis edecekleri ilişkinin belirsiz olması, yurttaş kavramının politik karakterinin zayıflamasını beraberinde getirmektedir. Ulus devlet, yurttaşları adına hareket ettiği, en azından onları sahiplendiği ve temsil ettiği düşüncesini yaratırken, küreselleşme sürecinde, yurttaşların sağduyusuna güvenme, onların özgürce hareket etme ilkelerini tanıma ve söz konusu ilkeleri geliştirme eğiliminden daha ziyade, tüketme davranışları önündeki her türlü engelin ve denetimin kaldırılmasına yönelik hareket edilmektedir. Aynı süreçte ulus devletlerin sürekli bir biçimde tahribata uğrayarak hareket alanını kaybetmesi ve uluslararası arenada da bu işlevleri üstlenecek kurum, kuruluşların üretilmemesi demokrasinin içinin boşalmasıyla sonuçlanmaktadır (Şen, 2010: 154).

Küreselleşme sürecinde yurttaş kavramına yüklenen anlam ve misyon, buna bağlı olarak demokratik işleyiş yeni bir şekil almaktadır. Bunda da küreselleşmenin benimsediği ekonomik politiğin ve onun yön verdiği tüketim toplumunun, yurttaşlara politik olarak biçtiği rol çok önemli olmaktadır. Yani Habermas'ın işaret ettiği gibi küresel dünya, yurttaşın kendisinden önce onun tüketim algısıyla ilgilenmekte ve onu kitle kültürünün pasif bir nesnesi olarak görmektedir. Yurttaşların tüketici hale getirilme süreci, yukarıda ele alınan sermayenin hareketleri ve ulus devletin ekonomik ve politik mekanizmalarının çökertilmesi ve en önemlisi tüketim kültürünün pompalanması ile paralel gitmektedir. Ulus devlet, temelde yurttaş endeksli bir ilişki ağı tesis etmekte ve politik bir kimlik üretmekte iken, küreselleşme ise modern yurttaşlık tasarımını dönüştürmek ve “siyaseti devre dışı bırakmak suretiyle tüketici yurttaşlar topluluğu oluşturmaktadır” (Şen, 2010: 156). Modern bir devlette vatandaşlık genelde o ülke sınırları içerisinde doğmakla kazanılan bir durumdur. Ancak küreselleşme ile birlikte yurttaşlık terimi de dönüşüme uğramıştır. 1980'lerden sonra vatandaşlık içeriği itibariyle daha geniş anlamlarla yüklü bir

terime hâline gelmiştir. Ulus devlet modeli daha önceleri tek biçimli olarak algılanan vatandaşlık konusunun ulus devleti zorlayan bir süreç olduğunu bize göstermektedir. Bütün bu özellikler ulus devleti parçalayacak mı yoksa güçlendirecek mi sorusu ulus devletin karşı karşıya kaldığı önemli problemlerden biri olarak görülmektedir.

Kavramın modern dönemdeki seyrine bakıldığında yurttaşlık, aydınlanmanın temel bir ögesidir ve bu nedenle modernite projesinde önemli bir rolü vardır. Yurttaşlık, seküler devletin ortaya çıkışı ve sivil topluma katılımın evrensel normlarının gelişmesiyle benimsenmiş bir kavramdır. Toplumsal üyeliğin dinsel bağları ve geleneksel kalıplarının yerini sosyal üyeliğin anonim, seküler, eşitlikçi durumları almıştır. Rasyonel sosyal düzenin yaratımı da yurttaşlığın evrimini alttan desteklemede oldukça önemli olmuştur (Turner, 1994: 155-56). Ancak Küresel süreçte vatandaşlık kavramı günümüzde birtakım dönüşümler geçirmekte ve vatandaşlığın yeniden tanımlanmasına, farklı yaklaşımların geliştirilmesine yönelik arayışları hızlandırmaktadır. Küreselleşme süreci klasik vatandaşlık anlayışı üzerinde olumsuz etkilere yol açmakta ve vatandaşlığı parçalama eğilimini güçlendirmektedir. Benhabib (2006: 181-183), bu yeni bölünmüş vatandaşlık anlayışının bireylerin çoklu bağlılık biçimleri ve uluslararası olmasını sağladığını, yani ulus devlet sınırlarını aşan bağlantılar geliştirip bunları sürdürmelerini sağladığını iddia etmektedir. Ancak önemle vurgulamak gerekir ki vatandaşlık bugün demokrasiler için ve demokratik toplumun yaşayabilmesi için en önemli kavramlardan bir tanesidir. Önemli olan vatandaşlığın yeni küresel süreçte nasıl düzenleneceği ve nasıl bir biçim alacağıdır. Vatandaşlığın kimlikle olan sıkı ilişkisi düşünüldüğünde bu düzenlemenin ulus devletin varlığı ve devamı ile yakından ilgili olduğu açıktır. Bugün vatandaşlık sistemi bütün ulus devletlerde devam etmesinin yanında vatandaşlığın daha geniş kültürel haklara dayalı bir yapı kazanmakta oluşu da önemli bir dönüşümdür. Bu dönüşüm vatandaşlığın kültürel olarak tanımlanmasını da içine alacak biçimde genişlemektedir.

Dirlik'e göre vatandaşlık konusunda ulusötesi göçmen topluluklarınca ulusal bilince zorla sokulan kültürel vatandaşlık kavramı hâlen etnik grupların kendi kültürlerine ve dillerine sahip çıkma haklarına bu tür vatandaşlığın ulusal kültür türdeşliğinin ve kültürel asimilasyon varsayımlarının altını oymasına atıfta bulunarak günümüzde birçok ulus devlet kültürel karmaşıklığı "çifte vatandaşlığı" yaygın bir biçimde kabul

ederek yasal ve yarı yasal olarak özel bir konuma getirmiş ve vatandaşlık statüsünü ulus devlet sınırları dışında ikamet eden vatandaşlara kadar uzatarak çok kültürcü politikaların benimsenmesini sağlamıştır (Dirlik, 2012: 145). Bugün birçok ülke vatandaşı çifte vatandaşlık edinerek sınırları ve aidiyet biçimlerini sorgulanır hâle getirmiş olsa da hâlâ bir yer ve mekân dolayımında ulus devlet, vatandaşlığın temel sağlayıcısı konumunu korumaktadır.

Özetle günümüzde hem dünyada hem de Türkiye’de yerleşme olgusu ile birlikte ulus devlete atfedilen önem gittikçe artmakta ve milliyetçilik, millî kimlik, vatandaşlık, çok kültürlülük tartışmalarında bir yükseliş gözlemlenmektedir. Bu yükseliş millî kimliğin millî egemenlikten farklı olarak hâlâ önemli bir aidiyet bağı ile bireyleri ulus devlete bağladığı ve millî kimliğin, şu an itibarıyla, millî egemenlik kadar aşınmaya maruz kalmadığı görülmektedir. Ancak kültürel küreselleşmeden kaynaklanan gelişmelerin ekserisi ulus devlet modelini tehdit edici karakterdedir. Günümüzde ulus devletlerin hem küresel kitle kültürünün hem de, yerleşmenin (glokalizm süreci) tehdidi altında olduğu görülmektedir. Bilhassa küreselleşmenin yerelliği güçlendirici etkileri, millî kimlik ve kültürlerin muhafazasına katkıda bulunduğu kadar, hemen her ülkede, modernite doğrultusunda eritilmek istenen alt kültürlerle de canlılık kazandırmaktadır. Bu ise mikro milliyetçilik akımlarına ve bölgesel oluşumlara yol açabilmektedir. Kendi ulus devletini kurma amacını mutlaka taşıyacak olan etnik canlanmanın ya da bölgesel niteliklerdeki hareketlenmenin ulus devlet siyasi yapılanma biçimini form değişikliğine iterek, siyasal, ülkesel ve idari yapılanmada farklı seçenekleri gündeme getirmesi mümkündür (Şahin, 2009: 171).

Ulus devletlerde siyasal bütünlüğü sağlayan temel bağ olduğu kadar, millî kimliğin de ayrılmaz bir ögesi teşkil eden vatandaşlık olgusu da küreselleşme sürecinde millilik vasfını yitirebileceği iddiaları ile karşı karşıyadır. Klasik ulus devlet yapılanmasında millî toplum düşüncesinin önemli bir parçası olan vatandaşlık anlayışına göre; hak ve yükümlülükler ulusal sınırlar içinde geçerlidir. Günümüzde, bu durumun değişmekte olduğu, evrensel ya da bölgesel hak ve ödevlerin doğduğu, bu durumun klasik ulus devlet yapılanmasının form değiştirmesine hatta ortadan kalkmasına yol açabileceği şeklindeki iddialar söz konusudur. Görüldüğü gibi, temel analiz noktaları olarak; ulus devletin temel unsurlarından millî egemenlik ve millî kimlik ile siyasal bütünlük kapsamında yer alan ve millî kimliğin de önemli bir

parçası olan vatandaşlık uygulaması ön plana çıkmaktadır. Ulus devletin küreselleşme sürecinde en çok etkiye maruz kalacağı ve radikallerce ulus paradigmasında kırılma yarattığı iddia edilen gelişmeler de bunlardır. Ülke olarak, ülkesel ve idari bütünlük özelliklerinin varlıklarına yönelik bir gelişme söz konusu değildir. Vatandaşlık konusunun ise, ortak bir politik kültür oluşturma ve aidiyet anlamında ulusüstü ve ulusaltı düzeyde taleplerle karşılaşması nedeniyle millî kimlik açısından ele alınması doğru bir yaklaşım olacaktır (Şahin, 2009: 171-173).

Ulus devletin yaşadığı dönüşümün kamu yönetimine yansımaları ise yönetişimin iyice yerleşmesi ve adem-i merkeziyetçiliğin daha da artması şeklinde kendini göstermektedir. Artık ulus devletler hem uluslararası kuruluşlarla hem de sivil toplum örgütleri dâhil yerel aktörlerle işbirliği yapabilen daha esnek idari yapılanmalar oluşturmaktadır. Yönetişim ve yerelleşme ile birlikte merkezi hükümetin kamu politikalarının tek belirleyicisi olmaktan çıkışı da önemli bir değişim olarak ele alınabilir. Öyle görünüyor ki küreselleşme ilerledikçe yönetişim kamu yönetimindeki yeniden yapılanmanın önemli bir unsuru olarak giderek önem kazanacaktır. Zira en azından ulus devletler küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunmak için ulusüstü yönetim birimleriyle işbirliği yapacağı bir sürecin yaşanacağı bir gerçektir. Kamu yönetimindeki yeniden yapılanma yerel yönetimlere önem verme, yönetim sürecine toplumsal aktörlerin katılımını artırma daha fazla yönlendirilebilen ve denetlenen bir merkezi hükümet oluşturma şeklinde özetlenebilir. Dikkat edilirse ulus devletin yeniden yapılanmasında merkeziyetçi olmayan bir kamu yönetimi anlayışı etkili olmaktadır (Şahin, 2010: 35).

Küreselleşme sürecinde, ulus devlette yaşanan değişikliğin net olarak görüldüğü yeni kamu yönetimi anlayışında idari bütünlük anlayışı devam etmekle birlikte küreselleşmenin getirdiği yeni şartlarda, işlevsiz bir konuma düşmeme, refah ve hayat kalitesi yaratma yeteneğini artırma gayretleriyle devletlerin idari anlamda yeniden yapılandığı göze çarpmaktadır. Bu kapsamdaki özelleştirmeler, yönetişim uygulamaları, üst kurullar şeklinde özerk idari adacıkların tesisi, yerel idarelere güç ve yetki aktarımı gibi uygulamalar iktidar gücünde dağılma ve egemenlikte bir daralmaya yol açtıklarından iç egemenlikteki değişimin önemli bir boyutu olarak ele alınabilirler (Şahin, 2009: 170). Bu bağlamda yerelleşme merkezi devletin yapısında ve fonksiyonlarında olumlu yönde değişimlere yol açmış ve devletin yeniden

biçimlenmesi, kamu yönetiminde yeniden yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. Büyüyen devlete ve bürokrasiye karşı tüm ülkelerde genel bir başkaldırı söz konusudur. Günümüzde “devletin küçültülmesi” ve “özelleştirme” gibi deyimlerle ifade edilen tepkisel akımlar kamu yönetimini biçimlendirmektedir. Bir yandan devletin rolü sınırlandırmaya çalışılırken öte yandan devletin müdahale etmesi istenen yeni hizmet alanları ortaya çıkmaktadır. Eğitim, çevre, tehlikeli atıklar, deniz kirliliği, uyuşturucu alışkanlığı, çocukların korunması gibi konularda devletin etkin, yapı ve misyonunun yeniden ele alınması tüm ülkelerde merkezi bir sorun hâline gelmiştir (Tutum, 1994: 28).

Sonuç olarak, ne ulusüstücülük ne de ulusaltıcılık akımlarının bir meşruiyet ilkesi etrafında yoğunlaşan ulus devlet kurgusunun yerine alternatif bir güç oluşturabilecek güçte değillerdir. Belki sadece ulus devletin kendisine biraz çeki düzen vermesini sağlamaya yönelik olarak bir etki de bulunabilir. Zaten ulus devletin geleceğine ilişkin kestirimler bu tarz somut siyasi yapı dönüşümlerinden çok soyut siyasi düşüncelerdeki dönüşümler dikkate alınarak yapılmalıdır. Bu bağlamda demokrasi olarak adlandırılan yönetim biçiminin bir değer olarak kabul edildiği bir düşünce sistemi içinde bu yönetim biçimini yaşama geçirebilmek için ulusal egemenlik ilkesine dayalı bir devlet yapılanmasından daha elverişli bir araç bulunamadığı sürece ve bir siyasi iktidarın meşru kabul edilebilmesi için, egemenliğin ulusal bir organ tarafından kullanılan bir iktidar olması gerektiği düşüncesi terk edilmedikçe, ulus devlet gelecekte de varlığını koruyacaktır.

2.8. Kültürel Açıdan Küreselleşmenin Ulus Devlet Yapısına Etkileri

Küreselleşme çok boyutlu olduğundan, kültür üzerindeki etkisi ile ilgili çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ile kültürler ve alt kültürler arasındaki ilişki ve aynı zamanda küreselleşmenin kültürler üzerindeki ölçüsü ve niteliği, araştırmacıların ilgi alanı içerisinde olmuştur. Küreselleşme, genel bir kültürü onaylıyor mu yoksa alt kültürleri parçalara mı ayırıyor? Alt kültürlerin güçlendirilmesi, yeniden canlanması ve yayılmasına doğru mu gidiyor? Ulus devletler için kültür ve kimlik krizine neden olacak mı, yoksa yeni politik-kültürel kimlikleri mi ortaya çıkaracak? Bu soruları araştırmak, küreselleşme araştırmacıları

için yeni bir tavır sergilemelerinde belirleyici olacaktır. Bugün her alanda bir kültürel benzeşme yaşanmakta olduğu bir gerecektir. Yemekten giyeceğe, mekândan sanata ve hatta davranış biçimlerimize kadar insanlar markaların, zevklerin, geleneklerin dünya çapında geçerli olan küresel normlarına uygun davranışlar sergilemekle karşı karşıya bulunmaktayız. Bu benzerliğin yanında bazıları ise küreselleşmenin kültürde çeşitliliğe neden olduğuna inanır. Bazı ülkelerin Batı kültürünü yayma çabalarına rağmen, tek ve evrensel kültür ve kimlik oluşmamıştır. Zaman ve mekânın sıkıştırılması, kültürel ve fiziksel engellerin ve sınırların azaltılması, uluslar ve insanlar arasındaki etkileşimlerin ve iletişimin artması, kültürlerin, dillerin, dinlerin ve ideolojilerin güçlenmesine, çoğalmasına ve çeşitlenmesine neden olmuştur. Günümüzde, milliyetçilik, millî kimlik, bölgeselcilik, gelenekselcilik, dünyada hâlâ oldukça etkin ve geçerli olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin kültürel anlamda etkilerini olumlu ve olumsuz yönleriyle analiz etmek ve küreselleşme sürecinde kültürün kazandığı anlamı ve işlevini çözümlenmek ulus devletlerin dönüşümü için oldukça önemli bir konu olarak belirlemektedir.

Bu bağlamda Kültürel anlamda küreselleşme, küresel ve yerel değerlerin karşılıklı yoğun etkileşimi ve karışımı olarak ifade edilebilir. Gelişen kitle iletişim araçları ve medyanın etkisiyle dünya ölçeğinde bilgiye ulaşmanın kolay bir hâle gelmesi de bu etkileşim ve karışımı hem yerel hem de küresel anlamda daha anlamlı kılmaktadır. Yani farklı kültürler birbirine daha fazla yaklaşmakta ve birbirlerinden etkilenmektedir. Bu etkileşim çok kültürlülüğü ve küresel anlamda melez bir kültürü oluşturmaktadır (Sarıtaş, 2006: 37). Aynı doğrultuda Meryem Koray da (2011: 40) küreselleşme kültürel ilişkiler konusunda küreselleşmenin Batı modelini izleyen bir süreç olmasının yanında yerel kültürleri koparma noktasına geldiğini hatta hayatın yerel özelliklerini Batı'dan aktarılan değerlerle harmanlayarak melez bir kültür yarattığını belirtmektedir. Ona göre modernitenin başlangıç yerinin Avrupa olması kültürdeki ve eğitimdeki Batı etkisini kaçınılmaz yapmaktadır. Bu anlamda küreselleşmeyi modernitenin ve kapitalizmin yeni ideolojik aygıtları olarak görmek yanlış olmayacaktır. Küreselleşme ile birlikte ulus devlet yok olmamakta küreselleşme etkilerinin en küçük ulus devlet üzerinde bile etkisini artırarak ulus devleti tahkim etmektedir. Robertson, küreselleşme sürecinin bir yüzünü evrenselin yani küreselin yerelleşmesi, diğer yüzünü ise yerelliklerin evrenselleşmesinin oluşturduğunu belirtmektedir. Küresel ve yerel arasında meydana gelen karşılıklı

dinamiğin sonucu olarak yaşanan farklılaşma ve aynılaşma birbirini olanaklı hâle getirmektedir. Robertson'a göre yerelliği yaratmak ve daha sonra da içermek olarak tanımlanan bu süreç globalleşme kavramı ile somutlaşmaktadır (Yetim, 2006: 130). Küyerelleşme (glocalizasyon) kavramı küreselin yerelle, yerelin de küreselle iç içe olmasına - küreselin yerelleşmesi ve yerelin küreselleşmesi- dikkat çeker. Evrensel-tikel ilişkisi yeni biçim alarak yalnızca küreselin yerel üzerinde belirleyici ve tektipleştirici etkisi söz konusu olmamakta, yerelin de aktif katılımcı olduğu ve katkıda bulunduğu sentezler, kültürel melezlikler, yeni vatandaşlık anlayışları dile getirilmektedir. Küreselden izole edilmiş ya da etkilenmeyen bir yerellik düşünülemez olduğu gibi, yerelin kendisini ifade etmesi için de yine küresel mekanizmalara ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Özellikle Batılı tarzda tüketim kalıpları, hayat tarzları, popüler kültür vb. yaygınlaşması ve hâkimiyeti karşısında direniş odağı olabilecek, yerel kota uygulayabilecek ve küresel ağa dâhil olarak temsil kabiliyeti yükselebilecek yerel unsurların önemine dikkat çekilir. Homojen/küresel kültür yerine diasporalar, göçmen cemaatleri, etnik-dinsel gruplar vb. zemininde çok kültürlülük, melez kültürlerin yaygınlaşması söz konusudur (Şen, 2008: 135).

J. Tomlinson, küreselleşme sürecinde tek bir homojenleşmiş kültürün doğmakta olduğunu iddia ederek bu konuda şunları söylemektedir. *“Bu iddianın dayandığı en aşikâr kanıt, dünya çapındaki kültürel ürünlerde görülen standartlaşma ve yakınlaşmadır. Giyeceklerden yiyeceklere, müziğe, filmlere, televizyona, mimarlığa herhangi bir göstergesi ele alalım; belirli tarzların markaların ve pratiklerin artık küresel olarak revaçta olduğunu ve hemen hemen dünyanın her yerinde bulunabileceğini göz ardı edemeyiz”* (Tomlinson, 2004: 118). Tomlinson dünyada buna birçok örnek verilebileceğini ve havaalanlarını ve burada satılan markaların benzerliğini örnek göstermektedir.

Berger'de benzer bir şekilde göre, kültürel küreselleşmenin eş zamanlı olarak yaşanan dört süreci kapsadığını belirtmektedir;

a) Davos kültürü (uluslararası iş dünyası kültürü)

b) Mc dünya kültürü (küresel popüler kültür)

c) Uluslararası akademisyenler kulübü (dünya aydınlar kültürü)

d) Yeni dinsel hareketler (popüler din kültürü) (Yılmaz, 2011: 31).

Robertson ise göre, küreselleşmeyi aynılaşıma ya da Batı hegemonyası ile bu hegemonyaya karşı olma bağlamında yorumlamanın en önemli sebebi kültürün göz ardı edilmesi, küresel karşılıklı bağımlılık denen şeyin küresel toplum kuramı ile değil küresel ekonomi ile açıklanmaya çalışılmasıdır (Robertson, 1999: 185). Robertson (1999: 54) küreselleşmeyi çözümlenmede kültüre kilit bir önem vererek küreselleşmenin aslında ekonomik temelli analizlerde olduğu gibi bütünleştirici değil kırılma ve farklılıkların yaşandığı bir süreç olduğunu iddia eder. Fukuyama'nın ileri sürdüğü "Tarihin Sonu" tezine göre küresel toplum tarihin sonudur ve bu toplum; siyasal düzeyde liberal demokrasi, ekonomik düzeyde serbest pazar ekonomisi ve kültürel düzeyde de Batı modernitesinin evrenselleşmesinin hâkim olduğu/olacağı bir toplumdur (Keyman, 2000b: 20). Huntington'un "Medeniyetler Çatışması mı?" başlıklı makalesi ve bu makaleden sonra yayınladığı "Medeniyetler Çatışması" adlı kitabı, Fukuyama'nın tarihin sonu tezi gibi çok tartışılan bir iddiadır. "1980'lerin sonunda komünist dünya çökünce, Soğuk Savaş'ın uluslararası sistemi tarihe karıştı. Artık Soğuk Savaş sonrası dünyada halklar arasındaki en önemli farklılıklar ideolojik, politik veya ekonomik değil kültürel". "Millî devletler dünyadaki hadiselerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat global politikaların asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muharebe hatlarını teşkil edecek"tir (Huntington, 2003: 22). Huntington'un bu iddiası kültürlerin küreselleşme ile birlikte ne denli önemli olduğunu bize göstermektedir. Günümüzde yaşanan gelişmeler bize göstermektedir ki ulus devletlerin yaşamını sürdürebilmesinin yolu dünyada hâkim olan kültürlerle entegrasyonu göz ardı etmeden gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirerek kendi kültürlerini ulus devletin sınırları içerisinde sürdürebilmesinden geçmektedir.

Kültürel küreselleşmenin iki sonucu vardır. Birinci sonuç "mikro milliyetçilik" biçiminde ortaya çıkmıştır. Küreselleşme en küçük bir kültürel farklılığı bile vurgulayarak, elektronik medya aracılığı ile bunu tüm dünya kamuoyunun dikkatine sunan, ayrıca siyasal açıdan, kültürel farklılıkların korunması ilkesini demokratik hak

ve özgürlükler alanının ayrılmaz bir parçası olarak gören bir anlayışı yaygınlaştırmaktadır. Küreselleşmenin kültürel ayağının ikinci sonucu, özellikle tüketici davranışını etkileyerek, dünya çapında kültürel bir örnekliğin önünü açmış olmasıdır (İçel, 2008: 126). Küresel modernitenin en dikkat çekici özelliklerinden biri Avrupa merkeziliğin kaybolmaya mahkûm ettiği yerel ve kültürel mirasın saygıdeğer görünürlüğüne geri dönmesidir. Sözü edilen kültürel miraslar şimdi alternatif modernite iddialarına dayanak oluşturmaktadır. Hatta yerel kültürler metalaşmakta ve küresel kültürün bir parçası hâline gelmektedir (Dirlik, 2012: 126). Bunun en güzel örneği turizmdir. Özellikle kültürün metalaşması gelişmekte olan ülkelerde turizm aracılığıyla metalaşmaktadır. Yerel kültürel mirasın evrensel dünya mirasına dâhil edilmesi turizm için önemli bir kaynak oluşturmakta bir yandan da tüketim kültürünün turizm üzerinden metalaşmasını ve yaygınlaşmasını sağlamaktadır.

Bu bağlamda, küreselleşme trendinin taşıdığı en büyük risk, bu sürecin ulus çıkarları yanında kanalize edilememesidir. Küreselleşme içinde yer alıp onu yönlendirme seçeneği yerine, küreselleşme karşıtı davranış refleksiyle gelişmelere izleyici kalınması halinde ulusun kimlik ve bütünlüğünü kaybederek farklı değerler sistemlerine sahip devletçikler veya bağımsız kültürlere dönüşmüş alt kültürler halini alması, kendi içinde bitmez tükenmez kısır tartışma, suçlama, çatışma sarmalına takılması ve küreselleme-yerelleşme gibi bölük pörçük kimliklere katılmaları sonucu özümseyip yok olmaları tehdidi ile karşı karşıya kalınacaktır (Büyüksulu, 2000: 117). Kültürel küreselleşmenin gerek homojenleştirme ve gerekse farklılaşma boyutları önemli siyasal süreçler doğurabilecek niteliktedir. Millî kimlik ve kültürün bir yandan küresel homojenleştirme dayatmaları bir yandan da alt kimliklerde ortaya çıkan canlanmanın tehdidi altına girmesi, ulus devlet modelini etkileyebilecek nitelikte görülmektedir. Çünkü ulus devletin temelinde, toplumsal manada tek bir kimlik ve kültür sahibi olma düşüncesi vardır. Benzer bir şekilde küreselleşme olgusu da özellikle kültürel anlamda tüm dünyayı benzer davranış kalıpları içine hapsederek, homojen, tek boyutlu bir kültürel kimliğe sahip olmaya zorlamaktadır. Kültürel küreselleşme dünyayı hızla aynı yiyecekleri tüketen, aynı markayı giyinen aynı estetik anlayışa sahip bir kültüre doğru yönlendirmektedir. Bu durum ise aslında ulus devletin zayıflamasını değil bir açıdan yeniden tahkim etmesine yol açacak niteliktedir.

Küreselleşmenin kültürel boyutu, ekonomik anlamdaki küreselleşmeden sonra en etkili küreselleşme konularından birini temsil etmektedir. Bir taraftan küreselleşmenin kendisinin bir kültür ürünü olması, bir başka açıdan da kültürün küreselleşmeden etkilenerek değişime uğraması, kültür ile küreselleşme arasında karşılıklı bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymaktadır (Talas, 2004: 242).

Buraya kadar elde edilen sonuçlara göre ise ulus devlette bir form değişikliği yaşanmaktadır. Bu değişim asıl olarak egemenlik anlayışı ve değişen kimlik anlayışının etkisiyle olmaktadır. Bu açıdan kamusal alan konusundaki bütünlükçü yaklaşımın değiştiği vatandaşlığın millî ve eşitlikçi niteliklerini koruyarak daha fazla kültürel hakları içeren bir yapı kazandığı ve merkezîyetçi kamu yönetimi anlayışının zayıfladığı söylenebilir. Bu süreçte önem kazandığı gözlemlenen yerelleşme ve yönetim uygulamalarının ise ulus devlete yeni bir partner oluşturma şeklinde değil ulus devlet çatısı altında bir alt sistem olarak geliştiğinin altını çizmekte fayda vardır. Bu husus aynı zamanda ulus devlete ve idari bütünlük ilkesine daha işlevsel ve mantıklı bir alternatifin gelişmediğinin de bir göstergesidir (Şahin, 2010: 36).

Son olarak küreselleşme ile hız kazanan ve ulus devleti etkileyen süreçlerin yaklaşık olarak 1980'den sonra Türkiye'de de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ülkemizde gerçekleştirilen yapısal reform ve düzenlemelerin küreselleşmenin dinamikleriyle yakından bir bağlantısı vardır. 1980'den sonra Türkiye'de özellikle 12 Ocak kararlarından sonra liberal ekonomi politikalarının uygulamaya geçirilmesi ekonomi alanında yaşanan değişimle birlikte siyasal ve kültürel alanda yapılan değişiklikler ve 1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsünün elde edilmesiyle birlikte bireyi merkeze alan bireyi ve toplumu devlet karşısında güçlendiren değişikliklerin ulus devletin dönüşümünü hızlandırdığını söyleyebiliriz.

3. BÖLÜM:

TÜRKİYE'DE ULUS DEVLET VE KÜRESELLEŞME İLİŞKİSİ, 1980-2002

3.1. Küreselleşmenin Siyasal Kültürel Etkileri

Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren köklü bir değişim süreci yaşamaktadır. Devletin egemenlik gücü dâhil ekonomik siyasal ve kültürel alanda birçok özelliğini etkileyen küreselleşmenin etkilerini Türkiye açısından da değerlendirmek ve Türkiye'nin bu sürece katılımıyla ilgili yapılan düzenlemelerin neler olduğunu ve bunların etkilerini incelemeye tabi tutmak çalışmamız açısından da oldukça önemlidir. Türkiye küreselleşme süreciyle birlikte ulus devletin yapısı ve niteliklerinde birçok alanda bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Günümüzde küreselleşme süreci kendi düzenini yaratırken özellikle ulus devletin düzeninde bazı olguları dönüştürmektedir. Üretim uluslararasılaştırılarak ekonomik sistem, ulus devletin meşruiyet krizi ve uluslararası organizasyonların baskısı bakımından siyasal sistem, kimlik talepleri, toplumlararası etkileşim bakımından da kültürel alanda belli bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır (Keyman, 2000a: 2-3). 1980'li yıllar genelde "kriz" olarak tanımlanabilecek önemli dönüşümlere yol açarken, sosyal bilimlerde yaygın bir kabul ve kullanım alanı bulan kimi kavramların anlamına ilişkin de bir meşruiyet bunalımına tanık olundu. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren büyük sarsıntıya uğrayan ulus devlet ve ona bağlı kavram ve kurumların da eleştiriye açılmasına neden oldu. Bu eleştirilerin ışığında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik siyasal ve kültürel alanda önemli değişimlerin yaşandığını görmekteyiz.

İlgili süreçte kültürel alanda yaşanan en önemli değişim devlet ve toplum ilişkisidir. Devlet sistemi içinde belli bir ulusal kültür söz konusudur. Elbette ki farklı ve çeşitli kültürel yapı ve kimlikler olsa da günümüzde devletin ya da resmi söylemlerin izni dışında gelişen bir süreç yaşanmaktadır. Devlet-toplum ilişkisinin mahiyeti değiştikçe, kimlik ve sosyal talepler arttıkça demokrasi olgusunun niteliği de daha çoğulcu ve farklılıkları benimseyen bir anlayışa dönüşmüştür. 1980'li yıllardan itibaren güç kazanan neoliberal politikalar, uluslararası işbirliğinin artması ve teknolojik yenilikler yurttaşlık kimliğinin yeniden sorgulanmasına ve içeriğinin değişmesine ilişkin tartışmaları hızlandırmıştır (Kıvılcım, 2013: 85). Türkiye'de

yaşanan kimlik, yurttaşlık, çok kültürlülük gibi kavramlarla ilgili tartışmalara konunun ilerleyen bölümlerinde değinilecektir. Ancak bizim için bu değişimlerin temelini oluşturan siyasal ve kültürel etkileri doğru analiz etmek oldukça önem arz etmektedir.

1980’li yıllardan sonra iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler birey ve toplumları birbirlerine yakınlaştırarak kültürleri de birbirine yakınlaştırmış ekonomi alanında yaşanan akışkanlık kültürel akışı da hızlandırmış ve neredeyse tüm toplumlar küresel bir kültürün egemenliğine girmiştir. Küreselleşme sürecinde, bir taraftan yerel kültürler kutsanıp yüceltilirken diğer taraftan insanlar küresel bir kültürün egemenliği altına girmişlerdir.

Bugün dünyada iki boyutlu bir küreselleşmenin gerçekleşmekte olduğu bilinmektedir. Birincisi objelerin yaygınlaşması; ikincisi ise değerlerin yaygınlaşmasıdır. Artık dünyanın birçok yerinde objeler aynılaştırılmıştır. Objeler (GSM teknolojisi, İnternet, fast food yemekler ve içecekler vb.) dünyanın her yerinde bulunabilir, kullanılabilir ve geçerlidir. Ancak küreselleşme sadece objelerin küreselleşmesinden ibaret değildir. Aynı zamanda değerlere atfedilen önem artmış ve tüm dünyada geçerli kültürel standartlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak objelerin küreselleşmesindeki hız değerlerin yaygınlaşmasından daha hızlı gerçekleşmektedir (DPT, 2000: 67). Türkiye bu iki boyutta 1980’den sonra yaşanan değişimler küreselleşmenin kültürel boyutunu gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda küreselleşmenin getirdiği bu boyutlara yönelik kabul ve tepkiler yani bir yandan kaçınılmaz olarak küresel kültürün etkilerine maruz kalma öte yandan yerelliğin ön plana çıkması Bauman’ın deyimiyle kültürün melezleşmesi sonucunu doğurmuş ulus devleti oluşturan ulus ve birey yerel ile küresel arasında sıkıştırılmıştır. Bu iki boyut bütün ulus devletleri küresel düzeyde değişime zorlamaktadır. Türkiye de bu değişimden nasibini almaktadır.

Küreselleşme esas olarak ekonomi üzerinde etkisini göstermiş olmasına ve sınırlar üzerinde “akışkan bir küresel pazar” yaratarak ulus devletlerin egemenlik yapılarını sarsmasına rağmen küreselleşmenin siyasal ve kültürel etkileri de ulus devletler üzerinde ve özelde Türkiye ulus devleti üzerinde çok önemli değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Ancak bu değişim özellikle 1980’den sonra ekonomi alanında başlayan liberalleşmenin etkileriyle birlikte hem siyasal ve kültürel alanda bir liberalleşme yaşanırken aynı zamanda yeni toplumsal sınıfların ve yeni düşünce kültür ve kimlik biçimlerinin de gündeme geldiğini belirtmek gerekir. 1980’den sonra başlayan ve yakın tarihimiz de ki birçok önemli gelişmeye kaynak oluşturan geleneğe dönüş ya da daha genel bir kavramla muhafazakâr düşünce anlayışının etkilerinin hissedilemeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bir paradoks gibi gözükmektedir. Keyman’a (2003: 305-306) göre 1980’lerden bu yana Türkiye’de modernleşmenin gittikçe öne çıkan özelliği, bir yanda ekonomik liberalleşmeyle, öbür yanda yükselen gelenekçiliğin ve “öze dönüş” ün bir arada var oluşudur. Bu aynı zamanda siyaset ve kültüründe değişiminin temelini oluşturmuş ulus devlette bu değişime paralel olarak işlevsel olarak dönüşmeye başlamıştır. Bu durum, küreselleşmenin ekonomik alanla sınırlı kalmadığına, kültürel küreselleşmenin de, toplumsal ve siyasal yaşamda farklı etkiler yaratmasına ve farklı sonuçlar doğurmasına karşın, ekonomik küreselleşmeyle el ele yürüdüğüne işaret etmektedir. Ona göre siyasal ve kültürel küreselleşmenin en önemli değişimlerinden biri “güçlü devlet geleneğinde bir meşruiyet krizi” ve küreselleşme ile birlikte devletin yönetim ve egemenlik anlayışında bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana modernleşmenin, devletin sivil toplumdan neredeyse tümüyle bağımsız hareket etme kapasitesini tasarruf ettiği bir “güçlü devlet geleneği”yle nitelendirilmesi ve aynı zamanda bu geleneğe de önyak olması; “siyasetin birincil bağlamının” hükûmet tarafından değil, devlet tarafından oluşturulmasıdır. Bu gelenek, 1980’lere kadar Türkiye’de siyaseti düzenleyen “iç değişken” olarak işlev görmüştür. 1980’lerden bu yana ise yeni aktörlerin, yeni zihniyetlerin ve yeni modernleşme dilinin ortaya çıkmasının yanı sıra demokrasinin de siyasette küresel bir referans noktası olarak alınmaya başlaması, siyasal faaliyetleri anlamada kültürü ve kültürel etkenleri önemli değişkenler hâline getirmiştir. Bu tartışmaların en açık örneği İslamcı hareketin yükselişidir. Aynı şekilde 1990’lardan sonra sıklıkla gündeme gelen ikinci cumhuriyet tartışmaları da bunlara tipik örneklerdir. Bütün bu tartışmaları sadece Türkiye iç konjonktürü ile

açıklamak yanıltıcı olacaktır. Aynı zamanda dış dünyanın ve dolayısıyla küreselleşmenin de beraberinde getirdiği kimlik, vatandaşlık, demokrasi, sivil toplum, insan hakları gibi temel tartışma ve kavramların daha geniş ölçekte ulus devletleri diğer ulus devletlerle karşı karşıya kalmasını beraberinde getirmiştir. Kültürel küreselleşme hem Batılı değerlerin ve kültür kalıplarının evrenselleşmesini, hem de yerel değerlerin ve geleneklerin yeniden canlanmasını sağlamaktadır. Bir yandan ekonomik hayatta tüketim kalıplarının ve yaşam tarzlarının dünya ölçeğinde standartlaşması anlamında Mc Dünyasını yaratan kültürel küreselleşme, öte yandan da geleneklerin yeniden canlanmasına, yerel kimliklerin ortaya çıkmasına ve özgünlük söyleminin yaygınlaşmasına elverişli bir platform oluşturmaktadır.

1980'li yıllarda görülen, kitle iletişimi alanındaki büyük ilerleme, Doğu Bloğu'nun yıkılması, Çin'in ekonomik anlamda liberalleşmesi gibi gelişmeler popüler kültürün etki sahasını giderek genişletmiş, Anglo-Amerikan tüketim, dil, beslenme ve giyim biçimleri hemen her kültüre yoğun ve sürekli bir şekilde yerleşmeye başlamıştır. Bu durumu, küresel bir kitle kültürünün doğması olarak ele almak yaygın bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımdan hareketle millî kültürlerin giderek benzeşeceğinden bahsedilmesi günümüzde kimlik konusunun tartışılıyor olmasının önemli bir sebebidir. Çünkü ulus devlet ulusa dayanan bir sistemdir ve ulusun varlığını sürdürmesi devamlılık arz eden millî kültür politikalarını gerektirir (Poyraz, 1998: 80).

Bugün küresel kitle kültürünün etkisi altında olduğu görülen kılık kıyafet, beslenme biçimi, güzel sanatlar, müzik gibi unsurlar kültürün yumuşak öğeleridir. Tarihin her döneminde bu unsurlarda dışardan etkilenme görüldüğünden bu gelişme normal karşılanmalıdır (Huntington, 1997: 117). Bu bağlamda Küreselleşme ile birlikte ekonomik alanda olduğu gibi siyasi ve kültürel alanda da bir akışkanlıktan söz etmek mümkündür. Bu akışkanlık sayesinde siyasi ve kültürel aidiyetler ulus devletin sınırlarını aşarak yeni toplumsal aidiyet biçimleri belirmeye başlamıştır. Dolayısıyla ulus devletin güçlü demir kafesinde eridiğine inanılan dinî, ırki, etnik ve çeşitli alt grup aidiyet biçimleri yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Bugün feminizm, lezbiyen ve gay hareketleri dünyanın birçok yerinde daha görünür bir hâle gelerek aidiyetler küreselleşmekte ve yerel düşünce inanış ve gelenekleri etkilemektedir. Türkiye'de de 1980'den sonra yaşanan gelişmelerde cinsiyet, kimlik, din gibi spesifik

alanlarda artan bir hareketliliğin olduğunu görüyoruz. Şüphesiz bu durum küreselleşme ile birlikte dünyada yaşanan gelişmelerin Türkiye' yansımalarıdır.

Küreselleşmenin ulusal kültürler üzerindeki etkisi genel olarak iki şekilde açıklanır. 1-kültürel küreselleşme tezi; bu teze göre küreselleşmenin ülkeler ve kültürler arası karşılıklı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde cereyan ettiği varsayımına dayanır. Bu bağlamda küreselleşmenin yerel ve ulusal farklılıkları yok etmeden, karşılıklı bir etkileşime neden olduğu biçiminde iyimser bir bakış açısını yansıtır.

2- Küresel emperyalizm tezi; bu tez birinci yaklaşımın tersine kötümser bir bakış açısını esas alarak 1960'lı yıllardan itibaren temel küresel güçlerin küresel medya aracılığıyla yerel ve ulusal kültürleri tek yönlü baskı altına aldığı hegomonik bir sürece işaret eder (Sadoğlu, 2010: 50-51). Bu iki tez temelde yadsınamayacak bir gerçekliği küreselleşmenin iki yönü olarak hem yerel kültürlerin canlanmasını ve ön plana çıkmasını destekleyen ama yanı zamanda tek bir küresel hegomonik kültürün baskısının da yaşandığını bize göstermektedir. Türkiye'de 1980'den sonra kültür anlamında yaşan süreç küreselleşmenin bu iki tür etkisini açık bir şekilde yaşandığını göstermektedir.

Türk toplumu Tanzimat'la birlikte alınan siyasi kararlar neticesinde önce idari siyasi ve askeri örgütlenmesini sonra da II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaşam tarzını ve Cumhuriyet Devrimleri ile birlikte dünya görüşünü devlet eliyle Batılılaştırma yolunda önemli mesafeler kat etmiştir. Ancak 1980'den sonra uygulanmaya başlayan liberal ekonomi politikalarıyla birlikte hemen her alanda Batılılaşmanın seyri ve etkileri önceki dönemlerden çok daha kapsamlı bir biçimde gerçekleşmiştir. Artık hükümetlerin uygulayacağı kültür politikalarından bağımsız piyasa koşullarına ve gönüllük esasına dayanan bir kültürel Batılılaşma sürecinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Nihayet 1990'lı yıllardan sonra kültürün devletin denetleyebileceği bir alan olmaktan çıkmasıyla birlikte bu süreç daha da belirgin bir hâle gelmiştir. Türk toplumunda ekonomi alanında yaşan liberalleşme ile birlikte tüketim alışkanlıklarının Batılı standartlara göre tekdüze hâle gelmesi yaşam biçimlerinin de giderek Batılı formlara daha fazla benzemesiyle sonuçlanmıştır (Sadoğlu, 2010: 52). Bu benzeşmenin ve kültürlerin birbirlerine yaklaşmasının en önemli unsurlarından biri küreselleşme süreci ile birlikte kitle iletişim araçları ve medyanın büyüyen

devasa boyutlarını vurgulamak gerekir. Türkiye 1980'den sonra liberal ekonomi anlayışı çerçevesinde dışa açılma ve ithalatın artmasıyla birlikte kitle iletişimi ve medyanın büyük bir hızla toplum hayatına girmiştir. Özel kanalların açılması ve yaygınlaşması, İnternet ağının hızla gelişmesi ve 1995'den sonra cep telefonunun hayatımıza girmesi kültürel benzeşmenin ve kültürel yakınlaşmanın temelini oluşturmuştur. Bu tespitlerin yanı sıra küresel kitle kültürünün ayrılmaz parçası olan devasa reklâm sektörü de işin içine katıldığında küresel kültür kodlarının tüketim ağırlıklı ticari yönü ağır basan bir gelişme olduğu ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşmenin en çok tartışılan boyutu, siyasal alanda ve daha çok ulus devlet modeline yönelik etkileridir. Siyasal alanda küreselleşmenin doğurduğu en önemli sonuç; klasik egemenlik esaslarında ortaya çıkan aşınma ve buna paralel olarak egemenlik anlayışında meydana gelen önemli değişimlerdir. 1980'lerden sonra Türkiye'de dışa açılma politikalarının uygulanmaya başlanmasıyla belirginleşen küreselleşme süreci, dünya genelinde mali piyasaların ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi temelinde ve yeni liberal politikaların bütün dünyaya yayılmasını sağlayacak biçimde ilerlemektedir. Dolayısıyla bu politikaların uygulandığı ülkelerde ekonomik yapıdaki dönüşüme bağlı olarak yönetsel ve siyasal yapılar da dönüştürülmekte, daha uygun bir yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Sürecin işleyiş mekanizmasını ise Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü gibi evrensel nitelikteki uluslararası kuruluşların ve Avrupa Birliği'nin üye ülkelere önerdiği, sosyoekonomik ve yönetsel-siyasal yapının yeniden yapılanmasına ilişkin politikalar oluşturmaktadır (Türkay, 2005: 238).

1980'lerdeki dünyada yaşanan ekonomik dönüşüme paralel olarak siyasal alanda da yeni sağ iktidarlar politikaya yön vermeye başlamıştır. İngiltere'de Thatcher, Amerika'da Reagan ve Almanya'da Kohl'un Türkiye'de Özal'ın liderliğindeki sağcı partiler neoliberal politikaları benimsemeye ve bu yönde politikalar yürütmeye başlamışlardır. Yeni sağ politikalar, bir tür liberalizm-muhafazakârlık sentezi olarak bu dönemde ön plana çıktı. Yeni Sağ'ın söylemi, neoliberallerin sınırlı devlet, Pazar ekonomisi, ekonomik verimlilik, birey özgürlüğü gibi talepleriyle neo-muhafazakârların otorite ve geleneklere dayanan kanun ve düzen arayışı birbirine eklemlenmiştir. Bu iki anlayışın yansımaları olarak devletin ekonomik ve siyasal olarak küçüldüğü bir yapı kurulması hedeflenmiştir (Özkazanç, 2007: 42-43).

Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren küreselleşme ve yeni devlet anlayışı kapsamında, ulusal sınırların kalktığı, rekabetin ve serbest piyasa mekanizmasının benimsendiği yenedünya düzenine uyum sağlamak için yoğun emek harcamıştır.

Türkiye de 1980 sonrası ekonomik, siyasal ve sosyal hayatındaki değişim ve dönüşümde 24 Ocak kararlarının önemli bir payı vardır. 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik kararlar ülke ekonomisinin yeniden yapılanmasını ve dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine girmesinin sağlanması amaçlanmış olup 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi de alınan bu ekonomik kararların uygulanmasını sağlayacak siyasal zemini oluşturması amacıyla yapıldığı ileri sürülmüştür. Buradan hareketle 80'lerle beraber yaşanan değişim dalgasının yalnızca ülkenin iç dinamikleriyle ilgili olmadığını görmek gerekir. Türk ekonomisi ve siyasetinde yaşanan gelişmeler, 1980'lerde başlayan ve 1990'larda gücü iyice artan küreselleşme sürecinden ayrı tutulamaz. Dolayısıyla söz konusu politikalar bir bakıma Türkiye'nin küreselleşme sürecine entegre olmasının sonucu olarak görülmelidir. Aynı zaman diliminde gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan strateji değişimi ve neoliberalizmin yükselişinin Türkiye'ye de yansıdığı açıktır (Beriş, 2008: 35). Türkiye bu anlamda küreselleşmenin etkilerini diğer gelişmekte olan ülkelere nazaran daha hızlı bir şekilde hissetmiştir.

Türkiye'nin 1980'lerde yaşadığı değişimi ve dönüşümü daha da hızlandıran gelişmeler ise Türk iç politikasının Batı kontrolündeki küresel konjonktüre uygun şekilde bir yapılanma süreci geçirmiş olmasıdır. Bu şartlar ve Özal kimliğinin ortak çerçevede hareketi Türkiye'de önemli bir dönemin başlatıcısı olmuştur. Dolayısıyla Küreselleşme dalgası içinde değerlendirdiğimiz; demokratikleşme, liberalleşme ve neoliberalleşme, sivil toplumculuk gibi kavramlar bu dönemde daha yoğun şekilde Türkiye'nin siyasi ve toplumsal gündemine girmeye başlamıştır.

Devletin liberalizm doğrultusunda dönüşmesi aynı zamanda devletin klasik her alana müdahil olduğu bir yapıdan daha sınırlı kontrol işlevine doğru değişmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da küreselleşme süreciyle birlikte, Türkiye'de de güçlü devlet geleneğinde bir meşruiyet krizi ve aşınması söz konusudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana modernleşme, devletin sivil toplumdan neredeyse tümüyle bağımsız hareket etme kapasitesini tasarruf ettiği bir güçlü devlet

geleneğiyle nitelendirilmiş ve aynı zamanda bu geleneğe önyak olmuştur. Siyasetin birincil bağlamı hükümet tarafından değil, devlet tarafından oluşturulmuştur. Bu gelenek 1980'lere kadar Türkiye'de siyaseti düzenleyen iç değişken olarak işlev görmüştür. 1980'lerden beri ise yeni aktörlerin, yeni zihniyetlerin ve yeni modernleşme dilinin ortaya çıkmasının yanı sıra, demokrasinin de siyasette küresel bir referans noktası olarak alınmaya başlaması, siyasal faaliyetleri anlamada kültürü ve kültürel etkenleri önemli değişkenler haline getirmiştir. Dolayısıyla bugün devlet, siyasette birincil konumunu koruma açısından bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıyadır (Özbudun ve Keyman, 2003: 306).

Heper'e (2006: 241-244) göre 1980 sonrası siyasal yaşamın iki önemli özelliği vardır. Birincisi, devletin bölünmez bütünlüğünün korunmasıdır İkincisi ise millî ve manevi Türk değerlerinin korunmasına yönelik vurgudur. Devletin bu iki temel niteliğinin somut göstergeleri özellikle 1983 sonrası dönemde gözlemlenmeye başlamıştır. Özal iktidarı ile yeni sağ siyasetin etkilerinin de bir sonucu olarak ulus devletin aşkını nitelikleri gerilemeye, devletin faaliyet alanları azaltılmaya başlamıştır. 1989 sonrası siyasal yasakların da kalkmasıyla hem sivil toplum yönünde hem de siyasal partiler açısından demokratik sayılmasa bile serbestleştirilmiş bir dönem yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'de siyasal ve kültürel değişimin kökleri 1980'de yürürlüğe konan yeni birikim modelinde yatmaktadır. Zira 1980'le birlikte yaşanan dönüşüm, ithal ikameci sanayileşme politikaları çerçevesinde iç pazarın genişletilmesi doğrultusunda sanayi sermayesi etrafında oluşan ve daha geniş toplumsal kesimleri kapsayan bir hegemonyanın yerini, dünya ekonomisi ile entegrasyonun artırılması amacı doğrultusunda, toplumun geniş kesimlerinin dışlandığı daha dar bir hegemonyaya bırakmasından başka bir şey değildir. 1980 sonrasında siyasal rejimin daha zayıf bir toplumsal desteğe sahip oluşu, kökleri ekonomide yatan bu süreçle ilişkilidir (Ataay, 2008: 2003).

Küreselleşmenin siyasal etkilerinin merkezinde ulus devlet yer almaktadır. Ulus devletin merkezîyetçi, tekilci, homojen, tüm iktisadi, siyasal ve toplumsal ilişkileri belirleyici özellikleri küreselleşme süreci ile birlikte değişmeye, aşınmaya başlamıştır. Bu durumun oluşmasında küreselleşmenin uluslar üstü bir sistem olması, yani devlet sınırlarını aşan nitelikleri etkili olmuştur. 1980'lerin ekonomide ve siyasette geçirdiği büyük ve hızlı dönüşüm küreselleşme olgusunun temel nitelikleri

ile örtüşmektedir. Bu bağlamda dünya ekonomisinde ve siyasetinde gözlemlenen liberal politikaların yaygınlaşması, devletin tek karar alma ve uygulama mercii olmasının terk edilmeye başlanması, uluslar üstü kurumların ekonomide ve siyasette etkin roller oynamaya başlaması gözlenmeye başlamıştır. Küreselleşme süreci ekonomik anlamda tam bir dünya pazarı yaratmayı hedeflerken; devleti, ekonomik alanda küçültüp, siyasal alanda da sınırlı ama etkin bir liberal devlete dönüştürme yolunda etkilemiştir. 1980'li yıllarla birlikte neomuhafazakâr söylemler de siyasette ön plana çıkmaya başlamıştır. 1980'li yıllarla birlikte devlet ve devletin kurumları, işleyişi, nitelikleri ile ilgili değişim ve dönüşümler Türkiye'nin dışa açılma, liberalleşme eğilimleri ile ilgili olduğu kadar aynı zamanda 1980 öncesi olaylarının bir yansımasıdır. Muhafazakâr, Türk/İslam sentezi merkezli bir Atatürkçü ideolojiye dönüşen bu yapıda yeni sağ siyasetin politikalarıyla da paralel olarak liberal-demokrat eğilimler yükselmeye başlamış, din devlet ilişkileri yumuşamış, devletçi-seçkin kadro geri plana itilmiştir. Ancak bu eğilimler zıt kutbunu da oluşturarak ulusalcı-laik-Kemalist düşünceleri de canlandırmıştır. Böylece 1990'lı yılların başından itibaren birbiriyle iktidar mücadelesi veren iki cephe ortaya çıkmaya başladı. Bu iki cephenin kendi mevzilerini koruma ve karşı tarafı geriletme mücadelesi siyasal alanda tıkanmalara, krizlere neden oldu ve olmaya da devam etmektedir. Ülke gündemine gelen herhangi bir konunun/sorunun (Kıbrıs sorunu, Kürt sorunu, AB, ABD ile ilişkiler, Anayasa vb.) çözüme kavuşturulabilmesi 1990'lı ve 2000'li yılların genel görünümü itibarıyla söz konusu olmadı. Çözüm önerisi liberal-demokrat/çok kültürcü taraftan geldiğinde, ulusalcı-laik taraf şiddetle bu öneriye karşı çıkmakta, sorunlar çoğu kez tartışılmamaktadır. Aynı yaklaşım ulusalcı siyaseti benimsemeyen liberal-çok kültürcü perspektif için de söz konusudur. Her iki yaklaşım da olumsuzlamalar üzerinden, ötekine saldırma, ötekini değersizleştirme üzerinden siyaset yapmaktadır. Bu durum siyasal alanı kitlemekte, hatta siyasal krizler ekonomik krizlere (2001 Şubat krizi) dahi sebep olabilmektedir (Durdu, 2009: 145-154).

Her iki yaklaşım aslında 2000'li yıllardan sonra daha belirgin bir biçimde temel tartışma alanlarında bir ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Kısaca 2000'li yıllardan sonra Türkiye'deki siyasal yaşantının temel tartışma ya da ayrışma noktalarını birey-devlet ilişkilerinin ne şekilde biçimleneceği, ulus devlet formunun geleneksel yapısı ile devam edip etmeyeceği ve ulus devlet ekseninde şekillenen ulusal kimlik ve

kültür tartışmaları oluşturmaktadır. AB surecini de içeren küresel ilişkiler ağı, ekonomik, teknolojik ve iletişimsel gelişmeler ve bu gelişmelerle birlikte diğer ülkelerde birey-devlet ilişkilerinin ne şekilde kurgulandığının artık daha kolaylıkla izlenebilmesi, Türkiye'deki ulus devlet konusundaki tartışmaları da doğal olarak etkilemiş, önceden tartışılmayan konuları da tartışılır hâle getirmiştir (Bülbül, 2006: 23-24). Bu tartışmaların elbette ekonomik alandan bağımsız düşünmenin imkânı yoktur. Ekonomik alanda yaşanan gelişmeler devlet politikalarında da değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Siyasi yelpazenin sağ ve sol arasındaki mücadeleden ibaret olduğu dönemlerin aksine, kimi zaman AB üzerinden gerçekleşen, ancak daha temelde devlet-toplum ve devlet-birey ilişkileri konusundaki iki temel yaklaşımın mücadelesini ifade eden bu süreçte sağ ve sol muhafazakârlar, sosyalistler ve diğer kesimler kendi içinde ikiye bölünerek, kabaca iki yeni temel siyasi tutum çerçevesinde birleşme çabaları içerisinde olmuştur. Bir yanda AB kriterlerini gerekçe göstererek mevcut devlet yapısının köklü bir şekilde değiştirilmesini, Atatürkçülüğün resmi ideoloji olmaktan çıkarılmasını, etnik, dinî, siyasi ve kültürel alanlarda demokratik acılımlar yapılarak sivil ve siyasi haklar alanının genişletilmesini talep edenler; diğer yanda bu taleplerin devletin laik ve üniter yapısını sonlandıracağını, bu gibi taleplerin AB ve ABD'nin Türkiye üzerindeki emellerinin bir ürünü olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Türkiye'de devletin ve devlet-birey ilişkilerinin geleceği, bu yeni ayrışma ve mücadelede hangi tarafın baskın ve saptayıcı olacağına bağlı olacaktır (Özipek, 2009: 100-102). Devlet ve birey arasındaki ilişki aynı zamanda birçok konuda ulus devletin gelecekte nasıl şekilleneceğini de bize gösterecektir. Elbette ki bu tartışmaların başlangıç yılları küreselleşmenin de etkilerini hissettirmeye başladığı 1980'li yıllardır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme sürecinde daha zor bir durumu bulunmaktadır. Çünkü bu ülkeler sanayileşme sürecini tamamlayamamış konumda olup, yarı sanayileşmiş ülkeler statüsünde yer aldıkları için, bu süreç onlar için aslında var olma veya yok olma mücadelesinin göstergesidir. Bu süreçte Türkiye'nin yol haritası ise küreselleşme süreci ile yetki ve işlevleri kısıtlanan devlet karşısında gücü artan ulus-üstü kuruluşlarla; var olan millî değer ve hedefleri arasında nasıl bir uyum yakalayabileceği doğrultusundadır. Özellikle 1980 sonrası dönemde

Türkiye'nin içine girmiş olduğu küreselleşme süreci ile birlikte devletin yetki ve sorumluluk alanlarındaki değişiklikler bunun en temel göstergesi olmaktadır (Kıvılcım, 2013: 152). 1980 yılı ile başlayan süreci Türkiye'de bir değişim ve dönüşüm başlangıcı olarak tanımlamak yanlış değildir. Çünkü 1980 askeri darbesi, sadece bir siyasal rejim değişikliği değil, aynı zamanda devlet biçimindeki değişimi de vurgulamaktadır. Devlet yapısındaki değişim ile ifade edilmek istenilen, toplumdaki güç ilişkilerinin alanının ve rollerin daha açık anlatım ile devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkilerin tekrar yapılandırılması olarak ifade edilebilir. Bu döneme kadar olan dönemin genel özellikleri; içe dönük bir ekonomik modelin benimsendiği iktisadi kalkınma için sadece ulusal düzenlemelerle hareket edildiği bir yapı mevcutken, 1980'li yıllar dışa açık bir ekonomik yapıya geçişin başlangıç yıllarıdır (Aktaran Kıvılcım, 2013: 155).

1980'li yıllarla birlikte dünyanın birçok yerinde serbest piyasa ekonomisine dönüş politikalarının hızlandığı, neoliberal siyasetin ön plana çıkmaya başladığı süreç yaşanmaya başladı. Bu dönemde Batı'da Yeni Sağ olarak tanımlanan politikalar uygulanmaya başlandı. Yeni sağ siyasetin özünde ekonominin doğal şekilde işlediği, demokrasiye dayalı ve en aza indirgenmiş devlet anlayışı vardır (Durdu, 2009: 145-154). Bu yüzden sosyal refah devleti yerini ekonomik devlete, devletçilik yerini bireyciliğe, kamu organizasyonları yerini sivil toplum örgütlerine bırakmaktadır. Yeni sağ sistemde devlet, üretim ve işletim yerine, denetim ve düzenleme rolünü üstlenmektedir. 1980'li yıllarda yaşanan dünya ekonomik krizine bir alternatif olarak ortaya çıkan Yeni Sağ, kapitalizmin krizine bir çözüm olarak geliştirildi (Safi, 2007: 260-61).

3.1.1. Devletin Dönüşümü

Günümüzde artan ekonomik siyasi ve kültürel bağlar, ulus devlet yapısı içindeki hükümetlerin gücünü ve etkinliğini azaltmakta, hükümetlerin devlet üzerindeki yönetme gücü sınırlandırılmaktadır. Bu sınırlılıklar doğal olarak devletin dönüşümünü beraberinde getirmektedir. Bu açıdan küreselleşmenin siyasal etkilerinin merkezinde devlet yer almaktadır. Ulus devletin merkezîyetçi, tekilci, tüm iktisadi, siyasal ve toplumsal ilişkileri belirleyici özellikleri küreselleşme süreci ile birlikte değişmeye, aşınmaya başlamıştır. Bu durumun oluşmasında küreselleşmenin

uluslar üstü bir sistem olması, yani devlet sınırlarını aşan nitelikleri etkili oldu. Ayrıca küreselleşmenin görünülerinden neoliberal politikalar devletin küçültülmesini, etkinliğinin azaltılmasını da beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de 1980’li yıllarda askeri darbenin yapılması ile birlikte devletin kurumunun otoriterliği güçlendirilmiş Türkiye’deki siyasal kültürün asli ve en vazgeçilmez unsuru olan devlet; korunması gereken, etkin, hâkim bir güç olarak tüm diğer kurumların ve unsurların üzerinde görülmüştür. 1980 darbesi ile devlet; en güçlü siyasal özne olarak yeniden tüm alanları kontrol etse de, özellikle 1983’teki seçim sonrası bazı alanlardan elini çekmeye başlamış ve 1983’ten sonra yeni bir dönem başlamıştır 1980’ öncesi ulusal kalkınmacı, kamu öncülüğünde ithal ikameci birikim stratejisi terk edilerek yerine kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmeyi öngören serbest pazar ve ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiştir (Özkazanç, 2007: 68-9).

Türkiye’de 1980’lerden itibaren devletin işlevleri dışı açılma politikaları doğrultusunda değiştiği ölçüde devlet örgütlenmesi de bu politikaları uygulama yönünde yeniden yapılanmıştır. Üretim alanından çekilmeye ve bu alanı sermaye kesimine bırakmaya başlayan devletin temel işlevi birikimin hukuki, mali, idari gerekliliklerinin sağlamaya sınırlanmıştır. Ancak, devletin müdahale araçlarını sermaye lehine tasfiye eden neoliberal strateji 1990’ların bağlamı içinde devlete yönelik söylemlerini değiştirmiş ve kendine özgü devlet projesini “yönetişim modeli” üzerinde inşaya girişerek yeni bir düzenleme projesinin geliştirilmesi ve uygulanması sürecini başlatmıştır (Yılmaz, 2011: 179). Günümüz Türkiye’sinde devletin yeniden yapılandırılmasını öngören neoliberal reformlar ikinci kuşak yapısal reformlar başlığı altında gündeme getirilmektedir. Temelde 1980 sonrası neoliberal reformların devamı niteliğinde olan, fakat bazı yeni açılımlar içermesi nedeniyle ikinci kuşak olarak adlandırılan bu reform projesi, 1980 sonrası dönemin “minimal devlet” modelinden farklı olarak “düzenleyici devlet” modeli olarak adlandırılan bir devlet modelini hedeflemektedir (Ataay ve Acar, 2006: 27).

Günümüzde yönetim terimi, kamu yönetimini, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içine alan kompleks bir sistemi ve bunların kendi aralarındaki ilişkiler ağını ve karşılıklı etkileşimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu süreçte

merkezi yönetim ve yerel yönetim kuruluşlarından başka, sivil toplum örgütlerini, özel girişimcileri ve kâr amacı gütmeyen kuruluşları kapsayan geniş bir aktörler yelpazesinin varlığı ve bunların yönetim sistemine dâhil edilmesi gündeme gelmektedir (Eryılmaz, 2000: 28). Held'e göre, yoğunlaşan toplumsal ilişkiler ve devletlerin de karşılıklı bağımlılığın artması hükümetlerin etkinliğini sınırlamaktadır. Egemen ulus devletin sınırları üzerindeki hâkimiyetini giderek kaybettiğinden söz edilmesi içerde ve dışardaki faaliyetler üzerinde devletlere kontrol gücü sağlayan politika araçlarının da giderek azaldığının göstergesidir (Aktaran Alpaslan, 2008: 99). Hükümetlerin vatandaşları üzerindeki nüfuzunu azaltan ve sınırlayan ulus-ötesi aktörlerin ve bu aktörler arası etkileşimin artması hükümet politikalarına yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Karşılıklı bağımlılık, devletlerin diğer devletlerle veya devlet-dışı aktörlerle işbirliğine girmeden çözemeyeceği politika problemleri doğurmuştur. Bunun sonucunda devletler siyasi entegrasyon düzeylerini ve/veya çok taraflı girişimleri artırmak zorunda kalmışlardır. Böylece kurumların, örgütlerin ve yönetsel alanlarının genişlemesiyle küresel yönetişimin zemini hazırlanmış, hakların ve yükümlülüklerin yeniden tanımlandığı devletlerin küresel veya bölgesel ilişki ve süreçlerden soyutlanmasını zorlaştıran yeni küresel siyaset biçimi ortaya çıkmıştır (Aktaran Alpaslan, 2008: 99-100).

Siyasal sistem açısından yönetişim, siyasal sistemin idaresinde hükümet ile toplum arasında karşılıklı etkileşim, ortak çalışma, karar almada paydaş olma koşullarına dayanır. Siyasal sorunlar ile gündemi oluşturan ve kamuoyunu yakından ilgilendiren hususlarda hükümetin iktidar kullanımı, bu etkileşimin odağında yer alır. Bu doğrultuda yönetişim “kamunun yakından ilgilendiği hususlar hakkında, iktidarın nasıl kullanılması, siyasal kararların nasıl, neden alınması ve yurttaşların kendi sözlerini kabul ettirebilmeleri için neler yapmaları gerektiğiyle ilgili olan kurum, süreç ve gelenekleri de göz önüne alarak sorumlu ve duyarlı bir biçimde güç kullanımı” anlamına gelmektedir (Coşkun, 2003: 32-33). Bu anlayış ekonomi ve siyaset kurumunun düzenli çalışmasını ve devlet birey ilişkilerinin devlet yönetiminde aktif olarak yer almasını temin etmektedir.

Ekonomi ve siyaset arasındaki ayrımın kurumsallaşmasında yönetişim modeli önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’de yeni bir siyasal iktidar tarzını hayata geçiren yönetişim, önceki dönemde zayıflamış olan demokratik sistemin kırılğanlıkları

üzerine sermaye egemenliğinin inşa edilmesinde ve demokratik iktidar biçiminin dönüştürülmesinde hâkim bir model olarak öne çıkmıştır. Yolsuzluk, kayırmacılık ya da partizanlık gibi olumsuzlukları siyasete atfeden bu model “siyasal” olana negatif bir anlam yükler. Türkiye özelinde ele alındığında ekonomiyi siyasetten ayırıştırmanın temel araçları ise piyasanın ihtiyaçlarını temel alan, yasama ve yargı işlevleri ile donatılmış özerk ve bağımsız kurumlar; parlamentonun denetleme yetkisinin denetleyici şirketlere bırakılması; kamu yönetimi reformları ile kamu yönetimine şirket yönetim tekniklerinin uygulanması, toplam kalite yönetimi, performans denetimi, ticaret ilkelerine aykırı mevzuatın değiştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayramoğlu, 2005: 172).

1999 yılından itibaren, reform ve yeniden yapılandırma isimleri ile gerçekleşen dönüşüm, merkezi hükümetten yerel yönetimlere; eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinden KİT'lere; vergi yönetiminden, Sayıştay denetimine; sosyal güvenlik sisteminden memuriyet sistemine; idari ölçeğin değişmesinden coğrafi bölge sınıflandırılmasına birçok alanda başlamış ve önemli ölçüde yol almıştır. 1999'da başlayan bu dönüşüm çerçevesinde uygulanan politikaların, devlet örgütlenmesini iki yönlü bir hareketle dönüştürmüştür. Bu hareketlerden ilki, ademi merkezileşme politikaları ile siyasal iktidarın, merkezi hükümetten yerel ve diğer iktidar odaklarına dağıtılmasını öngören “yönetişim” anlayışıdır. İkinci hareket ise; merkezi devletin nasıl yeniden inşa edildiğidir (Özügurlu, 2008: 329).

Türkiye bir taraftan yeni yönetim anlayışıyla yerel yönetimlere ağırlık vererek merkezi devlet özelliğini yerel yönetimlere devrederken diğer yandan ekonomide de benzer bir şekilde neoliberal politikalarla piyasa üzerindeki devletçi baskıyı en aza indirmeyi hedeflemektedir. Ancak bu hedeflerken aynı zamanda ulus devletin en önemli özelliklerinden biri olan merkezi devletin bazı niteliklerinden vazgeçmeden ulus devleti güçlendiren yeniden inşa politikalarına da hız kazandırmıştır. Bu durum devletin piyasalaşma sürecinin doğrudan bir aktörü olarak yeniden tanımlandığı neoliberal küreselleşme sürecinde siyasetin ekonomiye müdahale olanaklarının daraltılması aynı zamanda geniş yetkilerle donatılan ekonomi bürokrasisini siyasal baskılardan muaf kılmakta ve daha bağımsız bir konuma getirmektedir. Yine bu gelişmelerle ilişkili olarak yürütme organının diğer siyasal organlar karşısındaki konumu da giderek daha güçlü hale gelmektedir. Amerikan tarzı lider siyasetinin ön

plana çıkması, başbakanın yetkilerinin genişlemesi ve buna karşılık parlamentonun yetkilerinin daralması yönündeki gelişmeler yürütme organının daha az sınırlandırıldığı bir yapılanmaya işaret etmektedir. Yasama organına karşı yürütme ve bürokrasi daha bir ön plana çıktığı ölçüde politikaların hayata geçirilmesine ilişkin siyasal dolayım azalmaktadır. Bu değişim ise sermaye egemenliğinin önünün açılmasını mümkün hâle getirmektedir (Yılmaz, 2011: 187-188).

1980'den sonra dünyanın birçok yerinde serbest piyasa ekonomisine dönüş politikalarının hızlandığı, neoliberal siyasetin ön plana çıkmaya başladığı süreç yaşanmaya başlanmıştır. Türkiye'de 1980 darbesinden sonra ilk genel seçimlerin ardından Özal'ın iktidara gelmesiyle birlikte serbest piyasa ekonomisine hızlı bir geçiş yapmıştır. Bu dönemde Batı'da ve Türkiye'de Yeni Sağ olarak tanımlanan politikalar uygulanmaya başlandı. Yeni sağ siyasetin özünde ekonominin doğal şekilde işlediği, demokrasiye dayalı ve en aza indirgenmiş devlet anlayışı vardır. Bu yüzden sosyal refah devleti yerini ekonomik devlete, devletçilik yerini bireyciliğe, kamu organizasyonları yerini sivil toplum örgütlerine bırakmaktadır. Yeni sağ sistemde devlet, üretim ve işletim yerine, denetim ve düzenleme rolünü üstlenmektedir. 1980'li yıllarda yaşanan dünya ekonomik krizine bir alternatif olarak ortaya çıkan Yeni Sağ, kapitalizmin krizine bir çözüm olarak geliştirildi (Safi, 2007: 260-61).

Yeni sağ politikalar, bir tür liberalizm-muhafazakârlık sentezi olarak bu dönemde ön plana çıktı. Yeni Sağ'ın söylemi, neoliberallerin sınırlı devlet, pazar ekonomisi, ekonomik verimlilik, birey özgürlüğü gibi talepleriyle neomuhafazakârların otorite ve geleneklere dayanan kanun ve düzen arayışı birbirine eklemlenmiştir. Bu iki anlayışın yansımaları olarak devletin ekonomik ve siyasal olarak küçüldüğü bir yapı kurulması hedeflenmiştir (Özkazanç, 2007: 42-3). Bu anlayışın özellikle 2002 yılından sonra AK Parti iktidarı ile birlikte neomuhafazakâr anlayışın güçlü bir şekilde devlet yapısında egemen olduğunu söylemek gerekir. Bu anlayışla birlikte birçok alanda ulus devletin klasik reflekslerinden sıyrılarak kronik hâle gelmiş birçok soruna; dinî alanda yaşanan sorunlar, Kürt sorunu, demokratikleşme, sivilleşme, ordu siyaset ilişkisi gibi birçok alanda radikal çözümler üretme beceresini sağlamış ancak bunların hepsinde tam anlamıyla başarı sağlayamamıştır.

1980'den sonra küreselleşme süreciyle birlikte, Türkiye'de de güçlü devlet geleneğinde bir meşruiyet krizi ve aşınması söz konusudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana modernleşme, devletin sivil toplumdaki neredeyse tümüyle bağımsız hareket etme kapasitesini tasarruf ettiği bir güçlü devlet geleneğiyle nitelendirilmiş ve aynı zamanda bu geleneğe önyak olmuştur. Siyasetin birincil bağlamı hükümet tarafından değil, devlet tarafından oluşturulmuştur. Bu gelenek 1980'lere kadar Türkiye'de siyaseti düzenleyen iç değişken olarak işlev görmüştür. 1980'lerden beri ise yeni aktörlerin, yeni zihniyetlerin ve yeni modernleşme dilinin ortaya çıkmasının yanı sıra, demokrasinin de siyasette küresel bir referans noktası olarak alınmaya başlaması, siyasal faaliyetleri anlamada kültürü ve kültürel etkenleri önemli değişkenler haline getirmiştir. Dolayısıyla bugün devlet, siyasette birincil konumunu koruma açısından bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıyadır (Özbudun ve Keyman, 2003: 306).

Siyasetle birlikte ekonomik alanda da devlet küreselleşmenin etkileriyle birlikte merkezi olma özelliğini korusa bile bir kısım yetkilerini ulusaltı ve ulusüstü kurumlara devretmek zorunda kalmış ve Türkiye ulus devletinin siyasal ve ekonomik yapısı büyük ölçüde değişmeye başlamıştır. Türkiye'de siyasal iktidarın yönetme biçimini değiştiren yönetim, iktidarın ve dolayısıyla devletin demokratik yapısının dönüştürülmesinde başat bir rol oynamıştır. Küreselleşme, uluslararası kuruluşların da etkisiyle, devletin kendi dinamiklerine dayalı bağımsız hareket etme tarzını ortadan kaldırarak, bunun yerine dış dinamiklere bağlı hareket tarzını ortaya koymaktadır. Ulus devletlerin yetki ve egemenlik alanının değiştirilerek yeniden belirlenmeye zorlandığı 1980 sonrası dönemde devletin yetkilerinin bir kısmı ulusüstü kurumlara devredilirken, diğer bir bölümünü de yerel yönetimlere devredilerek merkezi devletin yönetme tarzı büyük bir değişime uğramıştır. Yerel yönetimlerdeki değişimin yanında 1980 sonrasında küreselleşmenin etkileriyle birlikte ulus devleti doğrudan ilgilendiren ve neredeyse ulus devletle birlikte anılır olan milliyetçilik, çok kültürlülük, kimlik gibi kavramlarında Türkiye'de tartışıldığını ve ulus devletin değişim ve dönüşümünde etkili olduğunu görüyoruz.

3.1.2. Çok Kültürlülük ve Kimlik

Küreselleşme ile birlikte tüm ulus devletler gibi Türkiye de siyasal ve kültürel hayatı ilgilendiren diğer bir konu da, çok kültürlülük kavramıdır. Günümüzde milliyetçilik, etnik kimlik, vatandaşlık gibi ulus devleti doğrudan ilgilendiren ve homojen bir siyasi ve kültürel yapıyı dayatan klasik ulus devlet yapılarını değişime zorlamaktadır. Bu durum da ulus devletleri daha demokratik ve heterojen bir yapıyı ifade eden çok kültürlü politikalara geçmeye zorlamıştır. Çok kültürlü ulus devlet düşüncesi siyaset ve sosyolojinin gündemini fazlasıyla meşgul eden, ulus devletlerin siyasal ve kültürel politikalarında değişiklikler başlatan bir gelişmedir. Bu gelişmede, etnik canlanmaların ve mikro milliyetçiliklerin hız kazanması, demokratik açılımların gündeme gelmesi ulus devletlere yönelik kültür ve kimlik taleplerini arttırmasının önemli bir payı vardır. Küreselleşme ile birlikte ulus devletlerin tek bir kültüre sahip olduğu düşüncesi gerilemeye başlamıştır. Ancak küreselleşme ile birlikte uluslar sınırlarını kültürel akışlara karşı eskisi gibi sıkı bir biçimde koruyamaz olmuşlardır. Elektronik yayıncılık, uydu yayıncılığı, bilim ve sanat alanlarında ulusötesi değer ve standartların yaygınlaşması ulusal kültürü zayıflatarak yeni kültürel kimliklerin oluşmasına neden olmuştur (Özyurt, 2012: 138). Aslında, seksenli yıllardan beri yaşanmakta olan birbiriyle bağlantılı birçok süreç, ulus devletleri yeni kimlik ve kültür politikalarına götürecektir şartların da hazırlayıcısı olmuştur. Farklılıklara sıcak bakan post-modernitenin hâkimiyeti, devletlerin mutlak egemenliklerini törpüleyen uluslararası bir platformun oluşması, bu platform kapsamında temel hak ve hürriyetleri esas alan evrensel bir hukuk sisteminin gelişmesi, özel alandan tamamıyla çıkan piyasanın kamusal alanda sosyal, mesleki, siyasal hatta kültürel açıdan farklılaşmalara yol açması ve kamusal unsurların uluslararası değerlerle bütünleşmesi gibi gelişmeler kimlik ve kültür açısından önemli bir dönüşümün ifadesidir (Çaha, 1998: 81-84).

Türkiye gibi ulus devletlerin homojen bir toplum yapısına sahip olmamasına ciddi bir tehdit olarak görülen çok kültürlülük, vatandaşlık esaslı bir hukuk anlayışına geri dönüş olarak yorumlanmakla beraber, ulustan politik topluma geri dönüş olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu durumun Türkiye’de mikro milliyetçiliği buna karşı da ulusal milliyetçiliği yükselttiği gözden kaçırılmamalıdır. Küreselleşmenin dayattığı bu durumun nasıl bir siyasi yapılanmaya yol açacağı Türkiye açısından da yakından

izlenilmesi gereken bir durumdur (Özvar, 2007: 82). Ancak bu dönüşümün başladığı 1980 sonrasında Küreselleşmeyle birlikte bilişim teknolojisinin gelişimine bağlı olarak, insanların kendi tikelliklerini ve kültürlerini yeniden keşfetme çabasına girdikleri çok kültürlü bir dünya sürecine girilmiştir. Ulus devletlerin bugüne kadar uyguladığı kimlik politikaları, toplumu diğer toplumlardan (ötekiler) farklı kılan özelliklere, başta eğitim ve kültür teşkilatları aracılığıyla vurgu yaparak büyük toplumun (çekirdek etninin) kültürünü standart kültür haline getirme, resmi ideoloji ekseninde kimlik ve kültürel farklılıkları eriterek toplumun bütün üyelerine ortak bir sosyo-politik kültür kazandırma yönünde olmuştur. Siyasal ve kültürel bütünlükle homojen bir ulus oluşturma gayesi güden ulus devletler, kimlik politikalarını kültürel olarak çekirdek etnisiteye, siyaseten ise eşitlikçi ve milli vatandaşlık yaklaşımına dayandırmışlardır. Klasikleşen kimlik politikası, eşit vatandaşların bir takım ortak değerlerin de mirasçısı olmasını hedeflemektedir (Göka, 2003: 92). Böyle bir kimlik politikasının benimsenmesinde ulusu bir bütün hâlinde hem kendi içindeki ötekileri bütünleştirme hem de diğer ulus devletlere karşı bir bütünleştirme gayesi güdüldüğü amaçlanmıştır. Ancak 1980'den sonra hem dünyada hem Türkiye'de uygulanan bu kimlik politikaları ulus devleti bütünlük içerisinde korumanın zor olduğu ve küreselleşmenin etkisiyle birlikte ulus devleti oluşturan ulusun kimliğini yekpare tutmanın zorlaştığını görmekteyiz.

1980'lere damgasını vuran post-modernizasyon süreci içinde, 1990'lı yıllardan bugüne giderek ivmesi ve etkileri toplumsal yaşamın her alanında hissedildiği küreselleşme içinde, 1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılması ve hegemonik güçler dengesine dayalı iki-kutuplu dünya siyasal sisteminin bitmesiyle ortaya çıkan Soğuk Savaş-sonrası geçiş dönemi içinde ve son dönemde yaşadığımız ve uluslararası ilişkilerde çok ciddi bir kırılma ve dönüşüm yaratan 11 Eylül terörü ve sonrası savaşa ve ülke işgallerine indirgenmiş dünya siyaseti içinde, kültürel kimlik-temelli taleplerin ve çatışmaların giderek yaygınlaştığını, engellenemez bir yükseliş eğilimi gösterdiğini, farklı siyasi stratejilerin hareket tarzını ve söylemsel içeriğini belirlediğini ve akademik ve kamusal söylemin merkezî tartışma noktası konumuna geldiğini görüyoruz (Keyman, 2007: 1-2).

Küreselleşmenin küresel bir kültür yarattığı konusunda sosyal bilimciler hemen hemen hemfikirdirler. Ancak ortaya çıkan küresel kültür yerel kültürler millî

kültürler üzerinde etkide bulunarak hem olumlu hem de olumsuz olarak meydana gelen değişimler ulus devleti değişime zorlamaktadır. Bu küresel kültürün ortaya çıkardığı en önemli değişimlerden biri millî kültürler üzerinde ortaya çıkan kimlik krizidir. Küreselleşme rüzgârları, millî kimlikleri zorlayarak hem bireylerde kimlik krizi yaratmakta hem de millî kimliklerde yer yer kırılmalara yol açıp alt kimliklerin ön plana çıkmasına sebep olmaktadır (Eroğlu, 1999: 149-150). Günümüzde kimlik taleplerinin bu kadar yaygın bir hâl almasının en önemli nedeni, küreselleşmeyle birlikte iletişim teknolojisinin ilerlemesi ve bu teknolojinin bütün toplumları etkisi altına almasıdır. Yeniliklere dayalı olarak ortaya çıkan bu iletişimsel gelişmeler, sadece ülkeler arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasal mücadele alanlarını etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda tikelliğe yaptığı aşırı vurgu ile farklı etnik, dinsel, dilsel, cinsel ve mezhepsel kimlikler üzerinde de yeni meşruiyet arayışlarına yol açıyor. Bu durum, küreselleşmenin kültür yapıları üzerindeki olumsuz etkilerini daha da ön plana çıkarıyor. Çünkü küreselleşme olgusu, hem kültürel yapıları homojenleştirmeye çalışmakta hem de onları bir dizi yapı içinde yeniden üreterek kültürel bir karışım yaratmaktadır. Böylelikle akışkan bir ürün haline gelen kültürel öğeler, artık ulusal sınırları aşmakta ve küresel güçlerce yönlendirilmeye müsait pazarlanabilir bir değer haline gelebilmektedir (Duman, 2008: 253-254).

1980 sonrasında kültürel kimlik taleplerinin damga vurduğu yıllar olmuştur. Bu bağlamda da, dinsel, etnik, kültürel, cinsel vb. temellerde ortaya çıkan kültürel kimlik taleplerine vurgu yapmadan yaşadığımız dünyayı anlamamız, mümkün değildir. Türkiye ulus devletinin nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini anlayabilmemiz için de kültürel kimlik taleplerinin içeriğini ve gelişimini anlamamız gerekir. Türkiye’de de 1980 ve 1990’larla birlikte yoğun olarak tartışılan konuların başında ulusal kimlik, etnik kimlik, azınlıklar vs. kavramları gelmektedir. Küreselleşme ile birlikte yerel evrensel ya da merkez çevre arasında meydana gelen gerilimler kimlik konusunu daha da derinleştirmektedir. Özellikle 1980’ sonrasında Turgut Özal’la birlikte neoliberal politikaların etkisiyle birlikte siyasette kültürel alanda farklı kimlik taleplerinin güçlenmesi bunun en güzel örneğidir. Muhafazakârlığına ve dolayısıyla İslami kimliğin siyaset ve kültür sahasında ön plana çıkmaya başlaması hakeza Kürt sorunu çerçevesinde kimlik ve milliyetçilik olgularını daha fazla gündeme gelmesi Türkiye’de yaşanan kimlik taleplerinin bir sonucu olarak görmek gerekir.

Bu çerçevede Türkiye’de siyasal rejimin tek kimliği önceleyen anlayışına karşı İslami kimlik talepleri, etnik grupların kimlik ve tanınma talepleri, dinsel ve etnik azınlıkların dil, eğitim, din vb. konulardaki istekleri son yıllarda oldukça artmıştır. Bu talepler karşısında Türkiye’de siyaset zor ve içinden çıkılması güç durumlara düşmektedir. Bir tarafta bu talepleri haklı görerek farklılıkların tanınabileceğine yönelik yaklaşım varken, diğer tarafta da bu tür taleplerin üniter devleti zedeleyeceği, bölünmeye götüreceği yönündeki anlayış söz konusudur. İlk yaklaşım çerçevesinde çok kültürlülük siyaseti ön plana çıkarken, ikinci yaklaşım ulusalcılık şeklinde cereyan etmektedir (Durdu, 2009: 159). Kürt milliyetçiliği küreselleşmenin mikro milliyetçilik akımından etkilenirken Türkiye’nin “Türk” kimliği üzerinden ulus inşasına bir karşı duruşu, İslamcı hareket ise Türkiye Cumhuriyeti devletinin “laik” karakterine karşı bir duruşu temsil etmiştir. Bu hareketin ortaya çıkışında, bilhassa 1975’ten beri küresel çapta vurgu yapılan etnik ve dinî taleplerin insani haklar kapsamında büyük ölçüde tartışmaya açılması etkili olmuştur. 1980’lerin Türkiye’indeki siyasi tavır alışlar açısından ise bu iki harekete yön veren önemli unsur şüphesiz ANAP iktidarının karakteri ve Özal’ın kişisel yapısıdır. Özal’ın bir taraftan muhafazakâr kesimi kucaklaması, diğer yandan Kürt meselesiyle ilgili olarak Türkiye’de o döneme değin çoğunlukla gündeme getirilmemiş konuları tartışmaya açması sivil tabanda bu iki toplumsal ve ideolojik harekete güç kazandırmıştır. 1980’lerden sonra Türkiye’de sosyal politikalar konusunda yükselen toplumsal talepler ise kendi kendine bir araya gelebilen sivil grupların devlet politikalarını da etkilemeye başlamasıyla yaşanmış ve bu toplumsal değişimin en önemli kalıpları olmuştur (Bülbül, 2015: 107-108).

Türkiye üniter devlet yapısı ile Cumhuriyet tarihi boyunca yerel eksene şüphe ile bakmış, yerelliği zaman zaman bölücülükle eş anlamlı tutmuş ve benimsememiştir. Bu algılayışın en önemli nedenleri yine tarihte yatmakta, bölgesel özerkliklerin parçalanma ile sonuçlandığı fikri Osmanlının son yıllarındaki toprak kaybetme psikolojisinin bir anlamda devam etmesidir. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda idari yapı merkez ve yerel arasında bir ayırım gösterse de bu Avrupa’daki örneklerinden çok farklıdır. Dolayısıyla, bölgesellik/yerellik yıllar boyu özellikle Kürt problemi çerçevesinde anlaşılmış, bölgesel siyaset yapan partiler kapatılmıştır. Özellikle 1980 sonrası hız kazanan PKK’nın terörist eylemleri ise bu kaygının bir gerekçesi olmuş bölgeselcilik hep kuşku ile karşılanmıştır (Güney,

2005: 95-96). Bu bağlamda hem İslami kimliğin hem Kürt sorunu bağlamında Kürt kimliğinin devletin güvenliği açısından öncelikli güvenlik sorunu olarak görülmesi bu kuşkunun bir sonucudur.

Kimlik konusundaki bu korumacı ve güvenlikçi yaklaşım ulus devletlerde kamusal alan anlayışının da bir tahakküme dönüşmesine yol açmıştır. Modern devletle birlikte özel şahısların, ailenin ve ekonomik ilişkilerin yansıtılmadığı bu alana farklı sosyal ya da siyasi kimliklere sahip grupların da sokulmaması gelişen bu kimlik anlayışının bir sonucudur (Çaha, 1998: 76, 77). Bu yaklaşım ulus devletleri temel bir ulus kimliği (millî kimlik) etrafında biçimlendirmeye çalışan bir devlet konumuna sokmuştur. Millî kimlik genelde çekirdek etninin kimliği esas alınarak oluşmaktadır. Kültürel politikaların, tüm bireylerin kendisini ulusun varlığı ile bütünleştirmesinde toplumun çoğunluğuna hitap eden çekirdek etninin değerlerinden hareketle geliştirilmesi söz konusudur (Göka, 2003: 88).

Millî kimlik oluşturma sürecinin ilk adımı üst kimliğin tespitidir. Genel olarak çekirdek etnilerin kültür ve tarihinden hareketle üst kimlik tanımlanmakta, ulusun adı konulmaktadır (Bostancı, 2003: 8-17). Dil, tarih ve kültür çalışmaları ile üst kimliğin üzerinde yükseltileceği mitler, önemli tarihsel olaylar, kişiler, tarihsel değer ve semboller belirlenir. Yerel otantik unsurların vatan bilinci oluşturacak şekilde kültürel değerler haline getirilmesi de bu çabaların bir parçasıdır. Bu kapsamda ülkedeki anıtlar, coğrafi güzellikler hatta önemli binalar dahi millî yaşantının sembolleri haline getirilmeye çalışılır. Buradan hareketle vatandaşların her an farklı olduklarını hissedecek ve gururlandıracak bir ortam sağlamak önemli bir çabadır. Bu çabalar kültürel erime potansiyelinin oluşturulması olarak da ifade edilebilir. Ulus devletlerin kuruluş dönemlerine damgasını vuran yoğun dil, tarih ve kültür çalışmaları bu sebeptendir (Şahin, 2006: 150). Millî kimlik politikaları esas olarak farklılık zemini üzerinde inşa edilir. Biz dünyadan farklıyız vurgusu bugüne kadar ulus devletlerin üzerinde durduğu en önemli kültürel husus olmuştur. Küresel bir kitle kültürünün, millî kimlik ve kültürün temel vasfı olan farklı olmayı zedelediği, sınırların ötesini devamlı içeriye taşıdığı, milli kültürel değerlerde erozyona yol açtığı en önemlisi de evrensel kültürel kodlar oluşturduğu göz önüne alındığında millî kimliğin başkası olamamakla anlam kazanan yapısının küreselleşmeyle ciddi bir tehdite uğradığı söylenebilir (Göka, 2003: 88). Bu bağlamda Çok kültürcü

siyasetin hareket noktası ulus devletin; tek ulus, tek devlet, tek vatan, tek dil, tek kültür vb. homojen yapılanma anlayışının problemlili olduğudur. Bu anlayış kimlik konusunu da problemlili hâle getirmektedir.

Bu çerçevede Türkiye’de de çok kültürlülük ve kimlik konusu önemli bir tartışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi Türkiye Cumhuriyeti’nin de Cumhuriyetle birlikte bir ulus devlet formunda kurulması ve 1980’li yıllarla birlikte etkileri görülmeye başlayan küreselleşme sürecidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine kadar ulus devletler çağı henüz başlamamış, tek millete dayalı bir homojenlik ideali de bu zamana kadar dünyada benimsenmemiştir. Dolayısıyla imparatorluklar, farklı azınlıkların (dinsel, etnik) yaşadığı bir yapı oluşturmaktaydı. Osmanlı’da azınlık ve çoğunluk kavramları, İslam hukuku bağlamında şekillenir; İslam hukuku, tek tanrılı dinlere mensup kişilere Müslümanlarla beraber yaşama hakkı tanımaktadır. İmparatorlukta azınlık kavramı Batı’da olduğu gibi din temelli tanımlanmıştır. Nitekim Osmanlıda üç dini azınlık tanımlanır; Ermeniler, Rumlar ve Museviler. Bu gruplar Osmanlı toplumu içinde yaşar, toplumca korunur, askerlik yapmaz, silah taşıyamazlardı. Bunun karşılığında da cizye denilen bir vergi öderlerdi (Göçek, 2005: 11-12). Osmanlıdaki millet sisteminin de bir sonucu olarak imparatorlukta dinsel, bölgesel ve mesleki temelde uygulanan çok kültürlülük anlayışı bulunmaktaydı.

Osmanlı’nın millet sistemine dayalı yönetim yapısı çok kültürlü bir yapıyı mümkün kılarken, Cumhuriyet dönemi ile birlikte devletin yapısı, nitelikleri, ideolojisi değiştiği için Osmanlıdaki sistem terk edilmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte çağdaş bir ulus devlet kurgusu nedeniyle dinsel ve etnik azınlıkların statüleri değişmiş, Lozan Antlaşmasıyla da gayrimüslimler (Ermeni, Rum, Yahudi) dışındaki gruplar azınlık olarak tanınmamıştır. Bunlar dışındaki herhangi bir etnik ya da kültürel grup azınlık sayılmamıştır. Bu nedenle Türkiye’de sadece Müslüman olmayanlar azınlık statüsüne sahiptirler. Farklı etnik kökeni olan insanlar ya da gruplar azınlık haklarına sahip değildirler (Çeçen, 2007: 41). Lozan ile azınlıkların Osmanlıda olduğu gibi dinsel temelli tanınmaya devam ettiği görülmektedir. Ancak yeni Türkiye Cumhuriyeti devleti bir ulus devletti ve ulus devletlerin içinde eğer hâkim etnik gruptan olmayanlar var ise bunlara da ulusal azınlıklar denmekteydi. Bu tanımlamaya rağmen Türkiye’de farklı etnik kökenden gelenler (Kürt, Arap, Çerkez,

Laz vb.) azınlık sayılmayıp Türk sayılmışlardır. Bu tanımlama ile birlikte ulusal sınırlar içindeki herkes etnik olarak Türk görülmüş, tüm politikalar (eğitim, dil, kültür vb.) da tek kimlik merkezli bir anlayışla yaşama geçirilmiştir. Tek kimlik kurgusu ile toplumsal yapının homojen olmayan nitelikleri Cumhuriyet tarihi boyunca gerilimli bir sürecin de yaşanmasında pay sahibi olmuş gibi görünmektedir (Durdu, 2009: 161-162). Bu gerilim özellikle Kürt kimliğinin tanınması noktasında da devam etmiştir. Kimlik ve çok kültürlülük tartışmalarının büyük bir kısmı da Kürt sorunu çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Kürt sorununun ortaya çıkışı Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren uygulanmaya başlanan merkezîyetçilik siyasetinden büyük oranda etkilenmiştir.

Tarihsel süreçte Kürt sorununa bakıldığında Cumhuriyet tarihi boyunca özellikle 1924'le birlikte Kürtlerin mevcudiyeti kabul edilmekle birlikte Kürt sorunu; kolektif haklarının tanınmaz olmasıyla somutlaşmış, 1930'larla birlikte ise fiziksel olarak da Kürtlerin yok sayılması, sorunu daha da artmıştır. Çünkü bu tarihten 1990'lara kadar Türk vatanında Kürt yoktur anlayışı devam etmiştir. Bu anlayış nedeniyle Cumhuriyet tarihi boyunca Kürtlerin Türkleştirilmesi süreci devam etmiş ve büyük oranda da başarılı olunmuştur. Bu asimilasyon süreci günümüzde hâlâ devam etmekte birlikte bir kısım Kürtlerin de Cumhuriyetle yabancılaşması devam ediyor. Giderek artan sayıda Kürt, kendi etnisitesine geri çekiliyor ve biz bilinci geliştiriyor. 1980 ve 1990'lı yıllarla birlikte Kürt sorunu küreselleşme süreci ile de eklenmiş görünmektedir. Kürt muhalefeti bugün daha çok, ulus devletlerin dünya siyasetindeki zayıflamasının imkânlarına (AB) ve bunu gerçekleştirecek ideolojik referanslara (İnsan hakları) tutunmaktadır (Yeğen, 2006; 22-53). Böylece Kürt sorunu 1980-2002 yılları arasında kısmi demokratik gelişmelere sahne olmuş olsa da genel olarak güvenlikçi anlayışlara ve çözüme odaklanmıştır. Çok kültürlülük konusu da Türkiye'de terör sorunu nedeniyle hep Kürt sorunu ve bu sorunun uyandırdığı bütünlükçü duyarlılıklarla anıldığından bu konuda ciddi bir ilerleme kaydedilememiştir.

Kürt sorunu, Cumhuriyetin tarihiyle eş bir geçmişe sahiptir ve bugün PKK'nın faaliyetlerinden büyük oranda etkilense bile teröre indirgenemeyecek kadar çok farklı boyutlar taşıyan bir sorundur. Kürt Sorunu, imparatorluk sonrası dönemde çoğulcu bir toplum yapısı üzerine ulus devlet anlayışı dayatılarak kurulan

‘Cumhuriyet’in temel paradigmalarıyla çatışarak bugünlere gelmiştir. Bu paradigma tek bir ulusa dayalı homojenleştirici özelliğiyle farklılıkları görmezden gelen hatta yok sayan politikalarla bugüne kadar gelmiş ve bugün farklı aktörlerin, uluslararası hesaplaşmaların odağında hak aramanın da ötesinde çağrışımları olan komplike bir soruna evrilmiştir. Türkiye ulus devleti üniter yapısıyla ve geçmişin bakiyesi olan politikalarla bu sorunun nasıl üstesinden geleceği Türkiye ulus devletinin üniter yapısını parçalayarak mı yoksa dönüştürerek mi aşılabacağı bugünün en önemli tartışma alanlarından birdir. Günümüzde devletin üniter yapısı, yani ulus devlet yapısı içinde sorunu inkâr ve imha ile çözmek isteyen kesim ile Kürt öznesini telaffuz etmeden, alt kimliklerin bireysel düzeyde kendilerini ifade edebilecekleri anlayışı savunan kesimin mücadelesine tanık olmaktadır. Bunların dışında üçüncü bir yol olarak Kürt realitesinin tanınması, Kürtlerin de bir ulus olduğunu söyleyerek Kürtlerin kendi ulus devletlerini inşa etmesini mi yoksa ulus devlet çatısı altında bir federasyon şekli teşekkül ettirmek mi veya ulus devlet içerisinde kalınarak demokratik tüm taleplerin gerçekleştirileceği bir yapıyı tesis ederek mi aşılabacağı bu tartışmaların merkezinde yer alan olgular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuşkusuz bu sorunun kimlik boyutunun yanı sıra bölgesel ve toplumsal az gelişmişlik, insan hakları, bölücülük ve terör gibi başka boyutları da vardır. Ama tüm bunlar bugün itibariyle etnik Kürt milliyetçiliği ve devletin güvenlik endişelerinden kaynaklanan sorunlar demetinin birer parçasıdır. Zaten bu nedenle bu çok boyutlu sorun farklı biçimlerde adlandırılabilen, buna yeterince gerekçe de bulunulabilmektedir. Hâlbuki “Kürt sorunu” tüm bu boyutları kapsayan bir ifadedir. Çünkü sorunun siyasallaşma sürecine damgasını vuran etno-milliyetçilik bu boyutlardan beslenmektedir. Keyman’ın da belirttiği gibi, Kürt sorunu bu anlamda sosyolojik, tarihsel ve söylemsel düzeyde kurulmuş, çok boyutlu yapıya sahip kültürel hak ve özgürlüklerle etno-milliyetçiliğin iç içe geçtiği bir etnik kimlik sorununu ve siyasetini adlandırmaktadır (Keyman, 2005: 9). Dolayısıyla çok kültürlülük ve kimlik tartışması Türkiye’de yalnızca Türk-Kürt sorunu çerçevesinde ele alınmış olduğundan Türkiye’de kültürel haklar, tanınma, kimlik, çoğulculuk, demokratikleşme vb. söylemler ayrımcılık ve bölücülük olarak algılanma riski taşımaktadır. Bu talepleri dile getirenler büyük tepkilerle karşılaşmaktadır. Çünkü çok kültürlülüğün esasları ve uygulamalar, hâkim kültür-azınlık kültür ilişkilerine yeni bir bakış getiren ulus devletinin temel unsurlarından millî kimliğin yöntem ve

içeriğini değiştiren bir yapıyı ortaya koymaktadır. Asimilasyon şeklinde tesis edilen millî kimlik yerine bütünleşme tarzında bir üst kimlik ve buna uygun kültür politikaları önerilmektedir. Hem teori, hem de uygulamalar, esas amacın yeni azınlıklar yaratma değil de farklılıkları yok edici ve millî kimlikte bütünleşmeyi sağlamak olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim ılımlı anlamıyla çok kültürlülüğün hükümlanlık ve egemenlik hakları vermeden kültürel haklar yoluyla toplumsal bütünleşmeyi amaçlaması, mikro-milliyetçilik ve ayrılıkçılığı ve hatta ırkçılığı engelleme kaygısının bir göstergesidir. Bundan dolayı etnik kimliklerin taleplerine kültürel açıdan yaklaşım demokratik talepler olarak bireysel kültürel hakları kabul etmek yaygın tutumdur. Bu hâliyle çok kültürlülüğün klasik ulus devlet formunu değiştiren ama ulus devlet tasarımını destekleyen bir gelişme olduğu söylenebilir. Çok kültürlülük uygulamalarının ulus devleti siyasal ve ülkesel bütünlük anlamında desteklediği, millî kimlik ana unsurunu reddetmediği açıktır (Köksal, 2006: 182-183).

Sonuç olarak sosyolojik açıdan ele alındığında, ulus devlet yapısının, küreselleşme süreci ile ön plana çıkan “çok kültürlülük”, “ millî egemenlik”, “millî kimlik”, “millî kültür”, “ yurttaşlık”, “yerelleşme”, “ gibi kavramlar küreselleşme ile birlikte değişmekte ve bundan da en büyük payı ulus devletler almaktadır. Ulus devletin değişen ekonomik, siyasal ve kültürel işlevleri; uluslar üstü birleşmelerin artması sosyal toplumların birbirlerine bağımlı duruma gelmeleri, meşruiyet temelinde ortaya çıkan boşluklar ile küreselleşme karşısında yıpranmaya başlayan ulus devletler, bu çıkmazları aşmak için gerekli önlemleri alarak, kendini yenedünya düzenine uyumlu bir biçimde yeniden yapılandırmak durumundadırlar 1980 sonrası dönemde dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de artan kimlik siyaseti ve bu siyasetin altında yer alan çok kültürcülük, çok kültürlülük, Türkiyelilik vb. tüm söylemler; göz ardı etmeyle, reddetmeyle, yasal engellerle, yasaklamalarla ortadan kalkmamış aksine derinleşmiştir. Türkiye’de kimlikler, bir yandan yükselen milliyetçiliklerle öte yandan da küreselleşme ile birlikte dünyanın her yerine hâkim olma amacını taşıyan kapitalist sistemin ulus devlet yapılarını çözücü etkisi arasında sıkışmış bir durumdadır. Enformasyon çağı ile birlikte küreselleşmenin etkileri ülkemizde de etkili bir biçimde ortaya çıkmaya başlamış ve bir şekilde sürekli olarak göz ardı edilen farklı kimlikler kendilerini daha fazla ifade etme imkânına kavuşmuşlardır.

3.1.3. Ulusçuluk/Milliyetçilik

Ulus devlet ile birlikte anılan en önemli olgulardan bir tanesi de ulusçuluktur. Ulus ile devletin birliği bütünlüğü kurgusunun bir tezahürü olan ulus devletin meşruiyetinin topluma benimsetilmesinde en önemli düşünce ulusçuluktur. Küreselleşmeyle beraber ulus devletler birçok alanda kriz yaşadığı gibi ulus devletin kurucu ideolojisi olan ulusçuluk da bir kriz yaşamaktadır. Küreselleşme ile birlikte ulus devleti oluşturan temel niteliklerde önemli değişimler yaşanmaktadır. Çünkü ulus devletlerin içinde bulunduğu koşullar büyük bir değişim yaşamakta ve artık karşılaştığı sorunları ulusal sınırlar içinde çözemeyeceği küresel bir dünya karşı karşıya kalmıştır. Ulus devletler ulusüstü örgütlenmelerle ve bunların ekonomik siyasal ve kültürel baskısıyla yüz yüze gelmiştir. Ulus devletin ulusötesi örgütlenmelerle ilişkiye girmesiyle birlikte ulus devlette yaşanan krizler ulusçulukta da ortaya çıkmıştır. Bunu aşmak için iki seçenek ortaya çıkmıştır. a- çoğunlukla sivil milliyetçiliklerin milliyetçiliği yeniden gündeme getirerek erozyona uğrayan koşullarını yeni bir ruhsal seferberlikle aşmaya çalışması. b- ulus devletin millî kimliği yeniden yorumlayarak geniş bir politik anlam dünyası kurması. Türkiye örneğinde milliyetçilik bu her iki unsurun da tartışıldığı bir süreci ulus devlet kurulduktan sonra yaşamıştır. 1980''den sonra küreselleşme karşıtı bir çerçeveye bürünen milliyetçilik olgusu 1990'lardan sonra küresel koşullara uyarlamaya çalışan daha pragmatik bir çerçeveye bürünmüştür. Zaten bu anlamda kültürel kimlik, çok kültürlülük, vatandaşlık gibi kavramlara daha yoğun bir biçimde Türkiye'de tartışılmaya başlanmıştır.

Türkiye'de milliyetçilik Cumhuriyetin kurulmasından itibaren asli ve değişmez bir siyasal, kültürel unsur olmuştur. Türkiye'de milliyetçiliğin resmi görüntüsü devlet-millet ilişkisi çerçevesinde ele alınmayı gerektirmektedir. Milliyetçilik, modern millet örgütlenmesinin sağlanabilmesi için bir araç olarak kullanılmış, Osmanlı'nın çok milletli yapısının yerine tek milletli bir devlet anlayışı oluşturulmak istenmiştir. Milliyetçilik, bu kurgu içinde tek millet düşüncesini yerleştirme anlayışıyla bütünleşmekte ve kurucu bir ideoloji olarak sistemdeki yerini almaktadır. Ulus devlet modeline geçişi simgeleyen Cumhuriyetin kurulması süreci tekil bir ulus inşasını da

zorunlu kılmıştır. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde (1923-38) Türklüğe yapılan vurgu oldukça önemlidir ve "...Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup Cumhuriyet ülküsünü benimsemiş, Batılılaştırılmış Türk kültürüne bağlı, Türkçe konuşan ve köken itibariyle Türk olan herkes, kâmil, hakiki ya da öz Türk'tür". Buradaki vurgu bir yandan etnik köken olarak Türk olmayı ön plana çıkarırken bir yandan da sadece Türk kökenli olmayı yeterli görmemektedir. Dolayısıyla kuruluş dönemi Türk milliyetçiliği oldukça geniş bir öteki inşa etmiştir. Türkiye'nin resmî milliyetçiliği, Atatürk milliyetçiliğidir ve kuruluşundan itibaren, vatandaşlık ve toprak/vatan bağına dayalı 'Fransız tarzı' bir milliyetçilikle, etnisist açılımlar (Alman tarzı) arasındaki gerilimi yaşamaktadır. İdeolojik olarak böyle bir muğlaklık olmakla birlikte resmi milliyetçilik; milli devletin varlığına, gücüne sıkı sıkıya bağımlıdır. Bu yanıyla da ordu ve ordunun varlığı milliyetçilikte merkezi konumdadır (Durdu, 2009: 156). Çünkü Türkiye'de ordu kendisini Atatürk milliyetçiliğine bağlı vatanın şaşmaz bekçisi olarak görmüş ve kendisi dışındaki kurumlarla özellikle siyasi yapı ile mücadele içerisine girmiş ve bunu için gerekirse darbeler yapmaktan kaçınmamıştır.

Türkiye'de milliyetçilik, yeni siyasal bir bütünleştirme projesi olarak devreye girmiş, devlet iradesiyle beraber çeşitli inanışlar ve hareketler olarak varlık kazanmıştır. Türk ulusal kimliğin Kemalist inşasında Cumhuriyetçi tanımın hâkim veçhesini "Vatandaşlık yoluyla Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı olan ve Türk dilini kültürünü ve milli idealini benimseyen herkes türk'tür" şeklindeki kısmen hukuki fakat büyük ölçüde siyasi tanıma dayanan tekeli yekpare Türklük anlayışı oluşturmuştur. Bu bağlamda Türklük tanımı ve milliyetçilik anlayışı uzun yıllar devlete göre yapılmış ve Türk milliyetçiliği de pozisyonu her zaman devletin yanında yer alarak ifade etmiştir. 1980'den sonra ise Türkiye ulus devletinin Türk milliyetçiliğine dayalı resmi ideolojisi sorgulanmakta ve yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir. Ulus devlet Türk kavramının içeriğini genişleterek her türlü etnik temele dayalı yorumlama siyasetini reddederek sivil bir milliyetçiliğe doğru gitmektedir (Durgun, 2014: 75-89). Şüphesiz ki bunda küreselleşme ile birlikte artan demokrasi, insan hakları, sivilleşme vatandaşlık ve kimlik tartışmalarının tüm dünyada artması ve bunun Türkiye'ye de yansması olarak okumak gerekir.

Türkiye'de de ulus devletinin kuruluş safhasında şüphesiz milliyetçilik ideolojisi önemli yer tutmaktadır. 1908-1918 döneminde aydınlar arasında serbest tartışma

içinde gelişen ve Kurtuluş Savaşı sırasında soldan sağa bütün sosyal grupları ortak amaç uğruna seferber etmek için kullanılan milliyetçilik, bütün ideolojik grupları kucaklamış ve Türklere ait bir ulus devlet kurma fikri etrafında birleştirmiştir. Ülkede yaşayan fertler arasındaki birleştirici bağ, geçmiş hatıralar, geleceğe donuk hedefler ve halkın kendi diline ve yerel geleneklere dayanan bir millî kültüre sahip siyasal bir devlet içinde Türk olarak yaşama arzusu olarak kabul edilmiştir (Özdemir, 2013: 222).

1980 ve 1990'lı yıllarda dünya bazında artan milliyetçilik hareketleri, millîlik söyleminin ve millî birliği sağlamanın vatandaşlara kazandırılacak yeni donanımlarla, tekrar biçimlenmesini sağlamıştır. 1980'li yıllarda başlayan süreçte Türk milliyetçiliğiyle birlikte, milliyetçilik anlayışları, hızlı toplumsal değişmelerle sahne olmuştur. 1983 yılından itibaren iktidar olan ve siyasal alanda milliyetçilik olarak resmi ideolojiye uygun muhafazakâr ve liberal bir çizgi çizen Özal dönemi; popüler milliyetçilik söylemiyle, çevre ve merkez arasındaki bağı güçlendiren bir politika izlemiştir. Türk milliyetçiliğinde asıl siyasal ve kültürel kırılmayı sağlayan 1990 sonrası yaşanan terör hadiseleri olmuştur. Bu dönemde artan Kürt milliyetçiliğine karşı yükselen Türk milliyetçiliğinin merkezle bir taraftan bütünleşmesi sağlanırken, bir taraftan da kopukluğu artırmıştır.

Türkiye'de milliyetçilik Cumhuriyet'in kuruluşundan önce nüveleri ortaya çıkan ve Cumhuriyet tarihi boyunca da farklı tonlamalarda da olsa siyasal alanın en önemli ayağı olmuştur. 1980 sonrası ilk etkileri görülen, 1990'lı yıllarla birlikte tüm dünyada etkileriyle birlikte Türkiye'ye de yansıyan küreselleşme olgusu milliyetçi öğeleri, vurguları azaltıcı etkiler yaratmamıştır. Küreselleşmenin çoğulcu, devleti küçülten, zayıflatan, farklılıkları olumlu olarak gören özelliklerini benimsemeyen ve eleştiren kesimler için milliyetçilik bir sığınak, korunma ve savunma işlevi görmektedir. Bu nedenle de milliyetçi reflexler canlı kalmaya, geniş kesimlerce benimsenmeye devam etmektedir. Küresel dönem daha önce de üzerinde durulduğu üzere tek yönlü etkileri olan, bir dönem değildir. Küresel gelişmeler farklı kültürlerin, kimliklerin, toplulukların bir arada yaşamasını kabul etmektedir. Küreselleşme bazı topluluklar, siyasetçiler ve kişilerce tepki görerek aksi yönde tekil, içe kapanmayı, homojeniteyi olumlayan bir sürece de yönelebilmektedir. Yani evrenselcilik ile tikelcilik bir arada bulunmakta ve bu da zaman zaman gerilimlere

neden olmaktadır. Bu çerçeve içerisinde bir ideoloji olarak milliyetçilik dünya ölçeğinde küreselleşmenin etkileri hissedildikçe daha da yükselme trendine girmektedir. Kuşkusuz milliyetçiliğin yükselmesinin nedenleri birçok farklı kaynaktan beslenmektedir. Kabaca bunlar; kimlik siyasetlerinin yaygınlaşması, çok kültürlülük talepleri, azınlıklar ile ilgili politikalar ve sorunlar gibi siyasi-kültürel sebeplere olduğu kadar iktisadi küreselleşmenin negatif etkilerine de dayanmaktadır. Yoksulluk, üçüncü dünyanın sefaleti, işsizlik, IMF, DB gibi kuruluşların ulusal ekonomileri yönlendirme politikaları hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde ulusal tepkileri canlı tutmaktadır. Her ülkede tüm sayılan olguların hepsi birden etkili olmamakla birlikte gelişmiş ülkelerde siyasi-kültürel gelişmeler, az gelişmiş ülkelerde ise hem ekonomik hem de siyasal-kültürel gelişmeler milliyetçi refleksleri güçlendirmektedir (Durdu, 2009: 158). Türkiye’de 1980-2002 arasında meydana gelen siyasal ve kültürel gelişmeler milliyetçi duyguları güçlendirmiştir. Ayrıca Türkiye’de milliyetçiliğin ulus devletin kurucu ve meşru gücü olmanın ötesinde duygusal ve reaksiyoner, vatan ve devletle özdeş bir algılama biçiminde olduğunu ve bu algılama biçiminin de milliyetçiliği diğer milliyetçiliklerden üstün görme şeklinde değil vatani koruma ve kollama güdüsüyle hareket etmelerinin zeminini oluşturmuştur.

3.1.4. Vatandaşlık

Siyasal alandaki küreselleşmenin önemli olgularından biri de evrensel değerlerin yaygınlaşmasıdır. Hukuk ve insan hakları alanlarında evrensel nitelikteki gelişmelerle birlikte ulus devletlerin vatandaşlarına istedikleri gibi davranma geleneği sona ermiştir (Hall, 1995: 198). Dolayısıyla ulus devletler değerlerin evrenselleşmesi ile birlikte giderek yaygınlaşan demokratik hak ve ödevlere ilişkin davranışlara karşı üstenci bakışı gerilemeye başlamıştır. Türkiye’de de bu hak ve ödevlere ilişkin demokrasinin gelişmeye başlaması ile birlikte daha sonra bahsedeceğimiz demokrasi, insan hakları ve sivil topluma yönelik gelişmelerin hızlı bir şekilde değiştiğini vurgulamak gerekir. Artık salt çoğunluk demokrasi anlayışının uygulamaları yerine azınlık hakları ve kültürel çeşitliği önceleyen uluslararası normların etkisinde kalmaya başlamıştır. Bu bağlamda insan hakları kavramı her bireyin insanlığın bir örneği olduğundan hareketle birey ile insanlığı birbirine bağlayan küresel bir düzlemde buluşturur. Bu anlamda ulus devlete bağlılığı esas

alan vatandaşlık anlayışı da yeni vatandaşlık anlayışları çerçevesinde yeniden şekillenmektedir.

Ulus devlet topraklarında anlam bulan ulusal kimlik ve vatandaşlık küresel süreçte tartışma konusu yapılmaktadır. Klasik ulus devlet anlayışı içinde ulusal kimliğin ve vatandaşlığın mutlak hâkimi olan devlet anlayışı yerine liberal bireyci anlayış doğrultusunda devletin bireyin kimliğini ve vatandaşlığı özgürlükler ve insan hakları bağlamında devletten yana değil bireyden yana tavır alarak korunacağı anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. 1980 ve 1990'lı yıllarda vatandaşlık kültürel azınlıkların taleplerinin insan haklarının tam olarak uygulanmasıyla karşılanabileceği dile getirilmekte demokratik devletin görevinin vatandaşlara din, dil, etnik köken, kültür ayrımı yapmaksızın eşit muamelede bulunmak olduğuna vurgular yapmaktadır. Türkiye örneğinde ise böyle bir vatandaşlık anlayışının küreselleşmenin etkileriyle birlikte ve aynı zamanda içerden kaynaklı değişimlerin etkisiyle birlikte 1990'dan sonra tartışmaya açıldığını gözlemliyoruz.

Türkiye'de anayasal vatandaşlığa dayanan bir toplum yaratmak tasarımıyla yola çıkmış olan başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyet'in kurucu eliti, vatandaşlık ilkesini, laikliği ve hukuk devleti niteliklerini merkeze oturtan bir devlet yapısını benimsemiştir. Herhangi bir din, mezhep ve etnik köken öne çıkarılmadan Türkiye'de yaşayan yurttaşların tamamını kapsayan Türk vatandaşlığı anlayışını odak noktası hâline dönüştürmüşlerdir. Bu anlamda vatandaşlık, bir Fransız vatandaşlığı neyse o anlamda tesis edilmiştir (Talas, 2008: 121).

1980 askerî müdahalesini izleyen dönem, yeni 1982 Anayasası temelinde Kemalist vatandaşlık söyleminin, tarihsel moral ve değerlere dayalı Türk kimliğinde “*seküler bir İslam*” unsurunu da ekleyerek yeniden canlanmasını getirmiştir. Bir anlamda bu dönem, Kemalist modernleşme projesinin yeniden gözden geçirilip, yeniden gündeme getirildiği dönem olmuştur. Bu modernleşme projesi içinde vatandaşlık, Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana algılandığı gibi, bireylerin toplumsal farklılıklarının bir yana itilerek türdeş bir kamu oluşturmaları temelindeki bir kimlik olarak algılanmıştır (Keyman ve İçduygu, 1998: 178). Böylece yeni anayasa ile birlikte 12 Eylül'ü ortaya çıkaran şartlar doğrultusunda birey-toplum-devlet bağlamında devletin karşısında toplumun ve birey-vatandaşın haklarının sınırlarının

kısıtlayıcı özelliğiyle vatandaşlık anlayışının belirlenmeye uğraşıldığı görülür (Üstel, 2004: 279). Ancak, bu egemen anlayış karşısında bir yandan etnik Türk kimliğine bir yandan da İslam'a yapılan vurgulamalar, "globalleşme ve postmodernite" çerçevesinde ülkede ortaya dökülen yeni kimliksel oluşumların ve bunların ortaya çıkardığı çatışma alanlarının etrafında yeni paradokslar ortaya çıkarmıştır.

1990'lı yıllarla birlikte ise vatandaşlık tartışmaları esas olarak küreselleşmenin Türkiye üzerinde etkileri ve kimlik siyasetinin yükselmesi ile bağlantılı olmuştur. Bu tartışmaların odağında ise Müslüman ve Kürt kadın kimliklerinin ifade edilmesine atfedilen önemden kaynaklanmıştır. Daha öncesinde varlıkları bilinmeye tanınmayan ve kamusal alandan özel alana itilen bu kimlikler 1990'lardan itibaren kamusal alana çıkmaya başladılar. Böylece mutlak homojen ve kapsayıcı Türk vatandaşlığı sorgulanmaya başladı. Bu tartışmalar beraberinde birçok kavramında çok kültürlülük, anayasal vatandaşlık gibi siyasal gündeme girmesine neden olmuştur (Kadıoğlu, 2008: 171). Türkiye'de vatandaşlık 1980 öncesinde Füsun Üstel'in deyiimiyle haklardan ziyade vazifelerle yüklü vatandaşlık anlayışına dayanır. 1980 sonrasında küreselleşmenin etkileriyle birlikte liberal ve neoliberal anlayışın ekonomide, siyasette ve toplumsal yaşamda egemen olmaya başladığında ve buna bağlı olarak birey olmanın ön plana geçmesi hikmetinden sual olunmayan devletin sorgulanmaya başlaması ile birlikte insanlar haklarını keşfetmeye ve haklarını aramaya başladılar. Dolayısıyla bu hak kavramının ön plana çıkmasıyla birlikte demokratik bir toplumda tehdit olarak görülen ve öteki olarak algılanan insanlar vatandaşlık kavramının içeriğini bu haklar doğrultusunda tartışmaya başladılar. Üstel'e göre Türkiye'de vatandaşlık bireyi boğan, aile ve dinin yer aldığı özel alanı işgal eden abartılı bir kamusal alan içinde tanımlandığı için Fransız, edilgin olduğu yani yukardan tanımlandığı için ise alman vatandaşlık anlayışını çağrıştırmaktadır (Üstel, 2002: 281). Bu vatandaşlık anlayışı bireyin temel alındığı Avrupa'daki örneklerinin aksine önce vatandaş yetiştirme esasına dayalı bir anlayışla siyasetten ekonomiye eğitimden kültüre kadar birçok alanda üstenci bir bakış açısıyla kurgulanmıştır. Ancak 1980'den sonra liberal bireyci anlayışların küreselleşme doğrultusunda Türkiye'de etkisini artırmasıyla birlikte hakları verilen değil talep edilen bir vatandaşlık anlayışına doğru gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz. 1980 öncesinde vazifelerle tanımlanan ve vatandaşa yapılan aşırı vurgu devleti ve vatandaşlığı kutsarken bireyi ve hakları dar bir alana hapsederek tabiri caizse bir

yaralı bireyler topluluğu ortaya çıkarmıştır. Hatta bu kimin vatandaş kabul edileceği tartışmalarını bile beraberinde getirmiştir. Örneğin kadınların ulus devletlerin kuruluşunda Türkiye örneğinde olduğu gibi aktif görev ve sorumluluk almasına rağmen vatandaşlık hak ve sorumlulukları bağlamında uzun bir süre kamusal hayattan dışlanmaları feminist kuramcılarının itiraz ettikleri ulus devleti kurgulayanların ve bu ulus devleti oluşturan ulusun eril karakteri dolayısıyla ciddi eleştirileri olmuştur. Bu eleştiriler 1980'den sonra küreselleşmenin etkilerinin artmasıyla birlikte feminist hareketlerdeki canlanmada gözle görülür bir şekilde artmıştır. Yani şunu vurgulamak gerekir vatandaşlığın nasıl kurgulandığı ya da biçimlendiği kimliklerin nasıl anlaşılması gerektiğini ve konuda meydana gelen tartışmaların çerçevesini de ortaya koyacaktır.

Kamusal alanla özel alan arasında açık bir ayrımı bulundurmaması nedeniyle Fransız tipi bir vatandaşlık anlayışını içeren vatandaşlık anlayışı Cumhuriyet rejimi için doğal bir model teşkil etmiştir. Siyasal projesini modern ulusal bir toplum oluşturmak olarak tanımlayan cumhuriyetçi rejim benimsemiş olduğu vatandaşlık anlayışını düşlemiş olduğu ulusal toplumun merkezi unsuru hâline getirmiş oldu. Devlet bu şekilde bireyleri modern ulusal etnik ve dinî bağlarından ayırmayı hedeflemiş ve ortak iyiyi hayat geçirmek için çeşitliliğin sınırlandırıldığı bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de vatandaşlık modern ulusal kimliğin yaratılabileceği toplumsal bir proje olarak görmüştür. Bu neden vatandaşlık uygulamasının özelliklerini akılcılık, ilerleme, modern ulus ve laiklik oluşturmuş etnik kimlikler din ve geleneksel unsurlar ise toplumsal ilişkilerde özel alana itilmiştir. 1980'den sonra kimliklerin görünürlüğünün artmasıyla birlikte vatandaşlığın bu klasik algılamasında problemler yaşanmaya başlamış kimlik ve vatandaşlık tartışmaları küreselleşmenin etkileriyle birlikte yeni açılımlar kazanmaya başlamıştır. 1982 Anayasası'nda Cumhuriyetçi vatandaşlık algısının devam ettiğini vatandaşlık sorunlarının 1989 yılında kadar da pek gündeme gelmediğini söylemek mümkündür. 1989 sonrasında Türk vatandaşlığı meselesi İnsan Hakları Evrensel Beyanname, uluslararası hukuk ve Avrupa Birliği'ne atıfla tartışılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllar boyunca çifte vatandaşlık sorunu özellikle yurt dışında yaşayan işçiler açısından ele alınmaya başlanmıştır. Zira milyonlarca kişi vatandaşı olduğu ülkelerde değil başka ülkelerde yaşamaktadır. Bu zamanda uluslararası hareketliliğin artmasıyla birlikte birey vatandaşın konumu artık ulus devlete üyelik

ve aidiyet kavramlarının ötesinde ele alınmaktadır. 80'li ve 90'lı yıllarda Küreselleşme ile birlikte artan demokratikleşme talepleri ve toplumsal alandaki siyasal katılım talepleri giderek sivil toplumun güçlenmesini doğurmuş ve bu da Cumhuriyet Türkiye'sini zihniyet açısından yeni bir yol ayrımında getirmiştir. Başka bir deyişle iç dinamiklerin yanı sıra küreselleşme ve Avrupa birliği gibi dış çekim odakları Türkiye'yi liberal dünya ekonomisi ve demokratik siyasal kültür ile bütünleştirmeye zorlamış devlet geleneğinden önce birey ve toplum anlayışına doğru kaymasına yol açarak (Durgun, 2014: 158-164) ulus devletin dönüşümüne temel teşkil etmiştir.

Bütün bu gelişmeler bir taraftan Kemalist modernite projesinin hegemonya krizini gündeme getirirken aynı zamanda siyasal olarak da bir belirsizliği meydana getirmiştir. 1990'lı yıllar bir taraftan kimlik taleplerinin siyasallaştığı ve kamusal alana taşındığı bir dönemi ortaya çıkarmış diğer taraftan bu talepler cevap veremeyen devletçi anlayışın yaşadığı “yönetebilirlik” ve “meşruluk” krizine sahne olmuştur. Böylece 90'ların başı ile birlikte Türkiye'de yekpare Türk kimliği anlayışını reddeden etnik temelli, devletin laiklik politikasını eleştiren İslamcı, Sünniliğin devlet katında kabul görmesini benimsemeyen Alevi gibi yeni kimlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Modern vatandaşlık kavramının içerdiği kişi hak ve özgürlüklere yönelik saygı yeterli düzeyde olmasa da artmıştır (Durgun, 2014: 166). Netice itibari ile modernleşme süreci ile birlikte başlayan milliyetçilik, vatandaşlık, gibi düşünceler koşullara ve gelişmelere bağlı olarak vaziyet almış 1980'den sonra küreselleşme ile birlikte tüm dünyada yaşanan gelişmelere koşut olarak bu kavramlar da Türkiye'de siyasal ve kültürel alanda önemli oranda değişmiştir.

3.2. Türkiye'de Yerelleşme

Günümüzde küreselleşmenin tamamlayıcısı olarak algılanan ve kişi, anlayış ve kurumları dönüştürebilme kapasitesi en az küreselleşme kadar olan bir diğer önemli eğilim yerelleşmedir. Kısaca devletin otoritesinin ve kaynaklarının büyük oranda yerel yönetimlere devredilmesi suretiyle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi olarak tanımlanan yerelleşmenin zamanla mahiyeti değişmiş ve genişlemiştir. Artık yerelleşme eğilimi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin yanı sıra, yerel sivil toplum

kuruluşlarının etkinliklerinin artırılması, yerel medyanın desteklenmesi, yerel girişimcilerin önünün açılması, yerel halkın yönetime daha geniş ve daha etkin katılımının sağlanması, yerel düzeydeki merkezi otoritenin taşra birimlerinden yerel yönetimlere yetki aktarılması ve yerel yönetim birliklerinin güçlendirilip yaygınlaştırılmasını da kapsamaktadır. Yerelleşme eğilimleri ile birlikte, demokrasinin kurumsallaşması ve sağlıklı bir zemine oturtulması, yönetsel katılım alanının ve biçiminin genişletilmesi ve siyasi sistemin meşruluğunun pekiştirilmesi ve etkin ve verimli kamu hizmeti sunumu bağlamında yerel yönetimlerin önemi tekrar gündeme gelmiştir (Sobacı, 2007: 226-227). Yerel yönetimlerin ön plana çıkması yeni kamu yönetimi anlayışının köklü bir biçimde değişime uğramasını beraberinde getirmiştir.

Küreselleşme olgusu ile birlikte günümüzde yerel yönetimlerin önem kazanmasında iki temel ögenin etkin olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, yerel yönetimlerin demokratik yapının etkili bir aktörü ve vazgeçilmez koşulu olduğu yönündeki düşüncedir. İkincisi ise, yerel yönetimlerin halka doğrudan ve ucuz hizmetleri sunabilen ve halk katılımına imkân veren yönetsel birimler olarak görülmeleridir (Zibel, 2004: 189). Küresel ekonomiye doğru artan bütünleşme süreci, ulus devletlerin bağımsız hareket edebilme yeteneğini de sınırlamıştır. Küreselleşme ve bilgi devrimi, ulus devletlerini; kamu politikaları ve kıt kaynakların tahsisi konusunda bazı tehditlerle karşı karşıya getirmiş ve işlerini zorlaştırmıştır (Ökmen ve Özer, 2009: 134). Son yıllarda, özellikle 1980'lerden sonra ortaya çıkan küreselleşme kavramı, yerelleşmeye doğru bir yönelmeyi de beraberinde getirmiştir. Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de küreselleşmenin sonucunda meydana gelen gelişmeler yerelleşme yönünde bir takım uygulamaların ve reformların başlamasına sebep olmuştur. Bu değişimlerden en önemlisi hantal devlet anlayışında giderek yerelleşme ve özelleştirmeye doğru bir değişimin yaşanmasıdır.

Daha öncede belirtildiği gibi 1980'li ve 1990'lı yıllar, birçok gelişmiş ülkede kamu sektörü yönetiminde önemli bir dönüşüme tanıklık etmiştir. Katı, hiyerarşik ve bürokratik kamu yönetimi, esnek, piyasa tabanlı kamu yönetimine dönüştürülmüştür. Bu durum yönetim tarzında basit bir değişiklik olarak algılanmamış, genelde uzun süredir birçok ülkede hakim konumda olan klasik kamu yönetiminde bir paradigma değişikliği olarak görülmüştür (Aktaran Özer, 2005: 4). Bu süreçte devletin rolü de

yeniden tanımlanmakta ve bu alanda sistemli devasa bir değişim yaşanmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde devlet klâsik patriarkal rolünden uzaklaşmakta, özel sektörün ihtiyaçlarının tedarikçisi konumuna gelmektedir. Her ne kadar küresel güçlerin devletleri devre dışı bırakacağı ve etkinliklerini yıpratacağı düşünülse de, bugün devletin hâkimiyetine ve otonomluğuna uluslararası güçlerce meydan okunduğu aşikârdır (Özer, 2005: 25). Bu meydan okuma devletin yeni rolünün belirlenmesinde küresel güçlerin etkilerine daha açık olmak anlamına gelmektedir. Kamu yönetiminin yeniden yapılanmasında tüm gelişmiş kapitalist ülkeler gelişmekte olana ülkelere karşı bunu psikolojik bir baskı unsuru olarak dayatmaktadır. Yeni kamu yönetimi anlayışı doğrultusunda, yerelleşme özelleşme gibi yeni kamu yönetimin unsurları ön plana çıkarılmaktadır. Bu özellikleri bir nevi küresel kapitalizmin yeni sömürü araçları olarak da görmek gerekir. Ancak bir başka açıdan ulus devletlerin klasik merkezi devlet özelliğinden bireye yakın duran bir yapıya doğru dönüşümünü de sağlayarak daha sivil bir yapıya dönüşmesini de sağlamaktadır.

Türkiye 1980'den sonra küreselleşmenin etkileriyle birlikte her alanda önemli değişimler yaşanmış ve bu değişimler içerisinde de en önemli değişim kamu yönetimi alanında yaşanan değişimlerdir. Kamu yönetimi alanında katı merkezîyetçi yapıdan hem ekonomide hem de siyasette özelleştirmeye doğru önemli gelişmeler yaşanmıştır. Klasik anlamda yerelleşmenin ulus devlet bütünü içinde, merkezi yönetimden yerel yönetimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımını ifade ettiğini ve bu anlamda yerelleşmenin, yerel yönetimlerin ulus devlet bütünü içinde merkezi yönetime göre güçlendirilmesi olduğundan daha önce söz etmiştik. Yerelleşmenin ulus devletler açısından teşvik edilebilir olması aslında yönetimin küresel ekonomik sistemin ve piyasa güçlerinin eline geçmesi yönünde bir isteği de içinde barındırmaktadır.

Küreselleşmenin yerel yönetimler üzerindeki etkisi, yerel yönetimlerin doğrudan küresel piyasalarla ilişki kurmalarını sağlayacak mekanizmaların yaratılması şeklindedir. Böylece ulusal piyasalar, ulusal sermaye ve emeğe ilişkin ekonomik işlemlere bağlı ulus devletin, yetki ve sorumlulukları bakımından gücünün en aza inmesine neden olmaktadır (Kazgan, 2000: 34). Böylelikle hem yerelleşme hem de özelleştirme yoluyla ulus devletlerin yönetim olarak daha kolay yönlendirilmesi mümkün hâle gelecektir. Yerelleşme bu anlamda Türkiye'de de 1980'den sonra

özellikle Özal iktidarı ile birlikte çeşitli reformlarla neoliberal politikalarla ilişkili olarak uygulamaya konulmuştur. Küreselleşmenin etkisiyle Türkiye dâhil birçok ülkede bir anlamda dayatılan bu reformlar ulus devletinin merkezi yapısını ve egemen devlet olma özelliğini dönüştürmektedir. Büyüyen devlete ve bürokrasiye karşı tüm ülkelerde genel bir başkaldırı söz konusudur. Günümüzde “devletin küçültülmesi” ve “özelleştirme” gibi deyimlerle ifade edilen tepkisel akımlar kamu yönetimini biçimlendirmektedir. Bir yandan devletin rolü sınırlandırmaya çalışılırken öte yandan devletin müdahale etmesi istenen yeni hizmet alanları ortaya çıkmaktadır. Eğitim, çevre, tehlikeli atıklar, deniz kirliliği, uyuşturucu alışkanlığı çocukların korunması gibi konularda devletin etkin, yapı ve misyonunun yeniden ele alınması tüm ülkelerde merkezi bir sorun hâline gelmiştir (Tutum, 1994: 28). Bu durum bir yandan yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde ulus devletlerin merkezi yapısını zayıflatırken diğer yandan da yeni ortaya çıkan uluslararası sorunlarla ilgili ulus devletlerin birlikte karar aldığı ve birlikte politika geliştirebileceği yeni durumları ortaya çıkararak ulus devletlerin varlığını gerekli kıldığını söyleyebiliriz.

1980’li yıllardan itibaren başta Batı ülkelerinde olmak üzere ülkemizde de devletin rolü ve işlevi üzerinde önemli tartışmalar gündeme gelmiştir. Kamu hizmetlerinin ve kamu sektörünün artması ve yaygınlaşması, hükümetler açısından daha çok bütçe açığı anlamına gelmekteydi. Bu açıklar liberal düşünürlerce devletin etkin olarak işletme faaliyetini yapamadığı bu nedenle önemli kaynak israflarına neden olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bunun yanında kaynakları verimli bir biçimde kullanmanın yolunun devletin tıpkı bir işletme gibi yönetilmesinden geçtiği yönünde düşünceler de geliştirilmiştir. 1980’lerin başlarında başlamış olan yapısal uyum dönemine devletçi kalkınma paradigmasını kırmak ve rekabetçi serbest piyasa ekonomilerini destekleyerek ekonomik durgunluğu aşmak amaçlanmıştır. Bu dönemin birinci aşamasında “stabilizasyon” hızlı devalüasyonları ve genellikle kamu harcamalarındaki büyük ölçekli kısıntıları içerirken; ikinci aşamada deregülasyon, özelleştirme, kamu bürokrasisinin tasfiyesi gibi önlemlerle ekonomik yapıların ve kurumların dönüştürülmesi amaçlanmıştır (Aktel, 2003: 157). Ulus devletlerin yetki ve egemenlik alanının değiştirilerek yeniden belirlenmeye zorlandığı bu dönemde, yetkilerinin bir kısmı ulus-üstü kurumlara devredilirken, diğer bir bölümünü de yerel yönetimlere devretmek durumunda bırakılan ulus yönetimleri, yerel yönetimlerin şekillendirilmesinde de giderek azalan bir işleve sahip olmakta küresel dinamikler

ulus devletin olduğu kadar yerel yönetimlerin yapılanmasında da etkili olmaktadır. Böylece, merkezi yönetim, ağırlıkla savunma, güvenlik, dış ilişkiler, adalet gibi işlevlerle sınırlanmaktadır. Günümüzde gündemde olan kamu reformu, merkezi devleti köklü bir biçimde dönüşüme uğratmaktadır. Bugüne kadar merkezi yönetim hiyerarşisi altında yerine getirilen pek çok görev, ya özerk üst kurullara ya da yerel yönetimlere aktarılmaktadır (Yılmaz, 2011: 190). Bu durum yeni devlet anlayışı kapsamında ulus devletlerin bir kısım egemenlik haklarını anlaşmalarla uluslararası kurum ve oluşumlara devretmelerine yol açmaktadır. Türkiye’de özellikle 1980’lerden sonra neoliberal politikaların kamu yönetimi üzerinde etkili olmaya başlaması ile birlikte yeni bir devlet anlayışının egemen olmaya başladığını görmekteyiz.

1980’li yıllara gelindiğinde, Türk kamu yönetimi örgütlenişi ve işleyişiyle, kendisinden beklenen işlevleri, hızlı ve etkinlikten uzak toplumsal ve ekonomik gelişmelere göre kendini yenileme yeteneğinden ve esnekliğinden yoksun bir yapıya sahipti. Dolayısıyla, kamu hizmetleri gereken hız, kalite ve verimlilikte üretilemediği için, kalkınma planlarıyla amaçlanan sonuca ulaşmak da mümkün olmamıştır (Aktaran Coşkun, 2003: 192). Buradan hareketle 1980’den sonra Türkiye’de kamu yönetimi alanında yaşanan ve yerelleşmeyi teşvik eden gelişmeleri kısaca şöyle özetlemekte fayda vardır (Kara, 2016: 251-254):

Türkiye Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dünyadaki merkezileşme eğilimlerine paralel olarak, Tek Parti yönetimi kamu hizmet ve faaliyetlerini merkezi devlet eliyle gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bununla birlikte, il özel idareleri 1913 tarihli İdare-i Umimiye-i Vilayet Kanunu Muvakkat ile belediyeler 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu ile köyler de 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu ile düzenlenmiştir. 1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere birçok görev yüklenmiş, ancak belediyelerin imar, çevre, tarım, turizm, orman gibi yerel nitelikli hizmet görme işlevleri bu dönemde kurulan bakanlıklara aktarılmıştır. Tek Parti döneminde zaman zaman yerel seçimler yapılmakla birlikte, yerel yönetimler üzerinde sıkı bir vesayet denetimi uygulanmış, merkeziyetçilik güçlendirilmiştir. Özellikle, 1946 seçimlerinden sonra iktidarı kaybetme tehlikesiyle karşılaşan Tek Parti yönetimi, bürokrasiyi elinde tutabilmek için mülki idare amirlerinin yetkilerini artırmış, merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerini siyasallaştırmıştır.

Merkeziyetçilik ve yerel yönetimlerin vesayet altında olması durumu 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti (DP) döneminde de devam etmiştir.

Türkiye’de 1983-1987 yılları arasında demokratikleşme, adem-i merkezileşme, kamu bürokrasisinin egemenliğinin kırılması, merkezi yönetimin kamu hizmeti veren kurumlara dönüştürülmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Kentleşmenin hızlanması, göçün büyükşehir sorunlarını içinden çıkılmaz hale getirmesiyle önce üç büyük kentte, ardından da başka kentlerde 1984 tarih ve 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile büyükşehir yönetimine geçilmiştir. Ancak, büyükşehir belediye başkanının ilçelere göre güçlendirilmesi, genel sekreterin İçişleri Bakanlığının onayı ile atanması gibi düzenlemeler merkeziyetçi anlayışın uzantıları olarak kalmıştır. Diğer yandan, 1985 tarih ve 3194 sayılı İmar Kanunu ile imar konusunda ademi merkezileşme yönünde adımlar atılmıştır. 3194 sayılı Kanun ile imar planlarını yapma ve onaylama yetkisi belediyelere ve il özel idarelerine verilmiştir. Ancak, 3194 sayılı Kanunun 9. maddesiyle Bayındırlık Bakanlığı’na istediğinde imar planı yapma işini belediyelerden devralma yetkisi verilmiştir. 1984 tarih ve 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile belediyelere konut yapma yetkisi verilirken, 1985’de 775 sayılı Gecekondu Kanunu’ndaki Bayındırlık ve İskân Bakanlığı’nın bazı yetkileri belediyelere devredilmiştir. 1983-1987 arası dönemde belediye gelirlerinde önemli artış sağlanmıştır. Bu sayede belediyeler 1580 sayılı Belediye Kanunu ile kendilerine verilen yetkileri kullanabilmişlerdir. Ancak, belediye gelirlerindeki artış, genel bütçe vergi gelirlerinden pay verilmesi yoluyla gerçekleştirildiğinden, belediyelerin merkezi yönetime bağımlılıkları azalmamıştır. 1987 sonrasında demokratikleşme ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yönünde kayda değer bir gelişme olmamış, terör, yüksek enflasyon ve ekonomik krizler nedeniyle merkezileşme eğilimini artıran gelişmeler yaşanmıştır. Merkezi yönetim- yerel yönetimler arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik çabalar 1990’lı yıllarda da devam etmiştir. Bu kapsamda, AB’ye uyumu ve vatandaş odaklı olmayı gündeme getiren 1991 Kamu Yönetimi Araştırması (KAYA) ile kamu yönetimini yeniden yapılandırma çabaları belli bir olgunluğa ulaşmıştır. Ayrıca, 1998 Mahalli İdareler Reformu Kanun Tasarısı gündeme gelmiştir. 1998 Tasarısı idareyi bir bütün olarak; daha etkin işleyen, verimli kaynak kullanan, kolay ulaşılabilen, hizmet üretebilen bir yapıya kavuşturmayı hedeflemiştir. 1998 Tasarısında idarenin bir bütün olarak ele alınması önemli görülmüştür. Çünkü önceki reform girişimlerinde yerel yönetimler

tek başlarına ele alınmıştır. Ayrıca, 1998 Tasarısında yerel yönetimlerin temel değerlerinden etkinlik ve verimliliğe vurgu yapılmış, yerel hizmetlerin “yerinden yönetim ilkesi”ne uygun olarak yerel yönetimlerce yürütülmesi hedeflenmiştir. 1998 Mahalli İdareler Kanun Tasarısı revize edilerek 2001’de yeni bir Mahalli İdareler Reform Tasarısı hazırlanmıştır. 2001 Tasarısı, merkezi yönetim-yerel yönetimler arasındaki görev bölüşümü ve hizmet ilişkisinin esaslarını belirlemenin yanı sıra, büyükşehir belediyesi ve il özel idaresi kanunlarında da önemli düzenlemeler getirmiştir. Türkiye’de merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik en kapsamlı reformlar, 2003 yılında Kamu Yönetimi Temel Kanunu (KYTK)Yasa Tasarısı ile gündeme gelmiştir. Kamu yönetimi zihniyetinde, yaklaşımında ve yöntemleri ile organizasyon yapısında köklü değişiklikler öngören Tasarı, yeni ve kapsamlı bir bakış açısıyla kamu yönetiminde yeniden yapılanma süreci başlatmak ve bu sürece rehberlik etmek üzere hazırlanmış, merkezi idare ve mahalli idarelerde iyi yönetim ilkelerini hayata geçirmeyi hedeflemiştir (Oktay, 2016: 71-131).

Küreselleşme süreci kapsamında yeni-liberal politikaların uygulanmasıyla, Türk kamu yönetiminde ortaya çıkan bu dönüşüm, dünya ekonomisini yönlendiren uluslararası kuruluşların geliştirdiği reform politikaları aracılığıyla gerçekleşmektedir. 1980 sonrasında IMF ve DB tarafından yürütülen istikrar ve yapısal uyum politikalarına, 1990’lardan sonra OECD, DTÖ ve AB’ye uyum kapsamında uygulamaya konulan politikalar eklenmiştir. Uluslararası kuruluşlar, kamu hizmeti anlayışındaki bu değişime bağlı olarak, hızlı teknolojik değişim, hizmetlerin kalitesindeki bozulmalar, uluslararası kurumlardan gelen baskılar, özellikle ekonomiye katkısı büyük olan enerji ve telekomünikasyon, gibi sektörlerde köklü reformların yapılmasını öngörmekte ve bu alanların devletin faaliyet alanından çıkarılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Söz konusu kuruluşların her biri, aynı amaçtan hareketle kamu yönetiminin farklı bir alanını düzenlemeye yönelmiştir. Bu kuruluşlardan DTÖ kapsamında bulunan GATS ise kamu hizmetlerinin piyasa mekanizmasına dâhil edilmesi işlevini üstlenmiş bulunmaktadır (Kutun, 2005: 3).

Türkiye 1980’lerden günümüze kadar yerelleşmeyi teşvik eden kamu yönetiminde değişikliklere ilişkin reformlarla kamu yönetimini yeniden yapılandırmaya çalışmış bunda bir ölçüde başarılı olmuştur. Ancak çoğu zaman bu reformlar hep toplum

tarafından hem de klasik ulus devlet reflekslerine sahip elit Cumhuriyet sınıfları tarafından tepkiyle karşılaşmıştır. Bu nedenle yerelleşme yönünde yapılan tüm gelişmeler inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Türkiye’de Esas köklü değişimler ise 2002 yılından sonra gerçekleşmiştir.

1980’li yıllardan sonra Türkiye ulus devletinin işlevleri, yapısı ve örgütlenme düzeyi kamu yönetiminin özel sektörün çalışma ilkelerine benzer bir biçimde yönetilmesini talep eden bir anlayışa sıkışmıştır. Diğer yandan, 1990’lı yıllardaki özelleştirme ve deregülasyon politikalarının sonuçları başta Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) olmak üzere farklı kamu örgütlenmeleri üzerinde görülmüştür. Bunun yanında, iktisat yazınında birinci ve ikinci kuşak yapısal reformlar olarak adlandırılan, iktisadi liberalizasyon politikalarının tam olarak uygulanması toplumda sosyal olanın sert bir biçimde geriye itilmesi sonucunu getirmiş zaten var olan toplumsal eşitsizlikler daha da derinleştirilmiştir. 2002 yılında tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi’nin AB’ye üyelik yolunda attığı adımlar; AB’nin o günlerde toplumdaki olumlu imajı, toplumun karar verici konumundaki kesimlerinin üyeliğe desteği ve tüm bunların yanında kamu yönetiminde 2003 yılında gündeme getirilen neoliberal anlayıştaki Kamu Yönetimi Temel Kanunu bu politikaları ortaya çıkarmıştır (Çiner, 2010: 169).

Türkiye’de devleti dönüştüren reformlar özellikle 2002 yılından sonra ekonomik alanda yaşanan istikrar ve Türkiye’nin AB’ye üyelik yönünde attığı adımlar çerçevesinde kamu yönetiminin ilkeleri, yapısı ve örgütlenmesi temelden değişmeye başlamıştır. Bu değişimler ulus devletin yapısını ve özelliklerini de temelden değişmeye zorlamaktadır. Yerellik ilkesi sadece kamu yönetiminde yaşanan gelişmeleri değil devlet ve toplum ilişkilerini düzenleyen bir model olarak da görülmektedir. Bu düşünce, hukuk devleti ilkesinden ve temel haklardan türetilmektedir. Topluma bir örgütlenme gücü sağlayan temel haklar, bizi anayasa hukukuna ilişkin bir sonuca götürmektedir. Buna göre, devlet kendi içinde kararlaştırılmış toplumsal özgürlüğün korunmasına ve geliştirilmesine yönelik bir tasarrufunda, yerellik ilkesinin öngörülen sınırlarına dayanacaktır. Eğer bir eylem toplumun özgürlüğünü kısıtlıyorsa, bu durumda tek başına kamusal amaç, bu eylemin gerçekleştirilmesi için yeterli kabul edilmeyecektir. Bu yüzden yerellik ilkesi çoğunlukla, bir taraftan amacın gerekliliğini, diğer taraftan aracın uygun olma

zorunluluğunu gerektirmektedir. Eğer bir görev yerel birimler tarafından yeterli bir kapsamda çözülemiyorsa, ancak bu durum da devletçe üstlenilebilecektir (Özel, 2000: 30).

Küreselleşme-yerelleşme ilişkisinin ön plana çıkması ve yerelin farklılıklarıyla birlikte önem kazanması, klasik yönetim anlayışının büyük ölçüde terk edilerek yeni bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Çünkü küreselleşme süreci, hem çağdaş yönetim anlayışının, hem de demokrasinin bir sonucu olarak bir zorunluluk biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu yeni anlayış, yerel yönetimlerin bir yandan örgüt ve yönetim anlayışlarını değiştirip, hizmet sunma yöntemlerini çeşitlendirmiş; diğer yandan yerel yönetimlerde etkinlik, verimlilik ve modern yönetim tekniklerini ön plana çıkarmış; bir yandan da yerel yönetimlerin katılım ve işbirliği imkânlarını artırmış ve yerel yönetimlerin sosyal sorumluluklarını geliştirmiştir. Böylece etkin bir katılımın uygulanmasıyla birlikte, insanlar kendilerini doğrudan ilgilendiren işlerin yürütülmesine katılabilmekte ve seçtikleri temsilcilerden hesap sorabilmektedirler (Aydınlı ve Akdeniz, 2004: 203).

Küreselleşme ile birlikte hem ulus devlet hem de yerel yönetimler yeniden yapılanma sürecine girmekte ve yeni bir yönetim anlayışı şekillenmektedir. Küreselleşme devlete mutlak anlamda bağlılığa geri dönüşü imkânsız hâle getirmektedir. Uluslararası ekonomik faaliyetlerin artması ve uluslararası pazarların genişlemesi, ulusal ekonomik hedeflerin sadece ulusal devletlerin yapacağı düzenlemelerle gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır (Yüksel, 2001: 14). Bu dönemde giderek hâkimiyet kuran küreselleşme ile birlikte dünyada ortaya çıkan yeni durumlara ve sorunlara karşısında denge noktasının bulunmasının devletın yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde başlıca görevin olması gerektiği giderek önem kazanmaktadır.

Yerelleşme eğilimi hem içten gelen baskılar hem de uluslararası örgütlerin baskısıyla kamu yönetimi anlayışını değişime zorlamaktadır. Küreselleşmeyle birlikte ulusal egemenlik ulus devletten olağanüstü örgütlere doğru kayarken, yerel yönetimler ve sivil toplumun da etki alanı alabildiğince genişlemektedir. Böylece bireyler ülkeleri tarafından sunulan hizmetleri sorgulamakta ve yepyeni taleplerde bulunmaktadır. Kamusal hizmetlerin standartlarında artı yönde bir değişim söz konusudur (Al: 2002,

282). Özelleştirme de bu hizmet standardının yerelleşmeye paralel olarak birey lehine devletin tekeli konumunu zayıflatmaktadır.

Türkiye’de Özelleştirme politikaları 1980 sonrasında ekonomik yaşamında siyaset bürokrasi ilişkisine yön veren önemli konulardan birisi olmuştur. Kamu bürokrasi geçmişten gelen alışkanlıkların ve bürokratik düşüncenin etkisi dolayısıyla serbest piyasa ekonomisine mesafeli durmuş ve devletçi bir ekonomiden yana tavır alma eğiliminde olmuştur (Tuncel, 2010: 780). Türkiye’de bürokrasi Osmanlıdan tevarüs ettiği geleneği cumhuriyetin kurulması ile birlikte de devam ettirmiş ve çoğu zaman yeniliklerin karşısında devletçi bir tutum içerisinde kendini konumlandırmıştır. Bu tutum 1980’lerden sonra küreselleşme süreci ile birlikte dışa açılma ve neoliberal ekonomi politikalarının bir sonucu olan özelleştirme uygulamalarında da kendini göstermiştir.

Küreselleşme süreci ile birlikte Türkiye de özelleştirme faaliyetlerine yönelik baskıları özellikle de IMF ile yapılan Uyum Programları kapsamında etkili bir şekilde üzerinde hissederek olmuştur. Ayrıca özelleştirme konusunda Türkiye’de çok görüş farklılıkları da görülmektedir. Özelleştirmeyi desteklemeyenlerin savunduğu argümana göre, özelleştirme en net tanım itibari ile devletin küçülmesine yol açacağı ve ülkeyi daha dışa bağımlı bir ekonomiye sokacağı doğrultusundadır. Bu eleştirilere ek olarak da özelleştirme faaliyeti gerçekleştirilen kuruluşların hangileri olacağı ve yine hangi kriterler çerçevesinde özelleştirileceğine de vurgu yapılmakta olup, yine özelleştirmenin yaratabileceği sosyal boyuta değinilmekte, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ile işsizlik oranının artacağı belirtilmektedir. Özelleştirmeye eleştirel gözle bakanların savunduğu argüman, bu sürecin devleti sosyal devlet kimliğinden uzaklaştırdığı, işsizliğin bunun sonucunda da gelir dağılımının bozulduğu bir yapıya sürüklediği doğrultusundadır. Ayrıca yine tüm bunlara ek olarak, kar geliri yüksek kuruluşların özelleştirildiğine de vurgu yapılmaktadır (Kıvılcım, 2013: 179).

Küreselleşme döneminde, yerelleşme olgusu bütün kamu yönetimi reform paketlerinin içinde başlıca amaç olarak yer almıştır. Bir ülkenin hem bölgesel hem de kentsel gelişme trendleri ele alınırken, yerelleşme ana olgu olarak benimsenmiş ve bu doğrultuda plan ve programlar hazırlanmıştır. Küresel bir pazar ekonomisi yaratmak için adımlar atılırken, köyden kente göç desteklenmiş, büyüyen kentlerin

çevresinde toplanan halk kitleleri yerel bir devlet yapılanması içerisinde yönetilmeye çalışılmıştır. Bu durum, başkentlere ya da merkezi devletlere bağlı olarak geliştirilen reform paketlerini ikinci plana sürüklemiştir. Bir ülkede istihdam sorunlarının çözüme kavuşturulmasında, toplumsal kalkınma atılımlarının başarıya ulaştırılmasında yerel yönetimlere öncelik verilmesi, ulus devletlerin ulusal ekonomilerini sarsmıştır. Yerleşim düzenleri, büyük kent yapılanmaları içine alınan halk kitlelerinin artık, yerel devletlere dayanarak bir gelecek arayışına yöneldikleri görülmüştür. Bir ülke içinde ortaya çıkan kentleşme dinamikleri zamanla yerleşmenin önünü açarak, ulus devletlerin üniter yapılarının bozulmasına yol açabilir. Yerleşmenin ulus devletlerin geleceği açısından başlıca tehdit olarak gündeme geldiği bugünkü aşamada, ulus devletlerin ülkedeki yerleşme gereksinimleri doğrultusunda kamu yönetimi reformlarına gitmeleri bir doğal sonuç olmuştur. Ne var ki, ulus devletler kendisine anayasal devlet düzeni altında bağımlı olan kentlerin ya da diğer yerel yönetimlerin yerleşmesini desteklerken merkezi yapısından vazgeçmemesi gerekmektedir. Yerel yönetimler ile beraber merkezi yönetimlerin de güçlendirilmesi, ülkedeki üniter yapının korunmasını sağladığı gibi ulus devlet modelinin sürdürülmesine de yardımcı olabilecektir. Bu nedenle, ulus devletler artan gereksinimleri karşılamak için hem yerel yönetimleri hem de merkezi yönetimi beraberce güçlendirerek yerleşmenin ulus devletleri parçalamasını önleyebilecektir. Güçlenen merkez hem üniter yapıyı hem de ulusal toplumu korumayı sürdürebilecektir (Çeçen, 2013: 158). Türkiye’de 1980’den sonra yaşanan gelişmeler yerleşme ve özelleştirme çabalarının ve politikalarının benimsendiği bir süreç olmuştur. 1980 sonrasında köyden kente göçlerin hızlanması kentlerde yeni sınıfların cemaatlerin ve anlayışların doğmasını beraberinde getirmiş ve şehrin imkânlarından daha fazla pay almak isteyen bu gruplara karşı devletin bireylerin etkin katılımını içeren düzenlemelere ağırlık vermesini gerekli kılmıştır.

Tüm dünyada devletlerin, küresel ekonomik entegrasyona uyum göstermeleri kaçınılmazdır. Küreselleşen dünyada otarşik devlet veya korumacı devlet anlayışlarının yerini uluslararasılaşmaya bırakması küreselleşme ile birlikte, aynı zamanda yeni devlet anlayışının da bir sonucudur. Dünyadaki yeni değişim dinamikleri çerçevesinde devletin rolüne ilişkin değişimler de olmuştur. Bunlar (Aktaran Ener ve Demircan, 2006: 210);

- Devletin tüm sektörlerde piyasaya giriş önündeki engelleri ve regülasyonları azaltması (deregülasyon),
- Mal ve faktör piyasalarında devlet müdahalelerinin mümkün olduğu ölçüde liberalize edilmesi (liberalizasyon),
- Devletin görev ve fonksiyonlarının mümkün olduğu ölçüde özel sektöre devredilmesi,
- Evrensel Hukuk Devleti anlayışının kurumsallaştırılması,
- Yerel nitelikli hizmetlerin halka en yakın yönetim birimi olan yerel yönetimlere devredilerek, ademi merkeziyetçi bir yapının benimsenmesi ve yerel demokrasinin güçlenmesi (yerelleştirme),
- Şeffaf devlet anlayışı,
- Bilgi çağında devletin bilim ve teknoloji alanında önemli roller üstlenmesi,
- Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir yaşam için devletin doğanın ve çevrenin korunması anlamında uygun roller edinmesi,
- Devletin sosyal alandaki rolü ve görevlerinin yeniden değerlendirilmesi,
- Devlet yönetiminde toplam kalite anlayışına yer verilmesi,
- Katılımcı devlet anlayışının benimsenmesi,
- Devletin ekonomik alanda ekonomik büyüme, kalkınma ve istikrarı sağlayacak şekilde güç ve yetkilerinin düzenlenmesi.

Öte yandan, yerel yönetimlerin yetki alanı içinde hala tek-genel yetkili kamu gücü olarak kullandığı birikim kanallarını genişletmiş ve yeni kanallar açmıştır. Esnafın belediyelerce değil esnaf odalarınca denetlenmesi, mal ve hizmet fiyatlarını-ekmek fiyatı gibi- doğrudan meslek odalarının belirlemesi yerel meclislerin karar alanının daraltılmasına ve yerel hizmetlerde özelleştirme ve ihale sisteminde tanım değişikliğine varan yeni biçimler ise yeni birikim kanalları açılmasına örnek verilebilir (Güler, 2000: 272).

Küreselleşme süreci ve bunun işleyiş mekanizmalarını oluşturan uluslararası kuruluşların benimsediği bu yaklaşım, kamu hizmetlerinin zorunlu olmadıkça devletçe karşılanmasına karşı çıkmakta ve devletin düzenleyici ve yönlendirici işlev üstlenmesini öngörmektedir. Buna gerekçe olarak da, daha önce de ifade edildiği gibi kamu yönetimi birimlerinin, yerel yönetimlerin ve bunların ekonomik girişimlerinin verimsiz çalıştıkları gösterilmektedir. Bu nedenle, kamu yönetiminin faaliyetleri ve

kural koyma işlevlerinin sınırlandırılması ve kamu hizmetlerinin piyasa mekanizmasına bırakılması savunulmaktadır. Bu anlayışa göre kamu hizmeti, bürokrasi, açık verme, kırtasiyecilik, verimsizlik, devletleştirme ile aynı anlama gelmekte, bu nedenle de kamu yönetiminin etkin, verimli bir yapıya kavuşturulması gerektiği öne sürülmektedir (Geray, 2001: 15). Yeni kamu yönetimi anlayışı ve yerleşme ile birlikte devletin etkin bir yapıya kavuşturulmasında ve ulus devletin yapısal olarak dönüşümünde sivil toplum kuruluşları da büyük önem arz etmektedir.

3.3. Sivil Toplum

Demokrasinin en önemli göstergelerinden birisi devletin tahakküm alanının dışında var olan, kişinin temel hak ve özgürlüklerini rahat bir biçimde kullanma olanağına sahip olduğu ve aynı zamanda da yine aynı devlet tarafından korunmakta olan sivil bir alanın varlığıdır (Haşlak ve Güleler, 2010: 4). Özellikle, 1980’li yıllardan sonra etkisini gittikçe artıran küreselleşme olgusu, toplumsal sistemin bütün alt sistemlerini yoğun olarak etkilemiş; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel anlamda önemli değişimlerin meydana gelmesini zorunlu kılmıştır. Bunların başında da sivil toplum olgusu gelmektedir. Günümüzde teknolojik yeniliklerin hız ve büyüklüğünde tarihin hiçbir döneminde rastlamadığımız ölçüdeki değişimler, küreselleşmeyi ve onun etkilerini önlenemez boyutlara getirmiştir. Ekonomiden siyasete yerleşmeden sivil toplum ve demokrasiye kadar birçok alanda devletin değişimi ve dönüşümü üzerinde olukça büyük etkiler yapmıştır. Artık sadece devletin kendi içerisinde ürettiği politikalar ulus devletin devamı için yeterli görünmemektedir. Küreselleşme ekonominin küreselleşmesini sağladığı gibi siyasetinde küreselleşmesini zorunlu kılmaktadır.

Günümüzde, nüfuz alanını tüm dünya olarak kabul eden küresel siyaset anlayışı giderek güçlenmektedir. Bu durum, geleneksel siyaset anlayışından farklı bir yapıyı yansıtmaktadır. Bir başka deyimle, “küresel siyaset”, söz konusu yapının dört temel aktörü olan ulus devlet, devletler-üstü kurumlar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenmektedir. Ulus devlet, bu süreçte temel birim olarak faaliyet göstermeye devam etmekte, ancak yetki ve manevra alanları belirli ölçülerde kısıtlanmaktadır. Ulus devletin gücünü sarsan

kurumlardan biri de sivil toplum örgütleri olarak görülmektedir. Sivil toplum örgütleri daha demokratik, daha çoğulcu ve katılımcı bir yönetim anlayışı benimsedikleri için ulus devletinin var olan temel ideolojisi ile örtüşmemektedir. Küreselleşme sürecinin hız kazanması ile gerek dünya ülkeleri üzerinde olduğu gibi Türkiye’de de sivil toplum örgütleri faaliyetlerini etkin olarak sürdürmeye başlamışlar ve uluslararası arenada etkili bir aktör olarak rol oynamışlardır. Sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin hız kazanmasında küreselleşme sürecinin etkisi olduğu gibi tek neden değildir. 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de artık devletin toplum sorunlarına yeterli olamamasından kaynaklanan nedenler ve bunun sonucunda da güçlü devlet geleneğinden bağımsızlaşma isteğinin artmış olması da sivil toplum kuruluşlarına ilgiyi arttırmış bu da bu kuruluşların faaliyet alanlarının gelişmesine yetkilerinin artmasına temel teşkil etmiştir (Kıvılcım, 2013: 178). Sivil toplumun Türkiye’de 1980’lerden sonra hem niceliksel olarak hem de niteliksel olarak artışı güçlü devlet geleneğini, merkezi özelliğini ve homojen niteliğini değişime zorlamaktadır.

Sivil toplum kavramı, özellikle küreselleşme süreci ile birlikte günümüzde sosyal bilimlerde çok sözü edilen “moda kavramlardan” biri olmuştur. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde uluslararası çevreler tarafından “küresel sivil toplum temsilcileri”, “ulus devlete alternatif kurumlar”, “kalkınmanın yeni aktörleri” gibi küresel ölçekte çok çeşitli işlevlerin atfedilmesi sivil toplum kavramını üzerinde yeniden düşünmeyi ve yeni tanımlamalar yapmayı gerektiren bir kavram hâline getirmektedir (Acı, 2005:1). Küreselleşme süreci, insanların kendi hayatlarını biçimlendirme ve kendi haklarını talep etme yeteneğinin artmasına yol açmıştır. Bireylerin güçlenmesi, sivil toplumun ve demokratik süreçlerin canlılığında kendini göstermektedir. Geçtiğimiz yarım yüzyılın önemli değişimleri arasında çok canlı bir küresel sivil toplumun doğuşu da yer almaktaydı ve buna iletişim teknolojisindeki ilerlemeler yardımcı olmuş, dünyanın her yanındaki insanların karşılıklı etkileşimini kolaylaştırmıştır. Sivil toplum terimi pek çok kurumları, gönüllü kuruluşları ve ağ şebekelerini, bu arada kadın gruplarını, sendikaları, ticaret odalarını, tarım ya da konut kooperatiflerini, çevre gözcülüğü derneklerini, dine dayalı kuruluşları ve benzerlerini de kapsamaktadır. Bu tür gruplar, hükümet dışında pek çok topluluğun ilgi ve enerjilerini, kendi işlerinden ya da mesleklerinden öteye, çocukların iyiliği için ya da daha sağlıklı bir gezegen için çalışmaya kanalize etmektedir (Köse, 2003: 16).

Dolayısıyla sivil toplumu devletin karşıtı ya da askeri olanın karşıtı olmadığını belirtmekle işe başlamak gerekir. Nitekim Şerif Mardin, sivil toplumun karşıtının askeri toplum olmadığını, sivil toplum kavramının medeni olan, yani şehirli olan bunun karşıtının da gayri medenilik (Mardin, 2008: 9) olduğunu ifade etmektedir.

Sivil toplum kavramı, “devlet denetimi veya baskısının ulaşamadığı veya belirleyici olmadığı alanlarda, bireylerin/grupların devletten izin almadan, kovuşturmayaya uğrama korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da büyük ölçüde bağımsız olarak hareket ederek tutum belirleyebildikleri, sosyokültürel etkinliklerde bulunabildikleri gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin, etkinliklerin ve kurumların oluşturulabildiği bir toplumu ifade eder (Atar, 1997: 98).” Sivil toplum, yalnızca devletin dışında olmakla kalmayıp, aynı zamanda geniş anlamda politik toplumun da dışında olan ve politik toplumu etkilemek ve ulaşmak için çalışan grup ve sınıfları kapsamaktadır (Gönenç, 2001: 42). Sivil toplum, en genel anlamıyla gönüllü, kendi kendini yaratan, kendi ayakları üzerinde duran, hukuksal bir düzenle ya da bir ortak değerler kümesiyle sınırlı, devletten özerk, örgütlü toplumsal yaşam alanı olarak tanımlanmaktadır (Gönenç, 2001: 8). Dolayısıyla sivil toplumu devletin karşısında değil devletten bağımsız hareket edebilen kuruluşlar olarak görmek gerekir. Çünkü sivil toplum devletle var olan ve devletin işleyişini kontrol eden, gerektiğinde öneriler sunabilen bir toplumsal yapının olmasını arzu eder. Ancak Türkiye’de sivil toplumun gelişmesi özellikle Osmanlı geleneğinden tevarüs ettiğimiz güçlü devlet geleneği ve kutsal devlet kavramı doğrultusunda devletten özerk gelişmesinde güçlükler yaşanmıştır.

Osmanlı toplumunda her zaman güçlü devlet geleneğinin hâkim olduğu siyasi bir rejim mevcut olmuştur (Alpay, 2005: 121). Osmanlı siyasi yapısı içinde önceleri Sultanın, daha sonraları merkezi bürokratik elitin ağırlığı, devleti kadir-i mutlak bir kurum haline getirmiştir. Bu ise Batı Avrupa’da görülen aristokrasi ve burjuvazi gibi sivil toplumun temel unsuru olan sınıfların ortaya çıkmasını engellemiş ve devletin alttan ve üstten sınırlanmasını önlemiştir (Çaha, 2007: 142). Siyasi, ekonomik ve kültürel alanı kuşatan yüce devlete itaat makbul sayıldığı için devletin hâkimiyet alanı gittikçe güçlenmiş ve sivil toplumun alanı o oranda daralmaya başlamıştır.

Osmanlı toplumunda Batıdaki gibi tarihsel, toplumsal ve felsefi bir içeriği sahip sivil toplum unsurları yani özerk sosyal sınıfların olmaması, güçlü devlet geleneği ve sultanların güçlü otoritesine bağlanabilir (Tuncel, 2005: 712). Bununla birlikte Osmanlı toplumunda sivil toplum potansiyeli taşıyan millet sistemi, loncalar, vakıflar, tarikatlar ve tekkeler gibi bazı unsurların varlığı da göz ardı edilemez. Bir yönüyle devlete bağlanmakla birlikte, azınlıklara merkezi idareden bağımsız bir kültürel ve hukuki alan yaratma olanağı tanınması bakımından “millet” sisteminin Osmanlı toplumunda sivil toplum konusunda en elverişli yapı olduğu söylenebilir (Gönenç, 2001: 67). Özünde "çoğulcu" bir nitelik taşıyan ve etnik kökenlere göre değil salt dinlere dayalı bir biçimde gelişen bu sistem, millet başının cemaatin lideri sıfatıyla merkezi yönetimle oluşturduğu dikey ilişki biçiminden dolayı bu özerk sivil toplum bünyesini bağımlı hâle getirmiştir (Çaha, 2007: 154). Sivil topluma en çok yaklaşan sistem olan millet sistemi uyarınca, azınlıklara tanınan kendi eğitim kurumlarını kurabilme, meclislerini oluşturabilme ve yargılama yetkileri devlet denetiminde olsa da, bu cemaatlerin devletten özerk bir yaşam alanına sahip olduklarının göstergesidir (Gönenç, 2001: 90).

Osmanlı devlet yapısındaki bu ayrıcalıklı durum zamanla sivil toplum unsurlarının bu konumunu kaybetmesine neden olmuştur. Çok tartışmalı olsa bile Türkiye’de İslam dininden ve Osmanlı pratiğinden beslenen güçlü bir sivil geleneğin olduğu söylenebilir. Tarihsel olarak sivil toplumun zayıflaması, devletin ve toplumsal pratiklerin İslam ve Osmanlı’dan kopuşları oranında gerçekleşmiştir. Bu miras, olumlu ve olumsuz yönleriyle yeni bir toplum vücuda getirmeye yönelik Cumhuriyet’e taşınmıştır. 1930’lu yılların parti devlet bütünleşmesi neticesinde devletçi elitin öngörmediği alternatif hiç bir sosyal oluşumun devam etmesi söz konusu olmamış, sivil toplumun yeniden canlanması ancak 1950’lerde Demokrat Parti iktidarı ile olmuştur (Çaha, 2007: 236). Tabii olarak şunu göz ardı etmemek gerekir ki yeni bir ulus devletin kuruluşunda kurtuluş mücadelesi verdiği bir dönemde sivil toplum olarak görünen bütün unsurlar bir şekilde devletin bekası için bu mücadeleye katılmışlar ve öncelik vatanın kurtarılması olduğu için uzun bir dönem devletten bağımsız örgütlü sivil toplum kuruluşlarının gelişmesi mümkün olmamıştır. Elbette bunda bir kısım politikaların da etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu politikalar sivil alanı baskılayarak ve homojenleştirmeye çalışarak sivil toplumun gelişmesini akim bırakmıştır.

Sonuç olarak, sivil toplum derken devletten ayrılmış, özel mülkiyete ve serbest piyasaya dayalı bir ekonomik alanın varlığı kastediliyorsa, Osmanlı'da böyle bir şeyin olmadığı genel olarak doğrudur. Ama sivil toplum denince devlet dışı gönüllü kuruluşlar kastediliyorsa, bunların Osmanlı'da vakıflar, loncalar, tarikatlar ve dinî cemaatler biçiminde mevcut olduğu söylenebilir (Gülalp, 2002: 287).

Tek Parti Döneminden günümüze kadar Sivil Toplum, Osmanlı'dan güdük veya sönük de olsa bir sivil toplum mirası devralmıştı. Osmanlı son döneminde medrese, tarikatlar, vakıflar gibi geleneksel sivil toplum kurumlarının yanında, özel teşebbüs, ekonomik gruplar, siyasal partiler, dernekler, işçi hareketleri, kadın hareketleri, medya ve siyasal ideolojiler gibi modern sivil toplum unsurlarının da geliştiği söylenebilir. Ancak Tek Parti döneminin (1923-1946) tek tipleştirme ve homojenleştirme politikaları karşısında bu tür sivil toplum unsurları işlevsiz kalmıştır (Çaha, 2005: 693). Böylece, Tek Parti döneminde, demokrasinin toplumsal ayağı olan sivil toplum unsurlarını oluşturan farklı düşünce, ideoloji, grup, parti, dernek gibi oluşumların hepsi yok edilmiş ve üniter bir yapı ortaya çıkarılmıştır (Çaha, 2007: 196). Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte Tek Parti döneminde yasaklanmış olan çok sayıda sivil toplum unsuru ekonomik, siyasal ve kültürel alanda tekrar ortaya çıkmıştır (Çaha, 2007: 221). Bu üniter yapı ulus devletin temel niteliği olarak 1980'lere kadar temel bir anlayış olarak gelmiş ve bu yapının değişmesini zorlayacak sivil toplum unsurları ya baskılanmış ya da bir şekilde devletin güdümünde yer alan kuruluşlara dönüşmüştür.

Ülkemizde özellikle 1980'lerden sonra tartışılmaya, 1990'lı yıllardan bu tarafa da artan düzeyde ilgi görmeye başlayan sivil toplum kavramının genel itibariyle; "devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı nitelemek için kullanılan ve kendi ilke ve kurallarına göre işleyen, otorite alanı dışında kendi kendini düzenleyen özerk alan" şeklinde tanımlandığını belirtmek gerekir (Öner, 2001: 59). Dünyadaki gelişmelerle paralel doğrultuda, 1980'lerden sonra, Türkiye'de de sivil toplumun gelişen bir yapı arz ettiğini ifade eden Keyman, bu süre boyunca Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının arttığının, sivil toplumun öneminin ve sivil toplum söylemlerinin arttığının, Türkiye'nin demokratikleşmesinin ön koşulu olarak ifade edilmeye başlandığının ve sivil toplumun Türkiye'nin demokratikleşmesinin,

güçlü ekonomi programlarının, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme sürecinde önemli bir aktör olarak tanımlandığının altını çizmektedir (Keyman, 2006: 321). Türkiye'de 80'li yıllarda başlayan ve 90'lı yıllar boyunca devam eden sosyopolitik bir değişim gerçekleşmiştir. Bu değişim ile güçlü devlet geleneğinden uzaklaşmış, yönetim mekanizmasında siyasi merkezin dışında daha çok aktör rol oynamaya başlamıştır. Türkiye ekonomisi ve kültürel hayatına devletin etkisi azalmış daha doğrusu devlet gücünü toplumdaki diğer aktörlerle paylaşır hâle gelmiştir (Sarıbay, 2000: 105).

Sivil toplum kuruluşları da bu ortamda ortaya çıkıp, Türkiye siyasetinin önemli aktörleri durumuna geldiler. Sivil topluma duyulan bu ilgi, yalnızca güçlü devlet geleneğinin yarattığı genel hoşnutsuzluktan, bu hoşnutsuzluğun hiç de önemsiz olmayan nedenleri arasında devletin gittikçe toplumdan bağımsızlaşarak toplumsal ve kültürel talepleri karşılayamamasından, toplumsal sorunlarla başa çıkamamasından kaynaklanmıyordu (Özbudun ve Keyman, 2003: 320). Aynı zamanda dünyada gittikçe artan küreselleşmenin etkileriyle birlikte ulusal ve uluslararası sorunlara karşı duyarlı devletten bağımsız olarak çalışma ve baskı gücü oluşturabilme isteği sivil toplum kuruluşlarını daha canlı bir hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum sivil toplum kuruluşlarının istek ve beklentilerini karşılayabilmek için salt devletten beklenen politikalar yerine devlete baskı yapacak katılım mekanizmalarının hareketine de olanak sağlamıştır. 1980'lerin sonlarında merkezîyetçi, otoriter devlet yapısının toplum üzerindeki baskısının azalmasıyla siyasal katılım alanı yeniden hareketli bir görünüm kazanmaya başlamış, önemli bir siyasal katılım biçimi olarak Sivil Toplum Kuruluşları öne çıkmıştır (Aslan ve Kaya, 2004: 221). Bu süreçte sivil toplum kuruluşları, merkezîyetçi yapılanmayı adem-i merkezîyetçi bir yapıya çevirmede önemli bir rol oynamıştır. Merkezîyetçiliğini sürdürmek amacıyla devlet, ekonomi dahil olmak üzere hiçbir alanda topluma inisiyatif bırakmama yönündeki eğilimini terk ederek, 1980 sonrasındaki değişimlerle ve yeniden yapılanma girişimleriyle, yetkilerini daha fazla manevra sağlamak amacıyla kısmen de olsa yerel yönetimlere devretmiştir (Çaha, 2007: 302).

Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları daha öncede vurgulandığı gibi birlikte büyüyen ve gelişen olgular olarak ulus devletin yapısını değiştirmede oldukça önemli işlevler yüklenmiştir. Küreselleşme sürecinin desteklediği bu yaklaşım, ulus devlet

anlayışının dönüşümü, kamu sektörü ve kamu yönetiminin küçültülmesi ve sivil toplum örgütlerinin etkinliğini öngörmüştür. Böylece, küreselleşme süreci, bu hedeflere ulaşılabilmesinde yerelleşmeye önemli bir rol yüklemiştir (Güler, 2000: 14). Bu anlamda sivilleşme sivil toplum kuruluşları modern anlamdaki yerelleştirmenin çeşitli uygulamalarıdır.

Aslında Sivil Toplum Kuruluşları denince, devletten özerk, kendi ayakları üzerinde durabilen çoğulcu yapılara dayanan gönüllü kuruluşlar anlaşılmalıdır. Türkiye’de sağlıklı, demokratik ve özgürlükçü bir sivil toplumun gelişmesi, siyasal değerlerin tek parti zihniyetinden ve toplumun devlet tarafından üstten şekillendirilmesinden kurtulmasına bağlıdır. Devletin hâkim bir güç olarak vatandaşları üzerinde baskıcı ve homojenleştirici tutum ve davranışları sivil toplum anlayışın gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Bu tutum ve zihniyet 1980’lere kadar ve kısmen de 2000’li yıllara kadar devam etmiştir.

Türk modernleşme sürecinin temel niteliklerinden biri olan toplumu tepeden devlet merkezci bir şekilde yönetme anlayışı, 1980’ler ve özellikle 1990’lar boyunca çok ciddi bir meşruiyet ve temsil krizi ile karşılaştı. Bu krize çeşitli değişimler ve dönüşümler neden oldu. Birincisi, büyük ölçüde neoliberal söylemin ortaya çıkışı ve pekişmesi sonucu şekillenen 1980’li yıllardaki dünya ekonomisinde meydana gelen değişimlere paralel şekilde, ulusal kalkınmacılık ideolojisinin iflas etmesidir. İthal ikameci sanayileşme politikalarının 1980’lerde yerini ihracata dayalı sanayileşmeye bırakması ve özellikle 1990’larda Türk ekonomisinin ekonomik küreselleşmeye hızlı bir şekilde maruz kalması, ulusal kalkınmacılık ideolojisinin gücünü ve meşruiyetini önemli ölçüde azalttı. Türkiye’de ekonomi ilişkilerinin düzenlenmesi gittikçe neoliberalizmin “bireysellik”, “serbest piyasa” ve “minimal devlet” söylemleri tarafından yönlendirilmeye başlandı. Bu dönüşüm sonucu, bireysel hak ve özgürlükler için toplumsal çağrılarda, demokratikleşmenin devlet-toplum ilişkilerindeki öneminde ve Avrupa’ya uyum sürecinin yeterli ve etkili devlet yaratmadaki olumlu ve dönüştürücü etkisinde artış yaşandı. İkincisi, organik toplum görüşü ve bununla birlikte gelişen kimlik/farklılık politikalarının çöküşü bu dönemde gerçekleşti. Bu bağlamda, dini düşünce alanının ve “Kürt sorununun” yeniden canlanması, organik toplum görüşüne çok güçlü bir meydan okuma yönelterek, sonuç itibarıyla Türkiye’deki politik kültürün parçalanması sürecini başlattı.

Muhafazakâr söylemin güçlü bir siyasi, ekonomik ve kültürel aktör olarak yeniden ortaya çıkması güçlü devlet geleneğinin laik temelini sarstı. Hem etnik farklılık hem de etnik şiddet şekli olarak telaffuz edilen Kürt sorunu ise, organik toplum görüşü ve devlet ile millet arasında olduğu varsayılan birliği sarstı. Üçüncüsü, 1980'lerden beri sivil toplum örgütlerinin niteliksel gelişimlerinde ve devlet toplum ilişkilerinin demokratikleştirilmesi ihtiyacına yönelik toplumsal taleplerde ciddi bir artış meydana gelmektedir. Sivil toplum örgütleri, bir hak ve özgürlükler dilinin oluşturulması ve aynı zamanda bireysellik söyleminin ve katılımcı demokrasi fikrinin toplumla tanıştırılması bağlamında çok önemli oldular. Dahası, organik toplum görüşü ile bütünleşmiş olan ve uzun bir hâkimiyete sahip olan devlet merkezci örgütsel hayata meydan okudular. Bu görüşün aksine, sivil toplum örgütleri, toplumsal hayatı devletten bağımsız olarak etkin kılmaya çalışma; güçlü devlet geleneğini ve toplumun tepeden aşağıya doğru yönetilme şeklini eleştirme; cumhuriyet ve ödevler esasına göre tanımlanan vatandaşlık kavramını, bireysel, grupsal tabanlı özerklik, çoğulculuk ve demokrasi taleplerini içeren hak ve özgürlüklerin felsefi ilkeleri üzerine konumlandırılmış demokrasi ile aktif bir vatandaşlık kavramına dönüştürme girişimlerinde bulundular. Bu bağlamda, Türkiye'deki sivil toplum fikrinin, sivil toplumun modernitedeki işleviyle gerek tanımsal gerek kurumsal anlamda bir benzerlik oluşturmasının ve kendisini devletten bağımsız bir örgütsel yaşam alanı ve demokratikleşme için gerekli hayati alan olarak var etmesinin, 1980'li ve 1990'lı yıllarda gerçekleştiği öne sürülebilir (Keyman, 2006: 27-28).

Sivil toplumun temel özelliği olan örgütsel yaşam, farklı alanlarda hareket eden Sivil Toplum Kuruluşlarını içermektedir. Örgütsel yaşam olarak sivil toplumun gelişmesi için, bu alanın siyasal ve ekonomik toplumdan bağımsız olması ve bu kuruluşların da gönüllü kuruluşlar olarak devlet denetiminin dışında olması gerekmektedir. Aksi takdirde modern anlamda sivil bir sivil toplum kuruluşundan söz edilemez. Sivil toplumu devlet alanının dışında demokratik değerler üzerinde biçimlenmiş ve her şeyden önce vatandaşın ya da üyelerinin menfaatleri için çalışan kuruluşlar olarak görmek gerekmektedir. Tosun'a göre, devletle sivil toplum arasındaki ilişkinin demokratik değerler üzerinden yapılandırılması devleti zayıflatmaz, aksine güçlü ve örgütlü STK'lar yurttaş katılımının önünü açar. Böylece sistemin yaşadığı temsil ve meşruluk krizlerinin aşılması, kirlendiği düşünülen siyasete ilişkin etik değerlerin

yeniden üretilmesi sağlanabilir. Yurttaşın sadece oy veren seçmenler olarak kaldığı pasif katılım düzeyinden alınarak, birlikler oluşturan, soran, danışılan ve karar veren bireyler olarak aktifleştirilmesi STK'lar sayesinde gerçekleşmektedir (Tosun, 2005: 141).

STK'nın gelişiminin arkasında yatan en büyük etken, liberal felsefenin tekrar güçlenmeye başlamasıdır. Geçtiğimiz çeyrek yüzyıl boyunca, neoliberalizmin ilkeleri doğrultusunda, devletin üzerindeki sosyal yükümlülüklerin azaltılmasının bir yolu olarak STK'ların ön plana çıkartıldığı, sivil toplum söyleminin neoliberal felsefenin bir uzantısı hâline geldiği görülmektedir (Özdemir, 2004: 142). 1980 darbesinden sonra neoliberal felsefe ekonomide ve siyasette etkin hale gelmeye başladığı bir dönemdir. Özellikle, 12 Eylül 1980 askeri darbe sonrası sağda ve solda yer alan ana politik akımlar, güçlü devlet geleneğinin dönüştürülmesi ve demokratik olarak denetlenmesi gerektiği yönünde ortak bir tutum takındılar ve bu dönüşüm ve denetimin motor gücü olarak da sivil toplum kavramı ön plana çıktı (Yıldız, 2007: 53). Çünkü askeri yönetim sadece siyaset alanı üzerinde değil sivil toplum alanı üzerinde de baskıcı bir politika yürütmüşlerdir. Türkiye'de bazı aydınlar tarafından başlatılan ve bir ölçüde kitleselleşen sivil toplum talebinin tam da 1980'li yıllara denk düşmesi tesadüf değildir. Söz konusu aydınların çoğu sivil toplumun güçsüzlüğünün askeri darbelere davetiye çıkardığı noktasında uzlaşma içindeydiler. Bu aydınlar, toplumsal inisiyatiflerin yukardan müdahalelerle merkezi otoritenin denetimine alınması karşısında, sivil toplum kavramını gündeme getirerek toplumsal hareketliliği canlandırmayı amaçladılar (Çaha, 1994: 79). Sivil toplum talepleri askeri darbe sonrası, devletin giderek artan hayatın her alanını düzenleme istek ve gücüne karşı, birey ve grupların hak ve özgürlük taleplerini dolayısıyla demokrasiyi güçlendirerek askeri darbelere zemin hazırlayan şartları bertaraf etmek amacıyla gündeme gelmiştir.

Özellikle 1980'lerden itibaren Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmeler, Batı ve Latin Avrupa'daki askeri cunta yönetimlerinden demokrasiye geçiş süreçlerinin başarısı, tüm dünyada sivil toplum kavramının yeniden canlanmasına öncülük etmiştir. BM ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinde ciddi bir gelişme gözlenmiş ve 1992'de Rio'da toplanan BM Konferansına 1400 gönüllü kuruluş katılmış, binlercesi de konferansa paralel olarak

yapılan Küresel Forum'a katılmıştır. Daha sonra yapılan çeşitli konferanslara da (1993 Viyana İnsan Hakları Konferansı, 1995 Pekin Dünya Kadınlar Konferansı, 1996 İstanbul Habitat Konferansı gibi) çok sayıda gönüllü kuruluş katılmıştır. Küreselleşme, özellikle “sürdürülebilir kalkınma” temelinde gerekli yönetim eylemini sivil toplum örgütlerine açarak daha çoğulcu ve katılımcı yaklaşımlar için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Keza yönetim kavramı çerçevesinde savunulan çoklu yönetimin en önemli sacayağını da sivil toplum örgütleri oluşturmaktadır (Köse, 2003: 17).

1990'larda hem güçlü devlet geleneğinde yaşanan krizin, hem de kültürel küreselleşme sürecinin etkisiyle sivil toplum kuruluşları nicel ve nitel olarak önemli bir yükseliş gösterdi. Bunlar 1) demokratikleşme sürecinin “vazgeçilmez bir ögesi,” 2) Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle ilişkilerinin istikrara kavuşturulmasında “gerekli bir etken” ve 3) Türk devletinin modernleşmesi ve liberalleşmesi, böylece iktidarı ve etkinlikleri toplum denetimine “açık” bir siyasal örgütlenmeye dönüşebilmesi açısından “önemli bir öge” olarak görülüyordu (Özbudun ve Keyman, 2003: 321). Türkiye'de, 1993'te özel radyo ve televizyon yayınları ve 1995'te siyasal partiler, sendikalar, dernekler, vakıflar, meslek odaları ve kooperatifler arasında organik ilişkileri ve işbirliğini yasaklayan anayasa maddelerinin kaldırılması, sivil toplumun gelişmesine katkı sağlayan düzenlemelerdir (Özbudun, 1999: 114).

Sivil toplum anlayışı, 28 Şubat 1997 yılında askerlerin tekrardan sivil hayata demokratikleşmeye karşı bir meydan okuma olarak karşımıza çıkmıştır. 28 Şubat siyasi ve ekonomik süreci daraltan bir manevra olmanın yanında devletçi bir sivil toplum anlayışının da geliştiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde sivil toplum kuruluşları, özel teşebbüs, siyasal partiler, dernekler, sendikalar ve baskı ve çıkar grupları belli bir ölçüde canlanmış olsa da, 28 Şubat 1997'de yapılan postmodern darbeye reel özgürlükler alanında ciddi bir gerileme yaşanmış ve baskıcı bürokratik yönetim geleneği pekiştirilmiş ve devletin sivil ve demokratik güçler üzerindeki belirleyiciliği ve topluma müdahalesi yoğunlaşmıştır (Özipek, 2009: 100-102). Ancak 2000'li yıllarda AB sürecini de içeren küresel ilişki ağı, ekonomik, teknolojik ve iletişimsel gelişmeler ve bu gelişmelerle birlikte diğer ülkelerde birey devlet ilişkilerinin ne şekilde kurgulandığının artık daha rahat izlenebilmesinden dolayı, Türkiye'deki ulus devlet konusundaki tartışmalarda doğal olarak etkilenmiş, önceden

tartışılmayan konular da tartışılır hâle gelmiştir (Bülbül, 2006: 23-24). Bu tartışmalar seküler laik çevrelerce ulus devletin elden gidiyor şeklinde yorumlanmasına ve meydana gelen değişimler karşısında direnç göstermelerine neden olmuştur. Bu zihniyet yapısı ulus devletin değişimi ve dönüşümünde en önemli saç ayaklarından biri olan sivil toplumun gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de demokratik sivil toplumun gelişmesinin önünde birçok engelin ve problemin olduğunu belirten Çaha Türkiye’de sivil toplumun temel problemlerini dört kategoride toplamaktadır. Bu çerçevede, Çaha, ilk problemi, anayasanın, geniş ölçüde demokratik ve özgürlük ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle özgürlükçü bir sivil toplum dinamizmine dönüşümün yaşanmaması; ikinci problemi 1990’ların ortalarından itibaren siyasi hayatın, ordu ağırlıklı yaşanması olarak görmektedir. Sivil siyasetçiden çok, ordunun, siyasete dâhil olmasıyla da özgürlükler, haklar ve farklılaşmaların gelişemediğini ifade etmekteyken; üçüncü problem olarak, tam anlamıyla serbest piyasa ekonomisine geçilmemesi nedeniyle ekonominin devlet temelli yön bulmasının, demokrasinin toplum ekseninde yer bulmasının önünün tıkanması olarak göstermekte, sivil toplumun Türkiye’deki problemleri konusunda dördüncü olarak ise şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Türk siyasal yaşamı iki çatışmacı zihniyet tarafından aşırı biçimde kutuplaşmış durumdadır. oysa demokratik rejimlerde özgürlükler ancak karşılıklı diyalog, konsensüs, anlaşma, hoşgörü ve tolerans ortamında gelişebilmektedir. Sivil toplumun gelişebilmesi için bu bakımdan politik gerginliği giderecek yumuşak yapıyı bir oluşuma ihtiyaç hissedilmektedir.*” (Çaha, 2005: 697). Ancak Türkiye’de devlet ve devleti yönetenler politik gerginlikleri bir oy potansiyeli olarak görmekte ve bunun içinde sivil toplum kuruluşlarını çoğu zaman yanına çekmeyi başaran hükümetler mevcudiyetini daha uzun süre devam ettirebilmektedirler.

Türkiye’de devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkiye baktığımızda, kuramsal olarak siyasal alanda konuşlanan devletin, elinde tuttuğu siyasal iktidar aracılığıyla özel alanda olduğu kadar sivil toplum kuruluşlarının konuşlandığı kamusal alan üzerinde de geniş ölçüde düzenleme ve denetleme yetkisine sahip olduğu dikkati çeker. Toplumsal zihniyetin ve siyasal kültürün müsait olduğu Türkiye benzeri toplumlarda devlet bir yandan kendini toplumdan farklılaştırırken, diğer yandan kendini yeniden

retme cihazlarına sahip bir kimlik geliştirmiştir (Mahçupyan, 1997: 122). Devlet-sivil toplum ilişkisinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecindeki yerine ilişkin tartişmaların iki önemli konu üzerinde durmak gerekmektedir. Birincisi, verili güçlü devlet-zayıf toplum yapılanması ve bu yapı içinde ordunun belirleyici rolü, ikincisi, demokratik sivil toplumu oluşturacak koşulların geçerli olup, olmadığıdır. Türkiye'de siyasal sürece yön veren politikacıların ve devlet elitinin zihni dünyasında siyaset farklı çıkarların, düşüncelerin, tercihlerin yarışarak uzlaştırıcı çözümlere bağlanmasını içeren bir toplumsal pratik değil, yönetimin hedefleri doğrultusunda toplumun değiştirilmesinin bir aracı olarak algılanmaktadır (Turan, 1987: 67). Dolayısıyla Türkiye'de yerelleşme, sivil toplum ve buna bağlı olarak yeni kamu yönetimi anlayışı ve yönetişimin gelişip yerleşmesi g olmuştur.

Yönetişim kavramı, klasik yönetim yapılarınca tek taraflı olarak belirlenen ilişkiler yerine çok aktörlü ve etkileşimli ilişkileri içeren ve birlikte yönetme, birlikte düzenleme ve kamu-özel sektör ortaklığı felsefesine dayalı bir yönetim sürecidir. Yönetişimin uygulanmasındaki kilit nokta, herhangi bir yörenin halkının kendilerini ilgilendiren konulara ilişkin alınacak kararların oluşum sürecine katılımı ve buna imkân verecek yapının, başka bir deyişle yerinden yönetimin sağlanmasıdır (Palabıyık, 2003: 227).

Yönetişim kavramının ulusal boyuttaki etkilerini olumlu değerlendiren görüşler de söz konusudur. Buna göre, yönetişimin “devletin küçültülmesi” olarak algılanması yanlıştır ve tam tersine yönetişim kavramı ulus devletin sorun çözme yeteneğini arttırmakta ve toplumsal işbirliğini harekete geçirerek ulus devlete çok önemli katkılar sağlamaktadır (ukurayır, 2003: 268). Kavram, “devlet toplumu yönetir” savını terk ederek, devletin dışındaki örgütlerin de devlet yönetimine eşit Şekilde katılımını önermektedir. Devlet-toplum arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesinden yola çıkan model, küreselleşmenin zorunlu bir süreç olduğu argümanından hareketle, küreselleşen bir dünyaya uygun bir iktidar tarzı, yeni bir devlet anlayışı ve yeni bir yönetim üslubu geliştirmeyi hedeflemektedir (Bayramoğlu, 2002: 85). Yönetişim kavramı, devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını kapsamakta ve geleneksel yönetimden farkını, özellikle halkın talep ve beklentilerini yönetime iletmede önemli rol oynayan sivil toplum örgütlerini yönetim mekanizmasına dâhil etmesi oluşturmaktadır. Sivil toplum örgütleri, bu mekanizma

içinde insanların yaşam çevrelerini biçimlendirme isteklerinin bir aracı ve yaşamlarına sahip çıkmanın alternatif yöntemlerinden birisi olarak ön plana çıkmaktadır (Çukurçayır, 2003: 212).

Yönetişim stratejisi, sivil toplumun kamu yönetimine daha aktif olarak katılımını gerektirir. Bu katılım ise, devletin kamusal sorumluluklarını özel sektöre devretmesi, devletin sosyal işlevlerinin özelleştirilmesi, serbest piyasanın teşvik edilmesi olarak anlaşılmaktadır. Devlete karşı toplum fikri etrafında oluşmuş olan bu sivil toplumcu anlayış, sivil toplumla piyasayı eşitler ve demokrasiyi, sivil toplumun etkinliğini, piyasanın devlet kontrolünden çıkarılması olarak görür. Sivil toplum örgütleri ise devletin ve özel sektörün bıraktığı açıkları kapatan, neoliberal sürecin yarattığı tahribatın yardımlaşma, sadaka gibi yöntemlerle üstünü örten ve sosyal hakların hak temelinden çıkarılarak yardım olarak algılanmasını kolaylaştıran kuruluşlar olarak işlev kazanmıştır. Sivil toplum örgütlerine biçilen bir diğer görev ise geleneklerin korunmasında ve toplumun bütünlüğünün sağlanmasında rol üstlenmesidir. Yani sivil toplum örgütleri her durumda devletine yardımcı, tamamlayıcı olmalıdır (Doğanay, 2007: 83).

Sivil toplum kuruluşlarının karar alma ve denetleme süreçlerine dâhil edilmesi yönetişimin uygulanabilirliği açısından çok önemlidir. Çünkü sivil toplum kuruluşları olmaksızın kamu yönetiminin etkin, sorumluluk sahibi ve şeffaf hale getirilmesi ve alınan kararların meşruluğunu sağlayan katılımın artırılması mümkün gözükmemektedir (Tosun, 2003: 250). Dolayısıyla, devletin toplumdan ve sivil toplum kuruluşlarından bağımsız şekilde hareket etmesi ulus devletin egemenliğinin meşruluğu sorununu da beraberinde getirmektedir. Demokratik ulus devlet yapısı içerisinde beklenen şey yönetimin ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte hareket ederek kararlar almasıdır. Ancak bu her zaman ve her konuda mümkün olmadığı gibi sivil toplum kuruluşları da her zaman demokratik çerçevede içerisinde hem toplumun hem de devletin yararını gözetecek bir dengeyi tutturmaları mümkün olmamaktadır. Kimi zaman sivil toplum kuruluşları küresel kapitalimin ve uluslararası örgütlerin yönlendirmesine açık hâle gelerek meşru demokratik yönetimin işlevsiz hale gelmesinin aktörleri olabilmektedirler. Bu anlamda tüm sivil toplumların ve ya Sivil Toplum Kuruluşlarının demokratik meşruluğun kaynağı olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, tüm Sivil Toplum kuruluşlarının demokratikleştirici işlevlere

sahip olduğunu söylemek de mümkün değildir. Kamusal yaşamda sivil toplum örgütleri ne kadar fazla ise, ne kadar farklılıkları bir ara da yaşatabiliyor ve birbirleri üzerinde tahakküm kurmadan birlikte yaşamayı gerçekleştirebiliyorsa, sivil toplumun o kadar demokratik olduğunu söyleyebiliriz.

Sivil toplum küreselleşmenin de etkisiyle demokrasinin olmazsa olmaz bir koşulu hâline gelmiştir. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının çoğu gerçekte küreselleşmeyi uzun dönemde direnilmesi gereken bir süreç ya da Türkiye toplumunu olumlu etkilemesini sağlamak için ciddiyetle ele alınması gereken bir sorun olarak görmektedir. Başka bir deyişle, sivil toplum konusundaki genel düşünsel söylemde küreselleşmenin Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine yardımcı bir etken olarak kabul edilmesi, sivil toplum kuruluşlarının kendilerinin küreselleşmenin yararı konusunda söyledikleriyle uyumlu değildir. Görüldüğü kadarıyla bunların çoğu kültürel küreselleşmenin uzun dönemli etkileri konusuna "epeyce kuşkuyla" yaklaşmaktadır (Özbudun ve Keyman, 2003: 322). Kısaca sivil toplum kuruluşları bir yandan küreselleşmenin etkileriyle dünyayla bütünleşme doğrultusunda bir fikir birliği içindeyken çoğu zaman Türkiye'nin demokratikleşmesi konusundaki yaklaşım ve uygulamalarıyla her zaman uyumlu olmamaktadır. Gönenç, sivil toplumun demokratikleşmedeki rolünü vurgularken, Türkiye'nin her on yılda bir askeri darbeye sahne olma nedenini, ülkede yeterince gelişmiş bir sivil toplumun eksikliğine bağlamaktadır (Gönenç, 2001:8). Etkili bir sivil toplumun varlığı demokratikleşme sürecine ve bu sürecin devlet-toplum ilişkilerinde yerleşip derinleşmesine katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Türkiye'de yaşanan birçok sorunun temelinde böyle bir sivil toplumun varlığının eksikliği yatmaktadır. Türkiye'de 1980'den sonra zaman zaman olumsuz gelişmeler yaşansa da özellikle 2000'li yıllardan sonra çok önemli gelişmelerin yaşandığını gözlemliyoruz.

Birinci olarak, Şubat 2001'de ekonominin çökmesi ile Türkiye, sonuçları çok yıkıcı olan (işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik, mevcut olan devlet merkezci Türk politikasına karşı tatminsizlik ve kızgınlığın artması gibi) şiddetli bir ekonomik krizle karşı karşıya kaldı. Güçlü devlet geleneğinin gerçekte çok zayıf olduğu, özellikle dışarıda ekonomik küreselleşmeye; içeride ise yolsuzluk sorunlarına karşı aşırı derecede kırgınlığın oluşması bağlamında ortaya çıktı. 1990'lı yıllarda, toplumun laik ve

bölgesel bütünlüğünü korumak adına devletin, toplumu güvenlik esaslı yönetmesi ve bunu yaparken demokratikleşmenin ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin yapısal sorunlarına değinmekten çok, güvenlik konularına öncelik vermesi, devletin giderek yozlaşarak popülist bir şekilde organize olmasına ve ekonomik küreselleşmenin spekülâtif ataklarına karşı hassasiyetin artmasına neden olmuştur. Şubat 2001 ekonomik krizi ise bu durumu daha da açığa çıkarmıştır.

2000'lerin başındaki üçüncü ve belki de en önemli tarihsel gelişme, Türkiye-AB ilişkilerinin derinleşme sürecidir. Türkiye'nin AB'ye adaylığının kabul ve ilan edildiği 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nden beri, Türkiye-AB ilişkileri daha yerleşmiş ve sağlamlaşmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin 2002 Kopenhag Zirvesi'nde üyelik müzakerelerini başlatmak için şartlı tarih alması ile yeni bir teşvik kazanmıştır. Kopenhag siyasi kriterleri temelinde, aday ülke tarafından demokrasinin gerekli koşullarının oluşturulması ve devlet-toplum ilişkilerinde yaşama geçirilmesini işaret etmektedir. Demokratik devlet düzeninin oluşturulması, azınlık hak ve özgürlüklerini de içeren bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, AB üyeliği için gerekli olan siyasi kriterlerin temelini oluşturmaktadır. Türkiye-AB ilişkileri geliştikçe bu durum, hükümeti çeşitli yasal ve yapısal değişiklikler yapmaya ve aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinde olan bu değişiklikleri Türk demokrasisini Avrupa standartlarına yükseltmek için uygulamaya koymaya zorladı (Keyman, 2006: 30-33). Türkiye bu anlamda büyük mesafeler kat etmiş ve ulus devlet yapısı hem yerleşme, hem sivil toplum, hem de demokratik açıdan ciddi bir dönüşüm geçirmiştir.

Özetle Türkiye'de sivil toplumun tarihsel bakımdan batıdaki ölçüde köklerinden bahsedemeyiz. Osmanlı döneminde ve cumhuriyetin ilk yıllarında bazı teşebbüsler batıdaki sivil toplum kuruluşlarına benzetilebilir, ancak bunların birçoğu sivil toplum olma özelliğinden yoksundur. Türkiye'de bu anlamda sivil toplum olma çabaları Başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun temel sebeplerinden birincisi sivil kurumsallaştırmaya çalışanların politik topluma mensup kişiler olması, ikincisi getirilmek istenen niteliklerin halkın değer sistemleriyle çatışmasıdır.

Bu anlamda Türkiye'de sivil toplum-devlet arasındaki ilişkinin özellikle cumhuriyetle birlikte sürekli gerilimlere ve çatışmalara dayalı olarak geliştiği

devletin sivil toplum aleyhine tepeden inmece halka rağmen icraatın uygulandığı bir toplum mühendisliği rolünü üstlendiğini söyleyebiliriz. Osmanlının son dönemlerinde medreseler tarikatlar vakıflar gibi geleneksel sivil toplum kuruluşlarının yanında özel teşebbüs, ekonomik gruplar siyasal partiler, işçi hareketleri ve kadın hareketleri gibi modern sivil toplum unsurlarının da önemli ölçüde geliştiğini görmekteyiz. Ancak tek parti döneminin homojenleştirme politikaları sonunda bu tür sivil toplum unsurlarının bir işlevi kalmamıştır. Yapılan reformların hiç birinde sivil toplum unsurlarını yaşatacak geliştirecek bir uygulama söz konusu olmamış tersine sivil toplumu ortadan kaldıran ya da gelişimine engel olan uygulamalar söz konusu olmuştur.

1950 yıllarında başlayan çok partili dönem sivil toplum konusunda yeni bir süreci başlatmıştır. Demokrat partinin iktidara gelmesiyle birlikte tek parti döneminde yasaklanmış olan sivil toplum unsurlarının tekrar sahneye çıktığını görmekteyiz. 1950-1980 arası dönemde hem siyasi hem de sosyal alanda ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Ancak on yılda bir gelen darbe süreçleri sivil toplumu da olabildiğince engellemiş politize etmiştir. Esas sivil toplumla ilgili gelişmelerin 1980li yıllardan sonra parladığını görürüz. Artık birçok istek ve talep toplum katında dile getirilmeye ve devlet üzerinde etkin olmaya devletten bir takım haklar koparmaya devlet politikalarını etkilemeye başlamıştır.1990lı yıllarla birlikte Türkiye’de karşı devletçi bir atağın geliştiğini görmekteyiz.

Ancak ne kadar devletçi hüviyetinden soyutlanırsa soyutlansın sivil toplumun devlet olan bağı hiçbir zaman tam anlamıyla kopmamıştır. Tabi bunda anayasal eksiklikler politikadaki istikrarsızlık, ordunun siyasal yaşam içindeki ağırlığı gibi nedenlerden dolayı sivil olması gereken birçok sivil toplum kuruluşu devlet kampında açıktan ya da gizli olarak yer almıştır. Dolayısıyla Türkiye’de devletin ve sivil toplumun sınırları belli olduğu zaman demokratik bir yapıya kavuşacaktır. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de demokrasinin yerleşme ve gelişmesinde güçlü bir sivil toplumun varlığına ihtiyaç duyulmaktadır.

3.4. Demokratikleşme

Türkiye Tanzimat Fermanından bu yana Batılılaşma yolunda evrimleşirken yukarıdan aşağıya bir modernleşme olgusuyla karşı karşıya kalmıştır. Halk devlet tarafından yerine getirilmesi gereken ödevleri yapan kitle olarak görülmüş bu süreç Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda da farklılaşmakla birlikte yukarıdan aşağıya devlet eliyle değişim ve demokratikleşme olarak devam etmiştir. Cumhuriyetin kurulduğundan bu yana siyasi partilerin kapatılması bir gelenek hâline gelmiş ve ordu ülkenin güvenliğinin tehlikede olduğu gerekçesiyle siyasi iktidara müdahale etmiş ve demokrasi doğal hâle gelememiştir. Bu anlamda Türkiye’de demokrasinin gelişimini ve değişimini Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan batılılaşma hareketlerinden bağımsız düşünemeyiz.

19. yüzyılda, Osmanlı’da görülen “*Batılılaşma*” çabaları, askeri alanlardan siyasi ve idari alanlara kaymış ve ardı ardına “*islahat*”lar gerçekleştirilmiştir. Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), Kanun-i Esasi’nin ilanı (1876) ile parlamenter rejime geçiş ve Meclis-i Umumi’nin toplanması (1877), yeni kanunların yapılması, Mecelle’nin yürürlüğe sokulması gibi reform çabaları, temelde siyasi ve idari yapı ile geleneklerde önemli değişim ve dönüşümlere neden olmuştur (Akman, 2010: 24). Özellikle II. Meşrutiyette gözlenen Sultanın yetkilerinin sınırlandırılarak, egemenlik yetkilerinin siyasal temsil kurumu olan Meclis-i Mebusan’a devredilmesi, modern anlamda kodifikasyona gidilmesi; modern sistemin temel kurumlarından olan seçim ve siyasi partilerin kurulup iktidar yarışına girmeleri, iktidar için partilerin yarışmaları; örgütlenme ve basın özgürlüğü sınırlarının genişletilmesi (Akman, 2010: 24) demokrasiye geçişin somut adımları olmuştur. Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte demokrasinin yerleşmesine yönelik önemli kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Cumhuriyetin ilanı, Türkiye için başlı başına köklü bir dönüşümün dönüm noktası olmuştur (Akman, 2010: 24-25). 1922-1945 yılları arasında, “*homojen bir ulus*” inşası için etnik farklılıklara karşı hoşgörüsüz ve pozitivist bilim anlayışı doğrultusunda dini özgürlükleri önemsemeyen bir yönetim örneği sergilemişlerdir. Ancak bu anlayışı o dönemin şartlarını da göz önünde bulundurarak savaştan yeni çıkmış ve yenir bir yönetim biçimine geçmiş bir ulus devletinin refleksi olarak da

değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Zaman zaman uygulamalar baskıcı bir biçimde ulus devlet inşası için gerekli ve zorunlu olarak görülmüştür.

Burada Cumhuriyet'in, iktidar gücüyle toplumu yeniden inşa etme esasına dayanan bir toptan modernleşme projesi olduğuna (Akman, 2010: 25) değinmek gerekir. Batı düzeni modelinde siyasal ve toplumsal bir yapı kurmayı amaçlayan modernleşme projesinin en belirgin niteliği, ulus devlet inşası olmuştur. Modernleşme projesinin en temel aracı olan lâiklik ilkesi, çok katı bir biçimde uygulanmış, din ve dindarlar siyasal ve toplumsal hayattan dışlanmışlardır. Lâiklik ilkesi, farklılıkların yaşam alanını garantiye almaktan ziyade, homojen bir toplum yaratmanın en temel aracı ve devleti korumanın en önemli kalkanı hâline gelmiştir. Bu yaklaşım biçimi, vatandaşlarının haklarını korumayı görev edinmiş bir devletten ziyade, "devlete karşı yükümlülükler dayalı bir vatandaşlık anlayışı"nın gelişmesine (Akman, 2010: 25) yol açmıştır.

1946'da çok partili hayata geçiş ve özellikle 1950 seçimleri ile çok partili demokrasi deneyimi neticesinde demokratik bir siyasal yapı oluşturma yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye, demokratikleşme açısından kurumsallaşma noktasında önemli bir aşamayı gerçekleştirmiştir. 1950 yılından bu yana, Türkiye demokrasiyle yaşamayı becerememekteyse bile, deneyimleri ve birikimi sonucu demokrasisiz yaşayamayacağını da göstermiştir. Tarihi ve toplumsal koşulları demokratik düzene sürekli bir teminat sağlayamadığı halde, otoriter bir rejime de sürekli destek sağlayacak nitelikte değildir. Demokrasi ile askeri müdahaleler arasındaki gidiş gelişler bir bakıma bunun kanıtıdır. Ekonomik ve toplumsal koşullar, Türkiye'de görülen rejim değişikliklerini kendi başına kaçınılmaz bir biçimde belirleyecek nitelikte değildir (Arı, 2004: 106). Bu açıdan Türkiye demokrasisini sürekli yeniden kurmak zorunda kalmış bir ülke olarak önemli bir tecrübe ve birikim de sağlamış görünmektedir. Her ne kadar bir Sisifos işkencesine dönüşmüş olsa da demokrasi tarihimiz ve tecrübemiz herhangi bir sorun karşısında kendini yenileme gücünü elinde tutmaktadır.

Türkiye'nin tarihini demokratikleşme girişimlerinin tarihi olarak tanımlayan Karpat, bunun henüz başarılmadığını, tam bir demokratikleşmenin sağlanmadığını söyler (Karpat, 1996: 23). Kuşkusuz bunda, hem devleti kutsallaştıran ve bireyleri devlete

hizmet ettiği ölçüde ve sürece önemseyen hâkim paradigmanın hem de demokrasiyi içselleştirmemiş ve kendi ideolojik politik beklentileri ölçüsünde bir demokratik algıya sahip olmuş toplumun büyük payı vardır. Yönetici elit ve siyaset etme pratiği açısından bakıldığında kuruluşundan bu yana, bireysel ve toplumsal hak ve özgürlüklerin çoğu zaman devletin bekası için tehlike arz ettiği/edeceği zannından kaynaklanan vesayetçi bir demokrasi anlayışının, ülkemizin, adeta temel karakteristiği hâline geldiği görülmektedir. Toplumun demokrasiye ne zaman hazır olacağına yani rüşünü ne zaman ispat edeceğine modernleşmeci seçkinlerin karar verdiği bu tip tepeden inme, dayatmacı anlayışların demokrasiyi engeller nitelikte olduğu da çok açıktır (Köker, 2000: 228-229). Demokrasi, modern değerleri özümsemiş batı toplumunun yaşadığı bir takım sosyal, ekonomik ve siyasal devrimler sonucunda ulaşabildiği bir siyasal rejimin adıdır. Bu yönüyle, demokrasi, ayrıcalıklı bir rejimdir. Çünkü demokrasi belli ekonomik ve toplumsal koşulların ürünüdür. Onun içindir ki, söz konusu koşullar olgunlaştıktan sonra Avrupa'ya demokrasi gelebilmiştir.

Demokrasinin kurumsal ve yasal düzenlemelerle desteklenmesinden ziyade, toplumsal temeller üzerinde gelişmesi çok önemlidir. Bu da ancak, demokratik değerlerin yerleşmesi, demokratik kişilik özelliklerinin bireyler tarafından içselleştirilmesi, devlet temelli yukarıdan demokratikleşme projeleri yerine, sivil toplum temelli aşağıdan demokratikleşme projelerinin gerçekleştirilmesi, devlet ile toplum arasında anlayış ve güvenin kurulması, yurttaşın sadece oy veren seçmenler olarak kaldığı pasif katılım düzeyinden alınarak, birlikler oluşturan, soran, danışılan ve karar veren bireyler olarak aktifleştirilmesi ile söz konusu olabilir (Ercins, 2012: 81). Demokrasi, diğer bütün rejimlerden daha çok toplumsal koşullardan etkilenmektedir ve daha fazla toplumsal koşullara bağımlıdır. Çünkü demokratik bir rejimden bahsedebilmemiz bir takım sosyal, ekonomik ve kültürel koşulların yerine gelmesini gerektirmektedir. Güçlü bir orta sınıf, kentsel ve seküler bir yaşam, yaygın/yüksek eğitim ve hoşgörü kültürü, demokratik bir rejimin belli başlı sosyoekonomik koşullarıdır. Bütün bu koşullar modern bireyi hayatın merkezine yerleştiren gelişmelerdir. Dolayısıyla demokrasi birey üzerinden gelişen, birey merkezli bir siyasal sistemin adıdır (Uluç, 2012: 4). 1980'den sonra neoliberal ekonomi politikalarıyla birlikte liberal demokrasi anlayışının hâkim kılınmaya çalışılması liberalizmin temelinde yer alan bireyin ön plana çıkarılması anlayışının

demokrasiler için hayati öneme sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Tebaa yurttaş yerine özgür ve katılımcı bir birey anlayışının ön plana çıkartılması ekonomiyle birlikte geliştirilen politikalarla ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü daha öncede belirttiğimiz gibi demokrasinin Avrupa’da gelişmesi aynı zamanda burjuvazinin gelişmesinin önemli bir etkisi olmasından dolayıdır. Türkiye’de yapılmaya çalışılan durumda bir nevi ithal ikameci politikaların terkedilerek dışa açık neoliberal ekonomi politikalarıyla modern bir burjuvazi oluşumu desteklenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ekonomi ile demokrasi arasında doğrudan bir paralellik kurmak hiç de yanlış olamayacaktır.

Etkin ve nitelikli bir devlet kurumunun inşa edilmesinde demokrasi olmazsa olmaz bir kriterdir. Bu açıdan Demokratikleşme seviyesinin en belirgin özelliği ekonomik özgürlüklerin temin edilmesidir. Bireysel ve ekonomik özgürlükler ekonomik büyümeyi tetikleyen güçlü faktörlerdir. Özellikle küreselleşmenin etkilerini 1980’den sonra artırmasıyla birlikte ulusal ekonomiler üzerinde varlığını güçlü bir şekilde hissettirmeye başlaması demokrasi ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi de tartışılır hâle getirmiştir.

Küreselleşmeyle birlikte teknolojik alandaki değişiklikler, egemen siyasi paradigmanın yeni sağ düşünceye doğru kayması, demokrasi düşüncesinin içeriğinin zenginleşmesi gibi faktörlerin etkisiyle modern ulus devlet yeni bir yapıya doğru değişim yaşamaktadır (Coşkun, 2003: 11). Türkiye’de küreselleşmenin bu etkilerinden ayrı tutulamaz. Özellikle demokrasinin gelişmesiyle birlikte kamu yönetiminde sivil toplum anlayışında sivil asker ilişkilerinde, dinsel yaşamda azınlık politikalarında Kürt sorununda vatandaşlık ve kimlik anlayışında önemli değişimlerle karşı karşıya kalmıştır.

Küreselleşme ile birlikte demokrasi, insan hakları, özgürlük, çevrenin korunması gibi temel değerler evrensel nitelik kazanırken, her düzeydeki yönetim aygıtı gibi ulus devlet de demokratikleşme, yerelleşme, saydamlık, katılım, esneklik, hesap verilebilirlik gibi güçlü eğilimlerin yoğun baskısı altında yeniden şekillenmeye zorlanmaktadır. Bu çerçevede devletin küçülmesi, deregülasyon, özelleştirme, siyasal reformlar, sosyoekonomik politikaların dönüşümü gibi stratejiler, ülkelerin temel politikaları hâline gelmiştir. Bu süreçte ulus devletinin geleneksel politika araçları

giderek zayıflamakta, dünyada hemen her alanda entegrasyonun derinleşmesi ile siyasal iktidarın küresel kurumlara ve yerelleşme eğiliminin güçlenmesi ile yerel parçalara doğru dağıtılması sonucu ulus devlet iki yönlü bir baskının kısılcasına girmektedir. Bu kıskaç karşısında bariz bir şekilde geri çekilen devletin yeniden yapılanması da kaçınılmaz olmakta, özellikle küreselleşmenin temel dinamiğini oluşturan teknolojik devrim, kurulu devlet hiyerarşileri, örgütsel yapıları, yönetim süreçleriyle hizmet sunma biçimleri üzerinde büyük baskılar oluşturmaktadır (Köse, 2003: 25).

Küreselleşme olgusu, ulus devletin geleneksel politika araçlarını zayıflatmakta ve işlevlerini daraltmakta, özellikle sosyoekonomik ve politik küresel oluşumlar ve bu bağlamda uluslar üstü birleşmeler, kurulu devlet hiyerarşileri ve örgütsel yapıları ile yönetim süreçleri ve hizmet sunma biçimleri üzerinde yoğun baskılar oluşturmaktadır. Bunlar da ister istemez ulus devleti yeniden yapılanmaya zorlamaktadır. Bu durum karşısında özelleştirme, siyasal ve sosyal reformlar, yönetimin demokratikleşmesi ve şeffaflaşması, sosyoekonomik politikaların dönüşümü gibi stratejiler ulus devletlerin temel politikaları hâline gelmiş bulunmaktadır (Tanrıverdi, 2009: 869). Dolayısıyla günümüzde ulus devlet paradigmasına bağlı geleneksel egemenlik anlayışı çerçevesinde devletleri tanımlamaya olanak bulunmamaktadır. Hemen hemen bütün devletler, kurallarını kendilerinin koymadıkları uluslararası, hatta Avrupa Birliği örneğinde uluslar üstü hukuka göre taahhütler üstlenmek durumunda kalmaktadır. İnsan hakları gibi kimi alanlarda ise, devletlerin kendi takdirleri çerçevesinde kural koyma ve uygulama yetkileri büyük ölçüde sınırlanmaktadır. Sınırlarıyla bağımlı olan devletler sınır tanımayan sorunlarla gün geçtikçe daha çok muhatap olmak zorunda kalmaktadır (Köse, 2003: 38).

Küreselleşme demokrasi ile yönetilen ülkeleri de yeniden biçimlendirmekte ve değişime zorlamaktadır. Çünkü ulus devletlerin küreselleşme süreciyle ulusötesi birleşmelerle değişebilme olasılığı düşüncesi demokrasiyi de etkileyecektir (Tanrıverdi, 2009: 861). Küreselleşme ile birlikte yaşanan değişim demokrasiler üzerinde de önemli değişimleri kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü demokrasiler mevcut yapısıyla ulus devletler açısından uygulanabilirliği konusunda bazı problem alanlarını ortaya çıkarmakta ve bu nedenle demokrasi konusunda yeni

değerlendirmeleri ve yeni yolları aramaya doğru politikaları ve düşünceleri zenginleştirmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında Türkiye özelinde demokrasinin gelişimine ve ulus devlet yapısı içerisindeki değişimine biraz daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirmeye geçebiliriz. Çünkü 1980'den sonra Türkiye'de demokrasi konusunda yaşanan gelişmeleri hem tarihsel kısmen geçmiş döneme de atıf yaparak kısmen de dönüm noktası olan gelişmeleri zikretmeden demokrasi alanında yaşanan değişimleri anlamamız mümkün olmayacaktır. Bu bilgiler ışığında 1980 sonrası Türkiye'deki gelişmelere bakacak olursak, Türkiye'de demokrasiye geçiş hazırlıklarının oldukça kısa bir sürede gerçekleştiğini görüyoruz. Anayasa, seçim kanunu, partiler, sendikalar ve dernekler kanunu gibi siyasal ve toplumsal grupların siyasal sürece katılmalarını düzenleyen kurallar, farklı grup ve kesimleri kapsayan bir uzlaşma veya sözleşme sonucu değil, daha çok popüler plebisiter desteği yüksek askeri rejimin ağırlığı ile saptanmıştır (Arı, 2004: 107-108). 1980'li yıllar, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi alana yönelik köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Demokrasiye geçiş olarak adlandırılan ve 1983 seçimleriyle açılan yeni dönem Türkiye'de demokratikleşme açısından yoğun bir gündeme sahip olunacağı izlenimiyle başlamıştır. Çünkü bu dönem demokratik kuralların yeniden biçimlenmesinin ve demokratik uzlaşmanın farklı bir çerçeveye oturma olasılıkları vardır. Bunun başlangıç noktası ise anayasa değişikliği ile kendini göstermiştir.

1982 Anayasası Türk halkı kendi kendini yönetemez, özgürlükleri gerektiği kullanamaz varsayımına dayanmaktadır. Bunun sonunda vesayet gelmiştir (Tekeli, 2012: 118). Asker ve bürokrasi farklı gerekçelerle halkın seçtiği iktidarları denetleyen ve yönlendiren güçler olmuştur. Türkiye'de demokratikleşme ve sivil toplum konusundaki önemli gelişmelere 1980 sonrası dönemde şahit olunduğu söylenebilir. 1980 sonrasında Türkiye'de tartışma gündemine sokulan iki kavram sivil toplum ve liberalizm olmuştur (Heper, 1990: 25). Merkez sağın iki partisi olan ANAP ve DYP'nin program ve politikaları da bu dönemde dikkatlerin devletten topluma kaymasında önemli bir rol oynadı. Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesi, yetki devri, belediyelere fon aktarımı, pazar ekonomisinin ön plana çıkarılması gibi konular sivil toplum cephesine büyük kazanımlar getirmiştir. Devletin ekonomik alanda alt yapı hizmetlerini, politik alanda da bireylerin

özgürlüğünü, haklarını ve kamusal güvenliğini sağlayarak toplumun hizmetine giren bir kurum olması gerektiği yolundaki düşünceler yaygınlık kazandı. Devlete yüklenen fonksiyonların, adalet, güvenlik ve savunma gibi alanlarla sınırlı kalması düşüncesi yaygın biçimde tartışılır oldu. 1980’li yıllarda, Türkiye’de modernleşme, ulusal kimlik, ulusal dayanışma gibi “büyük” ve “kapsayıcı” diğer bir deyişle toplumun tümünü ilgilendiren konuların yanında çok hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dini haklar, etnik haklar ve kadın hakları gibi sadece belli başlı grupları bağlayan spesifik konular üzerinde yoğunlaşıldı ve sosyal platformda bu konularla ilgili talepler etrafında siyaset yapılmaya başlandı. Bu kavramların çoğu, devlet katında değil, toplum katında ve toplumsal gruplar tarafından gündeme getirildiler. Konuların her birini savunan bir sosyal grup gelişmiş ve kendi alanında devlet üzerinde etkin olmaya, devletten bir takım haklar koparmaya ve devlet politikalarını etkilemeye başlamıştır. Demokratik düzenin halk tarafından benimsenmesi ve halkın sivil olarak örgütlenebilmesi ancak bu dönemde olmaya başlamış, 1980’li yılların Türkiye’sinde sivil toplumun temel dinamiklerini bu gruplar oluşturmuşlardır. Demokratik düzenlerde iktidar yapısının üç bileşeni vardır: 1) partiler-parlamento, 2) bürokrasi, 3) toplumsal çıkar örgütleri (Arı, 2004: 111).

Toplumsal örgütlerin güçsüz kalması konusunda, Türkiye’nin merkezîyetçi siyasal geleneği etkili olmuştur. Toplumsal örgütlerin zayıf olduğu toplumlarda demokratikleşme süreci de aksamaktadır. Çoğulcu demokratik düzene sahip Batı toplumlarında toplumsal örgütler, ne bürokrasinin güdümünde ne de siyasal partilerin uzantısı olmak durumundadır. Türkiye’de güçlü bir bürokratik gelenek, diğer kalkınmakta olan ülkelere oranla, etkin ve sürekli bir partiler sistemi olmasına karşın, sivil toplumun temel taşları olan toplumsal kurumlar ve kuruluşlar köksüz, bağımlı olarak kalmışlar, daha da ötesi çıkar örgütleri olarak hep kuşkuyla karşılanmışlardır (Arı, 2004:112).

Zaten demokrasinin asıl itici gücü, farklılıkların iktidar için yarışmasına dayanır. Bu bağlamda demokratik yönetimler ile sivil toplum beklentileri ve hedefleri arasında bir paralellik vardır. Sivil toplumun varlığı, demokrasi kültürünün yaşadığının en büyük ispatıdır. Çeşitli çıkarlar, kamusal yararlar ya da görüşler etrafında birleşen vatandaşların özgürce örgütlenebilmeleri, lobi faaliyetlerinde bulunmaları demokrasi için vazgeçilmez bir şarttır. Sivil toplumun demokrasinin pekişmesi noktasında

yapacağı katkılar özellikle etkinlik duygusunun yüksek olduğu toplumlarda daha da belirleyici olmaktadır. Sivil toplum ile birlikte bireyler, siyasal sistemin pasif birer nesnesi olmaktan çıkıp aktif birer özneye dönüşebilme şansını yakalamaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal taleplerin dile getirilmesi noktasında önemli bir görevi yerine getirerek demokrasinin toplumsal düzeyde işlevsellik kazanmasına hizmet etmektedir. Modernleşmeye çalışan Genç Cumhuriyet, kendi devşirdiği aydınlar aracılığı ile bir sivil toplum inşa etmeye, kendi eliyle bir burjuva sınıfı yaratmaya çalışmıştır. Süreç tersten işletilmeye çalışılınca doğal olarak ortaya çıkan sonuçlar da farklı olmuştur. Batı’da, toplumun taleplerini devlete iletmeye, onun baskıcı uygulamalarını engellemeye çalışan bir sivil toplum oluşmuşken, Türkiye’de oluşturulmaya çalışılan sivil toplum aracılığıyla ise devletin talepleri topluma ulaştırılmaya çalışılmıştır (Ercins, 2012: 96-97).

Devletin otoriter yapısı kendine güvenen, siyasal etkinlik duygusuna sahip ve sivil toplum örgütleri biçiminde örgütlenebilecek bireylerin oluşmasına fazla olanak tanımadı. Aynı zamanda, tebaa kültürü de toplum tarafından büyük ölçüde benimsendi. İkincisi; devletin aynı anlayışı, serbest piyasaya dayanan bir ekonomik yapının oluşmasına gerekli imkânı tanımadı. Piyasa ekonomisi zayıf kalınca modern anlamda bireyi yaratacak orta sınıf da fazla gelişemedi. Orta sınıf yetersiz kalınca, sivil toplum da gerekli düzeyde etkili olamadı. Sonuçta, sivil toplumu zayıf bir toplumsal yapının demokratik bir sistemi yaşatması zordur (Uluç, 2012: 17). Dolayısıyla da böyle bir siyasal yapı ve kültürden neşet eden/edecek sivil toplum anlayışı/örgütlenişi de bu olumsuzlukları bünyesinde barındıracak ve hem devletten kaynaklanan sınırlamalar hem de gerçek anlamda sivil olamamanın getirdiği handikaplardan dolayı arzu edilen düzeye ulaşamamıştır. Kuşkusuz bu vesayetçi anlayışın tek parti döneminin sona ermesiyle birlikte günümüze kadar gelen süreçte oldukça kırılmaya uğradığı söylenebilir. Fakat bunun bir sürecin- aslında koşulların da zorlamasıyla, gerçekleştiği ve gerçekleşmeye devam ettiğini de belirtmek gerekir.

Türkiye artık üzerine gölge düşürmeyen demokratik bir yönetim istemektedir. Nitekim bu amacın sağlanması için de büyük çaba sarf edilmektedir. Toplumsal ve ekonomik yaşamda köklü değişimlerin yaşandığı dönemlerde bu cabalar artmakta; daha durağan bir yapının baskın olduğu dönemlerde konu daha geri planda kalmaktadır. Ancak 1980’li yıllarda başlayan ve 90’lı yıllarda ivme kazanan reform

çabaları, kapsam ve ulaştığı boyut bakımından incelenmesi gereken özellikler taşımaktadır. Yeni bir yüzyılın, dahası yeni bir bin yılın başlangıcının, bilim ve teknoloji yanında ekonomik ve siyasal alanda yaşanan köklü değişimlerle örtüşmesi, bu dönemde yaşanan değişim çabalarına daha farklı bir boyut katmaktadır. 1990'lı yıllarda kamu yönetimi reformunun, devletin rolü tartışmalarını da içerecek şekilde, daha geniş bir bağlamda ve hemen hemen tüm ülkelerde gündeme geldiği görülmektedir. Yönetim değişen koşullara kendini uyarlamak zorundadır. Bu nedenle ulaşım, haberleşme ve teknoloji alanında yaşanan çok hızlı ve köklü gelişmeler yanında Sovyetler Birliğinin dağılması ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan siyasal ve ekonomik sistem değişikliği gibi uluslararası alanda derin izler bırakan değişimlerin yaşandığı bir dönemde, kamu yönetiminde reform arayışlarının tekrar gündemde ön sıralara çıkması beklenen ve doğal bir gelişmedir (DPT, 2001: 1).

Türkiye'de 1980'lerde başlayan yapısal dönüşüm, 1990'larda varlığını sürdürmüş, gittikçe yeni boyutlar kazanmıştır. Böylece siyasi yelpazede “merkez” giderek daha fazla bir şekilde radikal sağa doğru kaymaya başlamıştır. Artık klasik manada “merkez-çevre” ikilemi sona ermiştir. 1980'lerle birlikte artan kültürel ve kimlik temelli talepler ve bunun siyasete yansımaları, siyasetin biraz da çevrede çeşitlenmesine yol açmış, bu şekilde gerçekleşen yeni oluşumlar çevreyi kendi içinde parçalayarak genişletmiş, her parçayı da ayrı bir siyaset üretmeye zorlamıştır. Özellikle 1990'lardan sonra artık etnik ve dinî temelli taleplerin daha fazla ön plana çıkmasıyla birlikte “İslamcılık”, “Kürt sorunu”, “Alevi sorunu” gibi kültürel ve kimlik temelli sorunlar siyasetin gündemini daha fazla bir şekilde belirlemeye başlamıştır. Siyasetin merkezin dışında, daha çok çevresel aktörlerce belirlenmesi, paralelinde liberal siyaseti 1990'larda daha anlamlı kılan bir faktör olmuştur. Yaşanan tüm bu gelişmeler bağlamında ortaya çıkan yeni liberal akımlar, o dönemler için görece daha çevredeki talepleri siyasetin merkezine taşıma çabası içinde olmuştur. 1990'larda ortaya çıkan ve gelişen bu liberal siyaset, etnik ve dini temelli kimlik, fark ve tanıma politikalarını da gündeme taşıyarak, yeni açılımları üretmiştir. Bu durum ise ülkede daha demokratik bir siyasal yapının oluşması gerektiğine işaret eden bir hususu doğurmuştur (Köroğlu, 2012: 125-126).

Bununla birlikte 1990'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye'de “karşı devletçi” bir atağın geliştiği görülmektedir. 28 Şubat 1997 tarihli Millî Güvenlik Kurulu kararları

karşı devletçi atağı pekiştirici olmuştur. Silahlı Kuvvetlerin yanı sıra 1992 tarihinden itibaren iktidara ortak olan sol partiler de karşı devletçi atağın Türkiye'de canlanmasına ön ayak olmuşlardır. Türkiye'nin demokratikleşme yolundaki çabalarının tümünde merkez sağ partilerin imzası vardır. Oysa sol partiler Cumhuriyet dönemi boyunca özellikle sisteme ve sistem endeksli devlet rantına ilişkin tutumlarında aşırı statükocu ve muhafazakâr bir tutum sergilemektedirler (Küçükömer, 1989). Türkiye'deki temel hak ve özgürlükler, din ve vicdan hürriyeti, mülkiyet hakları, sivil toplum gelişimi gibi demokratik ortamın gereği olan özgürlükler konusunda solun Türk toplumuna fazla bir katkısı söz konusu olmadığı gibi; sol bu konulardaki arayışlar için ayak bağı oluşturmuştur. 1990'lı yıllarda solda yer alan Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokratik Sol Parti politikalarını Refah Partisi karşıtı bir çizgiye oturtmuş; bunun ötesinde siyasi, kültürel iktisadi alanlarda ciddi bir söylem ve anlayış geliştirememiştir.

1990'lı yılların ortalarından itibaren Mesut Yılmaz'ın başkanlığındaki Anavatan Partisini de yanına almayı başaran sol ciddi biçimde "laik ve cumhuriyetçi" olanlarla olmayanlar söylemi üzerinde politikalar üretmeye başladı. 1980'li yılların sosyal grup ve siyasa eksenli siyasi dinamikleri adeta siyasal sistemin geneli üzerinde yeniden manevra alanı bulmaya başladı. Sol ve kumandasındaki zinde güçleri ideolojik bir kamplaşma yaratarak sol anlayışı devlet kurumlarına tekrar hâkim kılmaya çalışmaktadır. Gerek ordu, gerek bürokrasi, gerekse yargıda gerçekte 1990'lı yılların ortalarından itibaren sol bir rengin hâkim olduğunu ve buralarda yer alan devletçi elitin devletçi refleksten hareketle bazı sivil toplum unsurlarına karşı taarruza geçtiği görülmektedir. Sol, temel felsefesi itibariyle çatışmacı bir zihniyete sahip olduğu için uzlaşma gibi demokratik bir mekanizmayı fazla da göz önünde bulundurma gereği görmez (Yayla, 2005: 336-39). Batılı demokratik ülkelerdeki sol anlayış, sosyal demokrasi anlayışıyla birlikte epey yumuşamış ve sınıf mücadelesini eksen alan çatışmacı bir ideolojiden uzak durmuştur. Ancak Türkiye'deki sol devrimci anlayıştan hareketle çatışmacı, dışlayıcı ve rakiplerini ezici bir anlayışa sahip olmuştur.

Siyasal yaşam 1990'lı yılların ortalarından itibaren ordunun ağırlığında devam etmektedir. Oysa askerin sivil siyasetçiden daha fazla ölçüde siyasal sisteme müdahil olduğu toplumlarda siyasal özgürlükler, haklar ve farklılaşmalar gelişmemektedir.

Ordunun siyasal yaşam içindeki ağırlığı devletin hukuk devleti ilkesinin şartlarını yerine getirmesini önemli ölçüde engellemektedir. Askerin sivil siyasetçilerin denetimine girmesi zorunluluğu çağdaş demokrasilerin olmazsa olmaz bir koşulunu teşkil etmektedir. Türkiye 90'lı yıllarda artan terör olaylarıyla ve ülkede estirilen laik devletin tehlikeye girdiği iddialarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde işlenen faili meçhul cinayetler hat sayfaya ulaşmıştır. Bu durumda gerilen ortam farklı düşünce yapılarının devlet tarafından potansiyel tehdit olarak algılanmış ve en doğal haklar kısıtlamaya alınmıştır. Devlet kendini devlete yönelik irticai tehdit var gerekçesiyle meşru zemine oturtmaya ve ordu ve yargı eliyle halkı sindirmeye çalışmıştır.

İktisadi politikalar uzun süreli özelleştirme hedeflerine rağmen serbest piyasa ilkelerine tamamen kavuşabilmiş değildir. Özelleştirmenin başarılı bir şekilde tamamlanamamış olması ve piyasayı tekel, kartel ve tröstleşmeden kurtaracak yasal düzenlemelerin yeterince yapılanmamış olması piyasa eksenli bir sivil toplum oluşumunun önünde çok ciddi bir engel teşkil etmektedir. Ekonomik kaynakların ve üretim faaliyetlerinin önemli ölçüde devletin elinde olmaya devam etmesi, devlete göbek bağıyla bağlı bulunan sivil toplum unsurlarının devletçi kampta yer almalarına, dolayısıyla demokrasinin toplum eksenli ayaklarının zafiyete uğramasına yol açmaktadır. Sivil toplum cephesi niteliğini taşıması gereken medya, sendika ve meslek kuruluşlarından bazıları temsil ettikleri kitlelerin aleyhine olmasına rağmen devletçi kampta yer alabildikleri gözlenmektedir.

Türk siyasal yaşamı iki çatışmacı zihniyet tarafından aşırı biçimde kutuplaşmış durumdadır. Bu kutuplardan birinin siyasal kazanımı diğerinin kaybıyla sonuçlandığı bir sürece girilmiştir. Oysa demokratik rejimlerde özgürlükler ancak karşılıklı diyalog, uzlaşma, anlaşma, hoşgörü ve tolerans ortamında gelişebilmektedir. Demokrasinin siyasi ve toplumsal anlamda gelişmesi politik gerginliği giderecek yumuşak yapılı bir oluşuma şiddetle ihtiyaç hissedilmektedir. Bu yumuşak yapılı süreci yaratacak siyasal zihniyet hem felsefi arka planı, hem referansları hem de Türkiye'deki tarihi tecrübesi itibarıyla merkez sağ zihniyet olarak görülmektedir.

1980 Askeri Müdahalesini takiben demokratik mekanizma içinde çözülemeyen problemlerin otoriter rejimlerde hiç çözülemediği görülünce demokrasiye verilen

önem artmıştır. Bir siyasal model olarak demokrasinin alternatifsiz biçimde benimsenmiş olmasına karşın demokratik rejim içinde ağırlığın kimde olacağı, sosyal topografya, devlet/ toplum ilişkisi ve sosyal örgütlenmeler gibi bazı konularda ayrılmaktadırlar. Esasen bu ayrışma da demokratik bir yapılanma için zengin bir malzeme teşkil etmektedir. Demokrasinin en iyi beslendiği kaynağın, “farklılıklar” a dayalı çoğulcu bir ortam olduğunu düşünülürken toplumun farklı kesimlerinin yansıttığı farklı argümanların da ne kadar fonksiyonel olduğunu görülmektedir.

Türkiye’deki sosyal demokrat, liberal ve milliyetçi/muhafazakâr söylemlerin siyaset felsefesi literatüründeki genel geçer tanımlamalardan oldukça farklı olduğu noktasında yatmaktadır. Türk toplumunun tarihsel arka-planında yatan farklı gelenekler belki de Türkiye'deki başat kesimleri buluşturan temel faktörü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu gelenekte bir yandan güçlü, merkeziyetçi- paternal bir devlet geleneği, bir yandan da farklılaşmaya müsamaha gösteren bir sivil toplum (zayıf olsa da) geleneği mevcuttur. Bununla birlikte, geleneksel siyasal alan hem dinsel bir yapı andıracak kadar dinle iç içe geçmiştir; hem de seküler bir yapı andıracak kadar devlet/ din ilişkisini örf-i ve rasyonel düzenlemelere dayandırmıştır. İşte bu farklı ve de kompleks tarihsel arka plan, Türkiye'deki farklı kesimlerin buluşma noktasını teşkil etmekle birlikte demokratik yapılanmayı da bu kesimlerin alternatifsiz bir buluşma noktası hâline getirmiştir (Çaha, 1999: 79-83).

3.4.1. Dernek Kurma Hakkı

Demokratik devletin en önemli göstergelerinden olan özgürce örgütlenme hakkı yasal olarak güvence altına alınmıştır.

Dördüncü paket (madde 34) derneklerin, uluslararası faaliyette ve işbirliğinde bulunabilmelerine, yurtdışında şube açabilmelerine ve yurtdışında kurulmuş dernek veya kuruluşlara üye olarak katılabilmelerine izin vermiştir.

3.4.2. Toplanma Hürriyeti

Yedinci uyum paketi, il valilerinin toplantı ve yürüyüşlerini erteleme ve yasaklama yetkisini sınırlandırmıştır. Buna göre, erteleme süresi iki aydan bir aya indirilmiş olup, toplantılar ancak bir suç işleneceğine dair açık ve yakın tehlike olması halinde yasaklanabilecektir (Madde 20). Benzer şekilde vali, kendi ilindeki bütün toplantıları, ancak bir suçun işleneceğine dair açık ve yalan bir tehlikenin bulunması halinde bir erteleyebilecektir (Madde 22). Üçüncü uyum paketi, yabancılara, İçişleri Bakanlığı'nın izniyle toplantı ve gösteri yürüyüşleri yapma imkânını vermektedir.

3.4.3. Din Hürriyeti

Üçüncü paket, cemaat vakıflarının (yani gayrimüslim vakıflarının) Bakanlar Kurulu izniyle taşınmaz mal edinmelerine ve bunlar üzerinde tasarrufta bulunmalarına imkân vermektedir. Bu vakıflar, hibe veya vasiyet yoluyla da taşınmaz mal edinebileceklerdir (madde 4). Dördüncü paket, Bakanlar Kurulu'nun izni yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün iznini geçirmek suretiyle, bu hakkı teyit etmiştir (Madde 3). Altıncı paket, gayrimüslim cemaatlerinin yetkili idari makamın izniyle ibadet yerleri inşa etme haklarını tanımıştır (Madde 9).

3.4.4. İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesi

Avrupa Komisyonu'nun ilerleme raporları ile Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi ve birçok milletlerarası STK'nın raporları, Türkiye'de işkence ve kötü muamelenin yaygın olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla, bu uygulamaları caydırmak amacıyla bazı reformlar gerçekleştirilmiştir. İkinci paket, Devlet Memurları Kanunu'nu değiştirerek, işkence ve kötü muamele hallerinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararı sonucunda Türkiye'nin ödediği tazminatların faillerinden talep edilmesini öngörmüştür. Dördüncü paket, işkence ve kötü muamele hallerinde devlet memurlarının ve diğer kamu görevlilerinin yargılanabilmeleri için yetkili idari makamın izninin alınması şartını kaldırmıştır. Dolayısıyla savcılar, failleri doğrudan doğruya kovuşturabileceklerdir, Yedinci paket, işkence ve kötü muamele hallerinde hızlı yargılama usulü öngörmüş, bu davaların öncelikle görüleceğini ve yargılamanın

adli tatil süresinde de devam edeceğini hükme bağlamıştır. Daha yakınlarda, 2004 Temmuzunda, parlamento, terör eylemleri veya devlet görevlilerinin antiterör faaliyetleri dolayısıyla verilen zararların devletçe ödenmesini öngören bir kanun (Kanun No. 5233) çıkarmıştır.

3.4.5. Azınlık Hakları

Üçüncü paket, radyo ve televizyon yayınlarında Türkçeden başka yerel dillerin (Kanunun tam ifadesi, “Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçeler”) kullanılmasına izin vermek suretiyle, Türk hukukunda ve zihniyetinde neredeyse devrimci bir değişiklik yaratmıştır. Altıncı paket, bu yayınların hem devlete ait, hem özel radyo ve televizyon kanallarında yapılmasına izin vererek bu hakkı genişletmiştir. Üçüncü paket, bu dillerin öğretilmesi için özel dersaneler açılmasına da müsaade etmiştir.

3.4.6. İnsan Haklarının Milletlerarası Korunması

Üçüncü pakette, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye'nin sözleşmeyi ihlal ettiğine dair kararların, hukuk ve ceza yargılamasında muhakemenin yenilenmesi sebebi olarak kabul edilmişti. Buna göre, ihlalin tazminatla giderilemeyecek sonuçlar doğurduğu hallerde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararının kesinleştiği tarihten itibaren bir yıl içinde, Adalet Bakanı, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, başvuru sahibi veya kanuni temsilcisi muhakemenin iadesi talebinde bulunabiliyorlardı. Bu istem, Yargıtay Hukuk veya Ceza Genel Kurulu'nda incelenerek karara bağlanıyordu. Beşinci paket, bu hükümleri hukuk ve ceza davaları bakımından teyit etmiş, altıncı paket bunu idari davalara da teşmil etmiştir (Madde 6).

3.4.7. Sivil-Asker İlişkileri

Sivil-asker ilişkileri konusunda 2001 anayasa değişikliklerine ek olarak, yedinci paket, Millî Güvenlik Kurulu'nun yapısına ve işleyişine ve sivil-asker ilişkilerinin

daha başka yönlerine dair önemli reformlar getirmiştir. Kanunun 24. maddesine göre başbakan, başbakan yardımcılarında birini, kurulun istişari karar ve görüşlerini Bakanlar Kurulu'na sunmak ve bunların Bakanlar Kurulu'nca kabulü halinde uygulanmalarının koordinasyonunu sağlamak üzere görevlendirebilir (o zamana kadar bu fonksiyonu, Millî Güvenlik Kurulu genel sekreteri ifa ediyordu). 25. maddeye göre, Millî Güvenlik Kurulu, her ay değil, iki ayda bir toplanacaktır. 26. madde, kurulun genel sekreterinin icrai yetkilerinin pek çoğunu kaldırmakta ve bunları esas itibariyle sekreteryaya görevleriyle sınırlandırmaktadır. 27. madde, genel sekreterin yüksek rütbeli askerler arasında atanmasını zorunlu kılan hükmü değiştirmektedir; bu durumda genel sekreter, ya yüksek rütbeli silahlı kuvvetler mensupları arasında, ya da yüksek düzeydeki sivil kamu görevlileri arasında atanabilmektedir. 2004 Ağustosundan bu yana, bu makam sivil görevlilerce doldurulmuştur. 28. madde, kurul sekreterliğinin görevlerine ilişkin bir yönetmelik çıkarılacağını belirtmek suretiyle, gizlilik kaydını kaldırmış ve sekreterlik faaliyetlerinin şeffaflığını sağlamıştır.

Yedinci uyum paketi, ayrıca, silahlı kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının Sayıştay'ca denetlenmesine imkân vermektedir. Bu denetimin nasıl yapılacağına ilişkin esas ve usuller, Millî Savunma Bakanlığınca hazırlanarak Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilecek "gizli" gizlilik dereceli bir yönetmelikle düzenlenecektir (Madde 7). Bu reform, anayasanın, yasama organına silahlı kuvvetleri Sayıştay denetiminin dışında tutma yetkisini veren 160. maddesini ilga eden 2004 anayasa değişikliğiyle de teyit edilmiştir.

Nihayet yedinci paket (Madde 6) Askeri Ceza Kanunu'nun 58. maddesinde yazılan suçların, barış zamanında asker olmayan kişiler tarafından işlenmesi halinde, bu suçların askeri mahkemelerde yargılanamayacağını hükme bağlamıştır.

2002 Kasımında seçilmiş olan TBMM, insan hakları alanında önemli iyileştirmeler getiren iki büyük kanunu da (Medeni Kanun ve Ceza Kanunu) kabul etti. Medeni Kanun, cinsler arası eşitliği güçlendirdi. Böylece, eşlere, evlilik yaşı, nafaka, ikametgâh seçimi, evlilik birliğinin eşit yönetimi, masrafların ödenmesi, evlilik birliğinin temsili, çocuklar üzerindeki velayet hakkının kullanılması konularında eşit haklar tanındı. Belli bazı hukuki işlemler için karının bir mahkeme kararı olması

zorunluluğu kaldırıldı. Evlilik sırasında kazanılan mallar üzerinde ortaklık ilkesi kabul edildi.

Soykırım ve insanlığa karşı suçlar, göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti gibi yeni suçlar yaratıldı (Madde 77-80). Töre cinayetleri (Madde 82) ve işkence (Madde 94) suçlarının cezaları ağırlaştırıldı. Sendikal hakların kullanılmasının engellenmesi (Madde 118), dilekçe hakkının kullanılmasının engellenmesi (Madde 121) ve ekonomik ve mesleki faaliyetlerde ayrımcılık (Madde 122) suç haline getirildi. Kişiler arasındaki konuşmaların dinlenmesi, özel hayatın gizliliğini ihlal ve kişisel verilerin kaydedilmesi (Madde 133-135) suç haline getirildi. Çevreye karşı suçlar oluşturuldu (Madde 181-182). Sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılıklarına dayanarak halkın bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa tahrik, ancak kamu güvenliği açısından açık ve yakın tehlike oluşturması halinde suç teşkil edeceği kabul edildi. Halkın bir kesiminin benimsediği değerleri aşağılamak suç sayıldı (Madde 216).

Böylece, üç partili koalisyon hükümeti döneminde ciddi olarak başlatılan demokratik reform süreci, AK Parti iktidarı döneminde de devam etti

Türkiye’de demokrasinin kurumsal bir yapıya bürünüp bürünmemesi yolunda, patrimonyal bir siyasi kültürün kalıntılarının ortaya çıkardığı bir sonuç olarak, askerî vesayet konusunun da belirleyici bazı etkilerinin olduğu bir gerçektir. Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğundan bu yana, bu deneyimi birkaç defa yaşamış bir ülkedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Türkiye’nin, 1982’den sonraki dönemde, her ne kadar askerî başa geçtiği bir iktidar değişikliği ile sonuçlanmasa dahi, bir 28 Şubat süreci ve e-muhtıra krizi yaşadığı bilinmektedir. Bu kapsamda Mustafa Erdoğan Türkiye’de askerî etki ve müdahaleyi kolay kılan kültürel etkenlerin başında geleneksel patriyarkal kültürün varlığını görmektedir (Erdoğan, 2005: 746). Bununla beraber, Erdoğan, askerî kesimin siyasete darbeler ya da muhtıralar yoluyla müdahil olmasının nedenlerini ordunun devlet ideolojisinin koruyucusu olduğu inancının devlet elitleri arasında yaygın bir şekilde kabul görmesine, silahlı kuvvetlerin Millî Güvenlik Kurulu aracılığı ile siyaseti yönlendirebilmesine de bağlamaktadır (Erdoğan, 2005: 744-745). Heper de, ordunun, 1983’den sonra, Millî Güvenlik

Kurulu vasıtasıyla, Türkiye'nin siyasi hayatında daha aktif rol aldığını ve bu nedenle kurulun daha güçlü kılındığını ifade etmektedir (Heper, 2006: 236-237).

Kısacası 1980'li yıllardan sonra Türkiye'de devlet-toplum ve devlet-birey ilişkilerinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında başlayan ve 12 Eylül 1980 Darbesi'yle doruk noktasına çıkan, devlet-birey ilişkilerine hâkim olan sert ve baskıcı, milli ve homojen bir toplum yaratma yönündeki tutumların 1990'lardan itibaren gevşemeye, 2000'lerde ise demokratik bir çerçeveye bürünmeye başladığı görülmektedir. Bunda 1990'lı yıllardan itibaren devletin tek tipleştirici tutumunun başta Kürt ve İslami gruplarca zorlanmaya başlanması; dünyadaki çok kültürlü kimlik taleplerinin yaygınlaşmasına paralel olarak, Türkiye'de farklı grupların devlet tarafından saptanan kimliğe yönelik geliştirilen itirazlar ve bunlara yönelik olarak gösterilen mücadeleler etkili olduğu gibi, Türkiye-AB arasındaki ilişkilerin sahip olduğu büyük pay da yadsınamaz. Özellikle AB'ye uyum sürecinde yapılan yasal değişiklikler bunun zeminini oluşturmuştur (Coşkun, Derince, Uçarlar, 2010: 34). Cumhuriyetin kurulmasından yirmi yıldan fazla bir süre geçtikten sonra demokrasiye geçilen Türkiye'de demokrasi hâlen değişik yapısal sorunlarla karşı karşıyadır. 1946'dan bugüne gelinceye kadar demokratik rejimin gerekleri ile ilgili çok önemli aşamalar kat edilmiş olmakla birlikte, günümüzde demokrasinin tam anlamıyla yerleştiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Türkiye'de bugün halen sivil toplum, siyasetin özerkliği, seçilmişler ile atanmışlar arasındaki ilişki, bürokrasinin yapısı, demokratik siyasal kültür gibi konularda ciddi sorunlar mevcuttur. Bütün bur sorunlara rağmen 1980'den sonra Türkiye'de ulus devlet yapısında demokratik anlamda oldukça önemli değişimler yaşandığını söyleyebiliriz.

3.5. Küreselleşmenin Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Etkileri

Dünyada yer alan ulus devletlerin farklı oranlarda değiştiği küreselleşme çağında, bu değişim Avrupa devletleri için çok daha hızlı olmaktadır. Avrupa Birliği uluslararası ve uluslararası bir bütünleşme örneği olarak birliğe üye ulus devletler açısından değişimin Türkiye ulus devleti açısından etkilerini değerlendirmek ve toplumsal yapımıza yönelik değişimleri anlamak hem Avrupa birliğinin geleceği hem de Türkiye ulus devletinin geleceği açısından kritik bir önem arz etmektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası örgütlerin dünyada ekonomi, siyaset ve toplumsal hayatla ilgili önemi artmaktadır. Demokrasinin gelişmesi bağlamında uluslararası örgütler önemli bir rol oynamakta, dünyada demokrasiye olan bağlılığı artırmaktadır (Sağır ve Karkın, 2005: 3). Türkiye'nin Avrupa birliği ile ilişkilerini de bu uluslararası kuruluşların etkisi bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'nin yaklaşık yarım yüzyıldır devam eden Avrupa Birliği (AB) yolculuğunda, üyelik müzakerelerinin başlamasıyla birlikte demokratikleşme ve insan hakları konusunda önemli ilerlemeler sağlanmıştır. "Uyum yasaları" adı altında başta anayasa olmak üzere birçok kanunda değişiklik yapılarak AB'ye tam üyelik hedefinde önemli hukuksal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Anti demokratik uygulamalar olarak nitelenen, başta idam cezası olmak üzere devlet güvenlik mahkemelerinin kaldırılması, Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısının değiştirilmesi ve kurul kararlarının hükümete birer "tavsiye" niteliğine dönüştürülmesi gibi değişiklikler AB'ye üyelik kapsamında gerçekleştirilen değişikliklerdir. Yapılan bu değişikliklerle birlikte Türkiye'de demokratikleşme açısından çok önemli kazanımlar elde edilmiştir (Erdağ ve Peker, 2014: 217). Bu kazanımların neler olduğuna geçmeden Avrupa birliğinin oluşum sürecine ve Türkiye'nin Avrupa Birliği serüvenine kısaca göz atmak ve bu süreçte ilişkilerde yaşanan değişimin Türkiye ulus devlet yapısına etkilerine değinmek gerekecektir.

Zbigniew Brzezinski'ye (1996: 56) göre AB fikrinin ortaya çıkmasında üç ana düşünce etkili olmuştur. Birincisi iki dünya savaşının sebep olduğu yaraları sarma, ikincisi ekonomik olarak toparlanma arzusu ve son olarak da Sovyet tehdidinin yarattığı güvensizlik ortamının giderilmesi. Tüm bu düşüncelerin sonucunda Avrupa Birliğinin temelleri ikinci dünya savaşının sonunda atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yenedünya düzeni içerisinde ülkeler ekonomik ve siyasi açıdan

kaybettikleri güçlerini geri kazanmak, güçlü devletler ise hâkim oldukları hegemonyayı kaybetmemek için yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. Birleşmiş bir Avrupa'nın kurulması çalışmaları İkinci Dünya Savaşı sonrasında hız kazanmış ve uygulamaya geçirilmiş olmasına rağmen, temellerinin geçmişe dayanıyor olması tamamlanmasını ve kabul görmesini sağlamıştır (Ülger, 2003: 5).

1945'i izleyen yıllarda Batı Avrupa devletlerinin çoğu karşılaştıkları ekonomik ve siyasal sorunların ulusal düzeyle kısıtlı kalan bir çerçeve içinde çözülemeyeceğini, bir tür Avrupa'ya özgü uluslararası kuruluşun ortaya çıkarılması gerektiğini anlamaya başlamışlardır. ABD de Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Avrupa bütünleşmesi fikrini desteklemiştir (Sander, 2001: 344-345). Truman Doktrini, Versailles sistemini sürdürmek isteyen ABD ile bu düzene bağlılığı olmayan ve hatta bunu kendisine karşı yapılmış olarak yorumlayan S.S.C.B. arasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan çatışmanın ilk önemli göstergesi olarak görülebilir. ABD, Truman Doktrini ile yapılan yardımlarda Fransa ve İtalya'yı komünizm ile mücadele açısından geliştirdikleri Avrupa stratejilerinde kritik konumda görmüştür. Öte yandan, Fransa'nın ABD ile işbirliği içinde olması Fransa-Almanya ilişkilerinin kontrol altına alınmasını zorunlu kılmıştır. İki ülke arasında gerçekleştirilmesi planlanan Kömür Çelik Birliği anlaşmasına verilen destek aynı zamanda Avrupa Bütünleşmesi fikrinin hayata geçirilmesini sağlayan Avrupa bünyesinde altı kurucu ülkenin imzaladığı Kömür-Çelik Birliği Anlaşmasına da verilmiştir (Dedeoğlu, 1996: 42). Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun kurulması yönündeki ilk girişim Schuman'dan gelmiş ve Avrupa ülkelerine yapılan çağrıda, savaş sanayinin ana maddeleri olan kömür ve çeliğin iletim ve kullanımının uluslarüstü bir organın sorumluluğunda yönetilmesi öngörülmüştür (Ülger, 2003: 1). Fransa'nın yaptığı birleşme çağrısına Federal Almanya, Belçika, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda olumlu cevap vermişler ve bir yıl süren görüşmelerden sonra 18 Nisan 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kuran Paris Antlaşması imzalanmıştır. Bu aynı zamanda ilk Avrupa Topluluğunun doğuşudur (Karluk, 2003: 7).

AKÇT'den başarılı bir sonuç alan altı ülke ekonomilerini daha ileri düzeyde entegre etmek amacı ile yine altı ülke 29 Mart 1957'de Roma'da iki Antlaşma daha imzalamışlardır. Bu antlaşmalar ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) (EURATOM) kurulmuştur. AET'ye hukuken ve

fiilen uluslararası bir kuruluş olma niteliği kazandıran Antlaşma 1 Ocak 1958 Tarihinde yürürlüğe girmiştir. AET'nin nihai hedefi Avrupa'nın siyasal bütünlüğe ulaşmasıdır. Bu hedefe varmak için öngörülen ekonomik dengeyi sağlamak üzere, ilk araç olarak üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbestçe dolaştığı bir ortak Pazar ve gümrük birliğinin kurulması öngörülmüştür. Antlaşmanın ikinci maddesinde topluluğun görevi “bir ortak pazarın kurulması ve üye devletlerin iktisadi politikalarının birbirine yaklaştırılması yoluyla, topluluğun tamamı içerisinde ekonomik çalışmaların uyumlu bir biçimde gelişmesini, üye ülkelerde yaşam düzeyinin dengeli olarak yükseltilmesini ve işbirliği ilişkilerinin artırılmasını sağlamaktır.” şeklinde özetlenmiştir (Batır, 2006: 41-42).

Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde varlığını sürdüren AKÇT, AET ve AAET'nin daha sonra yönetim organları birleştirilmiş, bu üç örgüt hukuksal varlıklarını kaybetmeksizin “Avrupa Toplulukları” adını almıştır (Yüksel, 2001: 203). Başlangıçta bir ekonomik bütünleşme hareketi olarak gelişen Avrupa Ekonomik Toplulukları zamanla sosyal politikaları da kapsayan bir bütünleşme hareketine yönelmiş; 1985 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Topluluklarını kuran Paris ve Roma antlaşmalarında önemli değişiklikler yapılarak entegrasyon hareketine ekonomik boyut yanında sosyal boyut eklenmiştir. 1992 yılında akdedilen, Maastricht Antlaşması olarak ta anılan Avrupa Birliği Antlaşması ile ekonomik ve sosyal boyutun yanına siyasal boyut da ilave edilmiştir. Bu antlaşmayla ayrıca Avrupa Ekonomik Topluluğunun adı Avrupa Birliği olarak değiştirilmiştir (Kılıç, 2002: 54). Avrupa birliği artık sadece bir ekonomik topluluk değil aynı zamanda siyasi bir topluluk ve uluslararası bir örgütlenme biçimi olarak hem üye devletlerin hem de aday devletlerin ulus devletleri üzerinde etkileri olan büyük birlik olarak hareket etmeye başlamıştır.

3.5.1. Türkiye'nin Avrupa Birliğine Üyelik Süreci

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin tarihi oldukça eski sayılır. Ülkemiz açısından AB önemli bir hedefdir ve yıllardır iktidara gelen bütün siyasal iktidarlar bu hedefi paylaşmıştır. Türkiye'nin AB ile tarihi süreci incelendiğinde; AB macerası 1959'lu yıllara dayanmaktadır. İlk olarak 1959 yılında Roma antlaşmasının 238.

maddesi çerçevesinde üyelik hedefiyle topluluğa başvuran Türkiye ile topluluk arasındaki görüşmeler 1963'te Ankara Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu antlaşma çerçevesinde Türkiye'nin AET'ye üye olması hedeflenmiştir (Manisalı, 2002: 75). Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin seyri oldukça inişli çıkışlı bir süreç izlemiş, 1963 Ankara Antlaşmasından sonra ancak 1987'de tam üyelik için başvuruda bulunulmuş, ancak başvuru kabul edilmemiştir. Buna rağmen ilişkiler geliştirilmiş, Gümrük Birliği antlaşması imzalanmış ve nihayetinde de 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de toplanan Avrupa Bakanlar toplantısında "Türkiye AB'ye aday diğer ülkelere uygulanan aynı ölçütler temelinde birliğe katılması mukadder bir aday ülkedir" kararı çıkmıştır (Çelebi, 2002: 148). Türkiye'nin 1987 yılında Avrupa Topluluklarına tam üyelik başvurusunda bulunması, 1959 yılında yapılan ortak üyelik müracaatı ile başlayan Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

3.5.2. Türkiye-AB Tam Üyelik Süreci

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süreci inişli çıkışlı bir seyir izlemiş olsa da Türkiye ilk olarak 1996 yılında, AB tarafından başlatılmış bulunan yeni genişleme sürecinde yer almak isteğini AB'ye iletmiştir. Türkiye'nin Kopenhag kriterleri bakımından performansını inceleyen ilk İlerleme Raporu 1998 yılında yayımlanmıştır. 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde ise Türkiye, diğer aday ülkelerle eşit şartlarda AB'ye aday ülke olarak kabul edilmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Helsinki Zirvesi, oldukça ayrıntılı bir şekilde Türkiye'nin adaylık sürecinin de çerçevesini belirlemiştir. Helsinki Zirve metninde, Türkiye'nin, diğer aday ülkelere uygulanan kriterler çerçevesinde aday ülke olduğunun ilan edilmesinin yanı sıra, üyelik bakımından gerekli olan reformların gerçekleştirilmesine yönelik olarak AB tarafından Türkiye için bir katılım öncesi strateji geliştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, katılım sürecinde, Türkiye'nin de Topluluk programlarından faydalandırılacağı ve AB ile aday ülkeler arasında yapılacak toplantılara dâhil edileceği ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak, Türkiye'nin AB'ye katılımında AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin bir ulusal program hazırlaması da öngörülmüştür. Bu doğrultuda Zirvede, AB Komisyonundan, üstlenilmesi gereken AB mevzuatına ilişkin bir çalışma yapması ve katılım öncesi sağlanacak olan tüm mali yardımların koordinasyonuna ilişkin bir

çerçeve hazırlaması talep edilmiştir. Türkiye'nin, Helsinki Zirvesi'nde aday ülke ilan edilmesinin ardından, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanarak AB Konseyince onaylanan ve Türkiye'nin, AB müktesebatına uyum yükümlülükleri dâhil olmak üzere Kopenhag Kriterlerine uyum çerçevesinde kısa ve orta vadeli öncelikleri ve sağlanacak mali yardımları içeren Katılım Ortaklığı Belgesi, 24 Mart 2001 tarihinde Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi'nde yayımlanmıştır. 8 Kasım 2000'de yayımlanan, Avrupa Birliği'ne üyeliğin yol haritası olan Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur (Piccoli, 2005:1). Bu belge, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda üyelik öncesi yapması gereken ve ulaşması istenilen hedefleri ayrıntılı biçimde sıralamaktadır. Bu belgeye paralel olarak, AB müktesebatına uyum sağlanması için mevzuatımızda yapılacak değişikliklerin ve yeni düzenlemelerin, uyum için gerekli beşeri ve mali kaynakların, AB müktesebatının üstlenilmesi için gerekli olan idari kapasitenin geliştirilmesinin ve kısa ve orta vadeli öncelikler takviminin yer aldığı AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde özellikle aday ülkeler için önemli kriterler belirleyen en önemli AB Zirvesi Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da gerçekleştirilmiştir. Zirvede, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum yönünde 2002 yılı içinde kaydettiği ilerlemelerin olumlu karşılandığı belirtilmiş, ancak siyasi kriterlere uyum bakımından uygulamanın da önem taşıdığı vurgulanmıştır. Zirvede, Komisyon'un görüş ve tavsiyeleri ışığında, Aralık 2004'te toplanacak Zirvenin yapacağı değerlendirmeler sonucu Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiği yönünde bir karar alması hâlinde, tam üyelik müzakerelerin hemen başlatılacağı ifade edilmiştir (DPT, 2004: 93-94).

2002 Kopenhag zirvesinde, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmesi hâlinde, üyelik müzakerelerinin açılmasının Avrupa Birliği tarafından taahhüt edilmiş olması da hızlı bir reform sürecine yol açmıştır (Anayurt, 2007: 234). Bu kapsamda, “anayasa düzeyinde gerçekleştirilen değişikliklere ilişkin yasal uyumların yapılabilmesi” için “Avrupa Birliği uyum paketi” olarak adlandırılan çeşitli değişiklik paketleri ile çok sayıda yasa değişikliğine gidilmiş ve yeni yasalar çıkarılmıştır. Bu değişikliklerin bir kısmı Anayasa'da gerçekleştirilen değişikliklerin yasalarla uyumlaştırılması, bir kısmı ise mevcut bir takım yasaların “Kopenhag siyasi kriterleri” çerçevesinde yeniden düzenlenmesini içermektedir (Anayurt, 2007: 234).

Özellikle 2002 seçimlerinden sonra Adalet ve Kalkınma Partisi'nin hükümeti kurması ile “Kopenhag siyasi kriterleri”ni gerçekleştirmede önemli bir performans gösterilmişse de; Ecevit başbakanlığında kurulan üç partili kırılgan koalisyondan oluşan (Demokratik Sol Parti-Milliyetçi Hareket Partisi-Anavatan Partisi) 57. Hükümet döneminde de önemli anayasa değişiklikleri ve uyum paketleri kabul edilmiştir. Helsinki zirvesinden iki yıl sonra Kasım 2001’de 34 anayasa maddesi, Şubat 2002’de “mini demokrasi paketi” olarak adlandırılan birinci uyum paketi, Nisan 2002’de ikinci uyum paketi ve Ağustos 2002’de üçüncü uyum paketi kabul edilmiştir. Bu paketlerle, ölüm cezasının kaldırılması; Türkçe dışında dillerde eğitim ve yayın hakkının tanınması; ifade özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, dernek özgürlüğünün sınırlarının genişletilmesi; azınlık dinlerinin kabulü, mülkiyet hakları gibi alanlarda radikal gelişmeler sağlanmıştır. 2003 İlerleme Raporu’ndaki sivil-asker ilişkilerinin Avrupa Birliği ülkelerindeki standartlara uygun hale getirilmesi öneri ve değerlendirmesi doğrultusunda, Yüksek Öğretim Kurulu’nun yapısını düzenleyen Anayasa’nın 131. maddesinin 2. Fıkrasında değişikliğe gidilerek, Genelkurmay Başkanlığı’nın bu kurula aday gösterme yetkisine son verilmiştir. Bu Kurulun tümüyle sivil bir yapıya kavuşturulması suretiyle, Silahlı Kuvvetlerin sivil otorite üzerindeki etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Yine, 2002 İlerleme Raporu’nun ışığı altında, Anayasa’nın “Sayıştay” başlıklı 160. maddesinde değişikliğe gidilerek, Silahlı Kuvvetlerin mali denetim dışında tutulması ayrıcalığına son verilmiştir (Anayurt, 2007: 244). Bu değişikliklerle birlikte silahlı kuvvetlerin sivil alan üzerindeki etkinliği azaltılarak demokratik bir yapıyla kavuşturulmuştur.

Mayıs 2004’te, Anayasayı, önceki demokratikleşme paketleri ile uyumlu hâle getiren; Türk siyasal alanını biraz daha sivilleşiren, yargı ve basın özgürlüğü alanında reform gerçekleştiren “anayasa değişiklikleri paketi” kabul edilmiştir. Bu değişikliklerin bir kısmı önceki Anayasa değişikliklerinin devamı niteliğinde ve onların eksik yanlarını tamamlayıcı özellikte; bir kısmı ise yeni birtakım kurumlar ve mevcut anayasal kurumların demokrasiyle bağdaşıklığı öteden beri tartışma konusu oluşturan yanlarının yeni bir biçime sokulmasından ibarettir (Anayurt, 2007: 241).

AB ile yaşanan olumlu ilişkilerin sonrasında Aralık 2002’de Kopenhag’da yapılan zirvede Türkiye için şartlı bir takvim öngörülmüştür. Bu zirvede, Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmek için son eksikliklerini Aralık 2004’e

kadar gidermesi durumunda, 2005 yılından itibaren kendisi ile katılım müzakerelerinin gecikmeksizin açılacağı ifade edilmiştir. Komisyon, Kopenhag Siyasi Kriterlerine Türkiye'nin yeterli ölçüde uyumu sağladığını tespit ederek, üye ülkelere Türkiye ile müzakerelerin başlatılması yönünde açık bir tavsiyede bulunmuştur. Ancak bunun için öncelikle Kopenhag Kriterleri'nin yerine getirilmesi gerekmektedir. Birlik, Türkiye'den Reform sürecini sürdürmesi ve ilgili Avrupa İçtihat Hukukunu kapsayacak şekilde özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına, temel hak ve özgürlüklere saygı ilkelerini geliştirme yönünde çalışmasını, özellikle işkence ve kötü muamele ile mücadelede sıfır tolerans politikasına ilişkin mevzuatı ve uygulama tedbirlerini güçlendirmesini ve kapsamını genişletmesini; ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, kadın hakları ve sendikal hakları içeren ILO standartlarına ilişkin hükümleri uygulamasını beklemektedir (Ökmen ve Canan, 2009: 143).

22 Haziran 1993 Tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesinde, Avrupa Konseyi, AB'nin genişlemesinin Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacağını kabul etmiş ve aynı zamanda adaylık için başvuran ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken kriterleri de belirtmiştir. Bu kriterler siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Siyasi kriterler; demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı, ekonomik kriterler; işleyen ve aynı zamanda birlik içerisinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı, topluluk mevzuatının benimsenmesi ise siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesine sahip olmak olarak belirlenmiştir (Kılıç, 2002: 56).

Kopenhag siyasi kriterleri, aday ülke tarafından demokrasinin geliştirilmesi ile ilgili gerekli koşulların oluşturulması ve devlet-toplum ilişkilerinde yaşama geçirilmesini işaret etmektedir. Demokratik devlet düzeninin oluşturulması, azınlık hak ve özgürlüklerini de içeren bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, AB üyeliği için gerekli olan siyasi kriterlerin temelini oluşturmaktadır. Türkiye-AB ilişkileri geliştikçe bu durum, hükümeti çeşitli yasal ve yapısal değişiklikler yapmaya ve aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinde olan bu değişiklikleri Türk demokrasisini

Avrupa standartlarına yükseltmek için uygulamaya koymaya zorlamıştır (Keyman, 2006: 33). Kopenhag siyasi kriterleri Türkiye’de demokrasinin gelişmesi açısından hem siyasi partiler hem de sivil toplum kuruluşları nezdinde bir dayanak noktası oluşturmuştur.

Türkiye ile AB arasında tam üyelik müzakerelerinin başlaması Türkiye’nin AB’ye uyum sağlama sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçle birlikte Türkiye’de giderek birçok yasa AB ile uyumu sağlamak amacıyla çıkarılmakta, yeni kurumlar oluşturulmakta, var olanlar ise dönüştürülmektedir. Türkiye’de AB ile bütünleşme sürecinin başlaması ile birlikte yurttaşların bütün yaşam alanlarında önemli dönüşümler yaşanmaktadır. Bu bağlamda ceza hukukundan medeni hukuka, tüketici haklarından hayvan haklarına kadar toplumun her yönüne dokunan önemli değişimler gerçekleşmektedir. Şüphesiz ki bu değişim ve dönüşüm ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda önemli çatışma ve tartışmalarla beraberinde getirmekte ve ulus devlet yapısını dönüştürmektedir.

Ancak genel olarak Türk toplumunda Avrupa Birliğine üye olmanın birtakım avantajlar sağlayacağı düşüncesi egemendir. Bu nedenle de Türkiye’nin Avrupa birliğine girmesi genel olarak desteklenmektedir (Yıldız, 2011: 69-70). Çünkü Türkiye, Tanzimat’tan bu yana Batıya yönelmiş dünyadaki tek laik Müslüman ülkedir. Ayrıca Türkiye, laik ve demokratik ilkeleri benimsemiş, Batı dünyası ile ortak sınıra sahip ve ona komşu AB ülkeleri ile tarihi ilişkileri bulunan dünyadaki İslam ülkeleri arasında ekonomik, politik, sosyal, kültürel alanlarda en gelişmişler arasında yer alan, hayat tarzı olarak kendi kültürel değerlerini koruyarak Batı’ya yönelmiş bir ülkedir. Türkiye’yi daha ilk kuruluş yıllarından itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişki kurmaya iten etkenlerin başında politik nedenler yer almıştır. Bu durum, Türkiye’nin Batı dünyası içerisindeki konumunu geliştirme açısından önemli sayılacağı gibi, genç Cumhuriyet’in yeniden şekillenen dünya haritasındaki güvenlik arayışının da bir göstergesidir. (Özer, 2009: 89-90). Bu bakımdan Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, coğrafi, kültürel, ekonomik ve siyasi derinliğe sahip; stratejik ortaklığa dayanan, çok boyutlu, kültürel, siyasi ve ekonomik maliyeti, katkısı ve getirisi yüksek; karşılıklılık esasına dayanan sistem dönüştürücü nitelikte bir entegrasyon ve bütünleşme sürecidir. Türkiye-Avrupa ilişkileri, Avrupa kimliğinin çok kültürlü boyutunu geliştirirken, Türkiye’nin demokratik ve çoğulcu

bir nitelik kazanmasını sağlayan, devletin demokratik, etkin, şeffaf ve sorumlu olmasını gerekli kılan; Türkiye’de devlet-toplum-birey ilişkilerini radikal biçimde değiştiren, toplumu “haklar dili” temelinde güçlendiren ve çoğullaştıran ve sivil haklar ve özgürlükler alanını genişleterek yeni bir vatandaşlık anlayışı yaratan ilişkilerdir (Keyman, 2007: 79). Bu yeni vatandaşlık anlayışının ulus devlet temelinde yeniden kurgulanması Avrupa Birliği ile ilişkiler çerçevesinde birçok unsurun etkide bulunduğu bir yeni anlayışlar çerçevesinde değerlendirmek gerekecektir. Demokrasi sivil toplum, vatandaşlık, kamu yönetimi yerleşme egemenlik anlayışında meydana gelen değişim ulus devletin nasıl bir şekil alacağı konusunda bize önemli ipuçları verecektir. Küreselleşmenin de etkileriyle birlikte bütün bu saydığımız alanlarda ciddi değişimler kaçınılmaz hâle gelmiştir. Örneğin Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan olumlu gelişmeler, aynı zamanda sivil toplumun gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Türkiye-AB ilişkilerinin sivil toplumun son yıllarda gösterdiği gelişime katkısını üç kategoride inceleyebiliriz.

1. Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan derinleşmenin temel nedeni olan (Kopenhag siyasi kriterlerinin özünde devlet-toplum/birey ilişkilerinde yaşanan demokratikleşme ve demokratikleşmenin bu ilişkilerde giderek “yerleşik” hâle gelmesi) bu kriterlerin yaşama geçirilmesi dolaylı olarak Türkiye’nin demokratikleşmesi ekseninde sivil toplumun önemini ortaya çıkmasını sağladı. İnsan hak ve özgürlükleri, dini azınlık hak ve özgürlükleri ve kültürel kimlik hakları temelinde hareket eden Kopenhag siyasi kriterlerinin yaşama geçirilmesi, aday ülkede, bizim örneğimiz Türkiye’de, demokratikleşmenin gelişmesini ve toplumsal ilişkilerde yerleşik hale gelmesini sağladığı ölçüde, Kopenhag siyasi kriterlerinin demokratikleşme olarak okunması olasıdır. Bu kriterler temelinde yapılan demokratik reformlar, sivil toplumun önemini ortaya çıkartmaktadır.

2. Türkiye-AB ilişkilerinde demokratik reform sürecine bağlı olarak yaşanan derinleşme, hem toplumda yarattığı haklar, özgürlükler ve sorumluluklar ekseninde vatandaşlık anlayışıyla, hem de devlet yönetimini etkinlik, verimlilik, şeffaflık ve sorumluluk temelinde yeniden yapılanmaya sokmasıyla sivil topluma ve STK’lara yeni hareket alanları açmaktadır. Çalışmanın bu kısmında üzerinde duracağımız Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterleri temelinde başarısını değerlendiren ve bu bağlamda Avrupa Komisyonu için hazırlanan ilerleme raporları, özünde sivil

toplumun hareket alanına giren konuları içermekte, böylece de sivil toplumun önemini artıracak hareket sahasını yaratmaktadırlar.

3. Türkiye'nin değerlendirilmeye alındığı ilerleme raporlarının gösterdiği gibi, Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğinin şekillenmesinde sivil topluma önemli bir rol düştüğü her iki tarafça da kabul edilmektedir. Bu anlamda, Türkiye-AB ilişkilerinde son yıllarda yaşanan gelişmeler sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunduğu gibi, sivil toplum da bu ilişkilerin şekillenmesinde önemli rol oynamaya devam edecektir. Sivil toplumun varlığı hem Avrupa birliği ile ilişkilerimizde hem de demokrasimizin yerleşik hale gelmesinde çok önemli bir işlevi vardır. Bugün ulus devletler içerisinde yer alan sivil toplum kuruluşları mevcut yönetimlerin daha demokratik olması yönünde baskı mekanizması olarak hareket ederken aynı zamanda uluslararası sivil toplum kuruluşları da ülke yönetimlerinde etkide bulunmaktadır. Bu durum ulus devlet içinde egemenliğin kullanımın klasik ulus devlet formatından bir biçimde farklılaştığını bize göstermektedir. Özellikle dünya ölçeğinde hareket eden uluslararası kuruluşlar ki bun en tipik örneği Avrupa Birliği bu tartışmaların odağında yer almaktadır (Keyman, 2006: 33).

Yeni teknolojik devrim, kentleşme, küreselleşme ve demokrasinin niteliğinde ortaya çıkan değişimler vb. süreçler, günümüz ulus devletlerinin nitelik ve yapısıyla, yerleşik dünya düzeninin isleyiş ve biçimlenmesini hem niceliksel hem de niteliksel bir biçimde değişime uğratmaktadır. Bu bağlamda, hem çözüm arayışları hem de tepkisel içerikleriyle öne çıkan bölgesel-yerel anlayışlar ve yapılanmalar, küreselleşmeyle dinamik bir etkileşim de sergileyerek gittikçe önem kazanmaktadır (Ökmen, 2005a: 539). Hem demokratikleşme hem de yönetim ve örgütlenme anlayışlarında ortaya çıkan bu bölgesellik ve yerelleşme eğilimleri, bilgi toplumuna doğru yaşanan, özellikle küreselleşme bağlamında ortaya çıkan sürecin en önemli özelliklerinden biridir. Çünkü bu süreç sanayi toplumunun merkeziyetçi yapısını ve temsile dayalı liberal demokrasiyi hızla dönüştürmektedir (Ökmen, 2005b: 47). Başta AB olmak üzere hem bölgesel oluşumlar hem de uluslararası örgütlenmeler ulus devletlerin yapısını ve işlevini değiştirmekte ve dönüştürmektedir.

Özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerde yaşanan değişim, Türkiye özelinde kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması da içinde olmak üzere pek çok konuda önemli

adımların atılmasını gerekli kılmaktadır. Kamu yönetiminin işleyişini sürdürülemez hâle getiren sorunlar anlamında iç faktörler, sözü edilen dış faktörlerle çakışınca bu yönde adımlar ve iyileştirmelerin yapılması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu çerçevede AB'ne üyelik süreci içerisinde ele alınan konulardan birisi de Türkiye'de kamu yönetiminin daha etkin, verimli hale getirilmesi ve de demokratik niteliğinin artırılmasıdır. Aslında reformlar sadece AB'ye uyum çerçevesinde değil, AB'nin de etkisinde kaldığı küreselleşmeye bir cevap verme ya da küreselleşme karşısında edilgen duruma düşmemenin de bir arayışı olarak okunabilir. Zira bugün, küreselleşmeyle eş zamanlı giden bir başka olgudan, küyerelleşmeden de sıkça söz edilmektedir. Reformlar hem küreselleşmeye cevap hem de AB'ye uyum çerçevesinde küreselleşmenin yerel olarak AB düzeyinde küyerelleşmeye çevrilmesi çabalarını içermektedir. AB'nin kamu yönetimi sistemine dair tüm üye devletlerde uygulanması öngörülen genel bir modeli bulunmamaktadır. Her üye devletin kendi siyasi, ekonomik ve toplumsal özelliklerine göre ayrı kamu yönetimi sistemi vardır. Her ne kadar AB, kamu yönetimi sistemine dair genel bir model önermemekte ise de, AB'nin, belirli politikalar ve ilkeler bağlamında aday ülkeleri yönlendirdiğini belirtmek gerekir. Nitekim aday ülkeler “mecburi sonuç” ilkesi çerçevesinde topluluk müktesebatını yerine getirmek ve uygulamak zorundadırlar (Ökmen ve Canan, 2009: 149). AB Bu müktesebatın gereklerini yerine getirmeyen aday ülkelere daimi üyelik konusunda sıkıntılar çıkarmaktadır. Her ne kadar bu konuda AB'de aday ülkelere karşı tutumlarında adil olmadığı da bir gerçektir.

Türk kamu yönetiminde yeniden yapılanmanın uzun bir tarihi geçmişi bulunmaktadır. Literatürde zaman zaman Bitmeyen Senfoni olarak da değerlendirilen yeniden yapılanma çabaları, son dönemde ortaya konan 1998 ve 2001 tarihli tasarımlarla daha da somutlaşmış ve son olarak 2003 tarihli kamu yönetiminde bütüncül bir değişimi öngören reform paketi çerçevesinde belirli bir düzeye ulaşmıştır. Bu kapsamda, onaylanan Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu, İl Özel İdareleri Kanunu ve bunlara çerçeve oluşturan Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Kanunu, Türk yerel yönetim sisteminde merkez yerel yönetim ilişkilerine hâkim olan geleneksel eğilimleri, yerel yönetimlerin idari, siyasi ve mali açılardan merkezi yönetim karşısındaki geleneksel ikincil durumunu değiştirme ve çağdaş formlara uygun, yerel yönetimlerin görev, yetki ve kaynak açısından daha güçlü ve işleyiş açısından daha katılımcı ve

demokratik olduğu bir kamu yönetimi anlayışına geçişi sağlama açısından bir başlangıç olabilir (Ökmen ve Yılmaz, 2006: 374-386).

Avrupa birliğinin kamu yönetimi dâhil birçok alanda istediğı değişiklikler ve Avrupa Birliğı'nin kendine has yapısı, egemenliğin devredildiğı ya da paylaşıldığı tartışmalarını da gündeme getirmektedir. Kuşkusuz her ikisinin de geçerlilik payı vardır. Hangisinin baskın geldiğı ise tartışmaya açıktır. Tartışma götürmeyen bir olgu ise devlet ve ulus devlet kavramlarının yeniden tanımlanıyor olmasıdır. Yirminci yüzyıl devleti Avrupa Birliğı ölçeğinde yapılanma ve anlayış yönünden büyük ölçüde aşılmıştır. 1960'lı yılların başından bu yana Avrupa Birliğı'ne girme mücadelesi veren Türkiye de bu değişimden nasibini almıştır. Küreselleşme ile birlikte ulus devletlerin merkezi egemenlik gücü aşınarak, kara verme mekanizmaları devletlerden çok devlet topluluklarına, ulusüstü kurumlara, ulusüstü anlaşmalara devredilmektedir. Tüm ulus devletler gibi Türkiye de bu durumdan olumlu ve olumsuz olarak etkilenmekte ve egemenlik anlayışı değişmeye başlamaktadır.

Daha öncede değindiğimiz gibi devletin varlığına dair en önemli şartların başında gelen egemenliğin şekli post-modern dünyada artık sarsıntı geçirmektedir. Egemenliğin mutlak, sınırsız ve bölünmez ya da devredilemez olduğı dönem sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından olan ulus devletlerin veya modern devletlerin egemenlik ilkesiyle ilgili yetkilerinin bir kısmı törpülenmiş ve ulusüstü örgütlenmelere devredilmiştir.. Sınırların daha geçirgen bir hâle gelmesi ve hem ulus-ötesi hem de alt kimliklerin devletin kontrolünden çıkmasıyla egemenlik kavramı da değişim geçirmekte, devletler hem toplumsal hem de ekonomik süreçler üzerindeki kontrollerini göreceli olarak kaybetmektedir. Devletlerin toplum üzerindeki otoritelerinin zayıflamış olması, Weber'in tasvir ettiğı “meşru şiddet kullanma tekeline sahip” olma durumunun değişmesini tartışma konusu yapmaktadır (Ayaz, 2015: 151). Avrupa Birliğı üye devletlerin uluslararası hukuk bakımından tanınırlığını ortadan kaldırmamaktayken aynı zamanda egemenlik anlayışında önemli bir değişimi yaşadığı da bir gerçektir. Ancak şunu söylemek için vakit henüz çok erkendir ulus devlet klasik egemenlik anlayışından tamamen uzakta bütün egemenliğini topluluğa terk ettiğı savı. Çünkü gelişmeler bir taraftan egemenlik anlayışında paylaşılabilir bir görünüm arz ederken aynı zamanda ulus devletin sınırlarını ve egemenliklerini tahkim ettiğı bir süreci de beraberinde getirecektir. Bu

anlamda ulus devletin Avrupa’da ki en önemli imtihanı ulusüstücülük ile olmaktadır. Egemenlik paylaşımı ya da devri ile çıkan bu durum Avrupa Birliği’nin geleceği ile ilgili en önemli tartışmaların kaynağı olmaktadır. Son popüler örnek ise İngiltere’nin referandum sonucu olarak Avrupa Birliğinden ayrılmasıdır. Avrupa Birliğinin kriz zamanlarında nasıl tepki vereceği ve geleceğinin nasıl şekilleneceği oldukça önemli hâle gelmiştir. İngiltere’nin bu kararı ulus devletin aşındığı tezlerine ve süper bir Avrupa ulus devleti fikrine karşı verilmiş önemli bir karardır.

Türkiye örneğinde egemenliğin devri konusunda Avrupa Birliğine olan yaklaşım aslında tarafların egemenliğe olan bakış açısına göre değişmektedir. Türkiye’de ulus devlet geleneğine atıf yapan devletçi kesim AB’ye tam üyeliği ulus devletten vazgeçme olarak yorumlayarak ekonomik ve sosyal açıdan AB üyeliğini desteklerken, politik açıdan egemenliğin kaybedileceği endişesiyle karşı çıkmaktadırlar. Türkiye’de oldukça yaygın olarak kanıksanmış algının tersine, Türkiye’nin üyeliği hâlinde egemenliğin tamamen ortadan kalkacağını düşünmek yanlış olacaktır. Çünkü üye devlet entegrasyon’un parçası olduğu zaman bazı egemen yetkilerin devrini yapmaktadır ve bu yüzden de tartışmayı bu çerçeveden yapmak gerekmektedir. Egemenlik devri gerçekleştiğinde üye devlet mevcut egemenlik alanının bir parçası hâline gelir. Bu egemenlik alanına üye devletler katılır ve bu egemenlik alanındaki kararların alınmasına da katkıda bulunurlar. Devredilmiş yetkilerde bile devletlerin hâlâ bir etkisi bulunmaktadır ki, alınmakta olan kararlara bir şekilde katılım sağlanmaktadır. Fakat bu, üye devletlerin yetkilerini özellikle kullandıkları anlamını da taşımamaktadır. Bütünleşmenin belli sayıda ulus devletin bir araya gelerek tam da ulus devlet olma durumlarının bir tezahürü olarak ortaya koydukları bir irade ile oluşmaya başlamıştır. Yani AKÇT ile başlayan süreçte ulus devletler bir araya gelmişler ve Westphalian anlamdaki egemenliklerinden vazgeçtiklerini ortaya koymuşlardır. AB ile yeni tip bir egemenlik alanı daha oluşmuştur da diyebiliriz (Özlük ve Doğan, 2010: 138). Bu yeni egemenlik anlayışı üye ya da aday devletler için tamamen kendi egemenliklerinden vazgeçtikleri anlamı çıkarılmamalıdır. Örneğin Türkiye için egemenlik yetkisi Anayasaya göre millete aittir. Yasama yetkisini millet adına TBMM, yürütme yetkisini millet adına Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu ve yargı yetkisini de millet adına bağımsız mahkemeler kullanmaktadır. Yani Anayasa egemenlik yetkilerini ulusal organlara vermiştir. Halbuki üye devletlerin topluluğa/birliğe entegre edilen alanlarda ulusal

yetkileri ortadan kalkmaktadır ve bu alanlarda ulusal yetkilerini kullanamamaktadır. Özellikle ortak politika alanlarında yetkiler tamamıyla AB organlarına geçmektedir. AB bağlamında bazı alanlar da koordine edilmektedir ki; bu alanlarda da devletlerin artık yetkileri yoktur; AB hukukunun öngördüğü standart ve değerlere uygun olması için ulusal hukuk dönüştürülmektedir (Özlük ve Doğan, 2010: 139).

Avrupa Birliği, üye devletlerin egemen eşitliği üzerine değil, ulusal egemenlik yetkilerinin bir bölümünün AB karar organlarına devri ve egemenlik yetkilerinin belli alanlarda ortaklaşa kullanımı üzerine kuruludur. AB, üyelerinden devraldığı yetkileri kullanarak tüm üye devletleri, doğrudan ya da dolaylı olarak bağlayıcı hukuk normları koymaktadır. Westphalia Antlaşmasının ortaya çıkardığı ulus devlet birçok alandaki egemenlik yetkilerinin, (vergilendirme, sınırları kontrol etme, gümrük tarifelerini belirleme, iç ve dış politika, para basma) tek hâkimi olmaktan çıkmıştır. Küreselleşmiş bir dünya sisteminin ortaya çıkardığı Avrupa Birliği içerisinde ulus devletteki bu değişim daha fazla kendisini göstermektedir. Avrupa Birliğine üye olma mücadelesi veren Türkiye’de her üye ülke gibi bu değişimi yaşamıştır ve yaşamaya devam edecektir. Ancak egemenliğin eridiğini, yok olduğunu söylemek için vakit çok erkendir. Ulus devlet birçok açıdan yetkilerini paylaşmakta ve kontrolünü kaybetmektedir fakat bu devletin egemenliğinin yok olduğu, diğer devletlerle anlaşma yapamayacağı ya da devletin vatandaşlarının hukuki kimliklerinin ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Bugün hâlâ bireyler kimliklerini ulus devlet yapısına bağlı olarak tanımlama yönünde güçlü bir eğilim ve gelişme gözlenmektedir. Bununla birlikte içinde bulunduğumuz dönemde egemenliğin sarsılmaya başladığını ve belki de tarihinde ilk kez bir krizin içinde olduğunu da kabul etmek durumundayız.

Kısacası ulusüstü yaklaşıma göre bütünleşme sürecinin aktörleri sadece ulus devletler ve onun yürütme organı değil, aynı zamanda ulusüstü örgütlenen ve AB kurumları ile doğrudan ilişki kuran toplumsal aktörlerdir. Uluslararası kurumlar sadece ulus devletlerin önceden belirlenmiş, değişmez çıkarları doğrultusunda yürüyen müzakere süreçlerinde değil, aynı zamanda tarihsel ve toplumsal süreçlerde kimlik, norm ve değerler oluşturarak biçimlenebilirler. Bu niteliklerine bağlı olarak bütünleşme sürecine katılan aktörlerin kimlik, bilgi, anlayış ve düşünce yapılarında dönüşümler oluştururlar. AB kurumları kuruluş aşamasında ulus devletler tarafından

biçimlendirilmiş ve yönlendirilmişlerdir. Fakat AB'nin ulaştığı bütünleşme aşamasında artık kendi içsel dinamiklerine dayanarak yayılcı bir etki ile bütünleşmeye yön vermekte, kapsamını ve derinliğini belirlemektedirler. Ayrıca Avrupa vatandaşları arasında serbest dolaşım, yaşadıkları ülkede yerel seçimlere katılma, bölgesel bütünleşme ve eğitim yoluyla giderek oluşmaya başlayan bir Avrupalılık bilincinden de söz edilebilir. Bu yaklaşımla bakıldığında bütünleşme kuramlarının ilgisinin AB'nin ulus devletler üzerindeki etkisine yöneldiği görülmektedir. AB'nin bütünleşme sürecinde üye ulus devletlerin kurumsal, toplumsal ve siyasi yapılarında harekete geçirdiği dönüşümlerle ilgilenen bu yaklaşım Avrupalılaştırma kavramı içinde tartışılmaktadır. Bu tartışmaların çıkış noktasını AB ile üye ve aday üye ulus devletler arasında bir uyumsuzluk olduğu, AB ile bütünleşme sürecinin ulus devletler üzerinde bir uyum baskısı oluşturduğu varsayımı oluşturmaktadır. İngiltere'nin Avrupa birliğinden ayrılması kararını bu Avrupalılaştırma ve bütünsel bir Avrupalılık kimliğine yönelik derin bir kriz olarak düşünebiliriz. Aynı zamanda yükselen milliyetçi eğilimlerin ve partilerin Avrupa genelinde bütünsel bir Avrupa birliğine ve değerlerine bir tehdit olarak görmek gerekir İngiltere egemenlik konusunda kendi ulus devleti adına kararını vermiş durumdadır. Ancak şurası bir gerçektir ki İngiltere Avrupa birliğinden ayrılma kararı vermiş olmasına rağmen hâlâ Avrupa birliği hem üye devletler için hem de aday devletler için egemenlik bağlamında birçok konuda etki alanına sahip bulunmaktadır (Yıldız, 2011: 75).

AB ekonomik birliğin yanında siyasi birliği de hedefler arasına almış bulunmaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi için, Batı'nın temsil ettiği değerlerin yanı sıra, Avrupalı kimliğine de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kimliğin oluşturulabilmesi için Birliğin üyesi olan devletlerin kendi kimliklerini ortak kimlik olgusuna devretmeleri, gerekmektedir. Daha da açık bir ifadeyle, ulus devlet; Avrupa kimliğinin oluşturulmasının önünde bir engel olarak görülmektedir. Çünkü ulus devletler, bazı toplulukların kendi toplum ve tarih anlayışlarına göre oluşturdukları, sosyokültürel, hukuki norm ve değerlerine göre şekillendirdikleri politik yapılardır. AB ise, ulus devletlerin kendi aralarında hükümetler düzeyinde yaptıkları anlaşmalarla belirginleşen ve sürekli olarak genişleyerek derinleşen bir ortaklık anlaşmasındaki statüyü içermektedir (Kıvılcım, 2013:196).

Ulus devlet, modern devletin zamanla aldığı şeklin adıdır ve devletle ulusun kaynaşmasını temsil etmektedir. Aynen kaynağını oluşturan modern devlet gibi ulus devlette aslında bir Avrupa icadıdır. Ama zamanla bütün dünyada egemen olan siyasi örgütlenme haline gelmiştir ve en fazla yaklaşık iki yüz yıllık bir tarihe sahip bulunmaktadır. İster üniter, isterse federal yapıda olsunlar günümüzde modern devletlerin çoğu ulus devlet şeklinde örgütlenmişlerdir. O kadarki bugün ulus ile devlet çok kere birbirinin yerine kullanılan kavramlar durumundadır. Örneğin Birleşmiş Milletler teşkilatı adının aksine düşündürmesine rağmen aslında ulusların değil devletlerin oluşturduğu bir birliktir. Hemen belirtmek gerekir ki ulus devletin bugünün dünyasında hâkim model olması sadece olgusal bir durum değildir. Ulus devlete aynı zamanda siyasi örgütlenmenin en ileri neredeyse ideal modeli gözüyle bakılmaktadır. Türkiye söz konusu olduğunda bu özellikle böyledir ve söz konusu kutsallıktan üniterlik de pay almaktadır (Erdoğan, 2010: 2). Ancak küreselleşmenin etkileriyle birlikte siyasi örgütlenmenin en ideal şekli olan ulus devlet ulusüstü ve ulusaltı birimlerin etkileriyle yeniden şekillenmekte ve özellikle Avrupa Birliği ile ilişkiler çerçevesinde Türkiye de bu değişimden nasibini almaktadır.

Dünya, küreselleşme ile yeniden yapılanırken, sistemin çalışması ve amaçlarına ulaşması da, ulusal aktörler kadar uluslararası aktörlerin de uzlaştığı ortak bir alanı gerekli kılmaktadır (Karaman, 2000: 42). Bu küreselleşme baskısı sürecinde devletler, toplumlar arası bütünleşmelerle paralel hareket alanının giderek daralması karşısında, en azından devletin önceliklerine ve toplumlararası bu yeniden yapılanmaya yön vermek amacıyla bölgesel işbirlikleri oluşturmaktadırlar (Ökmen ve Canan, 2009: 144). Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan olgulardan birisi de bölgeciliktir. Bölgecilik, bir süper devlet oluşturarak onun hükümetinin ulusal hükümetin yerine geçmesi demek değildir. Ama ulusal hükümetin yanında, önemli alanları kapsayacak bir takım bölgesel yönetim kurumları oluşturur ve böylelikle de ulusal hükümeti giderek önemsiz kılar. Bölgeselleşme ve yerelleşme Avrupa birliği ülkeleri için değişen şartlara karşı nasıl uyum göstereceği konusunda temel alanlardan biridir. Ulus devletler bir taraftan bölgeselleşme diğer taraftan yerelleşmenin tehditleriyle başa çıkmak zorundadır. Çünkü bu iki olgu üye devletler için farklı olarak algılanan iki olgudur. Bütün bu yaklaşımların ötesinde küreselleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme dinamiklerinin basta AB olmak üzere hem uluslararası örgütlenmeler hem de ulus devletlerin yönetsel yapılanma ve işlevlerini yönlendiren

bir çerçeve oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda uluslararasılaşma olgusu, geleneksel yerel yönetimden yerel yönetişime doğru evrilme sürecinin itici gücü olurken, uluslararası ekonomik ve siyasal organizasyonların yönlendirmesiyle yerel karar birimleri, ulusal politikalardan bağımsız bir biçimde dünyanın parçası haline gelmektedir. Bütün dünyada olduğu gibi Avrupa'da da yeni bir ulus-üstü organizasyon olarak AB, klasik kurumlaşmaları asan bir biçimde yönetim yapılarını dönüştürmektedir (John, 2000: 877-894).

Günümüzde ulus devlet yapısı belirli değişimler ve dönüşümler yaşamasına rağmen varlığını korumaktadır. Küreselleşme ile birlikte önem kazanan ulusüstü yapılar ve özellikle Avrupa Birliği gibi yapılar ulus devletin tekelinde olan ekonomi ve egemenlik gibi alanlarda tek başına karar veremediği bir yapıya doğru dönüşmekle birlikte bu ulus devletin sonunun geldiği gibi bir yaklaşımı doğru olarak görmemizi gerektirmez. Ulus devlet hala bu ulusüstü yapılara rağmen temelde meşruiyet sağlayan temel bir yapı olarak karşımızda durmaktadır. Ulusüstü yapılar ulus devletin sağladığı meşruiyetle başa çıkabilecek bir düzeye gelememiştir. Bireyler hala sınırları belli bir ulus devletin parçası olarak kimliklerini tanımlamaktadırlar. Bugün Avrupa birliğinde yükselen milliyetçilik akımları da bunun en önemli göstergelerinden biridir. Çeşitli egemenlik sahalarında kullanım biçimlerinin şekilleri değişse bile nihai olarak ulus devlet yapısının sona ermesi mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla, ulus devletlerin egemenlik alanları ne tümüyle daralmakta ne de tümüyle güçlenmektedir. Ulus devletlerin, egemenlik alanları yeni nitelikler kazanmakta, değişmekte ve dönüşmektedir.

Küreselleşme sürecinde ulus devlet, yetkilerinin birçoğunu bir taraftan uluslararası kuruluşlarla, diğer taraftan da yerel otoritelerle paylaşmaya başlamıştır. Bir zamanlar ulus devletin sorumluluk alanı içinde yer alan savunma, ekonomi, yönetim gibi pek çok alan artık büyük ölçüde IMF, Dünya Bankası, WTO, NATO, BM gibi uluslararası kuruluşlar ya da bölgesel düzeydeki siyasi ve ekonomik birlikler (Avrupa Konseyi, Avrupa Merkez Bankası) temelinde koordine edilmektedir (Aktan ve Şen, 1991: 5). Bu durumda sistemi salt devlet odaklı olmaktan çıkartmaktadır (Ulugay, 2000: 108). Ulus devletin rolünün tartışılır hale gelmesine neden olan bu faktörler, demokrasi ve katılım algısında da değişiklik yaratmıştır. Ulus devlet yapısında meydana gelen bu dönüşüm süreci Türkiye'nin klasik ulus devlet anlayışı

bağlamında karar alma noktasında tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Bu durum özellikle hem iç politika hem de dış politika belirleme söz konusu olduğunda daha net olarak ön plana çıkmaktadır. İçerde insan haklarının iyileştirilmesinden demokrasinin gelişmesine kamu yönetiminden dış politikaya kadar birçok alanda yeniden değişim ve dönüşümü zorlamaktadır.

Keyman'a (2017) göre bugün Türkiye'nin içinden geçtiği dönüşüm sürecinin yarattığı en önemli gelişme 'dış politika ile iç politikanın artık birbirinden ayrıştırılmayacak bir tarzda eklemlenmesi' gerçeğidir. Bu gerçekliği Türkiye, AB ile ilişkilerinde, 11 Eylül sonrasında ABD ile ilişkilerinde, 2001 ekonomik krizinden bugüne IMF ilişkilerinde ve genel olarak küreselleşen dünya ile ilişkilerinde, ekonomiden siyasete ve kültürden teknolojiye geniş bir yelpazede, önemi giderek artan 'kilit ülke' olarak yaşamaktadır. Tüm bu süreçler bize, dış politika ile iç politikanın giderek eklemlendiğini, artık birbirlerinden ayrıştırılmadığını, AB, ABD, IMF ve küreselleşme gibi eskiden dış aktör ya da dış süreç olarak düşünülen aktör ve süreçlerin, Türkiye'de iç politikanın aktör ve süreçleri konumuna geldiğini göstermektedir. İlder Turan da geleceğe güvenle bakmak için değişimle uyum çabalarımızın devam etmesi gerektiğini ifade etmektedir. İki kutuplu dünya sisteminin çökmesinden sonra oluşmaya başlayan yenedünya düzeni Türkiye'de de yeni dönüşümlerin gerçekleştirilmesini zorlamaktadır. Türkiye de, eğer yeni oluşan dünya düzeninde yerini almak, uluslararası sistemde güçlü ve etkili bir konuma erişmek ve bunu korumak istiyorsa, bölgesel birleşmelerden birinde yer almak zorundadır. Türkiye açısından "hangi bölgesel birleşme" sorusunun cevabı zaten verilmiştir. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ilk kurulduğu andan başlayarak Avrupa Birliği'nin içinde yer almayı istediğine karar vermiştir. Bu sadece Türkiye'nin coğrafyasının öngördüğü bir tercih olmayıp, Türkiye'nin seçtiği çağdaşlaşma modelinin de tabii sonucudur. Atatürk'ün çağdaş uygarlık düzeyine erişme talimatının uygulamada kazandığı anlam Batı medeniyetine yönelmek olmuştur (Sarıyıldız, 2008: 119). Türkiye ulus devleti bu yönelmenin neticesinde Avrupa birliği ile ilişkiler çerçevesinde kültürel siyasal ve ekonomik anlamda kendisini değişime uğratmakta ve dönüştürmektedir.

Kültürel düzeyde Avrupa birliği ilişkiler Avrupa kimliğinin çok kültürlü bir moderniteye dönüştürülmesini, ama aynı zamanda da Türk modernitesinin

demokratik ve çoğulcu bir nitelik kazanmasını talep eden ilişkilerdir. Siyasal anlamda bir taraftan, Avrupa'nın nasıl bir siyasi yapıya ve küresel güç kapasitesine sahip olacağını, diğer taraftan da, Türkiye'de devletin demokratik, etkin, şeffaf ve sorumlu olmasını talep eden ilişkilerdir. Bu anlamda, Türkiye-AB ilişkileri Türkiye'de devlet toplum/ birey ilişkilerini radikal biçimde değiştiren, toplumu 'haklar dili' temelinde güçlendiren ve çoğullaştıran ve sivil haklar ve özgürlükler alanını genişleterek, yeni bir vatandaşlık anlayışı yaratan ilişkilerdir. Ekonomik anlamda ise AB ülkeleri Türk ekonomisinin en önemli ve birincil hareket alanını oluşturmaktadırlar. AB'nin Türkiye'nin ekonomik olarak büyümesine ve kalkınmasını katkısı çok önemlidir. Bu katkı üretim alanında olup, Türk ekonomisine kurumsal ve yasal bir temel oluşturmakta ve yatırımlar için risk faktörünü minimize ederek ekonomik canlılığa yol açabilecek ilişkilerdir. Dahası, Türkiye-AB ilişkileri, yapısal işsizlik, fakirlik ve açlık ve dağılım adaletsizliği sorunlarını çözebilecek ilişkilerdir. Diğer taraftan da, Türkiye de AB için çok önemli bir pazardır. Türk ekonomisinin canlılığı ve genç nüfuzuyla dinamik yapısı, Türkiye'yi AB ülkeleri için önemli bir pazar konumuna getirmektedir. Dolayısıyla Avrupa birliği üyeliğe aday ülkelerden Avrupa Birliği değerlerinden barış, birlik, eşitlik özgürlük, dayanışma, güvenlik ve Kopenhag kriterlerinde belirtilen siyasi ekonomik ve topluluk müktesebatına uyum kriterlerini yani aday ülkenin "siyasi birlik ile ekonomik ve parasal birlik hedeflerini kabul etmiş olması ve ayrıca AB'nin aldığı ve alacağı kararlara uyum sağlama kapasitesini" (Aktan ve Şen, 1991: 24) gerçekleştirmesini istemektedir.

Siyasal kriterler ile demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan haklarının, azınlıkları korumanın ve onlara saygı göstermenin güvenceye ve bu güvencenin de istikrara kavuşturulması istenmektedir. Ekonomik kriterler ile iyi işleyen bir piyasa ekonomisinin ortaya çıkarılması, AB içindeki rekabet ve piyasa güçleriyle baş edebilecek bir kapasitenin yaratılması istenmektedir. Bu iki kriter bağlamında, aday ülkenin, siyasi, ekonomik ve parasal birliğe katılım da dahil, üyeliğin gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirebilecek bir durumda olması da istenmektedir. Tabiatıyla, bütün bunların AB müktesebatına uyumu da içerdiği şüphesizdir (Öztürk, 2009). Türkiye'nin bu kriterleri yerine getirmekte bazı güçlüklerle karşılaştığı az çok bilinmektedir. Yaşanan sorunları sadece Avrupa Birliğinin yaklaşımları çerçevesinde

okumak yanıltıcı olacaktır. Avrupa birliği ile yaşanan sorunların aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme anlamında tarihsel tecrübesiyle de ilişkisi olduğu aşikârdır.

Türk modernleşme projesi bütün yetkileri elinde toplayan bir merkezi devlete egemen yönetici sınıfın, Türk toplumunu doğru bildiği yönde dönüştürme projesidir. Böyle bir tutumun, demokrasiye geçilmesinden sonra ortaya çıkaracağı güçlükler açık olarak ortaya çıkmaktadır. Bu modernleşme stratejisi, kendisi uygun gördüğü zamanda ve kendisinin uygun gördüğü biçimlerde toplumsal hayatın her veçhesine müdahale eden geniş bir bürokrasi yaratmıştır. Böyle bir yapılanmanın Avrupa Birliği nezdinde kabul görmemesine pek şaşmamak gerekir. Türkiye'yi yeni ve kapsamlı bir değişime uyum sağlama projesi beklemektedir. Bu da Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirerek Avrupa Birliği üyeliğine doğru yol almasıdır (Sarıyıldız, 2008: 119). Stratejik akıl, Türkiye'nin Avrupa'nın siyasi, ekonomik, jeopolitik ve kültürel geleceğine önemli katkılar verecek bir ülke olduğunu, AB tam üyeliğinin de Türkiye'nin demokratik, adaletli ve istikrarlı bir topluma dönüşmesi için önemli katkılar sağlayacağını bize söylemektedir. Türkiye için modernleşme bir anlamda bilim ve teknolojinin imkânlarından faydalanarak yaşam standardını yükseltmek ve Türkiye'yi dünya devletleri içerisinde yerini daha üst sıralara taşıma anlamına gelmektedir. Avrupa Birliğine üye olmak ve bu bağlamda Avrupalı olmak Avrupalılaşmak milletin yaşam standardını yükselterek Türkiye'nin gelişmiş devlete içerisindeki yerini almasının bir yolu olarak değerlendirilmektedir.

Tüm diğer ülkeler gibi Türkiye de değişen dünyaya ayak uydurmak durumundadır. Türkiye 1980'lerden itibaren küreselleşme sürecine entegre olma, yeni küresel düzende kendine sağlam bir yer edinme ve uluslararası düzlemde rekabet kapasitesine sahip olma bağlamında çok önemli değişikliklere gitmiştir. Bu doğrultuda da küresel düzlemde, Avrupa medeniyet birikimini anlama ve bu medeniyet birikiminin somut bir ifadesi olan Avrupa Birliği ile bütünleşme yolunda adımlar atmaktadır. Söz konusu süreç hâlâ sürüyor ve gelecekte de devam edecektir. Türkiye açısından izlenmesi gereken en mantıklı kavrayış, kendi kültür ve medeniyet birikimimizden vazgeçmeye çalışmadan, bizi biz yapan temelleri yok saymadan küresel sistemin gereklerini yerine getirmeye çalışmak, bu doğrultuda bir adaptasyon sağlama prensibini temel almaktır (Sarıyıldız, 2008: 127). Bu entegre olma süreci Türkiye'nin birçok alanda değişim yapmasını gerekli kılmaktadır. Bu açıdan, AB

süreci Türkiye’de vatandaşlık ve demokratikleşme sorununun çözülmesi açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. AB-Türkiye ilişkilerinde vatandaşlık ve demokrasi sorunları önemli bir konu olduğundan bu değişimin sağlanabilmesinde AB, Türkiye için sürekli bir itici güç olmaktadır. AB kriterlerinin sağlanmasıyla Türkiye’deki cumhuriyetçi vatandaşlık kavramının kapsamı ve içeriğini değiştirilmesi, hem devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi hem de vatandaşlık anlayışının bireysel hak ve özgürlükleri koruyan liberal doğrultuda bir dönüşüm sağlanabilir. Türkiye’de vatandaşlık anlayışını Avrupa’daki milliyetçilik sonrası değerlerle uyumlu, demokratik ve anayasal vatandaşlık anlayışı doğrultusunda yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Vardar, 2009: 87). Türkiye’de anayasal temelde sağlanacak olan bir vatandaşlık anlayışı etnik sorunlara dayalı yaşanan sorunların çok kültürlülük çerçevesinde çözülmesinde önemli bir katkı sağlayacaktır.

Türkiye’nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde, 1999 yılında aday olarak kabul edilmesinden sonra yapılan anayasa reformları ve uyum paketleri ile insan hakları, temel hak ve özgürlükler, azınlıklara tanınan hakların da geliştirildiği görülmektedir. Böylece, ifade ve düşünce özgürlüğü, dilin sözlü veya başka araçlarla kullanımı, dilin öğretimi, kültürlerin korunması ve geliştirilmesi ve dinsel haklar açısından büyük adımlar atıldığı görülmektedir. Farklı etnik, kültürel ve dini grupların hak ve özgürlüklerinin önündeki kısıtlamalar kısmen de olsa kaldırılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda AB uyum paketleriyle öngörüldüğü gibi, Kürtçe özel dil kurslarının açılması, TRT’den ilk basta günde 45 dakikalık Kürtçe yayın yapılması ve sonra Kürtçe yayım yapan TRT-6 kanalının kurulmuştur. Bu tipte adımlar ilerideki dönemlerde diğer azınlıkların kültürel talepleri önündeki engellerin kaldırılarak çok kültürlü ve çoğulcu bir toplum yolunda önemli bir yer teşkil etmektedir (Ulugöl, 2009: 127).

Ayşe Kadioğlu’na (2007: 283-289) göre, ulus devlete üyelik temelindeki cumhuriyetçi vatandaşlık tanımının farklı toplumsal grupların taleplerine cevap vermekte yetersiz kalarak, demokratikleşme çabaları karşısında sorun yarattığını savunmaktadır. Bu yolda atılacak ilk adımlardan bir tanesi anayasadaki vatandaşlık tanımının yeniden gözden geçirilmesi olmalı ve ırka dayalı tariflerden uzak bir vatandaşlık kavramı vatandaşlık pratiklerini geliştirmede ve demokratikleşme sürecinde önemli bir adım olacaktır. Neticede, çok kültürlü ve anayasal hakları

gelişmiş yeni bir vatandaşlık kavramı temelinde şekillenecek olan toplumsal yapı çerçevesinde eşitlikçi, kapsayıcı bir siyasal kültürü ve buna bağlı olarak toplumda bir uzlaşma kültürünü tesis edebilecektir.

Türkiye’de yetkin bir burjuva sınıfının bulunmaması, egemen siyasal kültürü, devleti ön plana çıkararak ve bireyi ikinci plana iten bir niteliğe büründürmüş ve seçkin-bürokratik yönetim anlayışının Türk siyasal kültürünün önemli bir boyutunu teşkil etmesine yol açmıştır. Bir kurum olarak bürokrasi çağlar boyunca tartışılan bir konu olmuş, ancak İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Batılı ülkelerin demokrasilerinde halk ve onun seçtiği kurumlar ön plana çıkarılıp, bürokrasi ikinci plana atılarak bu sorun çözülmüşken, Türkiye’de demokrasiye geçildikten sonra bile, bürokrasi ikinci plana atılmamış, aksine zaman zaman yaşanan askeri darbelerle gücünü tazelenmiştir (Bulut, 2007: 168-172).

1980’den sonra da yapılan birçok değişikliğe rağmen bürokrasinin hala Avrupa birliği standartlarına göre yenilendiğini söylemek oldukça güçtür. Ancak 1990’lı yıllarda da devletçi siyasal söylemin Türkiye siyasetinde etkisini kısmen sürdürmüş olmasına rağmen, 2000’li yıllarda sermayedar sınıfların ve sivil toplum kuruluşlarının, medyanın, üniversitelerin, meslek kuruluşlarının güçlenmesi, siyasal kültürün gelişmesiyle bu etki giderek azalmıştır. 1990’larda bir yandan devletçi siyasal söylemin siyasal çıkmazını tanımlayan sistemsel nitelikte yönetsel ussallık ve temsiliyet krizleriyle karşı karşıya kalınmış, diğer yandan da siyaseti anlama eylemini disipline eden laik-İslami, modern-gerici, Batılı-Doğulu, küresel-yerel, Türk-Kürt gibi siyaseti anlama eylemini disipline eden tali karşıtlıkların giderek güçlendiği görülmektedir (Keyman, 2000b: 193-195). Ancak 2000’li yıllarda AB surecini de içeren küresel ilişki ağı, ekonomik, teknolojik ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerle birlikte diğer ülkelerde birey devlet ilişkilerinin ne şekilde kurgulandığının artık daha rahat izlenebilmesinden dolayı, Türkiye’deki ulus devlet konusundaki tartışmalarda doğal olarak etkilenmiş, önceden tartışılmayan konular da tartışılır hâle gelmiştir (Bülbül, 2006: 23-24). Bu tartışma zemininin oluşması ulus devlet yapısı üzerinde kurulan hegomonik ilişkiler ağını ve dokunulmaz kabul edilen sorunlarını çözümede önemli bir sosyolojik zemin sağlamıştır.

Bugün Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler bir taraftan ortaklık rejimi, diğer taraftan adaylık süreci çerçevesinde sürmektedir. Türkiye'nin ortaklık rejimi ve özellikle Gümrük Birliği çerçevesinde gerçekleştirdiği mevzuat uyumu, diğer aday ülkelerden farklı olarak, Türkiye'yi henüz müzakereler açılmadan, belli müktesebat başlıkları bakımından ileri bir aşamaya getirmiştir. Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki ortaklık rejiminin nihai hedefi Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğidir. Zaten Türkiye, ortaklık ilişkisinin ileri bir aşamasını simgeleyen gümrük birliğine de üyeliği hedefleyerek girmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin ortaklık rejiminden bağımsız olarak 1987 yılında yaptığı üyelik başvurusu ve Helsinki Zirvesi'nde alınan karar çerçevesinde girdiği adaylık sürecinin nihai hedefi de tam üyeliktir. Dolayısıyla, gerek ortaklık rejiminin, gerek adaylık sürecinin geldiği aşama itibarıyla Türkiye'nin tam üyelik dışında bir statüye razı olması düşünülemez (DPT, 2004: 3). Elbette ki AB süreci, çok uzun ve karmaşık bir süreçtir. Bu süreci tüm yönleriyle ele almak bu çalışmanın maksadını açar. Bu nedenle burada AB süreci, Türkiye'nin küreselleşme sürecine adaptasyonunun bir parçası olarak görüldüğü için ve ulus devlet yapısı üzerinde etkileri olduğu için değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Özet olarak söylemek gerekirse AB projesi, Türkiye için, önemli bir projedir. AB, Türkiye'nin modernleşme sürecinin son halkasını teşkil eder. AB'ne girilmesi hâlinde Türkiye, çağdaş batı medeniyetinden etkilenen bir ülke konumundan, bu medeniyetin bir parçası olma durumuna geçecektir (Özvar, 2007: 101). Birinci dünya savaşından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti temelde bir ulus devlet inşa projesidir ve bu projenin kendine has özellikleri mevcuttur. Kapsadığı sınırlar dâhilinde türdeş bir ulus, tek bir dil, ortak bir ülkü hedefinde ilerleyen bu oluşum genelde küreselleşme, özelde Avrupa Birliği'nin dayatmalarıyla bu özelliklerinden uzaklaşmaktadır. Lozan'da belirlenen azınlık kavramı yeniden tanımlanmakta, Türkçe'nin yanında yerel dillerde eğitime olanak sağlayan düzenlemeler hayata geçirilmekte, mikro milliyetçiliklere atfedilen önemle etnik kimlikler (alt kimlikler) ön plana çıkarılarak daha fazla vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, yaşanan süreçte Türk Ulus Devlet yapısı temel karakteristikleri açısından bir değişim geçirmektedir (Batır, 2006: 78). Her ulus devlette olduğu gibi Türk ulus devletinin de millî bir marsı ve bayrağı vardır. Ne var ki AB'ne üyelik sürecinde bu ayırt edici politikalar ya da simgeler yavaş yavaş silinmektedir. Bunların yanına ortak değerler eklenmektedir (AB bayrağı, Marsı gibi). Bunun yanında ulus devletlerin temel işlevlerinden bir

tanisi olan para basma ve para politikaları da ulusal olmaktan çıkmaktadır. 1999 yılında Birlik üyesi ülkelerin ortak para birimi olan Euro'ya geçmeleri ve Avrupa Merkez Bankasının kurulmasıyla üye devletlerin para birimleri iki yıllık bir geçiş döneminin ardından tedavülden kalkmış ve Ulusal Merkez Bankaları Avrupa Merkez Bankası ile eşgüdümlü çalışır hâle gelmiştir. Türkiye'nin Birliğe üyeliği halinde aynı süreç Türkiye'de de isleyecek, sonuçta ulusal bir paradan ve para politikasından bahsetmek mümkün olmayacaktır (Batır, 2006: 79).

İster AB birliğinden yana olanlar açısından isterse karşı olanlar açısından reddedilmeyecek olan gerçek ise Avrupa ile Tanzimat'tan günümüze devam eden süreçte ve özellikle 1980 sonrasında ulus devlet yapımızda AB ilişkiler doğrultusunda oldukça önemli değişimler yaşandığı gerçeğidir. Türkiye'nin inişli çıkışlı üyelik serüveninin belirleyici faktörleri olarak karşımıza çıkan kültür, coğrafya, nüfus, ekonomi, siyaset, Kıbrıs, azınlıklar, etnik sorunlar, Ermenistan, demokratikleşme, sivil toplum, din ve laiklik, Kopenhag Kriterleri vs. gibi başlıklar alanında yaşanan değişim ve bu yönde Türkiye devletinin ortaya koyduğu irade ve istek bunun göstergesi olarak okunmalıdır. 1980'den sonra tabu olarak görülen birçok alanda yaşanan değişimi Avrupa Birliği ile ilişkilerden bağımsız düşünmek olanaksızdır. Türkiye-AB ilişkilerini ve bu ilişkilerin geleceğini saydığımız alanlarda yapılan ve yapılacak olan değişim ve uygulamalar belirleyecektir. Şüphesiz ki Türkiye ister Avrupa Birliğine üye olsun isterse üye olmasın ulus devlet yapısı hızla değişmeye devam edecektir. Bu değişimi salt Avrupa Birliğine üye olmak isteği ile açıklama yanlılığına düşmeden aynı zamanda kendi ulus devlet topraklarında yaşayan insanların çağdaş yaşam düzeyine ulaşması açısından da zorunlu olarak görmek gerekir.

SONUÇ

Küreselleşme, ekonomik, siyasi ve kültürel olmak üzere çok boyutlu bir kavram olup, tüm devletleri etkileyebilme gücüne sahip olduğu gibi, Türkiye'nin ulus devlet yapısını da etkilemiş en önemli süreçlerden birisidir. Küreselleşme süreci, yeni bir süreç olarak algılansa da, kapitalist sürecin ortaya çıkmasıyla başlamış ve onun sınırları aşan yayılmacı mantığıyla günümüze kadar gelmiştir. Bu bakımdan küreselleşme, ulus devlet ilişkisini değerlendirirken konuya bu açıdan yaklaşmak gerekmektedir. Her ne kadar küreselleşme, temelde ekonomik kaynaklı olmuş olsa da siyasal-kültürel etkileri ekonomiden daha az önemli değildir.

Türkiye'de ulus devlet yapısı çeşitli yönleriyle araştırma konusu yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda özellikle Türkiye'de ulus devleti yapısında, 1980-2002 arasında küreselleşmenin etkileri doğrultusunda geçirdiği değişimi esas almaya çalıştık. 1980'den sonra Türkiye'nin küreselleşmenin etkilerini iyiden iyiye hissettirilmesiyle birlikte çok önemli değişimler ve kırılmalar yaşadığı bir gerçektir. Türkiye bu tarihten sonra ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal alanda önemli değişimler ve dönüşümler yaşamıştır. Ulus devleti inceleyenler ulus devlet kurgusunu 16. Yüzyılda modern devletin temellerinin oluşmaya başlamasıyla ortaya çıktığını kabul ederler. Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan ve günümüzü de etkisi altına alan modern yaşam olgusu, toplumu manipüle eden birçok olguyu da beraberinde getirmiştir. Bunların en etkili olanlarından biri de modern "ulus" kavramıdır. Toplumlar ulus olgusu temelinde kimlik inşa ederken, uluslaşma yoluyla da siyasal davranış tarzlarını oluşturmuşlardır. Ulus temelinde oluşan ulusçuluk ve ulus devlet olguları modern yaşam kurgusunu çok yoğun bir şekilde etkilemişler, toplumlar arası ilişkilerde belirleyici bir konuma sahip olmuşlar ve hâlen bu konumunu sürdürmeye devam etmektedirler.

Bu çalışma, Türkiye'de ulus devletin 1980-2002 arasında değişimini ve dönüşümünü siyasi ve kültürel yapısını ve AB ile değişimini, küreselleşme süreci ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda genel olarak ulus devlet hakkında betimsel bir tarama yapıldıktan sonra, Osmanlı'nın son döneminden itibaren Cumhuriyetin kurulması ve ulus devlet olma yolunda ve sonrasında meydana gelen gelişmelere kısa bir açıklama yaptıktan sonra özellikle 1980'den sonra meydana

gelen siyasi ve kültürel değişim küreselleşme doğrultusunda ele alınmaya çalışılmıştır. 1980'den sonra Türkiye'de ulus devlet kurgusunun nasıl şekillendiği betimlenerek, Türkiye'de ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları belirli kırılma noktaları ve belirli kavramlar üzerinden dönemsel olarak ele alınmıştır.

Avrupa'da ortaya çıkan ulus devlet olgusu, Avrupa'da yaşananların bir dizi toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin ürünüydü ve modern bir olgu olarak ortaya çıktı. Buradan bütün dünyaya yayıldı. Ulus devlet sisteminin gelişmesi çeşitli faktörler doğrultusunda ortaya çıktı ve gelişti. Bunlar: Avrupa devletleri tarafından geliştirilen sanayi ve askeri güç bileşimi, yönetsel gücün genişlemesi, silah teknolojisindeki yenilikler ve birinci dünya savaşından sonra yapılan anlaşmalar sonucu ulus devletlerin özerkliğinin ve sınırlılığının resmen tanımı. Bütün bunlar, nihai olarak küresel düzeyde ulus devlet sisteminin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına yol açtı.

Ulus devletin sınırları, ulus olarak tanımlanan insan topluluğunu kapsayacak biçimde sınırlandırılmıştır. Ulus devletin, ulusla örtüştüğü durumlarda ulusçuluklar sonradan ortaya çıkmış ve ulus devletin meşrutiyet kaynağını oluştururken, ulusla ulus devletin örtüşmediği durumlarda önce ulus devlet kurulmuş ve sonra ona uygun uluslar icat edilmiştir. Burada uluslaştırma gayesi güdülmüştür. Ulusçuluklar, ulus devletin oluşumunda önemli bir işlev görmüştür. Bu çerçevede uluslaştırma türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma amacına yönelik bir çaba olarak tanımlanır. Belirli devlet sınırlarının kabulü ulus devleti meşru olarak kendi iç işlerinden sorumlu ve mükemmel bir siyasal aktör olarak tanınması çok önemlidir. Ancak gerçekte, ulus devletler homojen olmaktan çok uzak bir kurgudur. Başka bir deyişle Batı Avrupa devletleri diğer yerdeki devletler gibi değişen derecelerde çok ulusludur. Ulusalcılık ise ulus devletin yükselmesine ona köken efsaneleri sağlayarak katkıda bulunmuştur. Ulus devletlerin çoğunluğunun çok uluslu karakteri devletin yaymaya çalıştığı ulusallığa karşı çıkan ulusalcılıkları doğurmuştur. Ulusalcılık, devlete meşrutiyet vermiştir. Ancak bugün mikro ulusallıklar ulus devlet için bir tehdit oluşturmakta ve onun dönüşümüne katkıda bulunmaktadır.

Ulusalcılık, siyasal karakter itibariyle ulus devletin meşruluğunu sağlamaktadır. Meşruluğun bu yeni kavramsallaştırılması Fransız ve Amerikan devrimlerinden

sonra halk egemenliği ve demokrasi dűşüncelerinin yayılmasının sonucudur. Bu bireyin, kendi topluluğunun geleceğinin nasıl olacağını tayin etme hakkına sahip olarak gören ve mücadele ile dolu bir süreç tarafından beslenmiştir. Ulusun siyasi kaderini tayin hakkı için mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Bu bağlamda ulusalcılık insanları krallara, sadakatle hizmetten uzaklaştırmış ve ulusu yeni bir tür bağlanma aracı olarak beslemiştir. Ulusalcılık, yalnızca ulus devletlerin kuruluş süreçlerini desteklememiştir. Aynı zamanda kurulmuş bulunan ulus devletlerin sınırları içerisinde ulusal azınlıkları etkileyen gerilimleri de beslemektedir.

Bu bağlamda incelediğimiz ulus devlet olgusu modern bir olgudur ve diğer modern olgular olan ulus ve ulusçulukla farklı ilişkiler içinde olmuştur. Geç Orta Çağ dönemlerinde kimlik seçimindeki güçlü eğilim, etnik aidiyetin ulus olgusuna dönüşümünü sağlayıcı bir sürecin hazırlanmasını sağlamıştır. Özellikle Reform ve Rönesans hareketleri, felsefi ve bilimsel gelişmeler, ekonomik değişimler önemli dönüşümlerin ortaya çıkmasında zemin hazırlamıştır. Kültürel heterojenlikten kültürel türdeşliğe, cemaatten, cemiyete dönüşümün ifadesi olan yeni gelişmeler aynı zamanda yeni bir devlet tipi olan ulus devletlerin tarih sahnesindeki yerini almasını gerektirmiştir.

Ulus sonrası dönemin başlangıcını teşkil eden erken modern dönem, ulusçuluk çağını da beraberinde getirmiştir. Belli gelişmelerin ve dönüşümlerin ürünü olan ulus devlet kurgusu bir dizi ekonomik sosyal ve siyasi gelişmeler neticesinde meydana gelmiştir. Batı Avrupa'da sanayileşmeye geçiş süreci ile birlikte buna bağlı olarak şekillenen dil, tarih ve kültür ortaklığı tezi ulus devlete giden süreçte etkili olmuştur. Bu düşünce Fransa'da Fransız devrimi ile birlikte kendini biçimlendirmiştir. Fransız devrimi egemenliğin ulusa ait olduğu anlayışını, dűşüncesini iktidara getirmiştir.

Modern ulus devlet, Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve toplumsal yapıyı her alanda etkileyen kapitalist dönüşümün ürünlerinden biridir. Ulus devletin oluşumunda ve gelişiminde merkezi bir role sahip olan kapitalizm, ulus devletin tarihsel gelişim sürecinde şekillenmesinde de önemli bir role sahip olmuştur. Ulus devlet tarih sahnesine çıktığın andan beri kapitalizmle olan bağını hiç koparmamıştır. Kapitalist sermaye birikiminin arkasında en önemli güç olarak ulus devletler yer almış ve sermayenin gelişmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Bugün kapitalizm

küreselleşme ile birlikte ulus devletleri değişime zorlamakta ya da mevcut ulus devlet yapılarını daha mikro düzeyde yeni pazarlar oluşturmak için parçalayıcı yönde etkide bulunmaya çalışmaktadır.

Günümüzde ulus devlet, küreselleşme sürecinin etkileriyle birlikte yeni koşullara göre, yeniden biçimlendirilmek istenmektedir. Küreselleşmenin bu etkisi ekonomik alanda yaşanan bir kısım dinamik değişimin, siyasal, kültürel, toplumsal alana yansımaları ile ulus devlet yapısı üzerinde etkili olmaktadır. Küreselleşme süreci ulus devletin egemenliğinin bölünmez olmadığını, ulus devletin bu egemenliği uluslararası kuruma ve kuruluşlarla paylaşabileceği gerçeğini açığa çıkarmıştır. Egemenlik yeniden biçimlendirilirken, egemenliğin merkezi bir otoriteye bağlı olduğu anlayışı terkedilmekte, yerel yönetimler giderek güçlendirilmektedir. Böylece ulus devlet sahip olduğu yetki ve sorumluluklarının bir kısmını ulusüstü ve ulusaltı kuruluşlarla paylaşmakta ulus devletin merkezi yapısı aşındırılmaktadır. Küreselleşme sürecinde, ulusal egemenlik kavramının içinin boşaltılması ve işlevselliğini yitirmesi, demokratik meşruiyetinde derin yaralar almasına yol açmıştır. Bununla birlikte küreselleşme sürecinde “demokrasi” eğilimleri de yükselişe geçmiştir. Özellikle ulus devletin homojen yapısı mikro düzeydeki etnik ayrılıklar ve ulusçuluklar tarafından modernleşmenin kendisi ile birlikte derin bir sarsıntı geçirmektedir.

Birçok mikro-ulusçuluk cereyanları yeni ulus devletlerin kurulmasına zemin hazırlıyor. Ulus devletler içinde bulunan farklı uluslar ve etnik topluluklar, ulus devleti zorlayıcı unsurlarken aynı zamanda yeni bütünleşme çabaları da gündeme gelmektedir. Ancak her şeye rağmen ulus devletin dışında gelecekte yeni bir siyasi yapılanma modelinin mümkün olmadığını ve ulus devletin uzun bir süre varlığını küresel düzeydeki sorunlara rağmen varlığını devam ettireceği gözükmektedir. Ancak problem ulus devletlerin yeni siyasi yapılanmasının nasıl olacağından ziyade karşılaştığı problemleri nasıl gidereceği sorunudur. Ulus devletler küresel düzeyde ulus devletleri tehdit eden sorunlara bir çözüm getirebilirse varlığını uzun süre devam ettirebilir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de yaşadığı sorunlara çözümler üretebildiği oranda gelecekte ulus devlet olarak varlığını devam ettirecektir. Bu bakımdan bu çalışma kapitalizmin küresel nitelik kazandığı ve evrensel bir sistem hâline geldiği ve bunun da küreselleşme olarak tanımlandığı süreçte, genelde ulus

devletin, özeldede Türkiye'nin siyasi ve kültürel yapısının nasıl bir dönüşüm geçirdiğini incelemektedir.

Bu değişim ise, kapitalist toplumsal ilişkilerin dünya ölçeğinde yayılması ve 2000'li yıllardan itibaren oldukça ileri bir düzeye erişmesiyle gerçekleşmiştir. Bu süreçte kapitalist devletin dönüşümü dünya ölçeğinde sermaye birikimi sürecini destekleyecek kurumsallaşmalar eşliğinde gerçekleşmektedir. Küresel kapitalizmin kurumsallaşması devlet aygıtının konum ve işlevleri bakımından yeniden örgütlenmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda devlet aygıtının kurulu hiyerarşisi, örgütsel yapısı, idari süreçleri ve hizmet sunma biçimleri yeniden düzenlenmektedir.

Çalışmamızın da ana konularından biri dünya kapitalist sisteminin bir parçası olan Türkiye'de 1980'lerden sonra başlatılan ve Turgut Özal'la birlikte tam anlamıyla benimsenen neoliberal politikaların bir dizi yasal düzenleme ile kurumsallaştırılması ve devlet örgütlenmesinin yasal düzenlemeler ile dönüştürülmesi geçmişte birikim modeline dayalı politikaların terkedilerek küreselleşmenin de etkileriyle birlikte oldukça keskin bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. Bu politikalar 1990'lı yıllara kadar büyük bir istekle uygulanmış 1990'ların ortalarından itibaren neoliberalizmin devletin küçültülmesinden ziyade düzenleyici, piyasa dostu devlet yönünde yön değiştirmiştir. Bu değişim, piyasanın etkin işlemesi için kurumları ve kurumların küreselleşen kapitalizmin piyasa ilkelerine göre biçimlenmesi için de yasaları giderek önemli hâle getirmiştir. Yapısal reformların ana eksenini yasal düzenlemeler temelinde uluslararası kapitalist sisteme uygun kurumların yaratılması amacı belirlemiştir. 1980 yılı Türkiye için adeta bir dönüm noktasıdır. 1980'li yıllarda yaşanan krizin atlatılması için "24 Ocak 1980 Kararları" olarak bilinen bir istikrar programı devreye girmiştir. Ancak bu sadece bir istikrar programı değil aynı zamanda ülkedeki ekonomi politikasını kökten değiştiren ve yeni bir dönemin başlangıcı olacak uygulamaları içeren bir programdır. Bu yıldan sonra Türkiye ekonomisine neoliberal politikalar hâkim olmuştur.

1980'li yıllara damgasını vuran ve neoliberalizmin Türkiye'ye özgü bir bileşimini gerçekleştiren ANAP'ın, neoliberal politikaların tıkanmaya başlamasıyla, 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında büyük bir yenilgiye uğrayarak, Türk siyasetindeki egemen konumunu kaybetmesiyle neoliberalizm de egemenliğini kaybetmeye

başlamıştır. 1980'den sonra sadece ekonomik alanda değil ekonomik alanda yaşanan değişime bağlı olarak siyasi ve kültürel alanlarda da bir dizi önemli gelişmelerin yaşandığını söyleyebiliriz. Özellikle demokratikleşme alanında yaşanan ve gerçekleştirilen uygulamalar, sivil toplumla ilgili yaşanan gelişmeler, yerelleşme ve bölgeselleşme politikalarının hızlı bir şekilde devreye sokulması bu değişimlerin ana omurgasını oluşturmaktadır.

Türkiye 1980 sonrası yaşanan ekonomik değişim ile o zamana kadar izlenmiş olunan ithal ikameci politikalar terk edilmiş, dışa açık bir politika anlayışının izlenmeye başladığı görülmektedir. Küreselleşmenin siyasal boyutunun Türkiye'ye yansımalarına bakılacak olduğunda; demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi kavramların işleyişinde evrensel değerler çerçevesinde yaklaşım izlendiği görülmekte olup, ayrıca terörle mücadele, silahsızlanma, yasa dışı göç, yolsuzluk, insan ticareti gibi konularda da Türkiye'nin sadece ulusal politikalarla çözüm arayışının yeterli olmadığı mevcut konulara uluslararası politikalar altında bölgesel ve uluslararası işbirlikleri çerçevesinde çözüm getirilmesi önem kazanmıştır.

Günümüzde, Türkiye küreselleşme sürecine başarılı bir şekilde entegre olmaktadır. Fakat bunun yanında diğer ulus devletlerin de tecrübe ettiği gibi olumsuz, ayrılıkçı, mikro ölçekli tehditlerden de etkilenmektedir. Bu süreci Türkiye iyi okuyarak çevre ve merkez çelişmesini hem ulusal hem de alt-kültürlerini koruyarak, Türkiye demokrasisini derinleştirmektedir. Ayrıca, Türkiye Avrupalılaşıma, uluslararasılaşma, bölgeselleşme, çok kültürlülük, çoğulculuk, barış, sivilleşme ve entegrasyon konusunda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye Devleti'nin vatandaşlık ve kamu görevlendirmesi sürecinde uygulanan birçok pratikte; etnik, dinî-mezhepsel ve ideolojik bağlamda ayrımcı ya da dışlayıcı bir ulus devlet politikası izlediğini söylemek haksızlık olacaktır.

Siyasi olarak Türkiye, 1989 yerel seçimleri ve 1991 genel seçimlerinden sonra, siyasal istikrarsızlık sürecine girmeye başlamıştır. Bu süreç, 1994 ekonomik krizinden Kasım 2000-Şubat 2001 ekonomik çöküşüne kadar devam etmiş ve neoliberal politikaların egemenliğinin bütünüyle tehlikeye girmesi tehlikesi ortaya çıkmıştır. Türkiye, 3 Kasım 2002 genel seçimleriyle başlayan dönemde yeni bir aşamaya girmiştir. Kısaca 1980'den sonra başlayan süreçte Türkiye ulus devlet

yapısı olumlu ve olumsuz yönleriyle ciddi bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini söyleyebiliriz. Gelecekte Türkiye ulus devletinin nasıl devam edeceği, nasıl şekilleneceği önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle Türkiye'nin Güney Doğu'sunda yaşanan sorunlar, Orta Doğu'daki gelişmeler, Avrupa birliği ile ilişkiler bunda oldukça belirleyici olacaktır.

Küreselleşme olgusu, kaçınılmaz bir süreç olarak, insan yaşamının birçok alanını etkilemiştir. İnsan yaşamının bireysel ve toplumsal çeşitli alanları arasında, kültür ve siyaset küreselleşmeden daha fazla etkilenmiştir. Türkiye örneğinde ise 1980'lerle başlayıp 1990'lı yıllarla birlikte hızlanan küreselleşmenin siyasal-kültürel açıdan önemli değişimler geçirdiğini küreselleşmenin ister yanında; isterse karşısında kendimiz konumlandırılm bir realite olarak Türkiye ulus devlet yapısı üzerinde etkili olduğu bir gerçektir.

Çalışmamızda Küreselleşmenin siyasal boyutunu ilgilendiren en önemli konular arasında devletler arası siyasi ilişkilerin sınırları ortadan kaldıracak biçimde yoğunlaşması, siyasi birçok konunun birbirleriyle etkileşim içerisine girmesi, egemenlik anlayışında dolayısıyla devletin yapısında meydana gelen dönüşüm, devletin yönetim esasına dayalı olarak kamu hizmetlerinin etkin, kaliteli ve verimli bir şekilde hizmetten yararlananlara en yakın yerde en uygun yöntemlerle sunulması, insan haklarının ve temel özgürlüklerin dikkate alınması, demokrasi anlayışında meydana gelen değişim, yerelleşmenin ve bölgeselleşmenin önem kazanması küreselleşmenin siyasal boyutunun getirdiği önemli değişimler arasında yer almaktadır. Türkiye 1980-2002 arasında saydığımız tüm alanlarda istenilen düzeyde olmasa da küreselleşme ile anlamlı bir bütünleşmeye girdiği ve önemli değişimlerin yaşandığı sonucu çıkarılmıştır.

Kamu yönetiminde geline nokta yerel idarelere önem verme, yönetimin toplumsal aktörlerle birlikte ortak aklın ön plana çıktığı bir yönetim anlayışına doğru kayması merkeziyetçi kamu yönetimi anlayışının giderek öneminin azaldığı yerel yönetimlerin ön plana çıktığı çok önemli bir değişimi ortaya koymuştur Ulus-devletin yeniden değişim ve dönüşümünde etkili diğer olgular ise kimlik, milliyetçilik, vatandaşlık algılamalarındaki değişimdir. Küreselleşmeyle hızlanan uluslararası göçler, etnik canlanmadaki artış, çok kültürlülüğün yükselişi, farklılığa

dayalı olarak gelişen vatandaşlık tartışmaları “alansallığa ve bütünselliğe” dayalı millî kimlik anlayışını sarsmış ulus devletlerde siyasal hayatın yerleşik kuralları arasına kültürel farklılık politikaları da girmiştir. Bu bağlamda devletlerin kimlik politikalarını şekillendiren ana etmen olarak çok kültürlülüğün öne çıkması kimlik anlayışında önemli bir değişimin ifadesidir. Hakeza vatandaşlığın daha çok ve geniş kültürel haklara dayalı bir yapı kazanmakta oluşu da (Şahin, 2006: 197) önemli bir değişim olarak vurgulanan konular arasında yer almıştır.

Küreselleşmenin kültürel boyutu ise yeni küresel kültürün yerel kültürlerin altını oyması şeklinde ortaya çıktığı gibi evrensel değerlerin yaygınlaşması ve demokrasi ve sivil toplumun önem kazanması gibi olumlu yönde de varlığını belirginleştirmektedir. Dünyada bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi insanların, toplumların, kültürlerin birbirleriyle olan etkileşimlerini artırmakta bu etkileşimler sonucunda farklı kültürlerin içerikleri ulusal sınırları aşıp diğer kültürleri etkileyebilmektedir. Kültürler arası ilişkilerin yaygınlaşması ve birbirini etkilemesi küreselleşme karşısında kaçınılmaz bir süreçtir.

Kültürde meydana gelen değişim, bilginin artması, ulusun siyasal-kültürel uyanışı, yeni politik-kültürel kimliğin oluşumu, insan hareketliliğinin artması vb. Küreselleşmenin kültür üzerindeki olumlu etkisidir. Bunun yanında küreselleşme bazı olumsuz sonuçlara da yol açmıştır. Kimlik krizi, tüketim kültürünün yaygınlaşması, kültürel asimilasyon, Batı kültür hegemonyasının Doğu toplumlarının kültürlerini zayıflatması ve tek bir kültüre doğru giden süreç sonuçlardan bazılarıdır. Ancak bu çalışmada küreselleşmenin siyasal-kültürel etkileri çerçevesinde Türkiye ulus devlet yapısı üzerinde önemli değişimler geçirdiği ve bu değişimleri duygusal ve ideolojik reflekslerden uzak durarak kendi bağlamları içinde değerlendirmenin yerinde olacağı ve bu değişim ve dönüşüm olgusunu karşıt ya da savunma düşüncesinin ötesinde bir realite olarak görüp değişim karşısında gerekli refleksleri ve dönüşümleri göstermesinin ulus devlet olarak kurulmuş ve ulus devlet olarak devam eden Türkiye Cumhuriyeti devleti için gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu bağlamda hem dünyada hem de Türkiye’de ulus devletin yapısı ve geleceği ile ilgili tartışmalar bitmiş değildir. Bu türden tartışmalarda, konu genellikle küreselleşme ulus devlet etkileşimi bağlamında ele alınmakta, küreselleşmenin ulus

devleti değiştirici/dönüştürücü etkisi tartişılmaktadır. Bunlardan bir kısmı küreselleşme süreciyle birlikte ulus devletin artık işlevsiz bir hâle gelerek insanlık tarihindeki misyonunu tamamladığını iddia etmektedirler. Bir kısmı da, ulus devletin insanlığın ürettiği en önemli siyasal birim olarak hâlâ önemini koruduğu, hatta güçlenerek, yeni işlevler kazanarak tarihsel yolculuğuna devam ettiği de birçok yazar tarafından ileri sürülmektedir.

Bütün bu gelişmelerin ve tartişmaların odak noktasında küreselleşmenin ortaya çıkardığı ekonomik siyasal ve kültürel etkilerin ulus devlet üzerinde bir takım sonuçları beraberinde getirdiği yatmaktadır. Küreselleşme sürecinin ulus devletler üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır ki bu etkilere çalışmamızın içerisinde ayrıntılarıyla yer verdik. Bu çalışmada küreselleşme sürecinde farklı yaklaşımlar olduğunu vurgulayarak bu yaklaşımlar içerisinde dönüşümcü ekolün ulus devletin varlığı yapısı ve geleceği ile ilgili doğru bir yaklaşım sergilediğini vurgulamaya çalıştım.

Küreselleşme sürecine bakıldığında dönüşümcülerin moderniteyle birlikte başlayan ve sanayileşmeyi de içerisine alan ulus devletin ortaya çıkma sürecinde bilgi toplumu gibi sanayi sonrası adlandırmalar yapılmış olsa bile yapısal olarak siyasal örgütlenme modelini değiştirecek bir değişimin olmadığını dolayısıyla siyasal örgütlenme modelinin en son örneği olan ulus devletin yapısal olarak yeni form ve biçimlere evrilerek değişeceğini göstermektedir. Tek başına ulus devletlerin hâkim olduğu bir dünya küreselleşme ile birlikte mümkün gözükmemekle birlikte sınırların hâlâ önemini koruması, kamusal yaşam üzerinde egemenliğin hâlâ merkezi ulus devlette olması ancak bu merkeziliğin yerelleşme, demokratikleşme, sivilleşme gibi katılımcı ve heterojen bir yapıya dönüşerek ulus devletin süratle değiştiğini vurgulamak gerekir. Dönüşümcülerle hem fikir olarak küreselleşme sürecinden azade tutulamayacak bir ulus devlet modelinin bu kapsamda bir transformasyona uğradığını; bu çerçevede, ulus devletin bazı yönlerinin törpülendiğini, ancak bunun ulus devlet olgusunu ortadan kaldırmak anlamına gelmediğini, bu sürecin küreselleşme olgusunun yarattığı etkiye bağlı olarak ulus devletin buna eklemlenmesi biçiminde geliştiğini söylemek mümkündür. Ancak Ulus devlet küreselleşmenin de etkileriyle birlikte birçok olgu tarafından tehdit edilmektedir. Bu olgulardan biri ve en önemlisi de milliyetçiliktir.

Bugün, milliyetçilik genellikle hem mikro milliyetçi akımlar olarak hem de ulus devletlerde canlanmakta olan millî kimliğe bağlı ulus devlet milliyetçiliği olarak tezahür etmektedir. Gelecekte de milliyetçiliğin şu veya bu biçimde varlığını sürdüreceğini, ulusların geçirdiği tarihsel deneyimlerden çıkarmak mümkündür. Ulus devletin kurucu ideolojisi olarak tarih sahnesine çıkan milliyetçiliğin, varlığını güçlendirerek günümüze kadar geldiği hususu açıktır. Bir başka ifadeyle, milliyetçilik ve onun bir ürünü olan ulus devlet, aslında modernitenin de öngördüğü kurumlar değillerdi. Ancak geçen tarihsel süreç içerisinde, milliyetçilik önemini yitirmemiş aksine daha da önem kazanmıştır. Ulus devletler çağının henüz sona ermediği bir dünya düzeninde milliyetçiliğin önemini yitirdiğini iddia etmek yerinde değildir. Bununla birlikte, milliyetçiliğin küreselleşme süreciyle girdiği etkileşim sonucunda, milliyetçiliğin yapısında birtakım değişimler meydana geldiği de bir gerçektir. Ancak bu durum, milliyetçiliğin yeni küresel düzene uyum sağlamak amacıyla yönelik geçirdiği bir dönüşüm süreci olarak görülmelidir.

Bu çalışma sonucunda ulaşılan tezlerden biri küreselleşmenin baskılarına rağmen ulusun yerini alabilecek yeni bir siyasal meşruiyet kaynağı, zemini hâli hazırda ortaya çıkmamıştır. Sınırların zaman zaman küçük çaplı değişikliklere uğradığı, egemenliğin kullanımının uluslararası örgütler tarafından aşındırıldığı, kültürel kimliklerin zayıflatıldığı bir gerçek olmuş olsa bile hâlâ ulus devletler millî egemenlik, millî kimlik sınırların hâlâ hukuken ve siyasal açıdan meşru kabul edildiği ve bu sınırlar içinde meşru şiddet kullanma yetkisini elinde bulunduran tek gerçek olgu olduğu görülmektedir. Buradan hareketle moderniteyle birlikte yeni bir siyasal meşruiyet kaynağı olan ulus ve onun tecessüm etmiş hâli olan ulus devlet hem gerekli değişimleri geçirerek hem de bu değişimle birlikte kendisine yönelen tehditlerle başa çıkarak mevcudiyetini devam ettirecek güce sahip olduğunu ve Türkiye'nin de bu bir ulus devlet olarak gerekli değişimleri statükocu niteliklerinden uzaklaşıp bünyesine yansıtarak gelecekte de varlığını devam ettireceği sonucuna varılmaktadır.

Bu bağlamda gelecekte AB gibi ulusüstü örgütlenmelerin ulus devletin alternatifi olabilecek bir örgütlenme modelinin güç olduğunu; yeniden yapılanan değişen ve dönüşen ulus devletlerin dünyada varlıklarını devam ettireceği incelediğimiz Türkiye

örneklği de dâhil öngörülmektedir. Dolayısıyla mikro milliyetçiliklerin canlandığı ve yeni ulus devlet hayali ile çeşitli çatışmalara hâli hazırda gebe dünya devletleri bitmemiş bir tasarım ve modernitenin bir ürünü olarak ulus devletlerden farklı bir siyasal yapılanmanın sosyolojik siyasal bir zemininin olmadığını ve böyle bir yapılanmanın günümüz şartlarına hitap etmediğini ve ulus devlet aşıyor aşılacak gibi mevcut tartışmalara katılmadığımızı belirtmek isterim. Aksine bütün bu tartışmalar bir alan zenginliği sağlayarak ulus devletin dönüşümüne imkân sağlamaktadır. Hakeza küreselleşme sürecinde ulus devlet yok olmamakta yeniden yapılanıp yeniden dönüşerek yeni roller edinmektedir. Ekonomik siyasal ve toplumsal manada bunların şekillendirdiği kurumlar yeni biçimler kazanmaktadır. Bu bağlamda ulus devleti oluşturan temel unsurlar ve nitelikler bu değişime ayak uydurmaya devam etmektedir. Özellikle 1980'den sonra dünyada ve özelde Türkiye'de bu değişimden nasibi almaktadır. Klasik anlamda egemenlik, demokratikleşme, sivil toplum, millî kimlik, homojen ve statükoyu destekleyen sınırları içerisinde yaşayan bireyleri tek tipleştiren yapılardan daha hetorejen ve ekonomik siyasal ve kültürel anlamda farklılıklara saygı duyan bir yapıya doğru biçimlendirilmektedir. Dolayısıyla ulus devletlerin klasik resmî ideolojilerin uzağında kalarak yeni bir değişimi kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu çalışmamızda diğer ele alınan konulardan biri de ulus devletin varlığına tehdit oluşturan bölgeselleşme ve yerelleşme konuları ele alınmıştır. Küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak değerlendirilen bölgeselleşme ve yerelleşme hareketlerinin, ulus devletin değişimini ve dönüşümünü sağlayan önemli olgular olarak geliştiği üzerinde durulmuş ve her iki hareketin ulus devletin varlığına ilişkin etkileri incelenmiştir. İfade etmek gerekir ki, her iki unsurun da ulus devletin geleceğini şekillendirme noktasında birtakım etkileri olmakla birlikte; esasen bölgeselleşme ve yerelleşme eğilimlerinin ulus devletin bekasına bir tehdit oluşturduğu iddiası dünya gerçekleriyle bağdaşmamaktadır. Sonuç olarak, dünyada son yıllarda hızla geliştiği gözlemlenen bu hareketlerin, ulus devlet modeline bir alternatif olmaktan uzak olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Türkiye'de özellikle 1980'den sonra neoliberal politikaların egemen olmaya başlamasıyla birlikte yerelleşme alanında ve kamu yönetiminin değişimi alanında önemli gelişmeler yaşanmış aynı zamanda bölgeselleşme politikalarına da hız verilerek Avrupa Birliği

ile önemli mesafeler elde edilmiştir. Bütün bunlar ulus devletin yapısında önemli değişimleri beraberinde getirmiştir.

Günümüzde AB, en ileri düzeyde bir bölgeselleşme hareketi olarak gösterilmektedir. Çalışmamızda da AB örneği üzerinden bölgeselleşme konusu ele alınmış ve AB'nin ulus devlet modeline alternatif olamayacağı hususu vurgulanmıştır. Ancak AB ile ilişkilerin ulus devlet yapısı üzerinde siyasi, ekonomik ve toplumsal birçok alanda olumlu etkileri ulus devlet yapısında önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle sivil toplum, demokratikleşme ve bürokratik yapıda somut değişimler yaşanmasına yol açmıştır. Ancak bununla birlikte AB örneğinden hareketle bölgesel uluslararası oluşumlardan ulus eritecek güçlü bir kimlik, ortak bir dış siyaset, askeri güç yerel otoritelerin tamamen etkisiz ve yetkisiz kılan bir yapılanma doğmasının uzun vadede mümkün olmadığı söylenebilir. AB'nin ulusu aşan siyasi bir yapılanma olamayacağının en önemli göstergelerinden birisi İngiltere'nin birlikten ayrılma kararı vermesi, Fransa'nın sınırlarını terör tehditleri karşısında hemen kapatması dikkat çekicidir. Dolayısıyla bir Avrupalı kimliğinin neredeyse 200 yıldır oturmuş birliği oluşturan ulus devletler söz konusu olduğunda ulus devlet kimliklerinin önüne geçmesi zor görünmektedir.

Günümüz dünyasının uluslar topluluğu genel gidişattan dolayı ister istemez kozmopolit bir hukukun etki alanına girmiş durumdadır. Nitekim küreselleşme kuramcıları açısından dün ulusal inşaya neden olan iletişimsel süreçlerin aynısı yarın ulus devletlerin yok oluşuna yol açacağı bazı kuramcılar tarafından dile getirilmektedir. Günümüzde bu iletişim ağları standartlaşmış ürünlerin dünya çapında dağıtımını yapsa da bunun ulusal kimlikleri eritebileceğini söylemek zordur. Dolayısıyla dünya kültürü ya da AB bağlamında bir Avrupalı kimliği tarihsel derinlikten yoksundur. Zira ulusal kültürlerden farklı olarak “dünya kültürü” “hatırasız”dır. Bundan dolayı ulusötesi göçmenler bile köken milletine sadakatle bağlıdırlar ve çoğu diaspora mensubu ulus devlet fikrine bağlı olup anavatanda yaşayan üyelerini milliyetçi amaçlarına ulaşmaları için bütün çabayı sarf etmektedirler. Dolayısıyla küreselleşmenin ulus devleti aşındırdığı kabul edilse de milliyetçiliğin iflasına yol açacağını iddia etmek mümkün değildir (Durgun, 2014: 52-53).

Türkiye’de modernleşme süreci 1789’da Nizam-ı Cedit adıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun modern dünyayla rekabet edebilmesi amacıyla padişah iradesiyle başlatılmıştır. Tanzimat Dönemi’nde basın sayesinde güçlenen modern elitler 1908-1923 arası dönemde siyasi iktidarı ele geçirerek modern bir ulus devlet kurmuştur. Bu seçkinler 1924’ten başlayarak ekonomi ve toplumu modernleştirmeye girişmiş ve Cumhuriyet tarihi boyunca bunu büyük ölçüde başararak ulus devletin varlığı devam etmiştir (Alpkaya, 2012: 12). 1980’den sonra günümüze kadar bu seçkinci anlayışta önemli bir değişimin başladığını Türkiye’nin ekonomik, siyasal ve kültürel olarak dönüşüm sürecine girdiğini ve bu değişimin belli başlı noktalarını çalışmamızda vurgulamaya gayret gösterdik.

Türkiye’de ulus devlet konusunda yaşanan sorunların bir kısmının Osmanlıdan miras alınan geleneklerle birlikte Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan modernleşme olgusu ve Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte ulus devlet kurgusunda yaşanan sorunların yer aldığı bu çalışmamızda özellikle 1980 sonrası yaşanan değişimi anlamak için değinilen konular arasında yer almıştır. Şurası açıktır ki Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi ulus devlet yapısı anlaşılmadan 1980’den sonra yaşanan sorunları ve değişimi anlamak mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla çalışmamızda ulus devlete giden süreçte etkili olan olay ve olgular Türkiye ulus devlet yapısının nasıl oluştuğunu anlamamıza ve 1980’den sonra bu yapının hangi alanlarında değişim yaşandığını görmemize olanak vereceğinden açıklamalarımıza dâhil edilmiştir.

Türkiye ulus devletinin kuruluş süreci Avrupa ülkelerinden farklılık göstermektedir. Türkiye ulus devlet kurgusunun merkezinde güçlü devlet ilkesi benimsenmiş, modernleşme ve Batılılaşma temel amaç olarak görülmüş dolayısıyla güçlü devlet olmak devletin varlığı ve güvenliğinin temel aracı olarak görülmüş, bu da devlet dışındaki bütün değer ve olguların bu amacın aracına dönüştürülmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye’de ulus devletleşme süreci, geçmişi reddederek ve Batılılaşma ekseninde sürdürülmüş, ülkenin kuruluş safhasında vazifelerle borçlu yurttaş profili oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca merkezde yer alan devletin inşa ettiği resmi Türk kimliği dışında kendini algılayan unsurların devletin varlığına karşı bir tehdit olarak algılandığı, varlığını ve meşruiyetini toplumsal mutabakata dayandırmayan devletin sürekli olarak düşman türeterek onlara karşı mücadele ederek meşruiyetini sağladığı, izlenen bu politikalara karşı çıkan sınıfları meşru

zeminden uzak tutmasından dolayı, bu sınıfların sisteme karşı direndikleri ve onunla ayrılmaya başladığı, devletin değişim ve statükoyu korumak amacıyla sürekli toplum mühendisliğine başvurduğu, kendisine “ötekiler” türeterek gerçek, hayali mücadelelere girerek varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Bu temel kurgu 1950'lere demokrasiye geçişe kadar devam etmiş Türkiye'nin demokrasisinde yaşanan gelişmelerle birlikte bu yapı zamanla kesintilere uğramış olsa da 1980'lere kadar gelmiş ve 1980'lerden sonra sivil toplum ve demokratik alanda yaşanan değişimlere bağlı olarak radikal bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Ulus devletin kuruluşundan itibaren benimsenen tek tipleştirici bir ulus ve ulus devlet modelinin artık bir takım sorunlara yol açması Türkiye'nin resmî ideolojik yapılanmasına farklı etnik, toplumsal, dinsel grupların kurucu ve bütünleştirici rolünün ulus devletin temel dinamikleri açısından ve Türkiye ulus devletinin varlığının devamı açısından daha işlevsel olacağından dolayı geçmiş politikaların terkedilmesi ve ötekileştirici politik tutumların ulus devleti bir arada tutmaya yetmeyeceği anlaşıldığından daha heterojen politikalara geçme gereği hissedilerek bu alanda adımlar atılmasına yol açmıştır.

Cumhuriyet'in başlangıcında ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların çözümü olarak görülen devletçilik ilkesine daha sonra ideolojik ve dogmatik anlamlar yüklenmiştir. Türkiye'de sermaye stokunun ve girişimcilerin yetersizliği ulus devlet yerine devlet ulusu doğurmuştur. Türkiye'deki devletçi ve kapalı bir ekonomik yapının varlığından dolayı burjuvazi, sivil toplum örgütleri ve baskı-çıkar gruplarının zayıf olması sebebiyle demokrasiyi sık sık askıya alan askeri müdahaleler meşru görülme de kolaylaşmıştır. Kapitalist süreç, sosyal sınıflar ve mücadeleler yaşanmadan devlet eliyle sıkıntıların çözülmesi yoluna gidilen Türkiye'de, Batı'daki sosyal devlet anlayışı adeta devletçi ekonomiyle özdeşleşmiştir. Ülkede serbest demokrasiye geçişle, serbest piyasa ekonomisine geçiş aynı tarihlerde gerçekleşmediğinden Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Batı ülkeleriyle paralel ekonomik, siyasal ve sosyal mücadeleler ve gelişmeler gerçekleşmemiştir.

1980'den sonra kamusal alanın yeniden yapılanmasında, demokratikleşme, sivil toplum, vatandaşlık anlayışında, yerelleşme ve bölgeselleşme politikalarında, zaman zaman ideolojik ve kutuplaştırıcı siyaset anlayışlarının etkisinde kısır tartışmalar yaşanmış olsa da bütünsel olarak mevcut ideolojik yaklaşımların da zaman içerisinde değişerek daha farklılıkları esas alan bir yaklaşımın belirgin olmaya başladığını ve

değişimin bu yönde meydana geldiğini söylemek mümkündür. Kısaca ulus devlet anlayışı egemenlik, kamu yönetimi, özgürlük ve demokrasi, sivil toplum, vatandaşlık, çoğul kimliklerin ön plana geçmesi, yerelleşme, bölgeselleşme gibi bu çalışma içerisinde de çerçevesini çizdiğimiz alanlarda klasik ulus devlet anlayışından farklı bir takım değişimler yaşandığını söyleyebiliriz. Özellikle Türkiye ulus devleti kurumsal olarak yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde bürokrasinin etkilerinin azaltılarak yerel yönetimlere ağırlık verilmesi ve tüm gelişmiş ülkelerde hâkim olmaya başlayan yönetim anlayışı çerçevesinde önemli mesafeler kat etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ulus devlet olarak kurulmuştur. Türkiye'nin bu coğrafyada demokratik bir ulus devlet olarak varlığını devam ettirebilmesi Türkiye'deki ulus, ulusçuluk ulus devlet kurgusunun sonucuna bağlı olacaktır. Türkiye ulus devletinin nasıl bir tasarımla devam edeceği çalışmamızda konu ettiğimiz alanlarda meydana gelen değişimlere bağlı olacaktır. Bununla birlikte dünyada yaşanan yeni dönüşüm süreci, küreselleşmenin aktörleri, uluslararası örgütler ve kuvvetli ulus devletler aracılığıyla tasarlandığı bir proje çerçevesinde bir örnek alan oluşturmak istemektedir. Devlet adı verilen siyasi örgütlenmenin günümüzdeki son aşaması olarak kabul edilen ulus devlet yapısı; küreselleşmenin etkileri ile birlikte ekonomik, siyasi ve kültürel olarak bazı değişim ve dönüşümlere maruz kalmakla birlikte, hâlihazırda varlığını devam ettirmektedir. Bunun en önemli nedeni ise küreselleşmenin etkilerinin en iyi gerçekleştiği zeminin yine ulus devlet yapıları olması ve ulus devletlerin sağladığı güvenliğe ihtiyaç duymalarıdır.

İşte, Türkiye bu coğrafyada klasik reflekslerinden ve sorunların üstesinden gelmiş demokratik bir ulus devleti inşa etme fırsatını yaşadığı/yaşayacağı değişimlerle elinde bulundurmaktadır. Bu, Türkiye'de, kökleri Cumhuriyet'ten çok önceye dayanan ve Cumhuriyetle birlikte günümüze kadar devam eden bir ulus devletleşme sürecidir. Bu süreç, günümüzde küreselleşmenin etkisiyle birlikte önemli dönüşümlerin yaşandığı bir tecrübe olarak karşımızda durmaktadır. Bu değişim ve dönüşümü, klasik ulus devlet reflekslerine bağlı seçkin küçük bir kesimin dışında bir ayağı Orta Doğu coğrafyasında bir ayağı Avrupa'da olan bir ülke olan Türkiye ulus devleti için önemli bir fırsat olarak görmek gerekir.

KAYNAKÇA

Acar, Mustafa, *Düzleştirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme*, Orion Kitabevi, Ankara, 2009.

Açıkel, Fethi, “Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi”. Editör: Tanıl Bora, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.117-139.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, Köker, Levent, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Akarlı, Ahmet Orhun, “Milliyetçilik Sorununa Çağdaş Yaklaşımlar”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 62, 1993, s.156-170.

Akçam, Taner, “Hızla Türkleşiyoruz”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Hazırlayan: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Akın, Oğuz Serkant, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Bürokrasi Kavramı ve Olgusu Üzerine Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Akman, Necmi, *Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Yapılan Demokratikleşme Çabaları ve Türkiye’de Demokrasinin Konsolidasyonu: Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Dönemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

Aktan, Coşkun Can, Şen, Hüseyin, *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*, TOSYÖV Yayınları, Ankara, 1999.

Aktan, Coşkun Can, Vural, İstiklal Y, “*Globalleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketler*”, <http://www.canaktan.org/ekonomi/cok-uluslu/aktan-makale.pdf>, 2008, Erişim: 23.03.2016.

Aktel, Mehmet, *Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.

Al, Hamza, *Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi*, Bilim Adamı Yayınları, İstanbul, 2002.

Alpaslan Gülistan, *Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Vatandaşlık İlişkisi: Vatandaşlığın Dönüşümü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Alpay, Şahin, Soruşturma: “Meşru Şiddet Kullanımı Tekelinden Çıktığı Ölçüde Devlet, Devlet Olma Niteliğini Yitirir”, *Sivil Toplum*, 3 (10), 2005, s. 120-123.

Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alper, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Anayurt, Ömer, “Avrupa Birliği Sürecinde Türk Hukukunda Değişim”, Editörler: Davut Dursun, Burhanettin Duran ve Hamza Al, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler, Alanlar, Sorunlar*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 233-281.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

ANONİM, *Küreselleşme Ekseninde Türkiye İçin Stratejik Öngörüler*, Editör: Bilal Karabulut, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

Appadurai, Arjun, “Globazation and Research Imagination”, *International Social Sciences Journal*, Number: 160, June, 1999, s. 229-238.

Arı, Mehmet, *Düşük Yoğunluklu Demokrasi ve Türkiye: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Demokratikleşme Süreci*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2004.

Arslanel, Müşfika Nazan, Eryücel, Ertuğrul, “Küreselleşme Sürecinde Egemenlik Kavramının Dönüşümü”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 2013, s. 23-36.

Arslantaş, Halis Adnan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet Etkileşimi: İki binli Yıllarda Yeni Görünüm*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2008.

Aslan, Mehmet, Kaya, Gazanfer, “1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları”, *Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2004.

Aslanoğlu, Rana A, *Kent Kimlik ve Küreselleşme*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

Ataay, Faruk, *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması Türkiye’de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler*, De-ki Basım Yayım, Ankara, 2006.

Ataay, Faruk, *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi 2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişimin Dinamikleri*, De-ki Basım Yayım, Ankara, 2008.

Ayaz, Erhan, “Küreselleşme Sürecinde Modern Devlet ve Avrupa Birliği Özelinde Ulus-Üstülük İle İmtihanı”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Yıl 15, Sayı 2, 2015, s. 135-158.

Aybay Rona, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Aydın, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

Aydınlı, Halil İbrahim, Akdeniz, Halil, “Küreselleşme Sürecinde Yerel Yönetimlerde Ortaya Çıkan Yeni Eğilimler”, *Yerel Yönetimler Kongresi: Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Bildiriler Kitabı*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF. Yayınları, Çanakkale, 2004, s.201-208.

Baban, Feyzi, “Türkiye’de Cemaat, Vatandaşlık, Kimlik”, *Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, Derleyenler: E. Fuat Keyman ve Ahmet İçduydu, İBÜ, İstanbul, 2009, s. 59-84.

Bağçe, H. Emre, “Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 32, 1999, s. 3-14.

Bahçekapılı, Cengiz, *Küreselleşme Sürecinde Güçsüzleşen Ulus-Devlet*, Derin Yayınları, İstanbul, 2009.

Balibar Etienne, Wallerstein, İmmanuel, *İrk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

Başözen, Ahmet, “Kamu Bürokrasisi ve Denetim Yolları”, <http://www.dicle.edu.tr/dictur/sursayin/khuka/kamubrokrasisi.htm>, 2002, Erişim: 13.02.2017.

Batır, Tefik Tankut, *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinin Türk Ulus Devlet Yapısı Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006.

Bauman, Zygmunt, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

Baydur, Mithat, *Milliyetçilik*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1994.

Bayramoğlu, Sonay, “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, *Praksis Dergisi*, Sayı: 7, 2002, s. 85-116.

Bayramoğlu, Sonay, *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları, Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, çev. B. Akkıyal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Beriş, Hamit Emrah, “Türkiye de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve Parçalı Burjuvazi'nin Oluşumu” , *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 19, Sayı 69, 2008, Erişim: 07.12.2018,<https://www.ejmanager.com/mnstemps/94/94-1395738705.pdf?t=1544171304>

Binark, İsmet, “Bürokrasi ve İktidar”, *Yeni Türkiye*, Yıl 3, Sayı 14, 1997, s.1356-1366.

Bobbio, Norberto, Texier Jacques, *Gramsci ve Sivil Toplum*, çev. Arda İpek, Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Bodin, Jean, “Devlet Üstüne Altı Kitaptan Seçme Parçalar”, çev. Özer Ozankaya, *Batı'da Siyasi Düşünceler Tarihi-2*, Derleyen: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 162-178.

Bolay, Süleyman Hayri, *Küreselleşme ve Milli Kültürler, Küreselleşme*, Editör: Cemal Uşak, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

Bora, Tanıl, “İnşa Dönemi Türk Millî Kimliği”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 71, 1996, s.168-194.

Boratav, Korkut, “Ekonomi ve Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, Derleyen: Işık Kansu, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.19-28.

Bostancı, M. Naci, “Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 75, 2003, s.5-33.

Bostancı, Mehmet Naci, *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik*, Doğan Kitapları, İstanbul, 1999.

Bozdemir, Mevlüt, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982.

Bozkurt, Veysel, *Küreselleşme, Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar, Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Breully, John, Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk* içinde, çev. B. Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan, 2.Baskı, Hil Yayınları İstanbul, 2008.

Brzezinski, Zbigniew, *Kontrollden Çıkmiş Dünya*, çev. H. Menemencioglu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1994.

Bulut, Nihat, “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?”, *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 2, 2003, s.173-197.

Bulut, Nihat, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi”, Editör: Cevat Okutan, *Küreselleşme ve Türkiye (Türkiye’de Devlet’in Gelişimi)*, Opus Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 143-180.

Bülbül, Betül, *Küreselleşme ve Türkiye: Özal Dönemi Değişim Paradigmaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2015.

Bülbül, Kudret, “Ulus-Devlet, Ulusallığın Dönüşümü ve Türkiye”, *D.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 35, 2006, s. 23-47.

Büyükuslu, Ali Rıza “Küreselleşmenin Sosyal ve Kültürel Hayata Etkisi”, *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Derleyen, Veysel Bozkurt, Alfa Kitabevi, Bursa, 2000.

Calhoun, Craig, Milliyetçilik, çev. B. Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Carr, Edward Hallet, *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınhay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Caymaz, Birol, *Türkiye’de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Cebeci, Kemal, “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 71, 2008, s. 23-39.

Chatterjee, Partha, *Ulus ve Parçaları*, çev. İ. Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Cin, Halil, Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, 2. Baskı, Konya, 2008.

Coşkun, Bayram, *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 1990'lu Yıllardaki Gelişmeler ve İşkur Örneğinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

Coşkun, Recai, *Küreselleşme-Türkiye Eksenli Analizler*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Coşkun, Vahap, Derince, M. Şerif, Uçarlar, Nesrin, *Dil Yarısı Türkiye'de Eğitimde Anadilin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, Disa Yayınları, Diyarbakır, 2010.

Çaha Ömer, "Osmanlı'da Sivil Toplum", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 49, Sayı 3, 1994, s. 79-99.

Çaha, Ömer, "İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusal Dönüşümü", *Doğu Batt*, Yıl 2, Sayı 5, Kasım, Aralık, Ocak, 1998-9, s. 73-93.

Çaha, Ömer, "Sivil Toplumun Türkiye'deki Sorunları", *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat*, Cilt 2, Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük, Ahmet Karadağ, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 689-707.

Çaha, Ömer, *Aşkın (Transandantal) Devletten Sivil Topluma*, Plato Film Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Çaha, Ömer, *Sivil Toplumun Türkiye'deki Sorunları*, İz Yayınları, İstanbul, 1999.

Çancı, Haldun, "Hızlı Dönüşümler Çağında, Milliyetçi Düşüncenin Kökenlerinin Yeniden Gözden Geçirilmesi", *Öneri*. C.9, S.33, Ocak 2010, s.217-225. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/165682> Erişim: 18.10.2018.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Çeçen, Anıl, *Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti*, 1. Basım, Ulusal Türkiye Dizisi: 5, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

Çeçen, Baran, *Ulus Devletin Geleceği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

Çelebi, Aykut, *Avrupa: Halkların Siyasal Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Çelik Mehmet Yunus, “Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme”, *DPUJSS*, Sayı 32, Cilt II, 2012.

Çetinkaya, Y. Doğan, Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* Cilt 4, Editör: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Çınar, Menderes, “Küresel Sermaye ve Ulus- Devlet Üzerine Etkileri”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 62, 1993, s.78-94.

Çiner, Can Umut, “Devlet Reformunda Yerelleşme ve bölgeselleşme Üzerine”, *Memleket, Siyaset, Yönetim Dergisi*, Cilt 5, Sayı 12, 2010, s.168-180, <http://www.msydergi.com/uploads/dergi/101.pdf>, Erişim: 17.02.2107.

Çukurçayır, Akif, “Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Yönetişim”, *Çağdaş Kamu Yönetimi I*, Editörler: Muhittin Acar, Hüseyin Özgür, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2003.

Dal, Kemal, “Millî Egemenlik ve Halk Egemenliği”, Millî Egemenlik 1990: Sempozyum, Panel ve Konferanslarda Sunulan Bildiriler Millî Egemenlik ve TBMM Paneli *TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu*, Yayın No: 48, Kayseri, 1990, s.17-22.

Davutoğlu, Ahmet, “Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, 2003, s.46-58.

Dedeoğlu, Beril, *Adım Adım Avrupa Birliği*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996.

Delannoi, Gil, “Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Derleyen: Jean Leca, çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.31-39.

Dieckhoff Alain, Jaffrelot Cristophe, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*, çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Dirlik Arif, *Küreselleşmenin Sonu mu?*, çev. İsmail Kovacı ve Veysel Batmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.

Doğanay, Ülkü, “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt 62, Sayı 1, 2007, s.65-88.

DPT, “Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler”, *Alt Komisyon Raporu*, Yayın No: DPT: 2374-ÖİK: 439, 1995.

DPT, “Türkiye’nin Üyeliğinin AB’ye Muhtemel Etkileri”, Ankara, 2004. www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/2986/olasi.pdf, Erişim: 20.03.2017.

DPT, “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Küreselleşme”, *ÖİK Raporu*, Ankara, 2000.

DPT, *Yerel Yönetimler, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2001, www.kalkinma.gov.tr/Pages/OzelIhtisasKomisyonuRaporlari.aspx, Erişim:12.03.2017.

Duman, M. Zeki, “Küreselleşme Çağında Kimlik Tartışmaları ve Çokkültürlülük Politikası” *Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Akdeniz Üniversitesi, Gazi Kitabevi, Yayın No:12, Ankara, 2008.

Duman, Zeki , “Küreselleşme, Kimlik ve Çok kültürlülük”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt II, Sayı 1, Nisan, 2009, Erişim: <http://dergi.neu.edu.tr/public/journals/7/pdf/sayi1-nisan2009-Dr-M-Zeki-Duman.pdf>

Durdu, Zafer, *Türkiye’de Küreselleşmenin Siyasal-Kültürel Etkileri: Çokkültürcülük-Ulusal Kültür (Ege-Muğla Üniversitesi Örneği)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

Durgun, Şenol, *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2014.

Dursun, Davut, *12 Eylül Darbesi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 2005.

Dursun, Davut, *Siyaset Bilimi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.

Dursun, Davut, *Yol Ayrımındaki Türkiye*, Emre Yayınları, İstanbul, 1996.

Duverger, Maurice, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1996.

Dündar, Fuat, “Millî Ezber: Saf Türk-Karışık Öteki”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, 2. Baskı, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Eken, Huriğül, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, 2006, s. 243-262.

Ener, Meliha, Demircan, Esra Siverekli, “Müdahaleci Devlet Anlayışının Erozyonu: İktisat ve Maliye Politikalarında Değişim - Türkiye Örneği”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Aralık, 2006, s.205-234,<http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/aralik2007/PDF/11.pdf>
Erişim:15.11.2016.

Ener, Meliha, Demircan, Esra, “Küreselleşme Sürecinde Yeni Devlet Anlayışı ve Türkiye”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2006, s.197-218.

Ercins, Gülay, “Türkiye’nin Demokratikleşmesinde Toplumsal Sorun Alanları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2012, s. 79-102.

Erdağ, Ramazan, Peker, Kadir, “Küreselleşme Sürecinin Demokrasi Üzerine Etkisi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2014, s. 211-220.

Erdoğan, Mustafa, “Cemaat, Cemiyet ve Ulus Devlet”, *Demokrasi Platformu*, Sayı: 23, 2010.

Erdoğan, Mustafa, “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, *A.Ü.S.B.F. Dergisi*. Cilt XIV, Ocak-Aralık, Ankara, 1990.

Erdoğan, Mustafa, **Türkiye’de Asker ve Siyaset**, Editör: Adnan Küçük vd., Cilt II, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005.

Ergil, Doğu, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1983.

Eroğlu, Feyzullah, “Küreselleşme Süreci ve Kimlik Krizi”, *Türk Yurdu*, Mart-Mayıs, C. 19, 1999, s. 147-151.

Eroğlu, Nadir, “Finansal Küreselleşme: Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri”, *Küreselleşme İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*, Derleyen: Alkan Soyak, Om Yayınevi, İstanbul, 2002.

Erözden, Ozan, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.

Ersal, Aytekin, *Türkiye’de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp-Mümtaz Turhan-Erol Güngör*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011

Eryılmaz, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Esgin, Ali, “Ulus Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, 2001, s.185-192.
<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/49.pdf>, Erişim: 20.07.2016.

Farazmand, Ali, “Küreselleşme ve Kamu Yönetimi”, çev. Sevilay Kaygalak, *Mülkiye Dergisi*, Sayı 25/229, 1999, s. 245-278.

Fedayi, Celal, “Liberalizm ve Türkiye’de Liberalizm”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 25, 1999, s. 462-472.

Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.

Geray, Cevat, “Kentleşme Sorunlarının Çözümü Açısından Küreselleşme, Özelleştirme, Yerelleşme ve Yerel Yönetimler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 4, 2001.

Giddens, Anthony, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Yaşamımızı Nasıl Şekillendiriyor?*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000b.

Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000a.

Giddens, Anthony, *Ulus-Devlet ve Siddet*, çev. Cumhur Atay, Devin Yayınları, İstanbul, 2005.

Giddens, Anthony, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001.

Göçek, Fatma M, “Türkiye’de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Arayışı”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Derleyenler: A. Kaya, T. Tarhanlı, Tesev Yayınları, İstanbul, 2005.

Göka, Erol, “Bugün: Dünün ve Yarının İlginç Bir Karışımı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 75, 2003, s. 87-102.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken Neşriyat Yayınevi, İstanbul, 2014.

Gönenç, Ayşenur Akpınar, Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi, Haz: Levent Gönenç, 2001, <https://serdargunes.files.wordpress.com/2014/08/sivil-toplum-ayşenur-akpınar.pdf>, Erişim: 10.11.2016.

Görmez, Kemal, *Küreselleşme ve Yerelleşme*, Odak Yayınevi, Ankara, 2005.

Gözler Kemal “Devletin Bir Unsuru Olarak ‘Millet’ Kavramı” *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 64, 2001.

Guibernau, Montserrat, *Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

Gülalp, Haldun, “Sivil Toplum: Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 32, İstanbul, 2002.

Güler, Birgül Ayman, “Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Ademi Merkeziyetçilik mi?”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2(9), 2000, s.14-29.

Güler, Birgül Ayman, “Yönetişim: Kapitalizmin Yeni İktidar Tarzı. Tüm İktidar Sermayeye”, *2023 Dergisi*, Sayı 16, 2002, s. 14-21.

Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

Gündoğan, Ali Osman “Devlet ve Milliyetçilik”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl 6, Sayı 21, 2002, s.181-193.

Güney, Aylin, “Küreselleşme, Avrupa Birliği ve Türkiye”, *Küreselleşmenin Yüzleri*, Hazırlayan: Filiz Başkan, Everest Yayınları, İstanbul, 2005.

Güngör, Mehmet, *Ulus-Devlet Yurttaşlığından Küresel Yurttaşlığa Türkiye’de Yurttaşlık Olgusu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2008.

Güzelsarı, Selime, *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü Türkiye de Mali İdarede Yeniden Yapılanma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Habermas, Jürgen, “Avrupalı Ulus-Devlet”, çev. İsmail Türkmen, *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, Derleyen: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001, 79-97.

Habermas, Jürgen, *Küreselleşme ve Millî Devletlerin Akıbeti*, çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.

Hablemitoğlu, Şengül, *Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

Hall, Stuart Jacques, “Yeni Zamanların Anlamı”, *Yeni Zamanlar; 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*, Derleyenler: S. Hall, M. Jacques, çev. A. Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 105-124.

Hardt, Michael, Negri, Antonio, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, 4. basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.

Hasanoğlu, Murteza, “Küreselleşmenin Devlet Yönetimine Etkileri”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 43, 2001, s.68-82.

Haspolat, Evren, *Küreselleşme ve Yerelleşme Dinamiğinde Ulus-Devlet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

Haşlak, İrfan, Gülener, Serdar, “Sosyal ve Siyasal Düşüncede Sivil Toplum Tartışmaları ve Toplulukçu Düşüncede Topluluk, Birey ve Devlet Anlayışı”, *III. Uluslararası STK’lar Kongresi*, 2010, s.3-9,

<http://web.hitit.edu.tr/dosyalar/yayinlar/fatihsanoz@hititedutr030320153Z0L2U3W.pdf>, Erişim: 11.11.2016.

Heper, Metin, “The State, Political Party and Society in Post-1983 Turkey”, *Government and Opposition*, 25, 1990.

Heper, Metin, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.

Hobsbawm Eric John, *1780’den Günümüze Millet ve Milliyetçilik, Program, Mit ve Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

Hoffman Stanley, “Class of Globalization”, *Foreign Affairs*, Vol: 8, No:4 July/August, 2002.

Huntington, Samuel P, “Batı Tektir Ama Evrensel Değildir”, çev. Fazıl Osman Yıldırım, *Türk Yurdu*, Cilt 17, Sayı 119, Temmuz, 1997.

İnalcık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Bellekten*, Cilt 28, Sayı 112, 1964, s.603-622.

Jaffrelot, Christophe, “Bazı Ulus Teorileri”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Derleyen: Jean Leca, çev. Siren. İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.54-65.

John, Peter, “The Europeanisation of Sub-national Governance”, *Urban Studies*, Vol. 37, No: 5-6, 2000, s.877- 894.

Kadıoğlu, Ayse, “Denationalization of Citizenship? The Turkish Experience”, *Citizenship Studies*, Vol.11, No. 3, 2007, 283-299.

Kadıoğlu, Ayşe, “Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce IV*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.284-292.

Kadıoğlu, Ayşe, “Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi”, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Hazırlayan: Ayşe Kadıoğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

Kahraman, Hasan Bülent, “Kemalist Cumhuriyetçilik, Yurttaşlık ve Demokrasi İlişkisi Üstüne”, *Varlık*, Cilt 1069, 1996, s.2-8.

Kara, Mustafa, “Türkiye’de Merkezileşme-Yerelleşme Tartışmaları ve Hizmet Sunumunda Ölçek Sorunu”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 14, Sayı 27, 2016, s. 249-276.

Karakaş, Mehmet, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara, Vadi Yayınları, 2000.

Karaman, Zerrin Toprak, “Yönetim Stratejilerindeki Gelişmeler”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 426, 2000, s. 5-42.

Karlık, Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Karpat, Kemal H, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, 3.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009b.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi- Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

Kaymakçı, Oğuz, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, Ekin Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

Kazgan, Gülten, *Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.

Keyder, Çağlar, “Globalleşme ve Devlet”, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, Derleyen: Meryem Koray, YTÜ Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, İstanbul, 2001, s. 133-149.

Keyder, Çağlar, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul, Metis, 1996.

Keyman, E. Fuat, “11 Eylül Sonrası Dünyada Türkiye’nin Dış Politikası: Demokratikleşme, ekonomik İstikrar, Güvenlik”, Editörler: Davut Dursun,

Burhanettin Duran ve Hamza Al, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler, Alanlar, Sorunlar*, 1. Baskı, Alfa yayınları, İstanbul, 2007, s.65-96.

Keyman, E. Fuat, “Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Editör: Mehmet Zincirkıran, Nova Yayıncılık, Ankara, 2006.

Keyman, E. Fuat, “Etnik Çatışmayı Önlemek”, *Radikal* 2, 11 Eylül 2005, s. 9.

Keyman, E. Fuat, “Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: Türban Sorununu Anlamak”, *Global-Yerel Eksende Türkiye*, Derleyenler: Keyman E. Fuat ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000a, s. 17-39.

Keyman, E. Fuat, “Türkiye’de Kimlik Sorunları ve Demokratikleşme”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 41, Mayıs, Haziran, Temmuz, 2007, s. 217-230.

Keyman, E. Fuat, “Vatandaşlık ve Kimliği Eklemlenmek: Türkiye’de Kürt Sorunu”, *Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, Derleyenler: E. Fuat Keyman-Ahmet İçduydu, İBÜ, İstanbul, 2009, s. 329-358.

Keyman, E. Fuat ve İçduygu, Ahmet, “Vatandaşlık Kimlik ve Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, *Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, Derleyenler: E. F. Keyman-A. İçduydu, İBÜ, İstanbul, 2009, s. 1-26.

Keyman, E. Fuat, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000b.

Keyman, E. Fuat, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

Keyman, Fuat ve A. Yaşar Sarıbay, *Global ve Yerel Eksende Türkiye*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Keyman, Fuat ve İçduygu Ahmet, “Türk modernleşmesi ve ulusal kimlik sorunu: Anayasal vatandaşlık ve demokratik açılım olasılığı”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Editör: A. Ünsal, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 169-180.

Kılıç, Ramazan, *Türkiye AB ilişkileri ve Gümrük Birliği*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.

Kır, Adil, *Globalizasyon: Küreselleşme Ulus-Devletin Sonu Mu?*, Eylül Kitap Yayınevi, Ankara, 2002.

Kıvılcım, Fulya, *1980'den Günümüze Küreselleşmenin Demokrasi ve Ulus Devlet Kavramlarına Etkisi Türkiye Değerlendirmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Koçer, Gökhan, "Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (3), 2004, s.101-122.

Konak, Nahide, "Ekonomik Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Kuramsal Yaklaşımlar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2011, s.149-164.

Kongar, Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1979.

Koray, Meryem, "Küreselleşme Süreci ve Ulus Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları", *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, Derleyen: Meryem Koray, Yıldız Teknik Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları Bildiri Kitabı, İstanbul, 2001, s.61-84.

Koray, Meryem, "Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları", 2008, <http://toplumsalbilinc.org/forum/index.php?topic=2477.0>, Erişim: 19.07.2016.

Koray, Meryem, *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Köroğlu, Ahmet, “Türkiye’de 1990’lı yıllarda ortaya çıkan siyasi liberalizm pratikleri”, *İnsan ve Toplum*, 2(3), 2012, s.119-138.

Köse, H. Ömer, “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 49, 2003, s.3-46.

Köseoğlu, Nevzat, *Küreselleşme ve Millî Hayat*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.

Kutun, Melahat, “Türk Kamu Yönetiminde Küresel Etkiler ve Kamu Hizmeti Anlayışında Değişim Dinamikleri”, *Hukuk Ekonomi Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, Eylül, Sayı 43, 2005, <http://www.e-akademi.org/makaleler/mkutun-1.htm>, Erişim: 21.11.2016.

Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, 2. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Larrain, Jorge, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

Leca, Jean, “Neden Söz Ediyoruz?”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Derleyen: Jean Leca, çev. Siren İdemem, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.11-20.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Looamba, Ania, *Kolonyalizm Post Kolonyalizm*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Mahçupyan, Etyen, “Türkiye’de Gayrimüslim Cemaatlerin Sorunları ve Vatandaş Olamama Durumu Üzerine”, *TESEV*, s.1-16, 2004, http://teseiv.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Turkiyede_Gayrimuslim_Cemaatlerin_Sorunlari_Ve_Vatandas_Olamama_Durumu_Uzerine.pdf, Erişim: 10.02.2017.

Mahçupyan, Etyen, *İdeolojiler ve Modernite*, 2. Baskı, Yol Yayınları, İstanbul, 1997.

Manisalı, Erol, *Türkiye-Avrupa İlişkilerinde “Sessiz Darbe”*, 3. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.

Mardin, Şerif, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim yayınları, İstanbul, 2008.

Mengi, Ayşegül, *Avrupa Birliği’nde Bölgeler Karşısında Yerel Yönetimler*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998.

Meyer John W, Boli John, Thomas George M, Ramirez Francisco O, “World Society and the Nation State”, **Source: American Journal Of Sociology, The University Of Chicago Pres**, Vol. 103, No. 1 (July), 1997, s. 144-181.

Minibaş, Türkel, “Küreselleşen Sermayenin Anayasası: MAI”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 381, 1998.

Oktay, Tarkan, “6360 Sayılı Kanuna Dayalı Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama ve Anlamlandırma”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)*, I/1 (2016), s. 71-131.

Öcal, Beyhan, “12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi”, *ETHOS*, Sayı: 1/4, 2009, s.1-61.

Öğün, S. Seyfi. “Milliyetçilik Kat Edilmemiş, Keşfedilmiştir”, *2023 Dergisi*, Sayı 24, Nisan 2003, s. 56-59.

Öğün, Süleyman Seyfi, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Ökmen, Mustafa, “Küresel Sistem, Demokratikleşme-yerelleşme Dinamikleri ve Yerel Demokrasi”, *Küreselleşme ve yerelleşme*, Editör: Kemal Görmez, Odak Yayını, Ankara, 2005b.

Ökmen, Mustafa, “Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme Eğilimleri ve Yerel Yönetimler”, *Yerel Yönetim Yazuları-1: Reform* Editör: M. Kösecik, H. Özgür, Nobel Yayınları, Ankara, 2005a, s.539-564.

Ökmen, Mustafa, Canan, Kadri, “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 16 Sayı 1, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F, 2009.

Ökmen, Mustafa, Özer, Buğra, “Yerelleşme-Küreselleşme Sarmalında Türkiye’de Yerel-Bölgesel Kalkınma Süreçleri ve Yerel Yönetimler”, *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları*, Editörler: Kemal Görmez, Mustafa Ökmen, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s.129-152.

Ökmen, Mustafa, Yılmaz, Abdullah, “AB Uyum Sürecinde Kamusal Örgütlerin Dönüşümü: Temel Nitelikler, Sorunlar ve Projeksiyonlar”, *Uluslararası AB Müzakere Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Yapısındaki Değişim ve Dönüşümler, Sempozyumu Bildirileri*, 16-18 Mart, Kütahya, 2006, s. 374-386.

Öncü, Ekrem, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Önder, İzzettin, “Küreselleşme, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomiler”, *Cumhuriyet ve Küreselleşme*, Derleyen: Suna Kili, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Öner, Şerif, “Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Demokrasi ve Katılım Algılamaları”, *ÇYYD*, Cilt 10, Sayı 2, 2001, s.51-67.

Özal, Turgut, “Turgut Özal’ın 18 Şubat 1993 Günü İstanbul Taksim Meydanı’nda Yapılan Bosna- Hersek Mitingi’nde Yaptığı Konuşma”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 22. 1993.

Özbudun, Ergun, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”, *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Özbudun, Ergun, Keyman, Fuat, “Türkiye’de kültürel küreselleşme”, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik*, Editörler: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.303-327.

Özdemir, Hakan, *Ulus Devletin Bazı Avrupa Ülkelerinde ve Türkiye’de Oluşumu ve Sorunları: Ötekileştirilen Ulus Mu, Ötelenen Ulus Mu?*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2013.

Özdemir, Süleyman, “Kar Gütmeyen Kuruluşlar (KGK) ve Sosyal Rehaf’ın Sağlanmasında Artan Rolü”. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı 48, 2004, s.129-161.

Özel, Mustafa, “Küreselleşme ve İstanbul”, *TSE Dergisi*, Sayı 458, Şubat, 2000.

Özer, Mehmet Akif, “Avrupa Birliği’ne Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 16, Sayı 1, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2009.

Özer, Mehmet Akif, “Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 59, 2005, s. 3-46.

Özipek, Bekir Berat, “Devlet”, *Siyaset*, Editör: Mümtaz’er Türköne, Opus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 76-102.

Özkan, Gürsel, “Avrupa Birliği Hukuku ve Millî Egemenliğin Devri”, *2023 Dergisi*, Sayı 16, 2002, s. 32-42.

Özkazanç, Alev, “Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Derleyen: Faruk Alpkaya, Bülent Duru, 2. Baskı, Phoenix Yayınları, Ankara, 2012.

Özkazanç, Alev, *Siyaset Sosyolojisi Yazıları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.

Özkırımlı Umut, *Milliyetçilik Kuramları*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.

Özlük, Erdem, Doğan, Fazlı, “Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerini Egemenlik Devri Tartışmaları Üzerinden Okumak”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2010, s.125-146.

Öztürk, Osman Metin, “AB Nasıl Bir Türkiye İstiyor?”, 2009, https://kamusen.org.tr/icerik_goster.php?Id=5533, Erişim: 24.04.2017

Özügurlu, Sonay Bayram, “Türkiye’de Düzenleyici Devletin İnşası ve Demokrasi Sorunu” *Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Akdeniz Üniversitesi, Gazi Kitabevi, Yayın No:12, Ankara, 2008.

Özvar, Atila, *Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet Olgusu ve Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Özyakışır, Deniz, “Ulus-Devlet ve Milli Egemenlik Bağlamında Teorik Bir Küreselleşme Eleştirisi”, *Jeopolitik Dergisi*, Yıl: 5, Sayı 31, 2006, s. 78-80.

Özyurt, Cevat, *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.

Palabıyık, Hamit, “Yönetimden Yönetişime: Yönetişim, Kentsel Yönetişim ve Uygulamaları İle Yönetişimde Ölçülebilirlik Üzerine Açıklamalar”, *Yerel ve Kentsel Politikalar*, Editörler: Akif Çukurçayır, Ayşe Tekel, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003.

Parekh, Bhikhu, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2000.

Parlak, Mehmet, *21.Yüzyılda Ulus-Devleti Yeniden Okumak*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2009.

Piccoli, Victoria, “Enhancing Turkey’s EU Membership Prospects via Securitizing Moves: The Role of Turkish NGO's in the Country's Europeanization”, Harvard University, 7. *Annual Kokkalis Graduate Student Workshop*, 4 February, 2005,

http://www.hks.harvard.edu/kokkalis/GSW7/Piccoli%20_paper_.pdf, Erişim:
23.03.2017.

Pierson, Cristopher, *Modern Devlet*, çev. Neşet Kutluğ, Burcu Erdoğan, Çivi Yazıları, İstanbul, 2011.

Poyraz, Hakan, “Bölünük Kimlik, Çatışan Medeniyet”, *Türk Yurdu*, Cilt 18, Sayı 127–128, Mart-Nisan, 1998, s.74–81.

Robertson Roland, *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

Rodrik, Dani, *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte olan Ülkeler*, Sabah Kitapları, Çağdaş Bakışlar Dizisi, İstanbul, 2000.

Roger, Antoine, *Milliyetçilik*. çev. A. U. Kılıç, Versus Yayınları, İstanbul, 2008.

Sadoğlu, Hüseyin, “Batılılaşma ve Küreselleşme Arasında Türkiye’de Kültür ve Medeniyet Tartışmaları”, *Küreselleşme ve Türkiye’ye Etkileri*, Editör: Murat Ercan, Nobel Yayınları, Ankara, 2010.

Safi, İsmail, *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, 2.Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2007.

Sağır, Meral, Karkın, Naci, “Demokrasinin Güncel Sorunları ve Demokratik Paradokslar”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10 Kasım, 2005, s.1-25.

Sallangül, Songül, *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kıskaçında Refah Devleti*, Etik Yayınları, İstanbul, 2004.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918–1994*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, 11. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

Santamaria, Yves, “Ulus Devlet: Bir Modelin Tarihi”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Derleyen: Jean Leca, çev. Siren İdemem, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.20-31.

Sarıbay Ali Yaşar, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi”, *Global Yerel Eksende Türkiye*, Derleyenler: Ali Yasar Sarıbay, E. Fuat Keyman, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000.

Sarıbay, Ali Yaşar, “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Derleyenler: F.Keyman-A.Yaşar Srıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Sarıbay, Ali Yaşar, “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Sarıbay, Ali, Yaşar, *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

Sarıtaş, Zahir Mehmet, *Küreselleşmenin Siyasal Boyutu: Yeni Dünyada Siyaset*, Bilgi Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2006.

Sarıyıldız, Ozan, *Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerine Etkileri ve Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

Say, Ömer, *Millî Devlet Kültürü*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998.

Sayın, Önal, “Dünyada Yeni Eşitsizlik Anlayışları”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 12-13, İzmir, 2004.

Schanapper, Dominique, *Yurttaşlar Cemaati*, çev. Özkan Okur, Kesit Yayınları, İstanbul, 1995.

Schlesinger Philip, *Medya Ulus Devlet*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Turhan Kitabevi, İstanbul, 1999.

Smith, Anthony D, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu- Hülya Kendir, Dost Kitabevi yayınları, Ankara, 2002a.

Smith, Anthony D, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, Ankara, 2002b.

Smith, Anthony D, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Sobacı, Mehmet Zahit, “Yönetişim Kavramı Ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler”, *Yönetim Bilimleri Dergisi* (5: 1), 2007, s.219-235.

Somersan, Semra, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Soysal, İsmail, *Fransız İhtilali ve Osmanlı – Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK Yayınları, Ankara, 1964.

Steger, Manfred B, “Küreselleşme”, çev. Abdullah Ersoy, Dost Kültür Kitaplığı, Ankara, 2006.

Strauss, Claud Levi, *Irk, Tarih ve Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

Sunar, İlkay, “Dünya’da ve Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Sorunları”, *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 1987, s. 87-108.

Şahin, Bahar, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınırlar”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları, AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Tesev Yayınları, İstanbul, 2005.

Şahin, Köksal, “Küreselleşme ve Yeniden Yapılanan Ulus-Devlet”, *Küreselleşme ve Türkiye’ye Etkileri*, Editör: Murat Ercan, Nobel Yayınları, İstanbul, 2010.

Şahin, Köksal, *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus-Devlet*, Yeni yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2009.

Şahin, Köksal, *Türkiye’de Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlete Bakış*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.

Şen, Bülent, “Küreselleşme: Anlamlar ve Söylemler” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2008, s.135-150.

Şen, Hasan, “ Küreselleşme ve Demokrasi Krizi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 24, Bahar 2010, s.145-161.

Şen, Y. Furkan, *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus-Devlet*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2004.

Şeniğne, Billur, *Küreselleşme, Bölgeselleşme ve Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Tabb, William K, *Ahlaksız Fil, 21.Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*, çev.ERCÜMENT ÖZKAYA, Epos Yayınları, Ankara, 2002.

Talas, Mustafa, “Küreselleşme ve Kültür”, *Küreselleşme ve Psikiyatri*, Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 2004, s.229-244.

Talas, Mustafa, *Çok Kültürlülük Kıskaçında Ulus Devlet ve Türkiye*, Doğu Kutuphanesi, İstanbul, 2008.

Tanör, Bülent, *Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997.

Tanrıverdi, Ezgi Germeç, “Giddens ve Küresel Demokrasi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2009, s. 859-871, <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/viewFile/780/383>, Erişim:

13.01.2017.

Tayman, Enis, “Alacakaranlık ve acı dolu 10 yıl”, *Radikal Gazetesi*, 2011, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/alacakaranlik-ve-aci-dolu-10-yil-1071446/>, Erişim: 12.04.2017.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, “Küreselleşme Ulus Devlet Etkileşimi Bağlamında AB Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 10, 2000, s.113-118.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Cumhuriyet'in Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu*. 3. Baskı, İBÜ, İstanbul, 2010.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Türkiye ve Avrupa Birliği 3 (Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı)*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000.

Tekeli, İlhan, *Türkiye İçin STK'lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Terzi, Elif Gazioğlu, “Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kadınların Siyasal Hakları: Türkiye’de Seçme-Seçilme Haklarına İlişkin Tartışmalarda Sömürgecilik Sonrası Söylemin İzleri”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt 10, Sayı 2, 2015, s.109-127.

Tomlinson, John, *Küreselleşme ve Kültür*, çev. A. Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

Topal, Aylin, “Küreselleşme Sürecindeki Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, *Praksis Dergisi*, Sayı: 7, 2002, s. 63-84.

Toprak, Zerrin, “Yönetim Stratejilerindeki Gelişmeler”, *Türk İdare Dergisi*, Mart, Sayı 426, 2000, s.37-53.

Tosun, Gülgün Erdoğan, “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller”, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Editor: Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.

Tosun, Tanju, “3 Kasım’ın Ardından Merkez Sol, İhtiyaç: İdeolojik Berraklaşma”, *Görüş Dergisi*, Sayı: 54, 2003, s.54-61.

Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Tuncel, Gökhan, “Ekonomik Krizlerin Türkiye’de Siyaset- Bürokrasi İlişisine Etkisi”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi I, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim Bildiriler Kitabı*, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2010.

Tuncel, Gökhan, “Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, Cilt 2, Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük, Ahmet Karadağ, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005.

Turan, İlter, “Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar”, *Türkiye Belediye-İş Sendikası Eğitim Dizisi*, Sayı 6, 1987.

Turner, Bryan S, “Postmodern Culture/Modern Citizens”, *The Condition of Citizenship*, Editör: B. Van Steenberg, Sage Publications, London, 1994.

Turner, Bryan, S, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2000.

Tutum, Cahit, *Kamu Yönetimde Yeniden Yapılanma*, TESAV Yayını, Ankara, 1994.

Tükel, Haluk, “Küreselleşme Kısacasında Ulus-Devlet”, *Görüş Dergisi*, Sayı 35, 1998, s.62-70.

Tümertekin, Erol, Özgüç, Nazmiye, *Ekonomik Coğrafya, Küreselleşme ve Kalkınma*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1997.

Türkay, Mehmet “Karar Alma Süreçlerinin Özelleştirilmesi, Eski Aktörler, Yeni Hukuk” *Kapitalizm ve Türkiye II*, Hazırlayanlar: Fuat Ercan, Yüksel Akkaya, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005.

Ulagay, Osman, *AKP Gerçeği ve Laik Darbe Fiyaskosu*, 9. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Uluç, A. Vahap, “Birey ve Sivil Toplum İlişkisi Çerçevesinde Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, *Mukaddime*, Sayı 6, 2012, s.1-19, <http://mukaddime.artuklu.edu.tr/download/article-file/184090>, Erişim: 10.04.2017.

Ulugöl, Mehmet Cem, *Osmanlı ve Türkiye’de Vatandaşlık Kavramı, Azınlıklar Üzerinde Etkisi ve Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Urhan, Vahide Feyza, “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 70, 2008, s. 85-102.

Uygun, Oktay, “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 20, 2003, s. 250-284.

Ülger, İrfan Kaya, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar-Kurumlar-Kişiler)*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003.

Ünsal, Artun, “Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Editör: Artun Ünsal, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Üstel, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Üstel, Füsun, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Resmî Yurttaş Profiline Evrimi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler Tarihi: Milliyetçilik*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Vardar, Deniz, “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri ve Vatandaşlık Sorunu, Küreselleşme”, Editör: Fuat Keyman, Ahmet İçduygu, *Avrupalılaştırma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.85-108.

Vatandaş, Celaleddin, *Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Kimlikler ve Çok Kültürlülük*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Wallerstein, İmmanuel, *Jeopolitik ve Jeokültür*, çev. Mustafa Özel, İz Yayınları, İstanbul, 1998.

Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

Yapıcı, Utku, *Küresel Süreç ve Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

Yayla, Atilla, “Özal Reformları ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Editörler: Tamil Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Yeğen, Mesut, “Müstakbel-Türkten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler”, *Osmanlı arşiv araştırma merkezi*, 2009, http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html.

Yeğen, Mesut, *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Yeldan, Erinç, “Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme”, *Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar*, Derleyenler. A.H Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Yetim, Nalan, “Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel?” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 18, 2006, s.129.140.

Yıldırım, Oğuz, “Kura Dayalı İstikrar Politikasına Teorik Bir Yaklaşım”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 421-428, 2002, s.25-36.

Yıldırım, Selahattin, *Yerel Yönetim ve Demokrasi*, TOKİ ve IULA- Emme Yayınları, İstanbul, 1994.

Yıldız, Ahmet, “Kemalist Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 210-230.

Yıldız, Ahmet, “*Ne Mutlu Türküm Diyebilene/ Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Yıldız, Naciye, “Türkiye’nin Avrupalılaşması”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 4, Aralık, Ankara, 2011, s. 69-98.

Yılmaz, Aytekin, *İkinci Küreselleşme Dalgası*, Vadi Yayınları, Ankara, 2004.

Yılmaz, Sadık, *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Kuruluşların Ulus Devletlerin Ekonomik ve Siyasal Yapılarına Etkileri: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2011.

Yüksel, Mehmet, *Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

Zencirkıran, Memet, “Küreselleşme: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 3 (1), <http://dergipark.gov.tr/isguc/issue/25516/269122>, 2001

Zibel, Ertan, “Küreselleşme ve Yerel Yönetimler”. Yerel Yönetimler Kongresi: Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF. Yayınları*, Çanakkale, 2004, s.187-191.

Zubaida, Sami, *İslam Halk ve Devlet*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.